

द्वास्ति न च स्वात्मानं स्वयमेव संकटे यातयतः सखं वा स्तीति न परस्य स्वतः सखौ प्रवृत्तिः संभवति नापि तेन
 सह जीवस्या भेदः संभवति। जीवपरयोर्भेदे तु जीवा दृष्टानुरोधेन राजा वसरो जीवभोगार्थं सखा दोष
 वृत्तते। स्वस्त्वमर्थोऽपि पातनाथं चेति युज्यतेऽतः न तयोरभेदः संभवतीत्यर्थः॥१५॥ उच्यते माहादो
 ष इति॥ विभेदयोगे विशेषेण भेदो यो सो विभेदो विधि-जोतयो योगे भेदेनोक्त्यमहादोषः। अथ
 स्वाभ्यासत्वा संभवात्। अतो जीवपरयोस्तात्त्विको भेदो न्युक्त इत्यर्थः। किं तर्हि अनादियोगेन न भवति
 स न सुजात उवाच॥ दोषो महानत्र विभेदयोगे स्वनादियोगेन भवंति नित्याः। तथा स्य नाधिक्य
 मप्येति किंचिदनादियोगेन भवंति पुंसः॥२०॥ शीलमस्येति सनादाभोग्यवर्गः स्थूल सूक्ष्म देहद्वया
 त्यका निक्षेत्राणि तेः सह योगेन संबन्धेन पुंसः परस्मात्स काशा तनित्याः जीवा घटा काशजलचंडा
 दिभ्यामेव भवेति उद्भवति। तथा तेन औपाधिकेन भेदेनास्य आधिक्यं किंचिदपि न भवेति। नहि
 जलचंद्रेकंपमाने मुख्यश्चंद्रः कंपते। नापि घटा काशे च ललति मुख्ये भाकारे च लने संभाव्यते।
 तथा च श्रुतयः। एकरवतु धृतात्मा धृते धृते प्रकाशते। एका बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवत्।
 तथा स्यैव ज्योतिरात्मा विवस्वानपो हि-मा बहुधा को नु गच्छन्। उपाधिना क्रियते भेदरूपो दे

प्राणाऽन्तर्मस्यैव समवनीयं तदिति काम्यमप्राजस्य अस्यादेहादुक्तांतस्य देहं मरणे नासद्वपत्वं जयत
 त्वर्णकारहृष्टांतेन विप्रगांधर्वादि कृपांतरे कर्तव्यमुक्ता निष्प्राप्त्यप्यर्णवत्प्रभावंगतस्य इत्थं तन्नि
 विध्यते ॥१८॥ ननु जीवः परंप्राप्नोति चेदस्य स्यात्प्राप्तता योगात् पर एव जीवत्वं प्राप्नोतीत्युक्तं जयति त
 यो युक्तं च नियोज्य ब्रह्मात्मत्वात् परस्य सा शंकते को साविति तत्परमात्मानं अजं नम्यादित्ती नैषुरणं पुर
 पि नवमिह नेन परिणामितं निरस्तं तादृशं परं को सौ नियुक्ते यं नियोज्यादयं दुःखादि भागभवति नियो
 ज्यतराष्ट्रवाचा को सौ नियुक्ते तत्पजं पुराणं स चेदिदं कर्त्तव्यं ननु क्रमेण किं वा स्य कार्यं मधवा सुखं च तमे
 विद्वद्भूति सर्वं यथावत् ॥१९॥

जकांतरसत्त्वे तस्याप्यन्यस्तस्याप्यन्य इति परानवस्थेति भाष्यं ननु पर एव नियोजकं तं विना इदं सर्वं न
 तनावेत न विध्यं तत्स्य ह्यतदेवानुप्राविशदिति श्रुतेः क्रमेण भवतीति शंकते स चेदिति एतद्विषयति
 किंवेति अस्य परस्यावाप्तकामतया निष्कामस्य किं वा कार्यं कर्त्तव्यमस्ति न किमपीत्यर्थः प्रयोजनम
 बुद्धिभूतममं दोषि प्रवर्त्तत इति न्यायेन प्रयोजनं विना परे प्रवृत्तिर्न संभवतीत्यर्थः ननु लोकवत्तुल्य
 भावैव न्यमित्ति न्यायेन लोके निष्प्रयोजनापि चतुरंगादिक्रीडादृश्यते तदस्य स्यादिति लोके वज्रगत्स
 चि प्रवेशादिकमिशाशं स्यात्तथाप्येति चतुरंगादिक्रीडापि सुखार्थमेव क्रियते न वपरस्य सुखदिति

मनुविनश्यति। यथोक्तं। कुरंगमातंगयतंगभृंगमीनाहताः पंचभिरेवयंवेति। फलितमाहकामादि
ति। विषयांस्त्यक्त्वा रजोदुःखैस्तु यत्किंचिस्सर्वं धुनुतेनाशयति॥१३॥ विपक्षे दोषमाह॥ तम
इति॥ अयं कामो भूतानां तमः अज्ञानं तत्कार्यकरत्वात्। यतः अग्रकाशो नास्ति प्रकाशो विषय
विवेको यस्मिन्स तथा। अतएव न रक्वदुःखदः। एतदेवाहमुच्यते इति॥ यथा मुच्यते मदि रा
मत्ताः गच्छन्त इति पाठे गृह्यताः पथि गच्छन्तः। अथ भवत् गर्तयुक्तं रौं देधावति तथा कामि
नः संसारे वर्तमानाः सुखं प्रदं भाव्यं दीपति धावन्तीत्यर्थः॥१४॥ अमुच्छ्वत्तेः कामेनानभिभूत
चित्तस्य ऐसस्तत्त्वमयव्याघ्रवत् प्रस्यमः किंकुर्पा न किमपीत्यर्थः। यस्मादेवं तस्मात्स्य के
मस्य आयुः जीवनं मृताज्ञानं निर्णुदेन् अपनेष्यन् अन्यत् किंचित् काम्यमानं स्यादिकममन्य
मानः अगणयन् नाधीयते न स्मरेत्तु छत्तबुद्ध्या विषयविस्मरणमेव काममूलो छेदहेतुरि
त्यर्थः। यदाहवशिष्टः। धमस्य जागतस्यास्य जातस्याकाशवर्णवत्। अपुनः स्मरणं मन्येसा

संकल्प्य कृता इति दोषो रागादिः। विध्यार्थयोगेन विषयसंगेन अप्रिहतांतरा व्यावृत्तचित्ते
 तः संन विषयास्मर-स्मरणपूर्वकमुपास्ते हेतौ शब्दप्रत्ययः। स्मरणमेव विषयो पासरना
 हेतुरतस्तेषां विस्मरणमेव कर्तव्यमित्यर्थः॥१०॥ तस्मरणे दोषमाह। अप्रिध्येति। अप्रिध्या
 विषयस्मरणं प्रथमतः कामतत्त्वात् प्रपञ्चः केन चिन्निमित्तेन तत्प्रतिहतो क्रोधः एते
 अप्रिध्यादयः एवं क्रमेण बालान् अजितचित्तान् मयवे मोहाय प्रापयन्ति। ये तु धीराः जितचित्ताः
 निष्कामास्ते मयस्तरन्ति॥ पाठांतरैर्धर्मयोगाभ्यामचरन्ति॥११॥ स इति॥ सः मयस्तरणकामः
 योगी वा। विध्याय न आत्मानं चिंतयन् उपासितान् कामानेव निहन्त्यात्। हननोपायमाह॥
 अनादरेण तुष्टत्वं बुद्ध्यापधिपतितरणवत्स्मादीन् प्राप्ता नपि अबुध्यमानः अचेतयन्
 य एवं विद्वद्भूत्वा कामान्निहन्ति एनं पुरुषं मयस्तरज्जामं मयस्तरिव यमद्वन्द्वान्ति न गसते॥
 निष्कामकस्य मयस्य नयनास्तीत्यर्थः॥१२॥ सकामे निंदति। कामानुसारिणि॥ विषयार्थविषय

अथा

इदं सर्वं तत एव आततं तस्मा ज्ञातं तत् आत्मत्वेन प्रसिद्धं तत् तच्छब्दवाच्यं तदिति वा एतस्य महतो
भूतस्य नाम भवतीति श्रुतिप्रशिक्षेः। वक्तुं न शक्नुमः। वाचोमगोचरं तं योगिनः पश्यंति॥१२॥ इदानीं
तद्दर्शनाभ्यासयोगसंक्षेपेणाह। अयं नमिति॥ गिरतिष्ठय संहरति स्वात्मनि योगशास्त्रोक्तरीत्या

४

सर्वमेव ततो विद्यात्तत्तद् वक्तुं न शक्नुमः॥ योगिनस्तं प्रपश्यंति प्रगवंतं सनातनं॥१३॥ अपानं गि
रति प्राणः प्राणं गिरति चंद्रमाः॥ आदिस्यो गिरते चंद्रमादिस्यं गिरते परः॥ योगिस्तं प्रपश्यंति प्रगवंतं॥१३॥

पार्श्विना गुदमापीदं तैर्देतानं संस्पृशन्॥ इहासनोऽपानवायुमुन्नये शनैः शनैः। तं प्राणेनेक
तां नीत्वा स्थिरं कृत्वा हृदं बरे। चेतो मात्रेण तिष्ठेत्तत्तच्छब्दो विलापयेत्। चंद्रमा अत्र मनः आदिस्यो
बुद्धिः परः परमात्मा एवं च आदिस्यं गिरति तं योगिनः पश्यंति॥१३॥

यत्तरस्यापि पूर्णत्वं न युज्यतेऽतः उपाधिरप्येस्त्वात्तथा चाधिकानाध्यस्तयोर्द्विषमसत्ता कचान्नपरस्परपरिच्छे
 दकत्वं किंचित्तरितरेतरतिरोधायकत्वं मेवास्तीति स्वस्वप्रतीतिकाले इयोरपि पूर्णत्वं प्रतियोगिनोस्तदानीमदर्श
 नं नो नात्वेन व्युत्पद्यमाना उपाधिर्जीवेश्वरभेदहेतुरित्यर्थः । यदा तु पूर्णानि प्राणादीनि ब्रह्मण्यध्यस्तानि पूर्णादि
 भ्रमणः सकाशात्तरितिसम्यग्भवेक्षणो न दूरीकुर्वती रज्जुतश्च सपतं तदा जीवेश्वरभेदनिमित्तस्योपाधेरभावात्तत्त्वं
 ब्रह्मेवावशिष्यते । यथोक्तं विष्णुपुराणे । विभेदजनकेऽज्ञानेनाशमासंति कंगते । आत्मनो ब्रह्मणा भेदमसंतकः
 कुरिष्यतीति । एवं च अंशांशित्वसूयेण जीवेश्वरयोर्भेदानुपगमादनुपचरितस्तयोरभेदप्रतिपादकस्तन्मस्यहं
 ब्रह्मास्पृश्यमात्मा ब्रह्मेत्यादिरात्ममइति सिद्धं । यत्तु पूर्णं शिष्यते तं जगवं तं योगिनः पश्यन्ति ॥१०॥

तस्माद्देवायुरायातस्तस्मिंश्च प्रयतः सदा तस्मादग्निश्च सोमश्च तस्मिंश्च प्राणश्चाततः ॥११॥

तस्याहूर्णान्तरायातिरिपंचानामपि भूतानामुपलक्षणं । तस्माद्वा एतस्यादात्मान आकाशः संप्रतः । आशा
 दायुः पौर्वोरग्निः अग्नेरायः अद्वाः पृथिवी तितत एव सर्वभूतोद्भवश्च ते । प्रयतः निगृहीतः एतेन तत्रैव लयं
 दर्शयता तदुपादानकत्वं भूतानामुक्तं । अग्निर्जोक्ता सोमो जोज्यं प्राण इति देहं द्रिष्यादिसंघातग्रहणं ॥१२॥

ब्रह्माद्वैतं शिहं। तेन मृकृर्नास्तीति पक्षः सुस्थिरः। येषां न मते कर्मणा मृत्युनाशस्तेषामपि न मम मुक्तिप्रनाशः।
कर्मणा मोक्षहेतुत्वं च स्थितं। ये केचिन्नुच्चस्मिन् मोक्षे निमित्ते धर्मान् अग्निहोत्रादीनि कर्माणि नाचरन्ति किंतु
मोक्षार्थं संन्यासमेव कुर्वन्ति। ये केचिन्क्रममुत्तयर्थं कर्माण्येव उपोसन्नो सहितानि कुर्वन्ति। येषां तु तादृशो महान्
धर्मो नास्ति किंतु अत्येवाग्निहोत्रादिनिस्त्यानुष्ठानात्मकोस्तितेषामपि स धर्मः पापेन रागादिदोषेण हन्य-
ते। उत धर्म एव पापं हंतीति प्रश्नार्थः॥२२॥ उत्तरमाह॥ उपयमिति॥ तत्र मोक्षोऽप्यसंन्यासः सोपासनैकं कर्म

सनस्तु जात उवाच॥ उपयमेव तत्रोपयुज्यते॥ फलं धर्मी स्यैवेतरस्य च॥२३॥

च उपयुज्यते तथा धर्मस्य फलं स्वर्गः चित्तशुद्धिर्वा इतरस्य अधर्मस्य पापस्य नित्य-
कर्मसागस्य वा फलं नरकः उपयुज्यते इति॥२३॥

इदमेवसंग्रहवाक्यंविदुषोतिस्मिन्स्थितइतिहाज्याउपयसंन्यासःसोपासकं कर्मवतस्मिन्मोक्षेस्वस्व
रूपेस्थितौस्थितिनिमित्तंनिसंज्ञाविबलंवाशब्दार्थः।तयोर्विशेषमाह।ज्ञानेनिसंन्यासपूर्वकणज्ञा
नेनब्रह्मविद्ययासिद्धंनिसंज्ञाविबलंवाशब्दार्थः।तयोर्विशेषमाह।ज्ञानेनिसंन्यासपूर्वकणज्ञा
नप्रतिप्राप्नोति।हंतैरत्रगस्यर्थलं।तथासोपासनेनकर्मणाऽन्यथासिद्धीद्विपरीतंसाध्यंपुण्यंप्रश
तास्मिन्स्थितौवाप्युजयंहिनिसंज्ञानेनविद्वान्प्रतिहंति।तथान्यथापुण्यमुपैतिदेहीतथागतं
पापमुपैतिसिद्धं॥२४॥

स्तं देवतादिभावमुपैति यतः देही देहाभिमानो जवति तथा गतं तेन प्रकारेण स्थितं
सिद्धं नरं देहाभिमानं जने पापमपि कदाचिदुपैति।देवभावं प्राप्नोति कदाचिन्मुच्य
तेऽन्यथा जयचिदाद्यादिव तूतनो अश्य सपीति ज्ञानमेव श्रेष्ठमिति भावः॥
२४॥

फलं धर्मस्यैवेतरस्य चेत्सुतरार्हं विवृणोति गंगेति । उपयं सुप्यस्य पापस्य च फलं स्वर्गनिरक्षरस्य त
च्च अस्थिरं शुचिषु गत्वा प्राप्य पुनरस्मिन् लोके कर्मणा पूर्वसंस्कारानुगुणेन तत्तद्योग्यचित्तेन युज्य
ते यो गंगप्राप्नोति कर्म कृत्वा तस्य लं पुनः कर्मैव कुरुते तेन कर्मपाशान्नमुच्यत इत्यर्थः ॥ य

गत्वोपयं कर्मणा युज्येऽस्थिरं सुप्यस्य पापस्य स चापि कर्मणा धर्मेण पापं प्रणुदतीह विद्वान् धर्मे
बलीयानिति तस्य सिद्धिः ॥ २५ ॥

अप्येवं तथापि स चापि कर्मयोगी कर्मणा धर्मेण धर्मरूपेण पापं प्रणुदति दूरीकरोति विद्वान्
मूढस्तु कर्मणः फलं स्वर्गपश्चादिकमेवेच्छतीति भावः ॥ अतो हेतोः धर्मे बलीयान् न ल
धम इति हेतोः तस्य धर्मकुर्वन्तः सिद्धिः कालेन रागादिदोषनाशाय कषायपक्षिहरामो
क्षोप्यस्तीत्यर्थः ॥ निस्त्रीति पाठे सिद्धिर्मिति शेषः ॥ २५ ॥

कास्यो धर्मः पापं च बंधं हेतुः निरुधर्मजं च पुण्यं मोक्षहेतुरिति मन्वानः पृच्छति। या निहाहुः रिति।
अथ मत्तो मम मता अभूम्। अक्षय्यं हवै वा तु मां स्या या जिनः कृतं भवति। यस्यैतेऽष्टावहारिंशं संस्का-
राः स ब्रह्मणः साधुज्यं स एवोक्ततां गच्छतीत्याद्याः श्रुतयः स्मृतयश्च पुण्यकृतां हि जातीनां स्वस्य धर्म-

धृतराष्ट्र उवाच। या निहाहुः स्वस्य धर्मस्य लोकां हि जातीनां पुण्यकृतां सनातनान्। तेषां क्रमा-
न्कथं ततोऽपि चान्यान्नेतद्दिद्वन्नेतुमिच्छामि कर्म॥२६॥

स्य फलप्रदानं सनातनान् निर्यान् लोकान् आहुः तेषां क्रमान् धर्मतारतम्येन उच्च नीचभावं कथ-
य। ततोऽपि चान्यान् निरतिरायान् प्रसङ्गान्दरूपान्। बहु सं प्रजायां। मोक्षसुखं च कथय।
एतस्व धर्मादन्यत्स्वाभाविकप्रवृत्तिविषयवृत्तं निषिद्धं काम्यं च कर्म वेदितुं न शक्यामि। एतेन
स्वस्य वैराग्यं दर्शितं। प्रकृते च तदुपयोगोऽस्तीति शोभं॥२६॥

उत्तरमाह। येषामिति॥ ब्रते यमनियमादिरूपे विस्पर्द्धा अहमन्येभ्योऽधिकं यमादीन्साध
इष्यामि अहमन्येभ्य इति संघर्षः विश्वामित्राभिर्दिवत्तपस्य नि निवेश इति यावत् बलव

सनत्सुजात उवाचा येषां ब्रतेथ विस्पर्द्धा बले बलवता मिवा ते ब्राह्मणा इतः प्रेय ब्रह्मलो
कप्रकाशकाः॥२७॥

तां मन्त्रादीनामिव। यौ ते गिनौ ब्राह्मणाः सगुणब्रह्मविद इतो देहात्प्रेत्य गत्वा ब्रह्म
लोके ते जश्चिनः पूज्याः भवन्ति। ततो मुक्तिं च ब्रह्मणा सह प्राप्नुवन्ति। तथा च स्मर्य
ते ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रति संचरे। परस्यां ते भूतात्मानः प्रविशन्ति परंपद
मिति॥२७॥

अथ १

सर्वधर्मस्य योगधर्मस्य फलमुक्त्वा इत्याधर्मस्य फलमाहायेवामिति॥ हं अमेव यज्ञादीन्स
र्वोत्कर्षेणानुतिष्ठेयमिति येषामागुरुतेषां तत्तयज्ञादिकं ज्ञानस्य साधनं विविदिषोसादनद्य

येषां धर्मे विस्पृहीतेषां ज्ञानसाधनं॥ ते ब्राह्मणा इतो मुक्ताः स्वर्गं यांति त्रिविष्टपं॥ २८॥

राजवति तथा च श्रुतिः तमेतं देवानुबन्धनेन ब्राह्मणा विविदिषंति यज्ञेन दानेन तपसा
नाशकेनेति॥ त्रिविष्टपं देवलोकं न तु सत्यलोकं॥ विविदिषाद्यर्थमपि कर्मानुतिष्ठतां आनु
षंगिकं स्वर्गफलमपि जवतीत्यर्थः॥ यदा होयस्तबः॥ तद्यथा मे फलार्थं निमित्ते श्रयागं
धइत्यनूसद्येते एवं धर्मचर्यमाणमर्थान्नूसद्यंत इति॥ २८॥

ये तु अकरणे प्रत्यवायं मत्वा धर्मार्थमेव धर्ममनुतिष्ठन्ति। न ज्ञानार्थं नापि स्वर्गार्थं तानाहातस्ये
ति। तस्य धर्मस्य समाचारं सम्यगनुष्ठानं वेदविदो वैदिकत्वाभिमानिनो जानाः सम्यगित्याहुः
तु ने ततः किंचिदेहिकमा मुष्मिकं वा फलं कामयन्ते। एनं जनं एनान् जनान् प्रयिच्छन्त्येते न मन्ये

तस्य सम्यक्समाचारमाहुर्वेदविदो जानाः। नैनं मन्ये तद्प्रयिच्छन्त्याह्यमाप्यन्तरं जनं॥ २०॥

त न मानयेत् किंचित्तु मानयेदेवै सार्थः। तमेव विशिनष्टि वाह्यं आत्मनि वर्णाश्रमवयोवस्था
भिमानित्वात् बहिर्मुखं। वेदिकत्वाभिमानमत्वाच्च आभ्यन्तरं यतः। अकामकृतस्य श्रोत्रियस्य का
मोपमर्दनारते म्ये न हिरण्यगर्जदिवन्वीनानां मानुषादीनामानन्दगणनायां उत्तरोत्तरं
तदुचितायां स एक इन्द्रस्यानन्दः स एकः प्रजापतेरनन्द इति प्रतिपत्तिर्या यं श्रोत्रियस्य चाकामकृतस्य

नैनं मानयेत्
किंचित्तु मानयेदेवै सार्थः
२०॥

एवंयोगिनामासुविविदिषुणां निष्कामवर्णाश्चमात्रिमानिनां च धर्मः उत्तममध्यमाधमजगत्तुल्यः
 संप्रतिअहिंसाप्रधाना न्योगिधर्मानाहायचमन्येतेति॥यत्रगृहेऽनंयानंचब्राह्मणस्यसंन्यासिनः
 भूयिष्ठमस्तीतिमन्येतजानीयात्।तत्रगृहप्राप्यजीवन्जीवेत्प्राणयात्रां कुर्यात्।नक्षीणवृत्तिगृह

पत्रमन्येतभूयिष्ठं ब्राह्मणजीवतृणोल्लेखे॥अनंयानंचब्राह्मणस्यतज्जीवन्मानुसंज्वरेत्॥३०॥
 पत्राकथयमानस्यप्रयच्छसशिवं जयं॥अतिरिक्तमिवाकुर्वन्सम्येयान्नेतरोजना॥३१॥

स्वपीडयेदितिभावः।प्राहविवर्णाकालेत्तृणंचउल्लेख्यतत्रत्तृणात्तृणेदकमितिपाठांतरं।
 मानुसंज्वरेत्क्षुद्राध्यामात्मानंनपीडयेदित्यर्थः॥३०॥यत्रदेशेअथयमानस्यस्वमाहात्म्यं
 प्रकाशयतःअशिवममंगलंभयंप्रयच्छति।सहस्रमंतमिदे।अथप्रदेपिदेशेस्थित्वासत्यपिसामर्थ्ये
 तत्रयत्तत्रमध्येआत्मानंस्वविद्यादिनातिरिक्तमधिकमिवअकुर्वन्सोत्कर्षमप्रकाशयन्पूज
 नोभवतिसम्येयान्प्रशस्ततरः।परपीडांमानंचसद्देदितिश्लो० कद्वयार्थः॥३१॥

श्रुत्वा शुनकः ते संन्याशिनः स्ववीर्यस्य स्वपांडिस्य उपजीवनात् पांडिस्यादिकं प्रकाश्य मिष्टां इष्ट-
नूयति वीरतां शीघ्रवतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ यद्वा स्मरणं ब्रह्मवितृज्ञातीनां मध्ये वसन् न पि ज्ञातयो मे मम नि-
सं श्रुता चर्या या निस्तो श्रुता चर्याः संतु इति मन्येत श्रुतयो मे योगगतिमांशो सिधुरिति यस्य

यथा स्ववांतमश्नाति श्वा रे निरस्य मपूतये ॥ एवं ते वांतमश्नन्ति स्ववीर्यस्योपसेवनात् ॥ ३४ ॥
निरस्य मपूतये चर्या मेरुति मन्येत ब्राह्मणः ॥ ज्ञातीनां तु वसन् मध्ये तुं विदुर्ब्राह्मणं बुधाः ॥ ३५ ॥
को ह्यनंतरमात्मानं ब्राह्मणो हनुमर्हति ॥ निर्लिङ्गमचलं शुद्धसर्वद्वैतविवर्जितं ॥ ३६ ॥

प्रश्नन्ते जसो प्रतिस्त्वा स्मरणं ब्रह्मिष्ठं बुधाः तत्त्वक्षणज्ञाः विदुः ॥ ३६ ॥ ईदृशी चर्या वि-
नाऽनंतरमुपाधिस्तत्र व्यवधाने शून्यमात्मानं प्रयच्छन् निर्लिङ्गं अनुमानाद्यगम्यं अचलं
न्यायकं शुद्धमसंगं सर्वद्वैतविवर्जितं स ज्ञातीयं विज्ञातीयं स्वगतभेदशून्यं हनुं गंतुं
हे ते गेयं च मन्त्रज्ञेयं ॥ शानुमि सार्थः ॥ को हति न कोपीत्यर्थः ॥ ३७ ॥

१३

ब्रह्मस्वप्रकाशेन आवृत्तिरधि रूढं भवति येन। सोऽप्यात्मनो ब्रह्म भावं पश्यतीति सा
 ह्युक्तोक्तो वाक्यं। पाठांतरं तु सुगमं॥३६॥ आत्मा ज्ञाने दोषमाह। यदिति। अन्यथा आत्मत्वे
 न भासमानाह। तादेवि परीतं संतं अन्यथा कर्त्तृदिरूपं। शेषं स्पष्टार्थी॥३७॥ आत्मतत्त्व

तस्मादिष्टात्रियस्यापि ब्राह्मणवसाति पश्यति॥३६॥ योन्यथा संतमात्मानमन्यथा प्रतिप
 द्यते॥ किं तेन न कृतं पापं चोरेणास्मादहारिणा॥३७॥ अश्नांत स्यादनादाता सस्य तो नि
 रूप इवः॥ शिष्टो न शिष्टवत्स स्याद्ब्राह्मणो ब्रह्मवित्कविः॥३८॥

३८

प्रतिपक्षपायमाह। अश्नांत इति॥ अश्नांतः अमरं हितैः यतः अनादाता आदानश्च न्य
 निष्परिग्रह इत्यर्थः। अतएव सम्मतः शिष्टानां॥ निरूप इव अस्वयं भवति। तथा शि
 ष्टोऽपि शिष्टवन्ने स्यात्। शिष्टत्वं न प्रकाशयेत्। पाठांतरं शिष्टवत्पथेष्टा चरणरुन्मस्या
 न्। किं बु शिष्ट एव वैदिकमर्थादापरिपालने पर एव स्यात्। कविः ज्ञांतदर्शी॥३८॥

१३

महाव्रतामहाव्रतानि स्रुपांस्तु गितिसुपोडादेशा १७७॥ दसनाया ॥ नास्य स्वस्वीयं किमपि नास्ति धर्मादिष्वेकैक
स्मिन्नपि पक्षपाते सति तदर्थं सर्वसज्जता सर्थः ॥ ६॥ ब्रह्मेव मुख्यं प्राप्य ये पाते पां ॥ ७॥ परीवादः परदोषकीर्तनं सत्
यथाभूतं ॥ असद्विरोधितं ॥ ८॥ अप्रकीर्तितं तदमविरोधिन एव प्रातिकूल्यादयो मदरोषत्वेन सूचिता अपि श्रु
तग्राहिकाया प्रकर्षणविधिमुख्येन न प्रोक्ता इत्यर्थः ॥ लोकद्वेष्यपारदार्पादि प्रातिकूल्यं धर्मादौ विघ्राचरणं ॥ अभ्यस
यागुणिलुदोषारोपः ॥ ९॥ कामः स्वभिलाषः ॥ पारतंत्र्यं पारदिवशत्वं ॥ ये अनंराजद्वारादौ परदोषसूचनं ॥ अर्थहानिर्नदन
र्तकवैश्यादिषु दुर्देन बाधितनाशः ॥ विवादो वैरं ॥ १०॥ मोहोऽर्थद्वेषहेतुः ॥ हृष्यो हृष्यतीत्यापस्तंबोक्तेः ॥ अतिवादो निर्मर्यादे
धर्मश्च अस्त्वचत्तपोदमश्च अमास्यं श्रीसितिक्षानस्रुपा ॥ दानं श्रुतं चैव धृतिः समाचमहाव्रताददशब्राह्मणस्य ॥ ५॥
यो नैतेभ्यः प्रच्यवेद्वादोभ्यः सर्वा मयीमांशधिवीं स शिष्यात् ॥ त्रिभिर्ह्यध्यामेकतो वा धितो यो नास्य स्वमस्तीति च वेदितव्यं ॥ ६॥
दमस्सा गोधा प्रमाद इत्येतेष्वमृतं स्थितं ॥ एता निब्रह्ममुख्यानां ब्राह्मणानां मनीषिणां ॥ ७॥ सर्वासं ह्यपरीवादो ब्राह्मणस्य न शक्य
तो ॥ नरकप्रतिष्ठास्तोस्युर्य एवं कुर्वते जनाः ॥ ८॥ मदोष्ठादशदोषः स स्यात्सुरा योऽप्रकीर्तितः ॥ लोकद्वेष्यं प्रातिकूल्यं मभ्यस्रया
पावचः ॥ ९॥ कामक्रोधो पारतंत्र्यं परिवादो धर्मेभ्यः ॥ अर्थहानिर्विवादश्च मास्यं प्राणिर्पाडने ॥ १०॥ ईर्ष्या मोहोतिवादश्च सं
नाशोभ्यस्रयिता ॥ तस्मात्त्राज्ञानमाघेत सदा ह्येतद्विगर्हितं ॥ ११॥
वचनं संज्ञानाशः कार्यकार्यविवेकराहित्यं ॥ अभ्यस्रयितानैरतर्पेण परदोहशीलता एतन्मदवहं विगर्हितं निन्दितं स
हिः सदा हीत्यापत्कालेपि नाभयणीयमिति सूचितं ॥ १२॥

समाप्ताज्ञानप्रधानायोगोपसर्जनाब्रह्मविद्या। इदानीं योगप्रधानां ज्ञानोपसर्जना... १७ कुमध्यायद्वयमा
रभ्यते। यत्र पूर्वचिन्तयति निरोधेन चैव पदार्थज्ञानापश्चादेदांतश्रवणादिना तस्य ब्रह्मत्वे निश्चीयते सा
ध्यापत्रतु श्रवणादिना पूर्वपारोक्ष्येण प्रतीचो ब्रह्मभावे निश्चीयते पश्चादनिदिध्यासनेन स आ परोक्षी क्रि
यते सा द्वितीया। क्रमद्वये विफलैक्या साधनज्ञातमपि एक रूपमेवेति दर्शयितुं प्रागुक्तानेव हेयान्दोषाहुपादे
यान्गुणान् च दर्शयति। शोकः क्रोधश्चेत्यादिना। तत्र क्रोधादयः प्राग्व्याख्याता एव कचित्कचित् विशेषो दृश्य
ते स एव व्याख्यायते। लोभः स्मृता। मोहः प्रज्ञावाञ्छाभावः। अत्रापि लोभ इति पाठे पिस एवार्थः। लुप विमोह न इति
धात्यर्थं गुणमात्रं। परासुतानिद्रापरस्म्यं ह्यपात्रस्त्रेः॥१॥ पापं पापफलैक्यं व्यवस्य सारभते। मूढ संसर्ग मूढबु
द्धिस्तत्तं। शोकः क्रोधश्च लोभश्च कामो मानः च रासक्तता। ईर्ष्यामानो विधिस्तां च कृपां सपाजुगुप्सता॥१॥ द्वाद
शौते महादोषा मनुष्यप्राणनाशनाः॥ एकैकमेतेराज्ञेन्द्रमनुष्यान्पूर्ययासते॥ येन विषेन नरः पापं मूढ संज्ञो व्यवस्यति
स्वरूपालु रजः परुषो वदान्यः क्रोधं विषं न सार्वविक्थी॥ नरो स धर्माः षड्भिर्जनानां वै प्राप्याप्यर्थं नो तसभा
संभोगसंविद्धिपमोतिमानी दद्याद्विकथी ह्यपणो दुर्बलश्च॥ बहुप्रशंशी वनिता हि दुःसंदेव सत्त्वोक्ताः पापश
मूढाः॥४॥
उन्मोनिर्दकपरोरुद्धाक्वावदान्यो बहुभाषी। ज्ञो ज्ञयंते परं न मानयंति॥ ३॥ बहुप्रशंशी सी आहं रक्त
तिपरः॥४॥

गं. ल. ३ मानंनिगदितुम्. अमर्षस्तानायाः परममनुरोधं गिरिभुवोविहाय श्रीकं
 ठः शिरसि नियतं धारयति याम्. १२ विनिंघान्युन्मत्तैरपि च परिहार्यो
 शि यतितैरद्याच्चा निव्रात्यैः सपुत्रकमपास्या निपि मुनेः. हरंती लोका
 नाम नवरत्नमेनां सिक्कियतां कदाप्यश्रंता त्वं जगति पुनरेका विजयमे.
 सवत्संती स्य लोका दधनितलश्रीका पहतये जटाजूटग्रंथो यदसि विनि
 वद्वापु रभिदा. अये निलोभा नामपि मनसितो भंजनयतां गुराणां मेवा
 यंतव जननिदोषः परिगतः १४ जडा -- नंधान्यं गून्वस्त्विति वधिरानु

रा. ३

वासाहोकाजनिमरगाशोकापहरांतदेततेतीरंश्रमशमनधीरंदि
 शतुनः ए नयत्साक्षाद्देरपिगलितभेदेरवसितंनयस्मिन्जीवानां
 सरतिमनोवागवसरः निराकारंनित्यंनिजमहिमनिर्वासिततमोविष्णु
 द्रव्यतत्त्वंसरतरितितत्त्वंनविषयः १० महास्रनेर्ध्यानेर्बहुविधचित्ताने
 रपिचयन्नलभ्यंघोराभिः कविमल्लतपोराजिभिरपि अचिंत्यंतद्दिष्टमोः
 षट्मखिलसाधारणतयादृष्टानाकेनासित्वमिह तुलनीयाकथयनः ११
 नृणांमीक्षामात्रादपियरिहरंत्याभवभयंशिवायास्तेभूर्तेः काइहमहि

विलक्षणं २ दुःसहो

योः

लोभि

॥

लंतस्पयदास्यादकः काकः । ^एअथ ^{ला}विषमम् । विरुद्धधर्माध्यासात्तद्योः संवधायोग्यत्वं निर्देशइ-
त्येकम् । अभाष्टफलालाभे हि सुफलं लाभ इति द्वितीयम् । कार्यकारणानुगुण्यो विरोध इति तृतीयम् ।
कार्यकारणक्रिययो विरोध इति चतुर्थम् । क्रमेण यथा । शिरीषादपि मृदंग । केयमायतलोचना ।
अयंकचकु कलाग्निकर्कशो मदनज्वरः । तथा । सिंहकासुतवित्रस्तः शशश्चंद्रसमाश्रितः । अत्र
सेसाश्रयतत्रतमन्यः सिंहकासुतः । तथा । सयंककरस्य शमिवाप्यचित्रं रणोरणे यस्य कृपाण-
लेखा । तमालनीलाशरदिंदुकांतं यशस्त्रिलोकाभरणं प्रसूते । तथा । आनंदमर्मदामिर्मकुव-
लयलोचने ददासित्वम् । विरहस्त्वयैव जनितस्तपयन्ति तरांशरीरं मे । नवात्रविरोधो अस्मिन् ।
तिवस्मादिति वाच्यम् । विरोधस्याविवक्षितत्वात् । कार्यकारणानुगुण्येति ध्येयम् ।
अथाधिकम् । आश्रितमहत्त्वादाश्रयमहत्त्वम् । आश्रयमहत्त्वादाश्रितमहत्त्वं नोभयथाप्यधि-
किंतु

यो

तथा २

न २

सा २

उत्तया कलयेत ६

मा
१
क्रि
दि
शु
लि

कत्वमस्तम्। यथा। अहो विशालं भूपा लुवनत्रितयोदरम्। मातिमानुमशक्तोपियशोराशिधदत्रते।
 द्वितीयं यथा। धुगां त कालप्रतिसेहतात्मनो जगतेत्यस्यां सखिलो समासत। तनोममुस्तन्न केर
 भद्विषस्तपोधनाभ्या तमसं भवा मुदः। प्रथमोदाहरणे अहो विशालमित्यादौ मा नाशक्ययशोर
 शो रधिकतया आधारस्य महत्त्वं प्रतीयते। पर्यन्ते च यशोराशौ विशालता परत्वमित्येकमधिकम्
 द्वितीये तथा विधेवपुष्पिना नाभावा मुदीयमहत्त्वं। उभयत्रैव वस्तु प्रकर्षितात्यर्थमिति ध्येयम्।
 अथ प्रत्यनीकम्। वक्रमुपमेयमुत्तममुपमानं तन्निगूणिषया यत्र। तस्य विरोधो लुत्तया कलये
 तै प्रत्यनीकं तदर्थोपि प्रतिपत्तिरस्त्वुत्तमसमर्थं न तदीयस्यतिरस्कृतिस्तत्र प्रत्यनीकम्॥
 यथा यस्य किंविदप्यकलुमेक्षमः कायनिग्रहगृहीतविग्रहः। कीतवक्रसदृशा कृतिरुतीरादु
 दिनुमधुना विवाधते। न विदोस्तदीयाभावात्कथं प्रत्यनीकमिति चेत्। उच्यते। साक्षा
 तत्कलये ३

स
८४

साध्यते

नयेवमध्ययनयागादेर्वैयर्थ्यस्यादिसाशंभ्येष्टापतिमाह। छंदांसीति॥ एष उपनिषत्प्रसिद्धः अथैव
महानुनिर्महर्षिसंघेयानिपुराजगौतांयेव छंदांसि उपनिषदुपाणिनामनिश्चितं। आदयंतिहवा एनं छंदां
सिपावाक्कर्मण इति श्रुत्या छंदःशब्दनिर्वचनात्तुल्यत्वात्ते अहं यज्ञास्तुपा इति श्रुत्यर्थोपनिषदियज्ञा
नां पापादक्षितुमसामर्थ्यदर्शनात्ब्रह्मविद्यार्थिनो छंदसां मुख्यं छंदस्यैकमर्थानांतुगोणमिति भावः। किं
च। उत श्रुति। येपि अधीतवेदाः सोपनिषत्कवेदं पाठतोयं तं श्रुत्वा अधीतवतः। तेपि न छंदो विदः। यतः वेदवेद्यस्य
ओपनिषदस्य पुरुषस्य तत्त्वं यावाम्यं न विदन् जानंति। अधेवाचरति माये येष वाचं श्रुत्वा अफला मयुष्या
मिति पुष्यं हि पत्न्ये वाचः सत्यमिति श्रुतिश्चैतदाह। सत्यं परं ब्रह्म॥ ५०॥ छंदासिनामेति। द्विपदां मनुष्याणां मध्य
छंदासिनामक्षत्रियतां ययं बर्षपुराजगौ महर्षिसंघ एवः॥ छंदो वेदस्ते य उत नाधीतवेदानवेदवेदस्य विदुर्हितव्यं॥ ५१॥
छंदासिनामद्विपदां वरिष्ठस्वच्छंदयोगेन भवंति तत्र॥ छंदो विदस्ते न च तानधीयगता न वेदस्य न वेदमापी॥ ५२॥
वरिष्ठतत्र सत्ये ब्रह्मणि विषये छंदासि वेदाः स्वच्छंदयोगेन स्वातंत्र्यसंबंधेनैव भवंति। कर्मकांडार्थज्ञानवत्तत्र
कांडार्थज्ञानेन मध्योऽनुष्ठानांतरमपेक्षते। तथाहि। तत्तत्सत्यं अपि न मिदं चः प्रतिपेदेहं मनुरभये सत्यं

[illegible]

इदमेवदृष्टं तेन प्रतिपादयति धामांशेति॥ धामांशे जातः तन्मायाः अंशायस्य सन्ते ज्ञोमयोऽर्थाश्चंद्रः तस्य प्रागः कला
 प्रतिपद्गताः। तस्य संवेदने शायने यथा यथैव हि त्रसिंहमहीरुस्य शारवा उपादीयते। तथा हितैव वेदाः पर
 मात्मानाः संवेदनेऽर्थे परमपुरुषार्थरूपे सत्ये सर्वथा यथाध्ये वेदाः उपादीयंत इति आमनंति। तत्रोपनिषद्
 पुरुषं यच्छास्त्रीत्योपनिषदस्य विशेषणात्वाच्चामनोचरत्वं श्रुतेऽप्यसौ यदेव दत्त इत्यादिवाक्यवत्तत्त्वमस्योद

धामांशप्रागस्य तथा हि वेदा यथा च शारवा हि न हीरुस्य॥ संवेदने चैव यथा न न वितस्मिन् किं सत्ये परमात्मनो र्थो॥ ५५॥
 उन्निजानामिन्द्रास्त्रेण व्याख्यातारं विचक्षणं॥ यच्छिन्नं विचिकित्सः संशयश्चेत् सर्वसंशयो न॥ ५६॥

वाक्यमपि लक्षणवाक्यार्थे प्रमाययत्वे वेदार्थः॥ ५५॥ एवं गुणरूपसदनपूर्वकं वाक्यार्थं प्रतिपद्यता यमुः। नागुरुलक्ष
 णां व्याहृतिः। अमीति। व्याख्यानं ब्रह्मविदलक्षणतो जिज्ञानानि। लक्षणमेवाह। व्याख्यातारं उपक्रमोपसंहारे कस्य
 दिषदि धृता सूर्यतिंगानुसारेण वाक्यार्थं वर्णनकुशलं। विचक्षणं श्रुतार्थस्य पुक्तिभिरनुचितने सामर्थ्यं।
 त्रिदिध्यासनपरिपाकेन श्रवणेन साक्षात्कारबलतूपः। छिन्नं विचिकित्सः निःसंशयः सन्नपरस्यापि सर्वसंश
 याद्व्याचष्टे विदुर्गतिः। अत्रत्यरूपव्याप्तिर्येव पराविद्येति व्याप्तेन संशयान्दूरीकरोतीत्यर्थः॥ ५६॥

यमिति यमप्रयतमानं निरारंभमादृशं मानयंति देवा दयस एव ब्रह्मात्मवि नूमानि जीवो न भो
ति। यं तु यशादिकं तां यमिति मानयंति स देवानां पशुरमानितत्वं। तथा च श्रुतिः। पेण एव
न्यां देवतामुद्रास्तेऽयो साव न्यो ह मस्मीति न स वेद यथा पशुरेवं स देवानां मिति। उच्यते। यि
न संबन्धे
न प्रवर्तिता

यमप्रयतमानं तु मानयंति सामानितः। न मान्यमान्यो नो मन्येत न मान्यमपि संजवेद निरस्य प्र
लोकः स्वभाववृत्तिर्हि निमेवो न्येव वत्सदा॥ विद्वांसो मानयंती ह इति मन्येत मा।
अधर्ममनिपुणा मूढा लोकमाया विशारदाः॥ न मान्यमानयिष्यंति मान्यानां प्रवर्गः योगे च प्रव

शादिना तर्पयति। ततो हेतोः। आत्मानमन्ये मान्यमानमपि मान्यं न मन्येतानां पित्राः श्रेयापेक्ष
रित्। अवमाने सतीति शेषः। नकारो भिन्नक्रमः॥ ४१॥ लोकः स्वभावदेवमा मानयति न
तु मयि मानयोग्यता स्मृतिमत्त्वादप्येन प्राप्नुयादित्याह॥ लोकेति॥ ४२॥ येन मा मानयंति
तेऽपि पशवन्ति विवेकलादुपेक्ष्य एव न तु दंडनीया इत्याहुः अधर्मेति॥ ४३॥

[illegible]

कः क्षेत्रे चैव मज्जोयमात्मा। घटसंघतमाकाशं नीयमाने यथा घटे। घटो नीयेतनाकाशं तद्वज्जीवो न नी-
 यमइत्याद्याः औ औ या धिकं जीवपरयोः भेदं दर्शयन्ति। एकधेति ईश्वररूपेण बहुधेति जीवरूपेण एक-
 एव शक्तः जलशयतरंगन्यायेन प्रकाशतइत्याद्यं प्रकृतेरर्थः। एवं च जीवेशाभेदप्रयुक्तः। सर्वोपि व्य-
 व्यवहारः सेस्यति। न च परांतरकल्पनावतरताति सिद्धं। कथं भूतेन अनादियोगोऽस्य न क्षेत्र संबंधे
 न अनादियोगेन अनादिना आदिशून्येनाज्ञानेन हेतुना योगः संबंधोऽस्य सोऽनादियोगस्तेन प्रवर्तित-
 मादि जातइति शेषः। पुंसः पुंमांसः अज्ञानयोगोऽयः क्षेत्रयोगइत्यर्थः॥२०॥ जीवेशयोर्भेदं निरस्य प्र-

य एतद्वा प्रगवान्सनियो विकारयोगेन करोति विश्वं॥ तथा च तच्छक्तिरिति स्पष्टमयते तथार्थयोगे च प्रव-
 र्तिवेदाः॥२१॥

पेचस्यापि परमेश्वरात् तथैव सत्त्वं वारयति य एतद्वेति॥ वाशब्द उपमा धी यइति पुंस्त्वं विधेयापेक्ष-
 या। एतत्परिदृश्यमानं जगत्तथा जिगदिव जातिसनियोः विकारो जगवान्सर्वेश्वर्यसंपन्नः परमात्मे-
 र्वावाशब्दो मिथ्यात्वद्योतकः। तथा हि। यत्र हि देतमिव भव। तत्र तदितर इतरं पश्यति। अहमद्य-
 संप्रगजमिवाद्वाक्षमिवेदेऽनोके। च मिथ्यार्थानुवादे इव राजः प्रयुज्यते। अति शून्य इदं सर्वं यद-

यमासा। ब्रह्मैवेदं विष्णुः। सर्वं स्वस्ति देवसे साद्या प्रथमं स्वयं ब्रह्मा न यत्न मोह। विकारो जन्ते माया तद्यो-
गेन विष्णु करोति। स्वप्ने इजालव न तु कनककुंडल वज्रगद। जगोः परमार्था तो विकार विकारिभा-
वोस्ति ब्रह्मणोप्यनित्यत्वापत्तेः। रिसर्थः॥ ननु निसंपरिणामि च प्रधानं स्वतंत्रमेव जडस्य जगतो जड-
मेव कारणमस्तु सादृश्यात् न तु जेत न वैलक्षण्यादित्याशंक्याह। तथा च तच्छक्तिरिति। तथा च त-
नैव प्रकारेण स्या। अनि स्वप्ने जगदवभासयती तस्य परमात्मनः शक्तिस्तदन्यास्तीति वेदो-
पि मंथते स्म। तथा च श्रूयते। देवात्म शक्तिं स्वगुणे निर्गुणामिति परस्य शक्तिर्विविधैव श्रूय-
त इति च। ननु भोग्यत्वात् शक्तिः आत्मा नः स्वः। भोक्तृत्वादात्मा तस्वामी। तथा च तयोर्नैदृश्या-
शंक्याह। तथा र्थेति। शक्तिर्हि न शक्तिमतः पृथग्दृष्टा वहेरिव दहनप्रकाशनशक्तिः। वेदा अति-
बहुः स्या प्रजाययेति। सच्चिदानन्दो भवदिसादयः। चकारा लोके शक्तिग्रहो यितादृशार्थयोगे श-
क्तिशक्तिमतोरभेदेन संबन्धे प्रमाणं भवेतीत्यर्थः॥ २१॥ एवं जीवेशयोरभेदाज्जगतो मिथ्या सौ-
धतराष्ट्र उवाचा येस्मिन् धर्मान्नाचरंती हस्ते केचि तथा धर्मान् केचिदिहाचरंति॥ धर्मः पापेन प्रतिह-
न्यते स्विदुताहो धर्मः प्रतिहंति पापं॥ २२॥ तज्जगज्जन्मादिनिमित्तप्रतायाः प्रवृत्तेः ब्रह्म न यत्वात्

मानिनी देवतायमः॥ एवं क्रोधाद्यभिमानिन्योऽपि देवताः यमस्य दासभूताः संतीत्यपि देवं मर्थः अ
 ध्यात्मं तु अज्ञानादेव क्रोधादय उद्भवं तित तो म्रियत इत्यर्थः॥ ननु यद्यो सा वा स मरानं त हित त
 आत्मनः पृथक् सिद्धं म पृथक् सिद्धं वा अं से सुकानामपि पुनर्वंधा पतिः॥ आद्ये सारव्य प्रकृति
 वत्तदनाशा पतिरित्याशंक्य मत्स्युं विशिनष्टि॥ नराणामहंगते नैव विमार्गान् चरन्ति॥ जीवा
 नां यो हंकारस्तेन सह गतं गमनं अहंकारसाहित्यं तेन विमार्गान्॥ अनात्मगान् मार्गान् चरन् विषया
 न्मुं जान इत्यर्थः॥ सुकावशानाभयस्याहमर्थस्य चिदाभासस्य नष्टत्वात् न शुद्धादात्मनः सका
 शादज्ञानं पुनरुदेति नापि पृथगवतिष्ठत इति भावः॥ ननु सुषुप्तावहंकार लयोऽपि दृश्यत इत्याह
 नवेति॥ तदानीमपि स ह्म स्याहमर्थस्य सत्त्वात् न कश्चित् तत्तानं विना आत्मयोगमुपैति स्वं रवं
 आप्नोतीत्यर्थः॥ अतो हंकारनाशात् प्राक् आत्मनः क्रोधादिरूपस्य मत्स्यारुदयो पुन्यत एवेत्यर्थः
 अस्यादोष इति पाठे आस्ते स्मिन् नित्यास्य मज्ञानस्याभिधानं अहंकारस्तस्मान्निःसरत इति
 र्ववत्॥ आत्मयोगाभावे दोषमाह ते इति॥ तेनराः मोहिताः क्रोधादिभिरिति शेषः॥ तद्वशे क्रोधादि
 रूपस्य मत्स्योर्वंधे शेवर्तमानाः संतः इतोऽस्माह्योकात्प्रेतागताः संतः तत्र यमलोके पुनरित्यसक

नृत्तमाहुः। अथ सत्यवतः कार्यत्वात्वा बंधवशांगतं। अंगुष्ठमात्रं पुरुषं निश्चर्य यमो बलादिति। अस्थ
 व्यतिरेकमुखेन आत्मनिबलित्वमाह। आत्मावसन्नमिति। आत्मनि प्रतीत्येव अवसन्नेलीलंतेन
 रज्जुरगादिव त्रयमादिकमपि आत्मनिबलित्वमेवेत्यर्थः। आत्मावासमिति पाठे आत्माश्रयमित्य
 मित्यर्थः। यमप्रशमोपायमाह। मृतमिति अत्यवयं ब्रह्मणि यथा आत्मानुसंधानं निरस्ताखिलक
 ल्पनाजालं अमृतत्वं मोक्षहेतुः। योगिनां यमभयं नास्तीत्यर्थः। न तस्य रोगो न जरानमृत्युरिति श्रु
 तेः। ननु कल्पितस्य यमस्य मृगजलादेरिवार्थः क्रियाकारित्वं न युक्तमत आह पितृलोक इति। याद
 शोयक्षस्तादृशो बलिरिति न्यायेनात्मनिबलित्वगगुडभावस्य विषयनिवर्तकत्वं वत्तत्राप्यर्थः। क्रि
 याकारित्वमस्तीति भावः। अत्र युक्तिमाह। शिव इति। शीतोष्मादिव देवस्मिन्नस्य विर
 हद्वयस्यासंभवात् तस्मिन्नेवं शिवत्वात् शिवत्वे रज्ज्वास्य दंडादिवत्कल्पिते इत्यर्थः। ॥ ६॥ अस्येति
 अस्य यमस्यादेवादाज्ञातः क्रोधादिरूपो मृत्युर्भरणहेतुर्निरस्त इव वति। अत्र यथाज्ञानाभि

गच्छन्ति अतो मृत्युं न तरन्ति । देहनाशमात्रेण न मुच्यत इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः । ये यं
 प्रते विचिन्तामनुष्यः स्त्रीत्येकेनायमस्तीति चेके । इति मृतस्यास्तित्वनास्तित्वे
 उपक्षिप्य यो निमग्न्यत्र यद्यन्ते शरीरत्वाय देहिनः । स्थायुमन्येन संयति यथा
 कर्म यथा श्रुतमिति अस्तीत्येवोपलब्धव्य इति वास्तित्वं देहांतरप्राप्तिर्वाहः ।
 अत्र हेतुः सदर्थेति । सत्त्वप्रकृतसाध्यर्थायोगः सदर्थयोगः यमाद्यष्टांगो
 बोधेतः तस्या नवगमादलाभात् समंतात् बुद्ध्या यस्मिन् योगो निषुन्नो गयो
 गिनो गतिरप्ययादेही देहानिमानि प्रवर्तते ॥ १ ॥ नो गयोगमेव निंदति न ह्य
 इति ॥ यत्र अस्य पुंसः मिथ्याभूतेषु अर्थेषु शब्दादिविषयेषु योगो रागस्तद
 र्थगतिः प्रवृत्तिः नित्यास्वाभाविकी तदेव बुद्ध्याणां मदामोहनम् । अर्थानां
 मिथ्यात्वं संकल्पकृतत्वात् । यदा हाक्षपातः । दोषनिमित्तं रूपादयो विषयाः

रुमनार्थोपतंति गच्छन्ति नरकादाविति शेषः ततस्तान् तत्र गतान् अनुदेवा इन्द्रियाणि
 हवन्ते तत्रैव गच्छन्ति ॥ तमुक्त्वा भूतं प्राणो नूक्त्वा मतिप्राणमनूक्त्वा मन्तं सर्वे प्राणाः
 नूक्त्वा मन्तीति श्रुतेः ॥ भूदप्राणत्याग इति अनुवासेनाश्च मत्करज्ञानं मरणम
 ज्ञामपिलभते ॥ अये भाविः ॥ मत्करत्यंतविस्मृतिरिति स्मृतेरज्ञानं प्रत्यगानंद
 विस्मृतिरंकत्वेन यमस्य प्रत्येकत्वेन गृहीतस्य देहस्य च विस्मृतिरंकत्वेन सा
 स्मादृश्यमपि मत्करादितं ॥ तथा च मत्स्यो मत्करज्ञानं गोणो यम इति ॥ न
 ननु प्राकृमरणात् मत्करभयं भूतस्य तु कृतकृत्यते वा स्तीत्याशंक्याह
 कर्मदये इति ॥ भोगप्रदस्य कर्मणो जदये सति कर्मफलजोगेऽनुरागो
 यथा ते तथा भूतास्तत्र स्वर्गादौ अनुयांति जोगवासनया पूर्वदेहं त्यक्त्वा

योः देवालये १ सहस्रतनुगो गरीशरघुनाथनाम्नानुजोः गुजः सुप्रतिष्ठितलापरमन्नत्ववित्संतजो शरत्रिशिसमुपते
 रिदिशीवशीतपुतिः सुधारकतवेदिकामनुलमानुलानुग्रहान् २ विरेचरकशुः श्रुतादिरचितानितंवाशिद्यधि
 भायनियतंततोर्ध्वमितिदुर्गहिविस्तृता विविद्यसुरपुसंयहंरचयन्नोमहायासरसदभ्रमसिंजतस्यगुणगत्यता
 स्तांमपि ३ इति श्रीमद्वल्लभनिवेशोक्तसद्वत्सुतलभराविरचितायोगवेदिकासमाप्तिमगमत श्रीकृष्णाय
 नमः ॥ श्री संवत् १७२९ मीती चैतसुदीतेरसीवारमुकरवार गंगाशहस्र श्रीगोपालशहस्रे श्रीफासीनाथ

राम०

८०

वमुन्मादिनियतं हितं काश्चिद्विधातामपि निलज्जुनं श्रीहतिकसा अलक्तः स्थानेकमिषुकमिति तत्तत्तद्वपुषि सप्तः जः
 खेहस्ता संसृष्टविमनिसुराशोषिणिदिताः १४ दस्तालाप्रतिष्ठा यमौष्ठं तुमन्त्रयपुष्पोदरं भातीदिस्रतिच समेहोति
 लंगुगुलमंघ्रमेकं जयच्छोकमृच्छान्तिकारास्तुतश्च १५ मुखजेषु नस्यके वलं स मसुक्तार्क मग्निसादिनिय
 योद्यससर्पिः प्रवयश्चुस्वरूपमद्यशोणितशुद्धिर्नवविद्वोक्तस न हल्लमीनु १६ ग्रहाणीगरेमथितमदित
 ररेनवतीतरं उमद्य कुष्ट विकारेखदिरस्य सार उचितं तुयनिरेमहिषीययः अमहरस्त्ववगाहः १७ दध्ने
 हुरको सयाश्चरजिञ्जेतथा यौष्टरं अष्टगुणलुचत्रगोयुसमरुद्यायतुशी तोदकं मोहेवस्तिमुशतिवाति
 कागदेधेर्तुतुरेकं कफमागहभेवमनेचतैलहविषीक्षोदं क्रमेण त्रिषु १८ प्रतिरोगमग्रमुदितं तुयदेन तत्त्वधिया
 समीवलकालं विकारान् प्रविकल्पयोजयति फः सपरं बोमयनीयः स्वमचिरेण सुखी स्यात् १९ अतिगुणः ॥ बुधल
 ह्यानिमि तौतुवाजीकरयो गारति योगचंद्रिकायां २० इतिवाजीकरणात्तं (विशिष्टारशिष्टसंघटनं तं सनागं श
 तं तत्तथा अस्तुजादिति प्रदिः त्वैद्य नाशयणात् अभीतवरकादि कापरिलक्ष्यो वाहिनीयवित्रितनरेबुरेमहतिपस्त

गोल्ल. कथमिव समर्थो नरपशुः २९ न कोप्येता वंते खलु समथमारभ्य मिलितो यदु
 धारादारा इव तिजगतो विस्मयभरः इतीमा मीहांते मनसि विरयात् स्थित
 वती मयं संप्राप्नोहं सफल्यितुमं वप्रणायतः ३० स्ववृत्तिव्यासंगो नियतम
 थमिथ्या प्रलयनं कुतर्कं च भ्यासं सततपरपैशुन्यमननम्. अपिश्चा वंश्चा
 वंममनुपुनरेवं विधगुरगान्तते त्वत्कोनाम हाराम पि निरीक्षेत वदनम्. ३१
 विशालाभ्यामाभ्यां किमिह नयनाभ्यां खलु फलं नयाभ्यामालीढा परम
 रमणीया तव तनुः. अयं हि न्यक्तारो जननिमनुजस्य श्रवणयो र्ययोर्ना

रत्न.
 ६

थः करणसरणयो दिव्यसरितः २६ इहं हि त्रिंशोऽसकलभुवनाभोगभवनं
 तरंगैर्यस्यातर्लुठति पतितस्तिन्दुकमिव सख्यश्रीकण्ठप्रचिततजराज्जटन
 दिल्लोजलानां संधातस्तवजननितायं हरतुनः २७ वपते तीर्थानित्वरितमि
 हयस्योद्धतिविधौ करं करो कुर्वेत्पि किल कणालिप्रभृतयः ३ संतं मासं
 वल्वमियमनुके पाद्विद्वये पुनाना सर्वेष्टामद्यमद्यनद्व्यं दलयसि २८
 श्रवणाकानां प्राप्तेरमितविचिकित्सायि च लितैर्विमुक्तानां मित्रं किल सदृश
 मेनः परिषदाम् अहो मा भुङ्क्षुर्जननिदृढयस्याः परिकरं तव भन्ताद्यां कर्तुं

धं परार्थत्वं मोक्षप्रापकत्वं वेदाः कथं यंति। एतत्कर्मणां क्रममुक्तिहेतुत्वं विद्वान् ज्ञानमन्त्रकर्मकथं नु नु
 पतिनशरणी करोति। कर्मभिरेव मोक्षसिद्धौ किं ज्ञाने न निवर्तते इति भावः॥१७॥ समाधत्ते। एवमिति॥
 अविद्वान् एवम्बुदुक्तक्रमेण तत्र मोक्षपदे उपयाति तथैव अर्थं जातं भोगमोक्षारम्भं प्रयोजनसामान्यं
 वेदाः वदन्ति तथा अनीहो निष्कामः परात्मा परं अनात्मानं देहादिकं अविद्यया आत्मत्वेन गृह्णन्ती
 वः परं निर्गुणात्मानं आयाति आभिमुख्येन प्राप्नोति निष्कामः तत्तदुपाध्याकार। तां संको निष्कलेन

समस्तु ज्ञात उवाच॥ एवं ह्यविद्वानुपयाति तत्र तथार्थं जातं च वदन्ति वेदाः॥ अनीह आयाति परं
 परात्मा प्रयाति मार्गेण निहं। समार्गन्॥१८॥ रूपेणावतिष्ठत इत्यर्थः। अन्यथा तु स एव जीवः प्रा
 र्तेण सुषुम्ना आ मार्गात्तत्तद्व्योक्तप्रायकाकान् निहस्य निरस्य ब्रह्मलोकद्वारा परं प्रयाति। तयोर्ध्वमा
 पन्नमत्तत्त्वमेतत्ति श्रुतेः। तथा च ब्रह्मद्वारं व्ये। तद्यथा पेशस्कारी पेशोपात्रा मुपादाया न्यन्वतरं कल्प्या
 णांतरं रूपं कुरुते एवमेव देशरीरं निहस्य विद्यांगमयित्वा न्यन्वतरं कल्प्या णांतरं रूपं कुरुते पित्र्यवा गो धवं
 वा देववा प्राजाय स्य वा आत्मा वेति नु कामयमानो याः कामयमानो योः कामो निष्काम आत्मकायः स्यात् न तस्य

धोविस्मरणंवरं॥तथापि तवनस्वास्थ्यं सर्वविस्मरणादृतेइतिच॥१५॥यमंत्वेकेइत्यत्रआत्मान
 सन्नमितियमोप्यात्मनिकल्पितइत्युक्तंतद्व्याचष्टे।सक्रोधलोभाविति॥यस्त्वधरीरेणःअहंप्रत्ययवि
 षयःअंतरात्मावाह्योत्पन्नोशरीरमपेक्ष्यआंतरःचिदचिद्विधिरूपोजीवःसमोहवान्अतस्मिंस्तद्विहर्मा
 हःअज्ञाननिदेहाद्यात्मबुद्धिःविषयैरूपेणानंतद्वान्क्रोधलोभमदस्यरूपोभवतिशुक्लकलिकान्या
 येनस्वयंबंधहीनोपिअज्ञानोत्त्वात्मानंबद्धमन्यतेतेनकोमादिवशोभवतीत्यर्थः।उपसंहरतिएवमिति॥
 सक्रोधलोभोमोहवानंतरात्मासर्वेभ्यस्तत्त्वधरीरेयएषः॥एवंभूयंजायमानंविदित्वाज्ञानेतिष्ठ
 न्नविभेतिहृदयोः॥१६॥धृतराष्ट्रउवाच॥यानेवाहुरिज्ययासाधुल्लोकादिजातीनांपुण्यतमानसजा
 तान्॥तेषांपरार्थंकथयेतीहवेदाएतद्विद्वान्नेतिकथंनुकर्म॥१७॥जायमानंमोहादितिशेषः।मोहवि
 रोधिनिशानेतिष्ठन्निष्ठावायमानंविभेतितत्रदृष्टांतःविषयेगोचरेतस्यज्ञानस्यसर्वबंधःविनश्यते।
 प्रसौर्यमस्य।प्रत्यःदेहःअज्ञानलतोबंधोज्ञानेतैवनश्यतिनकर्मणेत्युक्तिप्रघट्टकार्थः॥१६॥अत्रशंकते।
 यानिति।साधुइज्ययासोपासनेनअश्वमेधादिनाकर्मणापुण्यतमानिदंल्लोकाद्यापेक्षयापुण्यान्।
 सनातनान्अवहारापेक्षयातिशयलोकांनसत्यल्लोकारणानइहवेदेआहुःवेदविदःतेषांलोकानांपरा

अंगुष्ठेति॥ अंगुष्ठमात्रे हृदये प्रतिष्ठितत्वादंगुष्ठमात्रे तेन हृदयपुंडरीके ध्यानस्थलमुपदिष्टं जवात्
 पूर्णः अंतरात्मावाद्यात्मभ्योऽन्वमथादिभ्यः पंचभ्यः आंतरः॥ लिङ्गस्य पंचप्राणमनोबुद्धिदशोऽद्यात्मकस्य
 गशरीरस्य संबन्धेन नियं संयाति इह लोकपरलोको वा जागृस्वप्नो नागच्छति॥ तं ईशं यमयितारं ईशं स्रंसं अनु
 कल्पेऽवाधि मनुसर्वकार्येषु समर्थमाद्यं प्रकृत्कारणं विराजमानं प्रत्यक्षैतन्न्यरूपेण प्रकाशमानमपि मखाः न
 पश्यंति॥ तं योगिनः पश्यंति॥ १५॥ नन्वेगुष्ठमात्रस्य हृदये स्थितस्य हृदयतायेन तापप्राप्तिरपि स्थान्ता च तापस्व
 अंगुष्ठमात्रः पुरुषोऽतः॥ अलिङ्गस्य योगेन संयाति नियं॥ तमीशमीशमनुकल्पमाद्यं पश्यंति महानविराजमानं॥ १५॥
 असाधना नाधिपसाधनवासमाप्तेतदुच्यते मानुषेषु॥ समानमेतदमृतस्येतरस्य मुक्तास्तत्र मध्वुसं समापुः॥ योगिनः स
 जावस्य कुमुनिरियाशंक्यः तस्य कदाचिदपितापो नास्तीत्याह॥ असाधना इति॥ मानुषेषु संघाता निमानि
 पुनीवेषु केचिदसाधनाः शमादिहीनाः केचि ससाधनास्तद्यत्ताः बाधवन्तु तस्यैतदुक्तं समानं॥ निर्विकारं असं
 गोचरं पुरुषं स्वसंगत्वं भूतेः॥ एवं मुक्तबहु यो रपीत्याह॥ समानमिति॥ सांकेतिकेषु विशेष इत्यत आह॥ मुक्ता इति॥
 तत्र ते युग्मे मुक्ताः मध्वः मधुनः ब्रह्मरस्यैव उल्लेखं परं काष्ठा समापुः संघाताः॥ अयं जावः॥ अवस्थेतरं गते
 सः॥ उल्लेखं स्थाव स्थान्तरे दर्शनं दुवाधिधर्म एव दुःखं प्राप्या उपहिते पि जातिस्फटिके इव जपाकुसुमलौहिसं सर्वात्मना
 उपाधिस्यागां मुक्तानां न दुःखं स्पृशति स्तीतिते निर

ननु नित्यापरोक्षं ब्रह्म तस्मात्परोक्षादिति श्रुतेः अतः किं योगेने सा शं क्वाह ॥ एकमिति । हे स इव हे सः परमा
 सा शरीरदक्षमास्तु विहितेन सा संबद्धः स चतुष्पास्तो यमासा चतुष्पादिति श्रुतेः । तु चेर्णापादानां जायस्व प्रसु
 सतुरीयास्यानां मध्ये एकपादे तुरीयेनो-स्ति पतिन प्रकाशयति । कीदृशः सलिलात् निर्विशेषात् । अतिगभीरात् । उच्चर
 नुपपद्ये वपादत्रये चरन् । तं तुरीयेपादे जिव मदेतं चतुर्थं मन्यते स आत्मा सविज्ञेय इति श्रुतिप्रशिद्ध उर्ध्वाय उपरित
 नाय पादत्रयाय निश्च्यते जसे प्राज्ञाख्याय तेषां चालनायेत्यर्थः । स तं तं व्याप्तं । तुरीये । त्रिषु संततमिच्छते । न हि चेतं

एकपादेनो-स्ति पति सलिलात् संसु चरन् । तं चेत्स ततः उर्ध्वाय न प्रकृर्नाम तं भवेत्ता योगिनस्तं प्रवश्यं ॥ १६ ॥

प्यानुवेधं विना विश्वाद्यः स्वकार्ये प्रभवति । तं चेत्संशयति तदा मस्कर मत्तं च अज्ञानकृतं द्वयं सति ज्ञाने काल
 त्रये विनास्तीत्यर्थः । यद्यपि नित्यापरोक्षं ब्रह्म तथाप्यपाधि विशिष्टेनैव रूपेणाप-रोक्षं ननु ततो निष्कृष्ट
 पेणा तस्मादपरोक्षाय योगो-पेक्षित इत्यर्थः । स ततः मल्लिजमिति पाठे रुचिग्वत्पादत्रयः । त्रिष्वपि निमित्त
 मित्यर्थः ॥ १७ ॥

सुखं नैति सं
प्रपश्यति
नैति सं

एवं रूपः बाह्यः न सा तीतः जगज्जगत्प्रादियो नि नि वि कारो यो गैक गम्यो यद्वा ना न्न ह्युज्य त्वं लभ्यते कर्म लो ५
नास्ति स एव रूपः परमात्मा पावकं भोक्तारं जीवं गिरं न आसन्निसं हरं न पुंस्त्वं स्वं यं तं यो वेद तस्य अर्थः पुरुषो
मोक्षो न रिष्यते न हि स्यते कर्म फलवत् ज्ञान फलं नास्ति समिधः ॥ यस्य ज्ञानादर्थं नाशो नास्ति तं योगिनः प
श्येति ॥ १८ ॥ न केवलं मोक्ष एव ज्ञानतः स्यात् ॥ अपितु सर्वं हरे स्मृते वि आत्मन्यंतर्गतं मे वा स्ती ॥ साहाय्य इति ॥ दर्श
एवं रूपे माहात्मा स पावकं पुरुषो गिरं न ॥ यो वै तं पुरुषं वेद तस्ये हात्मान रिष्यते ॥ योगिनः सां ॥ १८ ॥ सहस्रं सहस्रा
णां पक्षान् सं तस्य सं पतेत् ॥ मध्यमे मध्ये आगच्छेदपि चे स्यान्न नो ज्ञवः ॥ योगिनः सां ॥ १९ ॥ न दर्शने तिष्ठति रूपं म
स्य पश्येति चे न सं वि भ्रू स ह्यो ॥ ॥ हितो मनीषी मनसा न तप्यते ये प्रव्रजेयु रप्रत्या स्ते जवन्ति ॥ योगिनः सां प्रपश्येति ॥ २० ॥
लक्षाणि अनन्तानां पक्षा न्कृत्वा योदरे गच्छे सोपि मध्ये शरीरांतः मध्यमे मध्यस्थे हृदयस्थे परमेष्ठिने आगच्छेदेव ॥ वि
प्रकृष्टमप्यर्थं हार्दिका शो योगिनः पश्येतीत्यर्थः ॥ एतच्छांती तानागतादेरप्यपलक्षणां ॥ तथा च हार्दिका शं प्रकृत्य प्र
यते ॥ यश्चा स्ये हास्ति यच्च नास्ति सर्वतदज्ञगत्वा विंदत इति ॥ यत्र हरे स्मृते यस्ति यो गिनः पश्येति ॥ १९ ॥ एवं विध
स्यात्तमो दर्शनार्थं योगानुगुणानि साध्यांतरा व्याहृतेति ॥ चक्षुराद्यग्राह्यमे नं भ्रू चित्तावचित्त्वमग्राह्यं ॥ तानि प
र्याहृते ॥ किंच यदायं हितः जगन्मि ॥ त्रं मनीषी मनो निगृह्णा लभ्य जवन्ति ॥ तथा मनसा च युजा दीनां नाशो सत्यपि
न तप्यते तदेव चित्तं भ्रू ज्ञाते ति ज्ञेयं ॥ एवं शाखाये प्रजेयुः विक्षेपं हनन् तादी स्य जेयुस्तो संन्यासिनो अमृता जवन्ति ॥

अनात्मलोके

एवं ब्रह्म प्राप्त्वा सर्वफलं वाप्तिं कृतं कृतं चाहुताविति। उभौ लोकोऽपि आत्मलोके च विद्यया ब्रह्माकारया अंतःकरणवत्या अहमेवेदं सर्वं स्मृतिं सार्वज्ञ्याकारवाचवत्या व्याप्य प्रकाश्यायातिप्रारब्धकर्मवत्तद्वदेहः संसृजतिविद्वान्बुद्धेर्वंतदा अहुतमप्यग्निहोत्रमस्य हुतमेव भवति। ज्ञाने सर्वाणि कर्मफलान्यंतर्भवन्तीत्यर्थः। अतः ब्राह्मीवाक्तेतव अहंमज्ञानस्मृतिवदत्तं लघुतोनी च त्वं मादधीतमा करोतु। अहंदासोऽस्मीति मादहीत्यर्थः।

उभौ लोको विद्यया व्याप्ययाति तदा हुतं चाहुतमग्निहोत्रं। प्राते ब्राह्मी लघुता मादधीतप्रज्ञानं स्यान्नमधीरालभेते॥ योगिनः संप्रयश्यंति जगवंतं सनातनं॥१७॥

तंचेद्भूयुरतिबाधसी सति बाधस्मृतिं ब्रूयान्नापनुवेति। अतएव ब्रह्म विदमति वादित्वं दोषो नास्तीति प्रवर्तितं। प्रज्ञानमिति॥ अस्य नामैव स्यात्। प्रज्ञानं ब्रह्मेति। ब्रह्मविदुल्लेखेति च अतिशया ब्रह्मणा बिंदुपेण स्वमीहास्येन गोपनीयं अधिकारिष्वेव। प्राकृतेषु तु गोपनीयमेव। तथा चरेत्तवै योगी सतां धर्ममदूषयन्। अनायथा मवेत्ये रनाद्ये पुनैव संगतमिति। एतच्च प्रज्ञानमिति नामधीराः ध्यानवंत एव लभेते। अस्य नाम प्रज्ञानं तं

योगिनः पश्यंति॥१७॥

न. ल. थ. यः स्नेहार्द्रविगलितगतिः पुण्यगतिद्वयतनविश्वोद्भवांगद्विहलितः सि
 ऋभिषजम् सुधासिंधुतस्माकलितहृदयोमातरमयं त्रिशुः संपाप्तस्त्वाम्
 हर्मिहविदध्याः समुचितम्. २४ विलीनो वै वैवस्यतनगरकोलाहल
 २२ भोगताहताहं क्वचिदपि परेतान् न गयितुम्. विमानानां वातो विहल
 यतिवीचीर्दि विषयं कथांते कल्याणीयदधिमहीमरागलमगात्. २५
 स्फुरत्यामकोधप्रवततरसंजातजटिलज्वलज्वालाजालज्वलितव
 पुष्पानः प्रतिदिनम् हरंतां संतापं कर्मपिमरुदुह्वासिलहरीकटाचंचत्वा

समुत्पत्तिः पद्मारमरापदपद्मामलनारवान्निवासः कंदर्पप्रतिभटजटाजूट
 भवने अथायं व्यासं गोहृतपतितनिस्तारणविधेर्न कस्मादुत्कर्षस्तव जन
 निजागतिः २१ नृगोभ्यो यतीनां कथयतदिनीनां कतमया पुगरां संहर्तुः
 सरधुनिकपदोधिहृहे कथावा श्रीभर्तुः पदकमलमलालिसलिलेस्तु
 त्तालेशोयस्यांतवजननिदीयेतकविभिः २२ विधत्तानिः शं कं निरयधि
 विष्टः समाधिं रहोस्तु रं शो ये शो तां हरिरवरतं नृत्यतु हरः कृतं शायश्चित्ते रत्नम
 यतपोदानयजनेः सवित्रीकामानां यद्विजगतिजागतिं भवती २३ अना

पूर्वो ज्ञाया नाना संकल्पसिद्धसं संकल्पसं संकल्पानां वल्यनीयवदार्पणां ब्रह्मलोकादीनां
 मधिष्ठाता जेवति ब्रह्मवित् । तथा च श्रुतिः । आश्रोति स्वारज्यं आश्रोति मनसस्पतिं वाक्यति-
 श्रुत्वा पतिः । आश्रोति विज्ञानपतिरिति । स्वराजो भावः स्वारज्यं ब्राह्मे भव्यं ॥ ४६ ॥ तस्य संकल्प-
 स्य नैव जसेन न भवत्येव न । आत्मा ज्ञानादध्यसंकल्पत्वे सतीत्यर्थः । दीक्षितव्रतं मुष्टीकरणवा-
 यमनादिकं कुर्यात् । एतन्नाम दीक्षितव्रतं तत्तदीक्षव्रतादे शो रसने न धातुना निष्ठा प्रसयांते
 न निष्पन्नैः । कर्मज्ञः संस्कार आगतु को विनाशी चेत्यर्थः । सतां तु संसर्गं परं ब्रह्मैव भवेत् । अ-
 कृतकत्वे नाविनाशो भवति ॥ ४७ ॥ एतदेव स्पष्टयति । ज्ञानमिति ॥ प्रसक्तं शोकमोहनिवृत्तिस्त्यं ज्ञा-
 नफलं प्रसक्तमित्यर्थः । तवः कायिकं वाचिकं मा-सिकं च तत्परोक्षं प्रामुख्यं कफलप्रदमित्यर्थः ।
 विधादिसर्वं न परोक्षं ज्ञानस्य व्यावृत्तिरिति होच्यते ॥ ४८ ॥ उक्तमेवोपसंहरति । तस्मादिति । जल्यितै-
 जनेन जसेन नैव तस्य दीक्षितव्रतमाचरेत् ॥ नामैतद्वा तु निर्वर्तनं संसर्गं सतां परं ॥ ४९ ॥ ज्ञाने-
 यं नाम प्रसक्तं परोक्षं जायते तपः ॥ विधादहं पठंतु द्विजं वै बहुपाठिनं ॥ ५० ॥ तस्मात्स त्रियमा-
 मं स्थ जल्यितैर्नैव वै द्विजं ॥ वयं सत्यानां चेति सरे भो ब्राह्मण स्वया ॥ ५१ ॥ उक्तमेवोपसंहरति ।
 तस्मादिति ॥ जल्यितैर्नैव केवलाध्ययनेनैव । सत्यास्य सगदयाने दातुं । तथा च श्रुतिः ॥ वेदा एतदक्षरं गा-

तस्मात्स त्रियमा-
 मं स्थ जल्यितैर्नैव वै द्विजं ॥ वयं सत्यानां चेति सरे भो ब्राह्मण स्वया ॥ ५१ ॥ उक्तमेवोपसंहरति ।
 तस्मादिति ॥ जल्यितैर्नैव केवलाध्ययनेनैव । सत्यास्य सगदयाने दातुं । तथा च श्रुतिः ॥ वेदा एतदक्षरं गा-

तस्य जनेनेति सं-

एवमिति स सं प्रसे ग ह्य नंदं चे चं प्रज्ञा ता वा ह्य ह्य त्व लो ना त ए त द्वा ना दिकं कर्तुं प्रवर्त त इत्य
 र्थः ॥४४॥ स सा दिति त था भवेत् । परमा नंदं ह्य चेतस्य ह्य द्वा नंद विषयो भि ला दौ बो भवेत् त लि
 त ह्य सा सो य ज्ञः ज्योति षो मा दिः प्र ता ये त सं ते भ्य ते । स स स्व वे द व च न स्य ज्योति षो मे न स्व र्ग का
 मो ये जे ते सा देः श्र व धार णा त् प्रा प्रा ग्य नि श्र व या त् सं क ल्पो वि त थो भवे दिति पाठे स स र्ग स्य व स

एवं वेद प्र वि शाय प्रा शो ह मिति म यते ॥ दान म ध्य नं ये जो लो भा दे त स्र व र्त ते ॥४४॥ स सा
 ह्य च य प्रा ना जो सं क ल्प ज्यो ता भवेत् ॥ त तो द ज्ञः प्र ता ये त स स स्व वा व धार णा त् ॥४५॥ म
 न स्या न्य स्य भव ति वा चा न्य स्या य क र्म णा ॥ सं क सि ह्नुः पुरु षः सं क ल्पान धि ति ष ति ॥४६॥

स सं क ल्प त्वे अ न्य स्य तु सं क ल्पो य ध्य इत्य र्थः । स न श्र वा दे य ज्ञो वि स स्य स्या न व धार णा त् आ प रोक्षे
 यो अ नि श्र व या दे व प्र व र्त ते । ज्ञा ते तु स स ए त द्वा वा बु धि मा न्यो ह्य त ह्य स्य श्र वा र ते ति ह्य त
 ह्य स ह्य ने व स्य ये त ॥४५॥ म न हो ति य ज्ञ इत्य नु क ल्प ते । अ न्य स्य ए क स्य य ज्ञो म न सा दे व ता ध्या ना दि रू
 पो भव ति । वा चा अ ह्य य ज्ञ ज पा दि रू पो ज्ञो न व ति क र्म णा प्रा से ह्यो ज्योति षो मा दिः ए ते वा पूर्वः

स्तृष्टयो भवेति विचित्रा भवता न च तान संतीति वक्तुं वाक्ये अनुपपन्नत्वात् नापि संती
 ति। ज्ञानेन सद्यो बाधात्। एवं ब्रह्मण्यपि विचित्राः निर्वचनीयाः स्थिराः स्तीति सूत्रार्थः। त
 था चास्य जगतोः निर्वचनीयत्वं प्रतिपादयति। को अहं वेदक इह प्रवोचत्कुत आजाता
 कुत इयं विस्तृतिरिति। न कोपि वेद। न कोपि प्रवोचदिति श्रुत्यर्थः। स यं व्यामिश्रदृष्टिः।
 अपवाददृष्टिस्तस्याहं च तन्मात्रमिति सूत्रिता। स यथा सैधव खिल्य उदके प्रास्ता उदके मे
 वा नु विलीयेत। स यथा सैधव घनोः नंतरोऽवाह्यः स स्तोर स घन एवं वा अरेय मात्मा क
 स्मिन् प्रज्ञानघन इति श्रुत्या च दर्शिता यथा जले प्रास्तः सैधव खिल्यः स्यादा न उदके ज
 ले लीन मनु स्वयमपिलीयते। स यथा कर काल ये इव जले परिमाणे अधिकं स्यात्। अतः
 स मूलरंकारणं वा संधीनी भावः। तदुभयवर्जितः केवलरसत् आत्मा न जलेऽपि व्यतीत
 इत्येतो। एवमयं प्रपंचः कार्य कारणोभयस्वरूपहीनः समाधौ केवल प्रज्ञानघा नो निव्यज्य
 ते इति श्रुत्यर्थः। अनेन दृष्टिचयेण जननो धार्य शास्त्रेऽप्युच्यते यथा तत्संक्षेपशास्त्रे।

आरोपदृष्टिर्वादादकदृष्टिरेवं व्याप्तिर्न दृष्टिरिति दृष्टि विभागमेवं। संग्रहस्य जलद्वयं पुस्तकं मु-
 मुक्षुसं सध्य कर्मा बोधयितुं मुसहते क्रमेण सादिना। अतिवचां सिमुनिधारणानि च द्रव्यविश-
 रदगिरिपि सर्वशः॥ त्रयमपेक्ष्य हरात्रितयं विना न हि घटा मुपयांति कदाचने संतेन॥४२॥ श्री-
 एवमनेकेषु पक्षेषु पक्ष्यापितेषु सिद्धांतमाह॥ एकस्येति। ब्रह्मेव एकं वेद्यं तस्य सत्त्वं काल-
 त्रयेण बाध्यं तस्य अज्ञानात् न बह्वनिवेद्यानि इष्यास्यानि अब्रह्मभूतानि कृतानि कल्याता-
 नि वेदे सत्यप्रतिपक्षार्थे। तेषामेव ब्रह्मत्वं वेद एवाह तदेव ब्रह्मत्वं विद्धि नेदं यदिदमुपयासत-
 इति। तस्मिंश्च सत्ये ब्रह्मणिकश्चिदेव अवस्थितः। ब्रह्मलाभोऽति दुर्घट इत्यर्थः। अतिरस्य-
 सनस्तु जात इति च। एकस्य वेदस्याज्ञानाद्देदास्ते बहवः कृताः॥ सत्यस्यैकस्य राजेन्द्रस्यैकश्चि-
 देवस्थितः॥४३॥
 ज्ञानकार्यत्वं गत आह। तु छेनाभ्यपि हितं यदासीत् तमसस्तन्महिनाऽजायतैकमिति। तच्छेन-
 रज्जुरगादिव दध्यस्तेन मिथ्या भूतेन तमसाऽप्युसर्वव्यापकं ब्रह्म अपि हितं आच्छादितं यत्-
 सीत् तत्त एवैकमेव सत् तमसः अज्ञानस्यातपस इति पाठे आलोचनस्य संकल्पमात्रस्य महिमा-
 माहात्म्येन अजायत प्रपञ्चकारेण विवक्षितं। यथाऽनुशासनादस-

सत्यः॥४३॥
 अतिरस्य
 अतिरस्य विवक्षितं दृष्टिः

किविकलान्ग्रहः ग्रस्तानस्त्वावित्तरितनिस्तारसरणीन्. निलिपेर्नि
 मुक्तानपिचनिरयातर्नियतितान्नरांनवत्रांनुत्त्वमिहपरमंभेषजमसि. १५
 २४ स्वभावस्वच्छानां सहजशिशिरारामयमषामयारस्तेमातर्जगतिमहिमा
 योपिजयति. युदायंगायंतिद्युतलमनवद्युतिभृतः समासाद्यायापिस्फु
 टपुल्लकसांदाः सगरजाः १६ कृतकैर्देनस्यानयज्जदितिसंतप्तमनसः
 समुद्रर्तुसंतिविभुवनतलेतीर्थनिबहाः. अपिप्रायश्चित्तप्रसरापथातो
 तचरितान्नरान्नीकानुत्त्वमिवजननित्यंविजयसे. १७ निदानंधर्मारां

गं. ल ४ किमपि च विधानेन न वमुदां प्रधानं तीर्थानां मम लपरिधानं विजगत्तः समा
 धानं बुद्धे रथयत्नुतिरो धानमधियां श्रियां — माधानेनः परिहरतु नापं
 तयवपः १८ पुरोधायं धावं द्रविणमदिशधृतिं तदृशां महीपानां नाना
 तहरातरखेदस्य नियतम् ममेवायं मनुः स्वहितं शतहंतुर्जडधियो वियो
 गस्ते मातयेदिह कहरातः क्षणमपि १९ परुषीत्ता लोत्तलक्ष हरितुति
 तां भोजयदली सखलस्यां शुभ्रात कुररा विलसत्कौंकुम रुचि सरस्तीव
 हो जहार हगहजं धातजटिलं जलं तेजं धालं मम जननं जालं जरयतु २०

राय.
 ४

किमात्मतत्त्वप्रकाशनेत्यत आह। ज्ञानेन चात्मानमुपेतीति। आत्मलाभान्नपरं वि
 द्यते। आत्मानं चेद्विज्ञानीयादयमस्मीति पुरुषः। किमिच्छन्कस्य कामा यशरीरमनु
 संज्वरेदित्यादिशास्त्रादात्मधाशिरेव परमपुरुषार्थ इति भावः। विषये दोषमाह। अ
 थेत्यपेक्षां तरे अन्यथा आत्मज्ञानाभावेन अनात्मनि पुरुषार्थत्वं बुद्ध्यावर्गफलानु
 कांक्षी भवति। इत्थं के आत्मानं स्वस्वविषयोपहारमुखेन आद्युपोतीति वर्गः। इन्द्रियग
 ज्ञानेन चात्मानमुपेति विद्वानथान्यथावर्गफलानुकांक्षी॥ अस्मिन्कृतं तत्सरिगृह्यस
 र्वं अमुत्र भुंक्ते पुनरेति मार्गः॥ २१॥
 अस्मिन्कृतं तत्सरिगृह्यसर्वं परिगृह्यते। विद्याकर्मणी समन्वारनेते ह्येव ज्ञाने
 ति श्रुतेः। तं ज्ञानं तन्मिति श्रुतिपदस्यार्थः। अमुत्र स्वर्गे नरके वा तत्सर्वं सुखदुःखं वा भुंक्ते
 ततः पुनरिमं मा भूत्तु कर्मशेषपात्रेति। तस्मिन्मावत्संपातमुपित्वा धेत्तुमेवात्मानं पुन

निवर्तते। तस्मात्तु का सुनरयस्मे लो
 यकर्मण इत्यादि श्रुतिभ्यः संपन्न सुवर्तेति स
 वः कर्म॥ २१॥

नन्वेवं तर्हि स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाकोमोक्षल्यः तद्विषयस्तद्विषय इत्यादरेणाध्ययनाध्यापनयोर्मुख्यतयस्त
 अथवाणात् अस्ति तयोरपि मोक्षहेतुत्वं तत्कथमुच्यते। न खं सिद्धिजिनोत्तारयंतीति मत्वा विद्वद्विद्वत्तपसो
 जेदमाह अस्मिन्निति। अविदुषां तपसः फलमापुष्पिकं। विदुषां ब्राह्मणानां तु इमे एव लोकाः फलदाः शानं
 एषः। तमिस्रार्थः। कीदृशानां धात्वे तपसि तिष्ठतां। धात्वे धातव्ये। कस्यार्थे तवैके केचन्यत्वं न इति धातुः। त्वन्। अ
 वश्यकर्तव्ये इत्यर्थः। त अशमोदमस्तपः शौचमिति प्रागेवोक्तं। अहं तपसि ति पाठे स्पष्टार्थः॥१०॥

अस्मिन्लोके तपस्तपः फलं मय न दृश्यते॥ ब्राह्मणानामिमे लोका धात्वे तपसि तिष्ठतां॥१॥ अतः रात्रौ उवाच
 कथं समरुम समरुं तपो जवतिकेवलं॥ सनत्सु जात तद्दृष्टि यथा विद्याम तत्तद्वयं॥१॥ सनत्सु जात उवाच
 निष्कल्पं तपस्ये तत्केवलं परिचक्षते॥ एतत्समरुम पश्यं तपो जवतिकेवलं॥२॥ समरुं विदुषः अ
 समरुम विदुषश्च एकमेव तपः केवलं श्रुत्वा सत्पण्डितैर्विधायं प्राप्नोतीति पृच्छति कथमिति॥१॥ उत्तरमाह नि
 ष्कल्पमिति॥ कल्पकामः अहो हिरासि चेतद्विहितं तपः केवलं कैवल्यसाधनत्वात् केवलमिमुच्यते। तदे
 व अहो धूपे तमपि सकामं चेत्समरुमिमुच्यते। यत्तु केवलं दंभा धर्ममेव क्रियते तत्तत्सं। तथा चेत्श्रुतौ॥
 यदेव विद्यया करोति श्रुतौ योपनिषदां तदेव वीर्यवत्तरं जवतीति तरुप्रसूय श्रुतेर्विद्यादिहीनस्यापि त

माह हं त्वं गम्यते॥१२॥ प सो न विव द्यो व ग

संन्यासं कृत्वा पितृवचकानां संगतिर्न कर्तव्येत्याह। गुरुं तीर्त्वा मर्त्याः कौलिकाः स्वशिक्षयास्वेषां गुरुणां शिष्या-
 स्वेन ब्रह्मेन च। बहिर्दृष्टीनां रमणीयेन च दर्शनेन गङ्गाधिगङ्गाणि पापानि मद्यमांसपरस्त्रीसेवनादीनि
 ग्रहयन्ति श्रद्धयन्ति। यथा सर्पाः खलाः परमुद्देजयन्ते। पितृकादौ नित्यं आत्मानं गुरुं तितद्धत्। तेषु ब्रह्मतः
 रमणीयेषु तेषां समीपे विमृष्टा जनाः मुह्यन्ति एतदेवाह। यथा ध्यानं मार्गमनति क्रम्य शिष्टानां लोकदृष्टमोचा-
 रमसंजतः। अथाय नरकाय प्रापयितुं तां मोहयन्ते मद्यमांसघृण्यचित्रतोपदेशेन प्रतारयन्ति। अतः सम्यक्पराक्षि-
 तैः सहैव संगतिर्यद्वा जाय कर्तव्या ते योगिनः पश्यन्ति॥२१॥ एवं सर्वकर्मस्य शिनां योगिनामपि दुःसंगस्यागमाव-
 गुरुं तिसर्पा इव गङ्गाधिरवशिष्यास्वेन ब्रह्मेन च मर्त्याः॥ तेषु प्रमुह्यन्ति जनाविमृष्टायथा ध्यानं मोहयन्ते प्र-
 पाय॥ योगिसं०॥२१॥ नाहं सदाऽसंस्कृतः स्थानमस्मिन् न चामस्मिन् न मे कुतः स्यात्॥ स्यान्न ते ससमानवधे-
 सतश्च यो निरसतश्चैकरव॥ योगिनस्तो प्रपश्यन्ति भगवंतं सनातनं॥२२॥
 उपकृतया उक्ता जीवन्मुक्तानां तेषां अनुभवमनुबदति नाहमिति॥ अहं सदा कालत्रयेऽपि असंस्कृतः असतादे-
 ह्यादिना तादात्म्याध्यासेन तद्धतः सुखदुःखजरा मरणादिधर्मवान्मृतः असंस्कृतः न स्थानमवेयं। देहादिना

मसत्त्वादेवेत्यर्थः। अतएव देहवियोगरूपोऽस्मिन् रूपविनाशित्वा नापि अस्मिन् रूपस्य द्विरोधी जन्मलाभः। जन्ममरणं
 ह रूपस्य अस्मिन् सजितस्य बंधस्याभावात्। अतः तं मोक्षोपि मम कुतः न कुतश्चिदित्यर्थः। तत्र हेतुः संध्यादि अत्र
 तं रज्जुरगादितो जे अवि सस्य समान बंधे संसरे अबाधितं समानं सर्वदा सर्वदेवेषु च एक रूपं ब्रह्म तदेव बंधो
 निग्न ह स्था नं यद्यो स्ते तथा। सर्वं जे ब्रह्माधीनमित्यर्थः। सतः कार्यस्य असतः कारणस्य च बोधो निरूप्यते। प्रलय
 स्थानं अहं एक एव तं मां योगिनः पश्यंति। तथा श्रुतिः। न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बन्धो न च साधकः। न सुमुक्षुर्न
 वै मुक्त इत्येषा परमार्थं तेति स्थित्यादिकं सर्वं मध्येव कल्पितमिति साह॥२२॥ स न साधुना कर्मणा धूया नो एवासा
 न साधुना रनोत असाधुना वा समानमेतदुच्यते मानुषेषु॥ समानमेतदस्मत्तस्य विद्यादेव युक्तो मधुतद्वै परीक्षेत्। यो
 धुना कनीयानिति श्रुतिः सिद्धं कर्मस्य ईश्वरकर्ममाह॥ न साधुनेति॥ असाधना वापि स साधनविषयत्रयस्य संग
 खे मुक्त इह तु ब्रह्मविदः पापघ्नस्य ईश्वरकर्मते। एतदुक्तं विदुषं ब्रह्म साधुना कर्मणा समानमुक्तं न भवति उत अ
 पि असाधुना कर्मणा समानं अबाधितं च न भवति। मानुषेषु देहादिमानिषु एतत्तदुच्यते एव उच्यते च कर्म
 फलं। न तथा ब्रह्मविदीत्यर्थः। अत्र हेतुः समानमिति। एतदुक्तं विदुषं ब्रह्म अमृतस्य कैवल्यस्य समानं यथा
 कैवल्ये सर्ववादि संमतः पुण्यपापयोरस्य ईश्वरकर्म विद्यया च। अतः एवं पृथक् प्रकारेण युक्तो यो
 गवान् तन्मधुब्रह्म ब्रह्मविदोऽपि स एवार्थः। निरवधिकस्य ब्रह्मस्य तत्रैव पर्ववसो नात्। परीक्षेत् सर्व-

संयोगः स्त्रीसंगादिः। तद्विषया संवित्। संमतिः तदेव पुरुषार्थ इति या बुद्धिस्तया विषमो दुर्घ्यवस्ति
 सः। अतिमानि अत्यंतदयवान्। रापावोतरे संयोग संवित्। नो बुद्धिमान्। द्विषे द्वेषं पृथसानः बर्हयन्। दत्तानु
 तापी दानं कृत्वा पीतो न वशात्। मम मधुनं नष्टमिति संतापवाचा कृपयाः प्राणातेपि विश्वयमसहमा
 नः। बलीयान नतिशयेन बलिमान्। पूर्वराजभ्योप्यधिकं प्रजानां सकारा इति गृहं नित्यर्थः। वरग
 प्रशंसी वगोद्विज नंपराभिन्नवः। तस्त्रशंसनशीलः। अन्येषां दुःखेन सुखीत्यर्थः। वनितासु परिधीतासु
 देहा एते स शनृशंसाः। हर्षे वषट्पवंत्रयो दशा। रागुणानाह। धर्म इति। धर्मे विष्णीश्चम विदितः संध्यो
 पासनादिः। सत्यं हि सावर्ज्यथाय भाषणं। दमः जिहो पस्त्वादिनिधः। तपः कथं वां दाययादि। अमा
 स्यं
 ॥ संयोग संविद्विषमोतिमान्। दत्तानुतापी कृपणो बलीयान्। वरगप्रशंसी वनितासु देहा एते परे स
 सभशंसवर्गाभा। राधर्मश्च सत्यं च दमस्तपश्च अमास्यं श्रीस्तिनिशान सखा॥ यशश्च दानं च धृतिः श्रुतं
 च व्रतानि वेदा दश ब्राह्मणस्य॥ २०॥
 मत्सरः परगुणसहिष्णुत्वं तदभावः। द्विर्लज्जा। नितिशामत्यपि क्रोधनिमित्तेन दनुस्यादः। अनसुयाप
 रगुणो दुदोषा विहरणमसखा तदभावः। यशो ज्योतिषो मादिः दानं बहिर्वेदिसंविभागश्च तिरत्यं ताप य

इति संयोगः। अतिमान्। दत्तानुतापी कृपणो बलीयान्। वरगप्रशंसी वनितासु देहा एते परे स
 सभशंसवर्गाभा। राधर्मश्च सत्यं च दमस्तपश्च अमास्यं श्रीस्तिनिशान सखा॥ यशश्च दानं च धृतिः श्रुतं
 च व्रतानि वेदा दश ब्राह्मणस्य॥ २०॥

तु सर्वगुणोत्तमसत्त्वकाभादिभिरात्मैक्येन
विभक्तोऽयमेकतो वाच्यदेवं भजते धीरः ॥२१॥

यस्त्विति। सर्वगुणाढ्यो। ब्रह्मवित् सत्यकाभादिगुणभाग्भवति। यस्तमात्मानमनुविद्यविज्ञाना
निसर्वोऽश्रुलोकानां प्रीतिसर्वश्रुत्कामानिति श्रुतेः। एतेषां मध्ये त्रिभिर्होभ्यामेकतो वा-अ
र्थितः अर्थः वित्तं संजातमस्य स तथा। स्वदेवं वित्तं ॥२१॥ दमः जितेन्द्रियत्वं। त्यागः कर्मणामीश्व
र्यपां। अग्रमादः। तत्त्वानुसंधाने। अमृतं मुक्तिः। सत्यमुखा निसत्यप्रधानान्येव एतानि फलानि य
नवंतीत्यर्थः ॥२२॥ अष्टादशदोषत्यागादष्टादशगुणत्वं दमस्याह ॥ दम इति ॥ कृते कर्मणि वेदिके
अतिकूलं अश्रद्धा। आलु स्यादिव। अकृते उपवासव्रतादौ प्रतिकूलं कथाजिह्वालोत्यादि। इदं ह यमे
को दोषः। अन्तनाभ्यस्ये प्रसिद्धे। अर्थोचना र्जनार्थं तियत् ॥२३॥ अमिताभः। अमिताभः। अमिताभः। अमिताभः।
॥२४॥ दमस्यागोऽग्रमादश्च एतेष्वमृतमाहितं ॥ तानिसत्यमुखा न्याहुर्ग्राहणा ये मनीषिणाः ॥२५॥ दमो
खष्टादशगुणः प्रतिकूलं कृताकृते ॥ अन्तं चाभ्यस्य च कामार्थे यितुं तथा स्युहा ॥२६॥ अपस्मारश्च
तिवादस्तथा संभावनात्मनि ॥ एतेर्विभुको दोषेयः सदा तः सद्गिरुच्यते ॥२७॥
पेशून्यपरदोषसत्त्वकत्वं। परितापोऽतिदुःखत्वं। अरतिः संक्रियानभिद्रोषः ॥२८॥ अपस्मारः क
र्तव्यविस्मरणं। अतिवादः पराक्रोशः। संभावना महत्त्वबुद्धिः ॥२९॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यो यः शोकस्तथाह लोहितः पेशून्यपरदोषसत्त्वकत्वं। परितापोऽतिदुःखत्वं। अरतिः संक्रियानभिद्रोषः ॥२८॥ अपस्मारः क
र्तव्यविस्मरणं। अतिवादः पराक्रोशः। संभावना महत्त्वबुद्धिः ॥२९॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तपोऽस्मिन्सिद्धं सर्वं तप इति । इदं सर्वं नोग्यं तपो मूलं तपः प्राप्य । परं अमृतं मुक्तिं ॥ १३ ॥ ननु निःकल्मषं तपः
 कल्पितं किं तल्लिख्यं यद्विहितं तपसा सनातनं गुह्यं ब्रह्मविद्यां जानीयामिति । पृच्छति । कल्मषमिति ।
 ॥ १४ ॥

॥ ३ ॥
 ति

तपो मूलमिदं सर्वं यन्मां पृच्छसि क्षत्रिय ॥ तप इदं विद्वांसः परं त्वमतमाप्नुयुर्गा ॥ १३ ॥ एतं राष्ट्रं जवा
 य ॥ कल्मषं तपसो ब्रह्मिष्ठतं निःकल्मषं तपः प्रोक्तं तस्मात्तपनेन विद्यां गुह्यं सनातनं ॥ १४ ॥ सैनस्म
 ज्ञात उवाच ॥ कोऽथादयो द्वादशस्य दोषास्तथा नृसंसा निदशत्रिराजन् ॥ धर्मादयो द्वाद
 शते पितृणां शास्त्रे गुण ये विदिता द्विजानां ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
 तदेवाह कोऽथादय इति ॥ कोऽथादिगणो द्वादशकः । दशत्रिंशद्विंशत्यर्थः । तावान्नृसंस्रव
 र्गश्च तपसः कल्मषं । धर्मादिगणविरुद्धत्वात् । तस्माद्विहितधर्माद्यपैतन्नृतपो निःकल्मषं मोक्ष
 हेतुरित्यर्थः । पितृणां वंशकर्तृणां मन्यादीनां । आतनाना इत्यपि पाठः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्रोधः इच्छा प्रतीयातो। यिञ्जो जो रा ता उजा दि हेतुर्मनस्तापः॥१॥ कामः स्त्र्यभिलाषः॥२॥ लोभः धनययभीरत्वं॥३॥
 मोहः कृत्वा कृत्वा विवेकराहित्यं॥४॥ विधिस्ता स सपुत्तरोत्तरः। अनेपिपासाख्या अ वृत्तिः धेः पाने इत्ये रूपं॥५॥
 अहं पानिर्दयत्वं॥६॥ असूया परगुणेषु दोषदर्शनं॥७॥ मानः आत्मनि यज्यता बुद्धिः॥८॥ शोकः इष्टार्थनाशो सति
 मनोवैकल्यं॥९॥ ह्यहा भोग्यवर्गेषां हारः॥१०॥ ईर्ष्या परोक्षार्थसहिष्णुत्वं॥११॥ गुगुप्सा परनिंदोर्भीभसता वा॥१२॥
 मनुष्याणां योगिनां जयोगिनां चैते दोषाः सर्वे वा। अनेव ज्यैष्ठ्य इत्यर्थः॥१३॥ एतेषां मध्ये एकैकोपि मनुष्यं नाश
 यितुं समर्थः किंतु कतिपयसमुदायः सर्वसमुदायं न। साहा। एकैक इति। अंतरं छिदं॥१४॥

क्रोधः कामो लोभो मोहो विधिस्ता रूपाः स्त्र्यं। शोको ह्यहा च। ईर्ष्या गुगुप्सा च मनुष्यदोषा
 वृत्त्याः सदा द्वा शैते नरेण॥१६॥ एकैकः पर्युक्तः। ह्यमनुष्या न्मनुजैर्षजः॥ लिप्समानोत्तरं तेषां प्रजा
 णामिव लुब्धकः॥१७॥ विकथनः स्त्र्यद्वयाः। त्रयोविचित्रकोपवपलोरक्षणश्च॥ एतान्पापांषणनराः
 पापधर्मान्जकुर्वन्ती नानसंतः सुदुर्गाः॥१८॥ त्रयोदशानुशानि हि स्त्र्या ह ह्यस्या विकथन इति।
 विकथनः परगुणाक्षेपस्वमुणो लक्ष्मिधानशालः॥१९॥ स्त्र्यद्वयादुरति यत्नपूर्वकं परस्त्र्यादिभोगे जावान्।
 मनस्वी गर्वाधिका सरावमाननेशीलः॥२०॥ विचित्रकोपमिति त्रैविनापि सदा कोपपरः॥ अथपलः मित्रभा
 यादिष्वस्थिरः॥२१॥ अरक्षणाः शक्तौ सत्यास्वीकृत्या स्यादेः पालनमकुर्वन्। एतान्पदपापधर्मान्पापाः

स्वयुतरपरिमाणवान् अस्थूलमनण्वद्भस्वमदीर्घमिति ब्रह्मणि चतुर्विधपरिमाणवन्निषेधाय
 एतैर्निर्गुणं रूपमुक्तं। सुमनाः शोभनं मनो दिव्यं चक्षुर्माधारव्यं अतीतादिसर्वप्रकाशकं यस्य मनो
 स्यो देवं चक्षुरिति श्रुतेः। स समनाः एतेन सगुणं रूपमुक्तं। सर्वभूतेषु जायते अंतर्गमिरूपेण जाय
 त्ति। शपो अलुगार्षः। पितरं अर्थाद्व्यादादीनां जरायु जादीनां च। सर्वभूतेषु सर्वदेहेषु पुष्करे हृद
 यपुंडरीके निहितं स्थितं विदुर्ब्राह्मणा जानंति। एवं गुणविशिष्टं। प्रत्यगात्मानं हृदये विचिंत
 नेन साक्षात्कुर्येह सौख्यं भवतीत्यर्थः॥३१॥ इति श्रीमद्यदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंध
 रचतुर्ह्रस्ववंशावतंसश्रीगोविंदस्वरिस्तनोरत्नकंठस्य हृतोभारतभावदीपेठद्योगपर्वणि
 सनत्सुजातीयार्थप्रकाशोपचमोऽध्यायः समाप्तश्च सनत्सुजातीयार्थप्रकाशः॥४॥
 असौ रणीयास्तु मनाः सर्वभूतेषु जायते॥ पितरं सर्वभूतेषु पुष्करे निहितं विदुः॥ ३१

परोक्षसंज्ञा
 एकः वाक्यद्वय
 (६१)

अतमेव मुमुक्षुणां यो य इत्याह ॥ आत्मैवेति ॥ मम स्थानमधिष्ठानं आत्मैव स्वेमहि ॥ मिप्रतिष्ठि
 ति श्रुतेः । अतएव मम जन्मजननहेतुरपि आत्मैव । अजह्या देव । अहंकार्ये श्रोतः प्रोतश्च तिर्यग्
 ध्वं च पटेतं तदइवानुसृतोस्मि । अजरा अप्रच्यत स्वभावो प्रतिष्ठा अधिष्ठानं च यस्य स तथा ।
 अजश्चर इति पादो व्याख्यातः । मां सर्वेषां भूतानां मंतरात्मानं सर्वे श्वरं सर्वकर्तारं विज्ञा
 य कविः प्रसन्न आस्ते ॥ ३० ॥ प्रकरणार्थमुपसंहरति । अणोरिति ॥ अणोरप्यंतरो दुर्लभ्यः न
 आत्मैव स्थानं जन्मजन्मचालो ज्ञातव्यो ह मजर प्रतिष्ठः ॥ अजश्चरो दिवा रात्रौ मंतं दिनां ह मां विदुः
 आत्मैव स्थानं मम जन्मचात्मा श्रोतप्रोतो ह मजर प्रतिष्ठः ॥ अजश्चरो दिवा रात्रौ मंतं दिनां
 ह मां विज्ञाय कविः रास्ते प्रसन्नः ॥ ३० ॥ अणोरणीयान्सुमनाः सर्वभूतेषु जायति ॥ पितरं
 सर्वभूतेषु धरे निहितं विदुः ॥ ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते शांतसाहस्र्यां संहितायां धर्मोपनिषत्सु
 धर्मसंज्ञासाध्यायस्य अष्टाश्विनोऽध्यायस्य समाप्तः ॥ श्री ॥

उत्तरमाह। अस्य महतो भूतस्य निःश्चितमेतद्वेदो यजुर्वेदः सामवेद इत्यादि श्रुतेर्यस्य प्रत्ययं वेदशास्त्रं
दिः प्रपंचस्तस्यैव परमात्मनः स्वयं व्याकृतस्य नामरूपात्मना व्याकृतस्य स्वरूपं दृढं जगत्प्रकृतिः। नामादिविशेषो
वस्तेरितीष्टभावे तृतीया। नामरूपात्मको यो विशेषस्तदात्मकस्वरूपस्येत्यर्थः। तथा च श्रुतिः तदेतद्व्या
कृतमासीत् तन्नामरूपाभ्यामेव व्याकीयतो सो नामा यमिदं रूप इतीति। हेमहानुभावः। निर्दिश्य। येषव
ह्यणो रूपे भूतं चेवा भूतं चेत्यादिना कृत्स्नं दृश्यमदृश्यं च विश्वं ब्रह्म रूपत्वेन निर्दिश्य ब्रह्मे वेदमिति। मय
व्यवदंति अध्यारोप प्रसंगेन। अथ वाद प्रसंगे च तत्र ब्रह्म विश्वस्मान् भूतमिहोक्तं विरूपमेवैवे रूपं विवर्तयं
उदाहरंति। वेदा एवा अथात आदेशो नेति नेति न ह्येतस्मादन्यस्वरमस्तीति नेतीत्यादयः अत्र नेति नेति म
सनत्सु जातः। तस्यैव नामादिविशेषस्तेरिदं जगद्भूतमहानुभावः। निर्दिश्य सम्यक् व्यवदंति वेदास्तद्विषयं
प्यमुदाहरंति॥१॥ तदर्थमुक्तं तत्प एतदीज्यानाभ्यामसौ पुण्यमुद्येति विद्वान्॥ पुण्येन पापं विनिहत्य फलं
संजायते ज्ञानविदीपितात्मा॥२॥ श्रीः॥ ॥ अयेन प्रकृते मूर्तामूर्ते निषिध्य शून्य शेषत्वे प्रसक्ते एतस्मादोत्मनो
न्यसरं कार्यं कारणं वा। तिरिक्तेनास्तीति हेतोर्नेतीत्युच्यते न तु शून्यमवशेष्यत इति श्रुत्यैव ब्रह्मणो विश्ववैरूप्यमु
क्तं। ततश्च यत्प्रभवत्वेन वेदो मान्यस्तवेदोक्तमागं ननु ज्ञानेनाव जीनतो वेदाध्ययनमपि निष्फलं भवति भगवदज्ञा
जगदोषादिति भावः। श्रूयते। ज्ञानतस्य वाच्यपि भागो अस्तीति। देहात्मबुद्ध्या परमात्मानात्स्तीति प्रतीतं स ज्ञतः वेदो
रणमात्रं संप्रबोधि फलं ज्ञानास्तीति मय्यर्थः॥३॥ श्रीः॥

यद्विश्वस्माद्विलक्षणं ब्रह्मवोक्तं तदर्थं तस्यास्यार्थं एतत्प्रसिद्धं तपः कृच्छ्रं चान्य
 यथादिध्यानधारणादिच उक्तं तपसा ब्रह्मविजिज्ञासस्येति श्रुत्या प्रोक्तं।
 तथा एषा इज्यायागादिरपि तदर्थमेव। तत्र क्रममाह ताभ्यामिति। इ
 ज्यातपोभ्यां पुण्योत्पत्तिः पुण्येन पापनाशः निष्पापस्तु ज्ञानेन ब्रह्म
 कार्याचेतोऽवस्था विदीप्तितात्मा प्रकाशिततत्त्वो भवति। एतेन इत्या
 तपसोः साक्षान्मोक्षतत्त्वस्य हेतुत्वनिरसनेन ज्ञानकर्मसमुच्चयपक्षो
 निमूले वेदितव्यः॥८॥

यो वा कथयमानस्य स्वात्मानं नानुसंज्वरेत् ॥ ब्रह्मस्वं नो यं जीत तदन्नं स स्मृतं सतां ॥ १॥
 यं वा स्वं वा तमश्नाति श्वावे निसृज्यते न ये ॥ एवमेवा तमश्नाति स्वं वीर्यं स्योपसेवनात् ॥ २३ ॥ रं
 को ह्यनंतरमात्मानं ब्राह्मणो ह तु महति ॥ नित्यं गमन् च तं शुद्धं

४४

समस्तज्ञाने

१

॥ श्रीगोविंदं ह्रीं सरसीरुहाभ्यां नमः ॥ ॥ अत्र भाष्यकारादिभिर्व्याख्यातासंप्रतितनपुस्तकेषु वस्थितान्य
 यान् श्लोकांश्च गुणोपसंहारन्यायेनैकीकृत्य व्याख्यायते ॥ ततो राजेति ॥ मनीषीणां सत्त्वसंयुतमनीषावान्
 रहिते एकान्ते परमां बुद्धिं परविद्यां ॥ अथ पराययातदक्षरमधिगम्यत इति श्रुतिं प्रसिद्धां प्रष्टुं एतेन विषयो
 दर्शितः ॥ प्रयोजनं दर्शयति महात्मा बुद्धिपतिपरं ब्रह्म भवितुमिच्छन् ब्रह्मविद्वत्स्यैव सवतीति ब्रह्मज्ञा
 नस्य ब्रह्मभावफलब्रह्मत्वश्रवणात् ॥ विदुरे रितं वाक्यं ॥ स न त्स्रज्जातः प्रोवाच ॥ मृत्युर्नास्तीति भारतेति मृत्य
 रादितस्य बंधस्याभावं श्रुत्वा प्रतिपन्न्यासंगत्वात्कपतवतोपिममपापाद्वयं नास्तीति संतोषं प्राप्य तेन श
 नस्य सर्वकर्मैर्मुक्तं न हेतुत्वं दर्शितं ॥ यथोक्तं ॥ इत्वापि स इमां श्लोकां न हंति न निबध्यत इति ॥ १॥ प्रश्नमे
 माह ॥ स न त्स्रज्जात इति ॥ मृत्युरिति ध्रुवं जन्म मृतं स्य चेति ॥ साहचर्यज्जन्ममरणप्रवाहकूपो बंध उच्यते ॥ स
 नास्तीति तव प्रकर्षेण वादो पूर्वोक्तं विदुराद ॥ नां मुखं ॥ गुणो मि ॥ हे स न त्स्रज्जात सर्वदा सुष्ठु जातं जन्म यस्य
 नित्यकुमारत्वेन ज्ञानमरणविवर्जितेत्यर्थः ॥ अतिशैतदाह ॥ न विरोधो न चोत्पत्तिर्न बन्धो न च साधकः ॥ च

गान

मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषां परमार्थं तेति । तथा अमृत्यवे पत्योरसावाय एकत्रातं वर्षाणि मघवान् अजापतो ब्रह्म
 चर्यमुवासेति बंधनिवृत्त्यर्थो यत्नश्चक्रयते । न ह्यसतो नित्यनिवृत्तस्य निवृत्त्यर्थं धिलो युज्यते न तत्तयोः
 पक्षयोः कतरत् तमंसत्येतद् ॥ ११ ॥ तिरोषः ॥ २॥ यत्कर्मणा ब्रह्मचर्येणामृत्युर्न स्तीति तेन सत्यस्य बंध
 स्य साधनेन नात्रा इति अपृष्टः पृष्टवानसि । यच्चापरं मृत्युः स्य रूपत एव नास्तीत्यपृष्टः एतव एतयोः
 पक्षयोः परस्परविरुद्धत्वं मा विनां विद्याः मामंस्थाः अमृत्युः कर्मणा केविदिति पाठे कर्मसाध्यं अ
 मृतत्वं उत ज्ञानसाध्यमिति पक्षद्वयोपन्यासः तयोश्चक्रमसमुच्चयपक्षाश्रयेण विरोधाभावं मन्य
 नो मा विनां विद्या इती ब्रवीतित्यर्थः ॥ १३ ॥ अविरोधमेवाह उक्ते इति । एतस्य एकस्यैव पुंसोऽवस्था मेदे
 न उक्ते अपिसत्ये एव हेतुत्रियविधिः । अविद्यावस्थायां बंधः सत्यः कर्मनाशयश्च विद्यावतांतुरङ्गुरंग
 वत्कालत्रयेपि नास्तीति मोहाद्वास्तमानस्य तु ज्ञानमात्रेण निवृत्तिर्भवतीति भावः । आद्यप्रवृत्त्ये इ
 ति पाठे उक्ते अपि न ते अनादिनी नित्य इत्यर्थः ॥ सिद्धान्तमाह । मोहादिति । निर्मोहानां तु नास्त्येवम

त्वमित्यर्थः। मोहं विवृणोति प्रमादमिति। आत्मतत्त्वानवेक्षणं प्रमादः मूलाज्ञानमिति यावत्। देते च मृत्युः
 मृत्युर्वैतम इति श्रुतेः। अप्रमादं अवहितं तत्सम्पगवेक्षणं ज्ञानमिति यावत्। ज्ञानं सम्पगवेक्षो
 एमिति स्मृतं। अमृतत्वहेतुः॥४॥ प्रमादादज्ञानात् असुराः असुषुरममाणाः कामक्रोधाद्या
 सुरवृत्तिभिराक्राताः प्रशयेन मृत्युवशात् अमृतवन्। तथा अप्रमादात् ज्ञानाद्ब्रह्मज्ञाताः पूर्वज
 त्वेव सन्तः विद्यया अविद्ययाऽब्रह्मत्वमात्मनो मन्यमानाः विद्यया पुनर्ब्रह्मेव भवन्ति। ब्रह्मेव
 सन् ब्रह्माप्येति श्रुतिश्रुतेः। सुराश्चैति पाठे सुराः शमदमादिमन्तः ब्रह्मज्ञाताः ब्रह्मसावेग
 ता इत्यर्थः। मृत्युरज्ञाने जंतुन् अति संसारं कृते पातयति न तु व्याघ्र इव दन्तैश्च ते कुर्यान्मेवा
 स्य दृश्यते न स्वरूपमित्यर्थः। हियतः अस्य रूपं निरीक्ष्यमाणमपि नोपलभ्यते। न हि रज्जु रस
 रगोपादानमज्ञानमुरगवद्वृक्षं वा व्यमित्यर्थः॥५॥ ननु यदि ह्येत्योः रूपं नोपलभ्यते तर्हि
 न ह्येत्येवं प्रमाणं अत आह। यममिति। अतः अज्ञानात्स्यात् मृत्योरन्ययमसंज्ञामेव मृताः

नास्येति॥ अस्य आत्मविदः अतिवादाः निंदावचनानि। हृदयं तापयंति। अधःशमयानाधीतं मयानहृतमिह्यादि
 कमिषि अस्य मन इति पूर्वनिश्चिन्ताययति। श्रूयते च। नै नं कृता कृते तपत इति। एतत् हवावनतयेति। किम
 साधुना करवं किमहेपायमकरवं इति च। ब्राह्मी ब्रह्म संबंधिनीये विद्या अस्मै पुरुषाय लघुशीघ्रं तां प्रज्ञां यामधि
 कृत्य स्मरंति प्रज्ञा प्रासादमारूढा शौच्यः शौचतो ज्ञानम्। प्रमिष्टानि ब्रह्मलक्ष्यः सर्वा आशौ नुपश्यतीति तां प्रज्ञा
 यते भराख्या आदधीत समर्पयेत्। आत्मवि सर्वविद्भवतीत्यर्थः। तां कां यो प्रज्ञां धीराः ध्यानवन्तौ नाम निश्चिंत्य लब्धे
 नास्यातिवादा हृदयं तापयंति नानाधीतं नाहृतमग्निहोत्रं। मनो ब्राह्मी लघुत्वा मादधीत प्रज्ञां चास्मै ब्रामधीरा
 लभन्ते॥ योगिनः स्त० ॥ २४ ॥ एवं यः सर्वभूतेषु आत्मानमनुपश्यति॥ अन्यत्रोपयुक्तेषु किं संशोचेत्ततः परं॥ २५ ॥
 तेनान्ये। एतेः मोक्षमोहनिवृत्तिः सर्वज्ञत्वं च। ब्रह्मविद्याफलमुक्तं प्रवर्ति। यं न तापयंति तं विद्वद्भिन्नं पर
 मेष्ठ्यं योगिनः पश्यंति॥ २४ ॥ एवमनेन प्रकारेण यः सर्वभूतेषु सद्वेषेण अनुसृतमात्मानं गुरुक्तिमनुपश्यति
 ध्यानेन साक्षात्करोति स अन्यत्र पुत्रदारादौ अन्यत्र कर्मदोषु नैषु पुरुषांतरेषु स ह्येवं किं शोचति नैव शो
 चति किंतु त एव शोचतीत्यर्थः॥ २५ ॥

उदकं पीयते स्मिन्निष्कंदपाने कासारोदोत्पन्नस्य यावता जले न स्नानयानादिसिद्धिस्तावदेतैव सर्वेषु ॥ २५ ॥
 बुभुक्षामजस्य ध्यायिन इष्टसिद्धिः अतो ग्रंथो गरवह न दधैव किंतु तदंतर्गतं स्वोपयुक्तं सारमात्रं गुरुवाक्याद्भूतं
 ह्यायोगेन कृतं ह्यसौ भवेदित्यर्थः ॥ २६ ॥ अंगुष्ठेति ॥ उपाधितः अल्पपरिमाणे पितृस्वतो महात्मा व्यापकः न दृश्यते
 रूपादिहीनत्वात् ॥ अजो ज्ञानादिभ्यः दिवारात्रं चरतीति चरुजगन्त्रियमनेनियोक्तुं इत्यर्थः ॥ सः अधिकारीति
 आत्मानं महाशास्त्रोक्तविः ॥ २७ ॥ अतो दशौ आस्तो कर्मभ्य उपरतो भवति कृतं ह्यस्यात् अतएव प्रसंनः उपाधि कृतो वा लु
 यथोदपाने महति सर्वतः संसृजतोदके ॥ एवं सर्वेषु देवेषु आत्मानमनुज्ञानतः ॥ २८ ॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषो महात्मान इत्य
 ते सौ हृदिसंनिविष्टः ॥ अजश्चरो दिवारात्रं मतं दितश्च सतं महाकवि रास्ते प्रसंनः ॥ २९ ॥ अहमेव स एतो मातापि
 तापुत्रोऽस्य हंपुनः ॥ आत्मा हंमपि सर्वस्य यश्च नास्ति यदस्ति च ॥ ३० ॥ पितामहोऽस्मि स्थविरः पितापुत्रश्च भारत ॥ म
 मेव यममाप्नोति स्थानमेयं न वो ह्यहं ॥ ३१ ॥ व्यसागान्निर्मलः ॥ ३२ ॥ अथेदानीं ब्रह्मविदात्मनो ब्रह्मभावं वामदेववद
 परोक्षीकुर्वन् स्वस्य सार्वस्यं स्तोति ॥ अहमेवेति ॥ नास्ति अतीतानागतं अस्ति वर्तमानं सर्वेषामंतरात्मा चाहमेवास्मि ॥ ३३ ॥
 पितामह इति ॥ एवमात्मानं सर्वमाहोष्य अथ वदति न मे ह्ययं न मे वयमिति यद्यपि रश्मिभिराभ्युद्यमानोऽस्ति अतोऽपि तस्मात्पितृ
 यो न कश्चिदसंबोधोऽस्ति ॥ अधिष्ठाता व्यतिरेकेणाध्यस्तस्या सत्त्वात् ॥ एवं प्रसंगात् जगतो रप्यसंबंधो दृष्टव्यः ॥ ३४ ॥

सर्वाध्यायांतेमौनं ब्राह्मीश्रीः सत्यादिषट्कं च मोहात्मकस्य मसोः प्रतिरोधकानीकृतं तान्ये
व प्रश्नपूर्वकं विवरीतुं अध्यायांतरमारभते कस्यैष मौन इत्यादि ॥ न्यासपूर्वकं स्वीक्रियमाणो
मुनेर्धर्मो मौनसंज्ञः कस्य प्रयोजनस्यार्थे इत्येकः प्रश्नः । लोकप्रसिद्धेर्वाङ्मयमोवाञ्ममौनं च

३८ धृतस्य उवाचा कस्यैष मौनः कतरं नु मौनं प्रब्रूहि विद्वन्निह मौनभावः ॥ मौनेन विद्वा
नुतयाति मौनं कथं मुने मौनमिह रं चरंति ॥ १ ॥ ॥
मौनं च निर्विघातं ब्राह्मण इति श्रौतं प्रसिद्धं रमौ नशब्दिता सांक्षिपत्या परपर्यायात्
अवगमनना स्यात् इत्यादन्यज्ञसमनियतं निदिध्यासनं वा मौनशब्दितं तयोर्मध्ये त्रकतरं मौ
नशब्दाभिधेयमिति द्वितीयः । तस्यैव भावं स्वलक्षणं ब्राह्मी तित्तीयः । तेन मौनेन विद्वान् मौनं
मनः प्राणोदियक्रियाणां निरवशेषेणोपरमं निर्विकल्पं पदमिति यावन्तदुत अविधातीति चतुर्थः । कथं

केन प्रकारेण मौनमाचरंतीति पंचमः
प्रश्नः ॥ १ ॥

पे चात्रामपि प्रभुना नां तं जेणोत्तरमाहायतइतिायस्माहेतोरेनं प्रथगात्मानं मनसा सह वेदाः न अनुप्रविशंति।
यतो वाचो निवर्तते अथाप्यमनसा सहैति वा अत्र न साती तत्र श्रुतेः। ततो हेतोः मौनमिति एतन्नामैस्यार्थः। एतेन
वा अत्र न साती तपदप्राप्तिमौनस्य प्रयोजनं तच्च वागादिवा ह्येन्द्रियनिग्रहस्तु। तेन च कस्माद्वा ह्यन्तरप्रपं
चयोरभानं तेन चाभाजेश्च प्राप्यं वा अत्र न साती तं पदमिति प्रश्नश्चतुष्टयस्योत्तरमुक्तं भवति। पंचमप्रश्नस्यो

त्तरम् ॥ यतो न वेदामनसा सहै नमनुप्रविशंति ततो यमौनाय प्रोक्षितो वेदशब्दस्तथायं स तन्मयत्वेन विना
तिराजन् ॥ २॥

उत्तरमाहायप्रोक्षितइतिायञ्जुधिष्ठाने भूमञ्जुप्राप्तनिषेदशब्दस्तथा अयमिति लौकिकशब्दश्च उचितः सेवे
कुरेश्वरसमुद्देशे तद्वद्वा विधूतः स भूमात्मा तन्मयत्वेन विभाति प्रकाशते हेराजन् ॥ अयं भावः। वेदशब्देन च
दस्य सारतरः प्रणवः। प्ररिसेव र ग्वेदादजायत भुवइति यजुर्वेदात्स्वरितिसामवेदात्तो नि शुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्यो
भितसेभ्येऽथ योवर्णा अजायंता कोरुकारो मकारइति तावै कृधा सम भरतदेतदोमिति बहुचक्रास्त्रणात् ॥
तस्य च प्रणवस्य ॐ मिस्रे तद्क्षरमिदं सर्वमिति सार्वस्य श्रुतेस्तन्नात्राणां च अकारोकारमकाराणां क्रमात्
ने स्पृजन्तः सत्स्य कारणप्रपञ्चवाचकानां वाच्यत्वाच्च कयोरभेदात् सर्वस्य उचरोत्तरत्र प्रविजायने

आचार्योति। योनिः स्थानं। योनिः पृष्ठं इति षडे अकारि। स्वयो नौ निषदते सरूपा इत्यादौ दर्शनात्। गर्भे भूत्वा तस्य नि
 ष्कपरसेवया अंतरंगत्वं प्राप्येत्यर्थः। शास्त्रकाराः शास्त्रकर्त्तृत्वं ब्रह्मण्येव भूतं। महतो भूतस्य। स्वनिः स्वसितमे
 तमेतद्यद्वेद इत्यादिना। गुरोरनुग्रहादिहेतुब्रह्मभावं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः॥ परममपुनरावृत्तियोगं ब्रह्मणा सहोक्तं
 योति॥ ६॥ अस्मिन्निति॥ ये जितकामाः ब्राह्मण्यं स्थितिं प्राप्तुं ये च द्वे द्वे सहाः ते देहादात्मो न निर्हरंति येषु त्वं हि। सत्त्वसंस्थाः
 आचार्ययोनिमिहये प्रविश्य पूत्वा गर्भे ब्रह्मचर्यं चरंति॥ इहैव ते शास्त्रकारा भवन्ति प्रहाय देहं पञ्चादियोगं॥ ६॥
 अस्मिन्लोके चैतन्नयंतीह कामा ब्राह्मण्यं स्थितिं अनुति तिक्षमाणाः॥ त आत्मानं निर्हरंतीह देहात् पुनरावृत्तौ जायमाना इति
 सत्त्वसंस्थाः॥ ७॥ शरीरमेतौ कुरुतः पिता माता च भारता॥ आचार्यशास्त्राया ज्ञातिः सा पुण्यं सत्त्वचराः सत्त्वसंस्थाः॥
 सत्त्वगुणभाजः। अति श्रुतं स्वच्छरीरात् प्रवृत्ते नृणां जादिवृद्धीकां धैर्येणेति। प्रवृत्ते स्वरूपं कुर्यात्॥ ७॥ आचार्यः ज्ञा
 त्ता उपदेष्टा यस्य सा। ज्ञातिर्जन्म। याया ब्राह्मणस्य सा वित्रा प्राप्या सा विचक्षिती यं जन्म। एवं आचार्या सरब्रह्म
 विद्या प्राप्या पितरस्य जन्मोत्तरं भवति तत्र मोक्षहेतुत्वात् पुण्यत्वादिगुणयुक्तं॥ ८॥ ॥

[illegible]

प्राप्तविद्योविद्यासुखेन हृष्यन् आचार्यं यत् असंतमानयति स ब्रह्मचर्यं स तृतीयः पाद इत्याह आचार्य
 जेति। आत्मकृतं स्वसैऽपकृतं। विद्यादानेन तस्य च अर्थं प्रयोजनं दुःखनिवृत्तिमानंदवाप्तिं च ज्ञा
 त्वा अनुभूय अनेनाचार्येण भावितो वहितो स्मीति विज्ञानं न यन्मन्यते ॥१४॥ अनुपादय विद्यानि
 प्रपार्थं दणमर्थदानेन अपरिच्छेद्य। प्रवासंगुसुखद्वयबो अमांतरे स्थितिं न कुर्वीत। एतदुरवेऽर्थ
 प्रदानमहं करोमीति नैव मन्येत मनसान च भाषयेत्तव देतवाचा ॥१५॥ चतुष्पादं ब्रह्मचर्यं तत्र आचार्येण

आचार्येणात्मकृतं विज्ञानं कृत्वा आचार्यं भावितो स्मीत्यनेनाप्यन्यत्वेतं प्रतिहृष्यति ॥३१॥ तृतीयो ब्रह्मच
 र्यस्य पादः ॥१४॥ आचार्यस्यानुपादय प्रवासं प्राज्ञः कुर्वीत नैतदहं करोमि ॥३२॥ अनेन भाषयेत्
 सर्वं चतुर्थो ब्रह्मचर्यस्य पादः ॥१५॥ कालेन पादकालेन तैत्थार्थं ततश्च पादं गुरुर्यागतश्च। उक्ताह यो
 मेन च पादप्रच्छेदः स्येण पादं च ततोपयाति ॥१६॥

तुष्पदी विद्यामाहा कालेनेति कालेन बुद्धिपरिपाकेन उक्ताह योगेन बुद्धिर्जिमेन शास्त्रेण सहा ध्यायिभिर्वि
 ॥ चारेण। क्रमस्तु न विवक्षितः। उक्तं च। आचार्यस्यादमादं तेषां शिष्यः स्वमे

॥३१॥ तृतीयो ब्रह्मचर्यस्य पादः ॥३२॥ अनेन भाषयेत् सर्वं चतुर्थो ब्रह्मचर्यस्य पादः ॥३३॥ कालेन पादकालेन तैत्थार्थं ततश्च पादं गुरुर्यागतश्च। उक्ताह यो मेन च पादप्रच्छेदः स्येण पादं च ततोपयाति ॥३४॥

धर्मादय इति॥ यस्य रूपं स्वरूपं तादृशं फलं॥ अन्धानि चो गानि आसनं प्राणजपादीनि बलं योगेनियोक्तता॥ ब्रह्मा
 र्थो वेदार्थः कर्मब्रह्मणीतयो योगेन अधिगमेन ब्रह्म चर्यफलतीत्यर्थः॥ १७॥ एवमिति॥ अहं करोमीत्यभिमानं
 विना तत्प्रकाशकं च चर्चनं च विना गुर्वर्थार्थं प्रवृत्तः॥ सः प्राचीर्य वृत्तिं जीविकां प्रति प्राप्नोति॥ अतिवर्त्तनं शिष्य
 स्येति शेषः॥ १८॥ वसन् ब्रह्म चर्य इति शेषः॥ सर्वतः सर्वैः प्रकारैर्वर्त्तितं वर्त्तते वर्त्तते॥ धनैरिति॥ १९॥ २०॥ २१॥
 धर्मादयो द्वादश यस्य रूपं प्रमं न्यानि चो गानि तथा बलं च॥ आचार्ययोगे फलतीति चाहु ब्रह्म॥ २०॥ २१॥
 एवं प्रवृत्तो यदुपात्तं ते तवै धवमाचो र्ययतदनुप्रयच्छेत्॥ ससां वृत्तिवद्गुणमेव मेति गुरोर्मुखात् प्रवृत्तिचर्येति
 रेषा॥ २०॥ एवं वस सर्वतो वर्त्ततीह बहून्मुत्रोत्तु जते च प्रातिष्ठां॥ वर्त्तति चोत्से प्रदिशे दिशः॥ अथ वसत्यसि चर्य
 चर्यं जनांश्च॥ २०॥ एतेन ब्रह्म चर्यं गेद्यादेव तं मायुवं॥ रूपयश्च महाभागा ब्रह्म लोकं मनीषिणः॥ २०॥
 गंधर्वाणामनेनैव रूपं मसरसामभूत्॥ एतेन ब्रह्म चर्यं जसूर्योप्यकृष्य जायते॥ २१॥ आकांक्षार्थस्य संयोगाद्
 सजेदार्थिनामिव॥ एवं चेतः समाश्रयतां ह्यजायं गतामे॥ २२॥ ॥ आकांक्षेति॥ सजेदः पारदगुटिका विशेषः चिंताम
 णिसंज्ञः तं चिंतितवस्तु प्रदेयं यं यते पारसजेदार्थिनां यथा आकांक्ष्यस्य लिखितस्यार्थस्य संयोगः प्राप्तिस्त
 तो यादृशो भवति॥ एवमेव एते देवादयः समाश्रयं ब्रह्म चर्यमुपसृता ह्यजायं सत्यसंकायं यो चिंतितवस्तु प्रदेयं गतामे॥ २२॥

सत्तैरिति॥ इद्वैः स्वप्नादिभिरस्य तैरेव यत्तु निष्कामत्वं जवति तत्तु कामपूर्वकं उपपद्यते न जवति। य
 थोक्तं। न जातु कामः कामानामुपभोगे शाप्यताति। निष्कामत्वं बहुमिलं चैरपि इद्वैर्न जवति नाप्यु
 पयुक्तैः काम्ययज्ञादिकारण्यवयीकृतैरित्यर्थः॥३०॥ न दुःखं कुप्यदिति शेषः। तेन बहुः खेन न ग्ल
 पेत्। ग्लानिं न प्राप्नुयात्। गुणैः कीर्त्तयिष्यति॥३१॥ अप्रिये कीर्त्तयितुं नाशादिप्रभवे समुसने
 विषये व्यथां न गच्छति स चतुर्थस्यो गइत्यर्थः। पञ्चमं सागमया ग्वारूपमाह। इहानिति॥३२॥
 सत्तैर्द्वैर्द्वयं जवति नोपयुक्तैश्च कामतः॥ न च इद्वैस्तद्वति नोपयुक्तैश्च कामतः॥३०॥ न च क
 र्म स्वसिद्धेषु दुःखं तेन च न ग्लपेत्॥ सर्वैरेव गुणैर्युक्तो इव वा न विषयो जवेत्॥३१॥ अप्रिये
 च समुसने व्यथां जातु न गच्छति॥ इहान्मुत्रांश्च दाशंश्च न याचेत कदाचने॥३२॥ अर्हति
 पाचमानाय प्रदेयं तच्छुभं जवेत्॥ अप्रमादी जवेदेतैः चोत्सेष्येष्टगुणो जवेत्॥३३॥ संध्या न समा
 धानं चोद्यं वैराग्यमेव च॥ अस्त्येवं प्रत्ययं च तथा संग्रहमेव च॥३४॥ षष्ठमाह अर्हति इति अर्हति
 ते योग्याय। षड्विधसागफलमाह। अप्रमादीति। स च अप्रमादश्च॥३३॥ सत्यं प्रथमं च न। ध्यानं
 मूर्त्तिश्चरस्यासु नोऽवानुसंधानं। समाधानं संप्रज्ञाता संप्रज्ञातभेदेन द्विविधः समाधिः। चोद्यं तर्कः ये
 न समाधिकरुते सार्वकाम्यादौ दोषमुन्वयंति। वैराग्यं परं। अस्त्येवं परस्वापहरणाभावः। प्रत्ययं स्या

अथ व्याघा

एतद्योगशास्त्रमध्यापयेत् शौच्यान्वाहृतं ॥ यतः यशस्यं यशसे ब्रह्मणे तत् ॥ स जाती
 तः ॥ अस्त्रं वाचो विकारा एव एतन्नैककथो वेदंति योगे योगि नितदधीनमित्यथ ॥ ये तस्य
 दुःश्रीषं स्युः ॥ १८ ॥ कर्मणा सत्यं ब्रह्म न जयेत् न धातुयात् ॥ यत्तु जुहुयात् यजेद्वा एत
 यागात्मकेन कर्मणा बालः अविद्वान् अमृत्यं मोक्षं न जनयति न धातुति ॥ इति मानं
 लनते ॥ १९ ॥ तूष्ठीमित्यर्द्धं व्याख्यातं ॥ स्तुत्या जीति नैदं सत्यं च व्रजयेत् ॥ २० ॥
 अध्यापयेन्महद्येतद्यशस्यं वाचो विकारा नैककथो वेदंति ॥ यस्मिन् योगे स
 तद्विदुर्मृतास्ते भवंति ॥ २१ ॥ न कर्मणा सुकृतेनैव राजन् सत्यं जयेत् जुहुयात् यजेद्वा
 कोऽमृत्यं भ्येति राजन् रतिं चासौ न लैत्यं तु काले ॥ २२ ॥ तूष्ठीमेकउपासीत वेष्टेत मे न सा
 तथ संस्तुतिनी दाभ्या धीमपो धो विवर्तयेत् ॥ २३ ॥ अत्रैव तिष्ठन् अत्रिय ब्रह्मा विशति पश्यता ॥
 त फलाच ब्रह्मविद्याऽहं ॥ तत्र विनाशि फलात् कर्मणोति ॥ अत्रैति शोखा ज्ञाना र्थमेव यते
 नेति नेतु न्यबवीमि ॥ २४ ॥ इति बतुथो व्यायः ॥ २५ ॥

जोतिरश्मि विप्रेतुषु सर्वो कदा हि मे देषु अजुषु सर्व
 राते पद्ममिश्रापवादकर्मणि विषमं अत्रैव ब्रह्म
 यतिः आ विजातिनादात्म्यं नमहा काश पटाका
 ये न उपाधि विरुद्धा आ प्रोति नस्माद्दृष्टव्यं

मुरवाः स्मरधनुस्तुक्ताः शरवेमामपि॥ कीतापादवलाहतिस्तवसुरेत इन्म माध्यावयोरस्तेतौ ल्यमशोक
 केवलमहं धात्रासशोकः कृतः॥ अत्रकेचित्। नास्याः एयगर्लकारत्वं कामिनीदेहेमुकुटकुंडलहार
 केयूरकंकणनूपुराणां स्वस्वशोभाजनकत्वं नत्वधिकम्। समुदायिभ्यः समुदायो नाधि
 क इति न्यायान्। अन्यथा लोकोपितथा कल्पनप्रसंगान्। तदृश्ये वगुणगर्लकारकल्पनादि
 त्याहुः। तदसत्। अंगुलीभिरिव केशसंचयं सनिगृह्यतिभिरमरीविभिः॥ कुञ्जलीकृतस
 रोजलोचनं चुंबन्ती वरजनीमुखं शशी॥ अत्रोपसोत्प्रेक्षा रूपकैः समासोक्त्वा च सहसं स
 ष्टिः त्रिशोभातिशयस्यानुभविकत्वेन संसृष्टेरलंकारांतरत्वस्य दुर्बरित्वादिति। अथ संक
 रः। समत्कारे अन्यसापेक्षाणां मलंकाराणां परस्परमनुग्रहाद्यनुग्राहकत्वं तत्त्वम्। अथैव
 व्यक्ताव्यक्तरूपत्वादिधा। तदुक्तम्। योगवशादेतेषां तिलतंडुलवच्च दुग्धजलवच्च॥

॥ वास्तव्यसंघ ॥

४५
४५ २६

॥ विष्णुसंघ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ उत्तालकालसुन्दरप्रियातप्रजातपातालनुज्ज्वलकम्पम् । अत्रात्रविधातक
 पर्दजालं विस्तृततालं कलये नन्दनम् ॥ १ ॥ उत्तालांघ्रिप्रपातसुदितवसुमतीरंध्रनीरंध्रनिष्प
 त्यातालांघ्रः स्ववलीस्यनसिमिसिमाकारिलालादनेत्रम् । शुद्धव्याधुतभोगीश्वरवररविता
 वासनिःश्वासारिण्डंगकल्लोलजालं कल्लयलुविभजं भुज्ज्वलनद्यलीला ॥ २ ॥ चंद्रक
 डप्रियापांगसंदोहानन्दनिर्जरः । विदधातिकविः कोपिसुधासिंधुतरंगितम् ॥ ३ ॥ इह
 खलु सामाजिकपराक्षितमेव काव्यं स्वर्गापवर्गादिजनकमितितत्पराधार्थमयमारभः
 ॥ अतएवोक्तं काव्यप्रकाशे । काव्यं यथाशक्तं ॥ इति । अतएवाप्यत्र अतो घंगुरावत्काव्य
 र्थकते व्यवहारविदेशिवेतरत्तये । सद्यः परनिवृत्तये कांतासम्पत्तयोपदेशयुजे ॥ १ ॥

व्यक्तो व्यक्तश्चेति संकररूपपद्यते हेत्वा इति
 व्यक्ताव्यक्तरूपत्वात्संकरउपपद्यते द्विविध इति । क्रमेण यथा । सन्नारी भरणो भवानपि
 न किं किं नाधि रूढो वृष किं वा नो भवतानि कामविषमादायाः पुरो विद्विषाम् । इत्थं द्वौ पर
 श्वरा विह शिव स्त्वं वैकरूपस्त्रि विस्त किं लोकविमो न जातु कुरुष्व सौम्यं भुजं गीः सह । अत्र स्ने
 षप्यतिरेकयोः संकरो व्यक्तः । अव्यक्त संकरो यथा । आदौ च वृत्तिचंद्र विव विमलां लोलः कपो
 लच्छली संप्राप्य प्रसरं क्रमेण कुरुते पीनस्तना स्फालतम् । युष्मद्वोरिव धूजनस्य सततं कंडिग
 लतुल्लसत्किं वा यन्त करोत्यकारितरसः कामी ववाध्यः पतरः ॥ अत्र कपोलच्छली मितिरूपकं
 कामी वचंद्र विव विमलामिति चोपमा । वाध्य कामिनोः साधारण विशेषणयोगात् श्लेषः । राज
 वंश्च त्वया व्यापादिता इति पय्ययिः ॥ आदिपदासंदेहोपि । सपथा । उभयत्र साधक बाधक प्रमा
 णाभावेन संदेहः संशयालंकारः । यथा । नयनानंददा यो दोर्विव मे तत्प्रसीदति । अधुना धिनि
 रुद्राशन्नविशीर्णमिदं तमः । अत्र किं कामस्यो दीपकः कालो वृत्त इति न ग्यते रणकथनात्प

अनयोदं ६

विधा २

देविवक्ष्यादीपकः २

८२

नो २
धने

८६

व्योक्तं तद्वदनस्येदुर्वितयाग्रधवसनादतिशयोक्तिः किंवा एतदिति वक्तुं निर्दिश्यात्तद्रूपतयोरोपाद्रूपकम्
 प्रथवा तयोः समुच्चयविवक्षा यो दीपकम् । अथवा तुल्ययोगिता । किमुप्रदोषसमये विशेषणसाम्यादन
 नस्यावगतो समासोक्तिः । आहोस्विन्मुखवनेर्मत्त्यप्रस्तावनादप्रस्तुतप्रशंसेति वह्नर्नासंदेहादयमे
 वसंदेहालंकारः । वस्तुतस्तु । उपमाविशेषा एव सर्वं तिकेचिदलंकारः । तथाहि । अनन्योऽपमे
 योपमावोपमातो नान्तरिच्यते । नवानयो रूपमानांतरसंबंधाभावश्चमत्कारप्रयोक्तृकः । उपमाया
 तु सादृश्यमिति भेद इति वाच्यम् । एकस्योपमानत्वे उपमेयत्वे तथाप्रतीतावपि उपमानत्वापायात् । नव
 तुङ्गिन्त्वे सतीति विशेषणादुपमातो नयो भेद इति वाच्यम् । कल्पिता साधारणा भेदस्येव विवक्षि
 तत्वात् । कथमथवा उपमाने तोपमेयत्वे एकस्यैवैकवाक्यगे इत्यादिस्तरैर्सातं स्यादिति । उत्प्रेक्षा
 यामपि व्योपमेयैव काव्यसंबन्धित्वा दलंकारः । उत्प्रेक्षा सा तु उपस्थाधिकेति ध्येयम् । एवसंदेहस्तु
 पकारिद्वयविधीयम् । एवमप्युक्तोऽस्तेष्वपि समासोक्तौ निदर्शनात्मानप्रस्तुतमप्रशंसायावैष्णुदं

कल्पितम्

४-

रवीश्वरचंद्रचंद्रिकालोभातं। लोचनचक्रोरयुगलं चकारवासं नजानीमः। यथावा। श्यामवामरचमास्तुतौ तयं
 राजतं फलकमिदं दुर्लभं। गदसर्बधनुषो मनोभुवोधीरवीर विजयाय जयं भते॥ यथावा। हिंदोलिके यमि
 दोः कलिकान्तं गस्य कोसुमी जयति। यामानीय मनोभूरीं शेलयति प्रकाशितेनां सि। यदा एकस्मिन्नेव हवः
 अत्रोते पिनास्त दामाला रूपकम्। यथा। रूपामृतस्य वापी कापि जयतीर नं गस्य विभ्रम रसे कसे पज्ज
 यति जनानं दिनी गला। रसना रूपकं यथा। किसलय करे रत्नानां कर कमलैः कामिनां मनो जयति॥
 नलिनीनां कमलमुखैर्मुखिंदुभिर्योषितां मदनः। अत्रयोयः प्रबोधः किसलयादिः उत्तरे तरेषां क
 रादीनामुपमेय इति। यत्रा तेषां तरनिर्वाहाया तेषः क्रियते तत्परं परित्र रूपकम्॥ यथा। स्मरशवरचा
 पयष्टिर्जयति जनानं दजलधि शशि लेख। लावाण्य सलिल लसीधुं सकल कला कमल सरसी
 यम्। रक्ततस्तु अत्रापुपमे वालं कार इति यव स्त्राप यिष्यते॥ ननु वंशभिर्न मुखं चंद्रवत्
 रवं इति प्रतीत्येवैल सत्याद नयो नैद इति वाच्यम्। यौगसादृश्य प्रतीतेः सर्वसंमतत्वात्॥

उ० पगा३

अतिइत्युक्तं१

लपकं तु न दुपल्ला
कुतिः। उपमेयता

पकम्। अतएवैधमेव तिले भूताने दां कृत्वा कंभितितल्लेन नमोपि॥ अथाप
वधेदकानिबोधयिष्यिका उपमेये उपमानता वधेदकधर्मप्रतीतिः॥ अथा

कीर्तिल्लेन रूपमो गितो स्फुटमिषं सधर्त्रिदिव्यांगं गानो गवती मिषात्रिभुवने भूत्वा त्रिधा व्रजते। किं
वन्ती शधिर्वदकुंदकुमुदप्रालेधशैलधलात्कायव्यूहमिषाकरोति सुद्विहृतमुक्तैव जाता हुतम्॥
यथावा स्फुटनीलोत्पलपटलं बुधामधूखे बुधासरसि। मन्थामहेति नितं विनिनेष कलंकः परिस्फु
रति। एवमिषं प्रकारं तरेणावृत्त्या। साधया। द्योतयित्वा कमण्ठधर्मोपनीयं कथं वन। स्वयमेव
समाधत्ते श्लेष्मा देषाण्यपकुतिः। स्वयमेवेति विशेषणाद्दुकोक्तौ न प्रसंगः। यथा। काले ययोध
राणामपतितयानैव शक्यते स्मृतुम्। उक्तं हि नासितरत्ने न हि न हि सरिव पिच्छिलः पथाः। अथ
श्लेषः। यत्रैकमने काथैर्वा क्यैरशितैः पदेरनेकस्मिन्। अर्थे कुरुते निश्चयमर्थश्लेषः सविज्ञेयः।
एतदर्थे विच्छिष्टविशेष्यकं वाचकपदमहिम्ना विच्छिष्टविशेष्येरेवं यत्रापराभिहितं तावत्तदर्थे

को२ यत्र हि करणान्

५५
६८

तत्र स्वेव ६ रिति ६ त्यन ३
 त्याहुः ॥ तन्म। रूपकोपमबो रत्ने दप्रसंगात् । अथ सादृश्यमुपमा सादृश्यस्य दलद्वयतां डिङ्गित्वं तद्वत्तत्त्वो
 धम्मवित्तं वर । भयो धम्मवित्तमात्रं रूपकमिति ते यो नैवेद्यथा कथं विनिर्वाहणीय इति चेत् कार्मपित्तवैरि
 मूर्खं शान्तिनं भुखं वं द्रभयो धम्मवित्तं भुखमित्यनयोः प्रतीत्योः कावमत्कारिणीति भूयो भूयः शालितांतः
 करणेन त्वेयैव साक्षित्वेनाभिधीयतां । अथाद्यप्रतीतिश्च मत्कारिणीति न विवादः किंतु बाधनिश्चये ज
 गत्तु के अभेदप्रतीतिरेव दुर्घटा इत्येव क्रम इति चेत् । अपुष्पान् सौ सादृश्यविषयमाहात्म्यदोषेण वा
 धनिश्चयं परिभूयात्ते दै प्रतीतिं गृहाण । सत्यपि बाधनिश्चये नीलं तम इति प्रतीतिवदिति दिक् ॥ निर्मल
 ताधस्ति । उपमानोपमेययोर्गुणसाम्यान्नत्वारो यो रूपकम् । यथा । द्राघीयः सहवारवासमिलित
 स्नेहादतीतोत्कटादंकन्यस्तकलंककंसहितः शंके शशांकीवकः । ज्योतिर्मंडलपुंरु कमुकुलेष
 माकरे पुष्करे नारीणां असमानवृद्धवलते मानो घमनी नोत्करान् ॥ यथावा । कमलाक्षेपि तिष्ठतु
 नो-

६८

संत ३

किंवावदनमिदं कथमियती प्रभास्यस्यात् ॥ निश्चयान्तोयथा किमिदुर्दिपं किमुमु कुरविं वं किमु मुखे कि
 मजे किमीनो किमुमदनवारो किमुदरोगी खमोदारु खौवाकनक कलशोवा किमुकुचो तडिवातारावाकन
 कलतिकावा किमवल्ला ॥ वस्तु तस्तु तुल्यपुक्तिकतया संशयस्येव निश्चयस्याप्यलंकारत्वं पुक्तम् । संम
 तं च प्राप्ता चाम् । अथयदिसादृश्यदर्शनाद्भवति संशय इति सादृश्यं अकतया चमत्काराधाय कत्वेन नवति
 संशयस्यालंकारांतरत्वं न निश्चयस्येति यदितदा सादृश्यस्येवालंकारत्वं मस्तु संशयस्तु तद्व्यंजक इति नित
 कैर्षः ॥ अथ रूपकम् ॥ यत्र गुणानां साम्यं सत्पु पमानोपमेययो रभिदा । अभिसेति । अत्र केचित् उपमा
 नवाचकपदेन सादृश्यसंबंधं रूपमेव गुरवादिलक्ष्यते । ते मा अन्यथा अयोग्यताज्ञाने पारिप्यनिशब्दा
 दभेदधीरेव नोत्पद्यत इति । अतएवाहुः । यद्यप्यमानशब्दानां गोरो हस्तिर्यथाश्रयात् । उपमेये भवेदिति
 स्तदा तद्रूपकं विदुः इति । तथाच । मुखं वं प्रत्यत्र वं प्रसज्जाती यभूयो धम्मवे मुखमिति नैप्रतीतिरि
 भिदेत्यविवक्षितम् ॥ ३ ॥ भिदेत्यविवक्षितम् ।

नत्वम् ५

णी २

धेनो

सहिधापरिकीर्तिः ७

४६

६७

व

भक्षिः शरच्चन्द्रिका विसर्ज्यती। अतिसांद्रतये हृदयमंगान्पुलि पतायेयं। अत्र चन्द्रिकायाः अनुलेपन
मलं भाष्यमेव संभावितम्। अत्रेदमवधेयं। इह च ग्योषमेव काव्यसर्वस्वमतत्वादलंकार इति वस्तुस्थितिः।
उत्प्रेक्षा तु तदुपस्थापिकेत्यलंकारतया व्यवक्रियते। एवं स देह रूपकादिष्वपि बोध्यम्। न व वाच्यम्।
त्वेनो विहाय किमिति अंगोपमायास्तावदलंकारत्वेन क्रियत इति वाच्यं। वाच्ये स्याद्व्यंग्यप्रतीतेः
रधिकवमत्कारहेतुत्वस्य सर्वसंमतत्वात् न चोपमायाव्यंग्यत्वेनालंकारत्वमपि त्वलंकारत्वमेवेति वाच्यं।
रसपुष्टिद्वारा तस्याः अलंकार्यत्वेऽप्यलंकारत्वं न पायात्॥ अथ संशयः॥ वस्तुनियत्रेकस्मिन् नैकवि
धयेऽस्तु न वतिसंदेहः। अतिपल्लुः सादृश्यादनिश्चयः संशयः स इति। सौंदर्यो ज्ञेयो नो तदनुक्तो ज्ञेयः। आद्यो
यथा। द्विधा कृता त्मा किमयं दिवा करो विधुमरोचिः किमयं कृता शनः। गतंतिरथी नमं नरु सारथः प्रसि
द्धं नृज्वलनं हविर्भुजः। द्वितीयो यथा। इदं कणोत्पलं वत्पुष्टिदं वेति विलासिनि। न निश्चिनो मिसतत
किंतु लोलायते मनः। अयमिच्छुयगमो निश्चयः तथ। यथा। यतः किं शशि विंबं न तदस्ति कथं कलं कमं केस्य।

य-

६७

निव
वस्तु

यथावा। वंदायते शुक्लरुचा घटं सोहं सायते वारुरुतेन कांता। कौंतायते स्पशमुखेन वारि वारीयते स्वच्छतया
सा। यथा। गायंति किं न गणाः सह किं जरी भिरुसुंग शील शिखरेषु हिमाचलस्य। सीरेण्डु कुंद दलान् शीखर
णालनालनीहारहारहरहाससितं यरास्ते॥ यथावा। श्यामलतेवतवी चंद्रकलेवातिनमलासामे॥
हंसीवनैकलापायेतेन्यहरति निद्रेव। भेदांतरमाह॥ अथानामोपमेयत्रवहर्ना भवेद्यथा पूर्वम्॥ उपमा
नमुचरेषां सेयं रसनोपमेत्यन्या। यथा। नभश्च विमलं सलिलं सलिलमिवानंदकारि शशिर्विवम्॥ उपमा
शशिर्विवं सद्यु नितसंगी वदुर्न शरत्कुसुमते॥ भेदांतरमाह॥ उपमानोपमेययोश्च यदी अवयवाश्चो
यन्नोपमीयंते सा समस्तौ विषया इत्येकः प्रकारः॥ यंतु केवलमवयवानामेव क्रियते सद्वितीथः॥ उदा
हरणं मृगालिकाकोमलवाकुं सुगमासरो जपत्रारुणपाणिपादा। सरोजिनी वारुतनुविर्भिलिप्रि
पालिनी लोज्ज्वलकुंतलासौ॥ तथा। पद्मचारुचुरवी भाति पद्मपत्रायते सणा। दशनेः केसराका
रैरलिनीलशिरोरुहा॥ अथोत्प्रेसा॥ उपमेये उपमानं त्वं सभाव नमुत्प्रेसा। सभाव नं उत्करकोटिकः
संदेहः। नवसंशयालंकारेण गतायता। अनुत्प्रेकोटिकत्वादिति। यथा। घनसमयसलिलधौतेन

48
६६

विस्पष्टिकृते शिरोधमिति । यथावा । इदानीं स्तनानां जठरलब्धिश्लेष्मचतुरः शिखानामावधः स्फुरति शुक्ल
 वंशुदतिभः । ततः स्त्रीणां हंत सममधरकोटिं तुल्यितुं समं तादुक्ताति स्फुटसुभगरागं किसलंपस
 लोकप्रसिद्धायथा । इदीवरक्यामन्तुर्न पोसोत्वं रोचनागौरशराशयदिः । अन्योत्थशोभापरिवृष्टये
 योगस्तु उभोयदयो रिवास्तु । प्रलेखिद्वैवादेः प्रयोगे श्रोती ॥ तुल्याये विहितस्य वतेः कल्पेवादिप्रयोगे का
 यी ॥ आधायथा । स्वमेपि समरेषु त्वी विजयश्री न मुं वति । प्रभावप्रभवं को तं स्वाधीनपतिकायथा । अत्र वि
 जयश्री रूपमेया स्वाधीनपतिका उपमानं अपरित्यागः साधारणो धर्मः । यथाशब्दप्रयोगश्च । आ
 यीयथा । वक्तिरहरिणविलोला लोचनायाः कुक्षितरुणारुणतारहरिकांति । सरसिजमिदमाननं वयं
 स्थाः सममिति वेतासि संमदं विधत्ते । अत्रापि पूर्ववदीधयः । समासे श्रोती यथा । वागधा विवसै एतौ वा
 गर्धप्रीतिपत्तये । जगतः पितरो वंदे पावति परमेधरे ॥ आधायथा । आद्यंतमधरहितं दशाहीनं पुरातनम् ।
 आदिनीयमहं वंदे मद्रस्त्र सदृशं हरिम् । एवं तद्धितं पिबो म्या । एकस्तेव बलरूपमानो पादाते मालोप

त्य
६६

युं

वै२ सादि२

अर्थमिन्न इति वाच्यम् । कल्पिता कल्पित साधारणस्यैव नेदस्य विवर्तितत्वे । कथमन्यथा उपमाने
 पमेयत्वे एकस्यैकवाक्ये द्वयसि गतं स्यात् । यथामीमांसा कल्पितोपमाख्यायै सपमेयविशेषतो
 क्तैः । तावद्विस्तारमिहः स्यादुपमानं तथा मत्र । उदा० मुखमाहूय किपोलं मृगमदलिखितान् पत्रलेख
 तैः । भगविलेखकलकलं सुकटलं धूनमिन्दुर्विवमिव । षष्ठीमाह । अनुपममेतदस्त्वित्युपमानं
 तदिदं शेषा वा सत् । संभाव्य यदि चेदर्थेऽधिक्रियते तात सायुप्रमा । यथा । उभेय दिव्योन्निपे
 यैः प्रवाहवाकोशगतापयसः पतेताम् । तेनोपमीयेत तमालनीलसामुक्तमुक्तालतमस्य वसः ।
 यथावाः सुवृत्तमुक्ताफलजालवित्रिभेदेदृश्वं उयेदिवं इमं डलम् । अमां कुर्विं रुक्मराजितं वते मु
 खं रतादित्युपमीयते प्रिये ॥ प्रावामियमेकातिशयोक्तिः । कल्पिता लोकप्रसिद्धा चेति हिंसासा । कवि
 शैः कल्पितत्वात् कल्पिता । यथा । उक्तं ह्येवमणी रमणे पमदुःखानोन्नतस्तननिवेशनिभं हिमा
 शैः । विवंकठोरविसर्काडकडारगौरैर्विलोपदं प्रथममग्नं करेभ्यनक्ति । यथावा । अभिनवकुं रास्त

वा५
 एयक
 त१

त्वो

वि-

महारजस्तत्त्वाद्योपमाभिमासाह ३

५४

६५

व

तिः। एवमुभयलोपे विलोपे वा बोध्या विस्तर नयान्नेह प्ररश्यते। ^{मिब ३} तृतीयायथा। वस्त्वंतरमस्त्यनयो न सि
 तमिति परस्परं यत्र भवेत्। उभयोरुपमानत्वं समातमुभयो यमा। सा न्या। यथा। राशिर्मंडलमिव वि
 मलं वदनं ते सुराभिर्वेदुर्विवमपि। कुमुदमिव स्मितमेतस्मितं कुमुदं वधवलमिरम्। न चान्यो
 पमानव्यवहरे दृष्टमकारप्रयोजकः। उपमायास्तु सादृश्यमित्युपमातोने इति वाच्यम्। अत्र
 ऐक्ये कोपमानत्वे उपमेयत्वे तथा प्रतीता अपि अनयो रूपमानत्वा न पायात्॥ न च एकनिरूपि
 ता तु यो गिता मानकेति विशेषणप्रसंगे पादे तद्व्यवहरे इति वाच्यम्। एतादृशमेदकं व्यतने प्र
 वासस्यानुचितत्वात्। अन्यथा अलंकारनैत्यस्यात्। यतु धर्मिणि। सा स्याद न च यारव्याया
 नैके वस्त्व न न्ये ल दशमिति। स्वस्थत्वमेव भवेदुपमानं जोपमेयं व। यथा। गगनं गगनाकारं स
 गरः सागरोपमः। रामरावणयोर्दुःखं रामरावणयो रिव॥ न च तद्विभवे सतीति विशेषणोपमानो

न

न

६५

मित्युपलक्षणां इवादिपदमपि बोध्यम् । शशिर्मण्डलमिव वदनं मृणालमिव सुजलतापुगलमे-
 तत् । कीदृक्ताविव तव कुचौ रंभागभावि वोरुते । इयमेव लुप्तोपमा । उपमानावुपादाने पिलु-
 सोपमापि धा । न कायसदृशं किंचिदप्यदस्ती ह तोषक इति । धोतकपदलोपे तु समासे क्यविक्य-
 ङिणमुलिवन्नवत्पुपना । कमेणोदा । परिष्कृष्टमृणालीलानमंगी प्रहंसिः कथमपि परिवार-
 प्रायनाभिः क्रियासु । कथलयति वहिर्मांशोर्निःकलंकस्य लक्ष्मीमभिनवकरिदंतच्छेदपांडुः कपो-
 लः । अस्मिन् चंद्रमसि प्रसन्नमहसि व्याकोशकुदविधिप्राचीमंखं सुपेयुधित्वयि गते हरं नि-
 रप्रेयसि । आसः कैरवकोरकीकतितुरवतस्याः सरोजीयति सीते । यतिमन्मथो मृगदृशो
 रंजकं चंद्रकौतीयति । मृधे निदाघमं शुद्धं पश्यति तमरे । सपुनः पाथसि चारं संचरत्यवनी च

तथा

दी०

मु१

त्रय ३

६५

६४

६५

६४

मध्यादेकम् । तथोपमानोपमेययोः साधारणधर्ममभिधायकं पदं तथोपमेयमिति चतुष्टयम् ॥
 तत्रैकमिवादीनां प्रयोगोक्त्युक्तम् । तत्कथं दिने दिने साधारणवद्विमानेत्यादिषु अनेकेषां
 प्रयोगः ॥ उच्यते ॥ औपस्थाने कत्वा त्रयं नेककारकमुपमानोपमेयतयानिर्दिष्टं तत्रानेकेषां
 मपि प्रयोगः ॥ यथा ॥ ततः प्रतस्ते कीदृशी भास्वानिवरपुदिशम् । शरैः सस्त्रैरिवोदीच्यामुद्धार-
 ष्यन्तूरसानिवायत्रतु बहूनामप्योपम्ये एकद्वयवादिः प्रयुज्यते तत्र गतायत्वा दप्रयोगो बो-
 धः ॥ यथा ॥ साभूधराणामधिपे न तस्यैव समाधिकृत्या मुपैकादिभ्यः । सम्यक्प्रयोगादपरिज्ञे-
 तायां नीता विवोत्साहपुरो न संपदित्याहो ॥ यथा ॥ कमलमिव चारुवदनं मृगात्ममिव को-
 मलं पुजायुगलम् । अलिमालेव सुनीला तत्रैव मदिरेत्त एव कवरी ॥ इयमेव प्रणोषिमा ॥ इयम-
 न्यासामान्यैयत्रेवादि प्रयोगस्तान् मध्यादि ॥ अन्ये तु सुप्रसिद्धं न द्वाविषदो प्रयोगे वा सामान्य-

गितोऽनुयो गितो चेति तत्रेनातिव्याप्तिः। एकपदस्य प्रधानार्थकतया प्रतीयेनातिव्याप्तिः॥ तथा
 हि। नुज्जमुहेण कितो अरिचं दो उपमिज्जु अणेण इत्यत्र मुरवप्रकर्षस्यैव वरणीयत्वात् मुरवतत्र
 प्रधानं तथा च प्रधाननिरूपितप्रतियोगिता कंसादृश्यं तत्र भासते। न तु प्रधाननिरूपितरूपोपि
 नाकमिति। अभेदात्मके रूपके अतिव्याप्तिशंके केवनास्ति। न च चंद्रो मुरवमित्यत्र बाधशून्यस्य
 जागलकत्वेन सादृश्ये लक्षणा। तथा च तत्र सुतरामतिव्याप्तिरिति वाच्यम्। अत्र विषयमाहात्म्य
 रूपेण नीलं तम इति बद्धिशेषदशनि बाध्यतया अभेदस्यैव प्रतीतेः॥ मालोपमायाः अनतिरि
 क्तत्वेन तत्रातिव्याप्तिशंका। लक्ष्यत्वादिति दिक्॥ वाक्योपमात्रणोदात्तत्वे का प्रयुज्य
 ते यत्र। उपमानमिवादीनामेकं सामान्यमुपमेयम्॥ वाक्योपमा षड्प्रकारा। तेषु यत्रो
 पमानं प्रयुज्यते। तथा इवादीनां इव वत्सदृश्यथा तुल्येनेमेदीनां साम्यवाचकानां

धर्मवत्त्वम् ॥ अनन्वयव्यवच्छेदाय सत्यं तं । एतावदुपमेयोपमाया प्रतिव्याप्तमिति ^{त्येकं} पंचकनिरूपितं
 पिताऽनुयो गितामात्रकत्वे सतीति विशेषणीयं उपमेयोपमायामेकनिरूपिताप्रतिपक्षे

५३

६३

६३

२८

य

त्र

योगितापश्चादतिरेकः प्रकीर्तितः॥ आक्षेपोयविशेषोक्तिः प्रोक्तापश्चाद्विभावना। पश्चादर्थान्तरन्यासोय
 थासंख्यविरोधवत्। स्वभावोक्तिस्तथाव्याजस्तुतिः प्रोक्तासहोक्तिभिः॥ विनोक्तिः परिवृत्तिर्यथाविक
 काव्यकारणम्। पय्यचोक्तेषु दत्तैव समुच्चयउदीरितः॥ पय्यपिथानुमानैव प्रोक्तः परिकरस्तथा। व्या
 जोक्तिपरिसंख्येव विज्ञेये हेतुमालया॥ अन्योन्यमुत्तरं सूक्तः सारोतद्वदसंगतिः॥ समाधिश्चसमे
 तस्याद्विषमस्त्वाधिकेनैव। प्रत्यनीकं मीलितं च स्यातामेकावली स्मृतिः॥ भ्रान्तिमांश्च प्रतीयेत
 सामान्यं च विशेषवत्। तदुणा तदुणो चैव व्याघातः परिकीर्तितः॥ संसृष्टि संकशसंगदर्थ
 लक्षितयः क्रमात्। एकषष्टि संसारव्यापारः प्रायमेवाभिसंमताः॥ क्रमेण लक्षणैर्दाहरणानि॥
 तत्र वक्तुं विषयतया प्रधानं भूतानुपसर्गलक्षयति॥ तत्रोपमात्वेतावत् किं न त्वेति न द्रुतभूयो

विश्वनाथदेवतिरचिते ५

विकिशङ्कलम् २

वकलहपर्विसाना त ॥ पुनरुक्तं दानासो विभिन्नाकारशङ्का । एकाधर्तव्यं शब्दस्य तथा शब्दार्थ
वीर्यम् ॥ विभातीया लुप्तार्थे किंति शब्दोत्पत्तिः ॥ तेनाथंतिरसं कर्मितवाच्यादौ नातिव्याप्तिः ॥ यथा च
कासत्यंगगिरामाः कोलुकानंदहेतवः । तस्य राशुः सुमनसो विबुधाः पार्श्ववर्तिनः ॥ अत्र नवीनाः ॥ वक्ष्य
थवीधकाले पदपुनरुक्तं हृदयभासाभावाद्दोषकाले तु सुतरामिति कथं तस्य रसोपकारको
रकत्वमिति श्लेषवदिवारयति । तत्र प्राचामुत्तरं मनुत्तरमेवेत्यलं पल्लवितेन ॥ ॥ इति श्रीसहित्यसु
धासिंभो शङ्कलंकारमाज्जनिनाम सप्तमस्तोत्रम् ॥ ७५ ॥ अवसरसंगत्या अर्थलंकारविवेचनमाह ।
अर्थलंकारत्वं अर्थमुपकृत्य रसोपकारकत्वम् ॥ अथ प्राचामलंकाराः ॥ उपमान-व्यो स्यातामुपमे
योपमातेतः ॥ उत्प्रेक्षापदसंदेहे रूपकापकृती तथा । श्लेषश्चाथ समासोक्तिः प्रोक्ता पञ्चानि दश
ना । अप्रतीकृतप्रशंसातिशयोक्ती मरि कीर्ति ॥ प्रतिवस्तूपमातद्दृष्टां तोदीपकं तथा । स्यात्तुल्य

ननुपमस्या २

न

धान्यातशास्त्रं त्वं आथस्तिउदाहरिष्यांते। अत्रकेचित्। इतां दशस्य श्लेषस्य स्वत एव वमत्कारिता ॥
 ननुपदार्थद्वयोपस्थित्यनंतरं आयमानेरसो द्वौधे उपकारकतया। तथा च स्य कथमलंकारत्वमिति ॥ उप
 कुर्वन्ति सैतं ये गदारेण जातु चित्। हारादिव दलंकारास्तेनुप्रासोपमादय इति तल्लक्षणानि दित्ये प्राचा
 वार्ता विलासमास्के दयति तत्र नातितरा मस्माकं प्रद्वेषः। सैलिवेशविशेषेण वर्णानां रवङ्गवत्स्थि
 तिः ॥ चित्रं न वति तत्काव्ये प्रायो रसविवर्जितम्। रवङ्गाकारप्रदर्शकं वर्णविन्यासवत्तल्लक्षणम्। आदिपदा
 तच्छत्रवैधादि। रवङ्गवैधो यथा ॥ कावित्का मशरज्जातपातचैव हिलोयना। नाकलोकादि च याता भूमौ भय
 तिमैतका ॥ काम्यासब्रज्जनोद्रिक्ता विन्ध्यसंतीषदायिका। काते हलौकाने दोषभ्रीसीमास्तो धिकाधिका ॥
 एवमन्येपि बोध्याः ॥ एतेशक्तिमात्रप्रकाशकाः काव्यस्वरूपं तानेधतीति काव्यप्रकाशकाराः। केचिदनुप्रा
 सादिवदेते पित्रादमुपकृत्य रसमुपकुर्वन्तीति वदन्ति। न चानयोर्मतयोरन्यतरपरिग्रहः साधीयान्। अनुभ
 वमेकासराद्वित्राणि बोध्यानि। यथा। हनानंदनिदानेन नंदनं दननादिना। दीननादनुदानेन ददं दानं दिने
 दिने। चित्रांतरोदाहरणान्यस्माद्विचित्रं चित्रम्। साधीयानि ॥ २

सं
६२

सहस्रं । प्रथमेति बहम ध्येऽतु विन त्रसादादहमुचितरुचिः स्यात्तांदितासा तथा मे । सा रूप्यं पत्र सुपा
 ति उगी तथा सर्वा भयो भवति । सोऽत्र विभक्तिः श्लेषो वचनः श्लेषस्तु वचनात्ताम् । यथा । अलिकालयाय
 लकवल्तरि मालया समं शोभते तिलकमंजरी तस्या इत्यादि । वचनः श्लेषो यथा । आयोऽसितरो माल्यः स
 त्यो नैतकु सयः ॥ स्तवावाच्यः ॥ सन्नाभयोऽपु वतं यः स सुख्यः सुनयना वधैः ॥ भाषाः श्लेषविहीनः स्य
 शतिप्रयोन्यमथ लंकारः ॥ यत्तैवे विच्यमयं सुतरामुपमासं मुञ्चययोः । ननु उपमासं मुञ्चययोः कथमि
 ह संभवः साधम्यभिवादिष्यत आह । स्फुटमथ लंकारावुपमासं मुञ्चयो किंतु । आश्रित्य शब्दमात्रं सा
 मान्यमिहापि संभवतः । यथा जितनीति । सुदितमनसा सततं सुखामिना कृतानंद । सानगरी नगृत
 नयागोरी वमनोहरा भाति ॥ समुञ्चयो । यथा । वसुधा महि तसुरा जितनी रागमना भवौ अवषथि ।
 सुरचित वराहवपुषस्तव वरेश्चोपमाघटते । अयं शब्दार्थयोरेपि अलंकारः । प्रकृते शब्दस्येव प्रा

अयमेव वचनश्लेषोऽपि १

वैकुण्ठसुमनोहारिणीसदा। अत्रतुल्लिङ्गस्त्रीलिङ्गश्लेषः॥ यस्मिन्नुच्चार्यते सुधक्तविविक्त
विभिन्नभावाणि। वाक्यानि यावत्थं नास्मिन् श्लेषः सविज्ञेयः। यथा। इह हि न व व सं ते मं जरी पुं ज रेणु कु र
ए श्व व ले हा व ड्ड ह ले सरांति॥ तरलमलिसमूहाहारिणुं कारिकं गवहलपरिमलाली सुंदरं सिधुं वारम
अयमरवृजो नास्मिन् श्लेषः॥ सिद्धयति यत्नो दन्येः सारूप्यं प्रत्ययागमोपपदे। प्रकृती नौ विविधानां प्रकृति
श्लेषः सविज्ञेयः। यत्र प्रत्ययैरागमैरुपपदेऽनान्ये रेव प्रकृती नानु नानाप्रकाराणां सारूप्यं समान
रूपता सिध्यति संप्रकृतिश्लेषः॥ यथा॥ अयं सर्वाणि शास्त्राणि हरिणुं व व स्यति। सामर्थ्यं हि दमि
त्राणां मित्राणां वन्दपात्मजः॥ यत्र प्रकृतिप्रत्ययसंमुदायानां सवत्यनेकेषां सारूप्यं प्रत्ययतः सहे
यः प्रत्ययश्लेषः। यत्र प्रकृतिप्रत्ययसंमुदायानां प्रत्ययास्तकाशात् सारूप्यं समानरूपता भवति स
प्रत्ययश्लेषो विज्ञेयः॥ यथा। रज्जनिरमणमोलेषादपन्ना वलोकः स एतसमयपरात्तादृशं सैष

मिश्र २

न।

५३

۵۴

五

घ

वातापन इत्यादिषु प्रत्ययभेदेपि विभक्तिवचनभेदेन विधीयते। एवं विभक्तावयवेष्वन्ये वचनमंतर्भवितुं
। नदपि वासतां मुख्यपुरःसरसत्तां शोभनं मुख्यं वासताः स मुख्य इति वचनभेदेपि विभक्तिभेदाभावा
त्। यथा केवलं लक्षणोदाहरणानि। यत्र विभक्तिप्रत्ययवचनविशगदेकसूत्रमापत्तिवर्णनविधिविधाना
वर्णनलेशः सविज्ञेयः। यथा। कया लपाणिरेकाकी भित्तावारी दिगंबरः। ईशोपिका लंकटाश। मूर्ध्नि
वक्त्रे विधोऽस्थिते॥ यस्मिन् विभक्तियोगः समासयोगश्च जायते विविधः। पदभंगेषु विविक्तो विज्ञेयो सोप
दल्लेषः। यथा। ते कोपी न धनास्त एव हि परंधात्री फलं पुंजते ते धौ द्वारि न दौति वाजिनिवहा स्ते रेव
लक्ष्मसितिः। तेरेन त्समलं कृतं निजकुलं किं वा वक्रुक्महेये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता तुष्टे न रुष्टे न वा
अत्रोभयार्थे प्रकरणा यभावात् ल्लेषत्वम्। स्त्रीपुंनपुंसकानां शब्दानां भवति यत्र सा रूपम्। लघु
दीर्घत्विसमासैर्लिंगल्लेषः सविज्ञेयः। यथा। लोचने रूपसंपत्तिस्तस्याः पद्मानुकारिणी। मूलते किं
भक्तिप्रकृतिलोकनमप्रणयिनी नीलोत्पलस्पृष्टिनी ध्यानालं वनतां समाधि निरतेनाति हितप्राप्तये।
लोचनस्य महानिधी रसिकतां लक्ष्मी दशोत्तमती पुष्पा कंकुरुतां नवातिरामनं नेत्रे नु बहिरेः॥ ११

६०

मवतराते ४

वे। र्धोन्तरेयं जनयेव किं न स्मादिति चेत्। उच्यते। द्वयोरप्यर्थयोः प्रकरणादिनियामकसत्वेनियामकविरहे वा विनिगमनाविरहेणाहमहमि कतया अभिधायाः अवगतिप्रसरति प्रथमवरमभावे तेषां किल हंक समादध्यात्। कुत्रानिधा कुत्रार्थे जनेति विनिगं तु मराक्यत्वाच्च। तस्माद्यत्रैकत्रैव प्रकुरत्नादिकेतत्रायसार्थेयं जना। यत्रचोभयार्थे प्रकरणादिकेतदभावोवा तत्रश्लेष इति निष्कर्षः। वधार्थपदलिङ्गभाषाप्रकृतिप्रत्ययविभक्तिवचनानाम्। अत्रायमिति मङ्गिर्विधीयमानोऽप्युच्चा नवति। अत्रेति शब्दालंकारे। अत्रकेचिदपदग्रहणेन लिङ्गग्रहणं प्रत्ययेन च विभक्तिवचनं न ग्रहणमिति रुधमप्युच्चा श्लेष इति वदति। तथा चारु। तथाह। हारोमुक्ता कलापो हरस्यार्थं हार इति पदश्लेषोपलिङ्गश्लेषो न विधत्ते सैव त्रपुल्लिङ्गत्वात्। तथा चैवमयोरनिरित्यत्र पक्षीकमलं प्रपन्ना श्रीरिति लिङ्गश्लेषोपि पदश्लेषाभावात्। तथा तापन इत्यत्र तपनस्यार्थं तापन स्नापयतीति अप्रसक्तत्वात् २ तथा मित्रोदय इत्यत्र मित्रं बुहद मित्रः सूर्यः इति श्लेषोपि पदश्लेषाभावात् ३

रत्वेने २

53

42

केचित्त्व-क्षरयमकमेकाक्षरमनेकाक्षरवेतिस्त्रीकुर्वन्तीति तदुदाहरिते नानाविधेनंकांताभूराध
तमनोभुवा । विविक्तेन विलासेन ततः सहृदयं दृष्ट्वा ॥ अनेकाक्षरं स्वपमुत्प्रेक्ष्यम् ॥ शृङ्खलादिह
ताङ्गगायमकं शोभते तरास । आदिपदात्परिवर्तकपरिग्रहः ॥ अथर्वङ्करणं विन्यासवत्तर्जं शृङ्खला
मतां ॥ अनेन खलु भर्तुं नयमकातो विविचिता ॥ यथा तन्नास्ति नगरं यच्च नग्राहारविराजितम् । नव
शः सुंदरीणां तन्नाग्रहारविराजितम् ॥ यदग्न्यसंगमुत्प्रेक्ष्यनेपथ्यमिव न तर्कः । शृङ्खलारूपमाशोहेतुज्ञे
यः परिवर्तकः ॥ यथा असङ्गतवचोयस्य कलिकामधुराहितम् । तस्य नस्याद्विषतरोः कलिकामधुराहितम्
अथ श्लेषः । वक्तुं समर्थमिदं सुस्मिष्टं स्मिष्टं विविधपदसंधि । भुगपदनेकेषां स्मयत्रविधौ यते सल्ले
षः । तदर्थोपि । स्मिष्टं विशेष्यकं वाचकपदमहिताद्विष्टं विशेष्यलो रेव यत्रापराधप्रतीतिः सल्लेषः
नि । आद्यविशेषणात्समासोक्तोत्प्रेक्ष्यसंगः । ननु यामकिल्यनातो धम्मकिल्यनालघोपसीति न्याया
श्लि २

नाना
ग्रह
५२

४ वागनामिति बहुवचनम् । न च शमरत्ने मरत्ने लिपाधिदे । इत्यत्रार्थस्याप्रसिद्ध्या । समानार्थता जुषामिति
 ७ विशेषणभावाद्व्याप्तिरिति वाच्यम् । एकाचः । प्रमियादकत्वेराहित्ये पादे प्रसङ्गः । इत्येव
 श्लोकेनेति कोटिप्रकटचटचटाशब्दो द्वाभेद इका । पादानुप्रासोऽपि यमकवत् । अयमेव लाटानुप्रा
 स इत्यपरे । यथा । कविराजमधिज्ञायकुतः काव्यक्रियादरः । कविराजं विविशयकुतः काव्यक्रियादरः ।
 अथ यमकम् । आनुप्रास्यलिमाना नाम समानार्थता जुषाम् । आह नित्यं हि वरणा निवर्णयते यमकैत
 दा । नरा राज्ञे त्वां हवन्ति व्याप्तिवारणायैव विशेषणम् । लाटानुप्रासैवारणायपरम् । विविधेत्या
 देरे कवणयिम कस्यासंभतत्वात् न द्वारणायौ । ननु जितं गजितमित्याय धातिरसंक्रमितवाच्ये
 अतिव्याप्तिवारणायभुक्त्या सि वारणां यं भुरव्याथवाधे सतीति प्ररणीयम् । पादतद्गागराशित्या
 द्विधतेन नदनेकधा । पादयमकं यथा । वहनियः परितः कनकस्थलीः सहरितालसमाननर्वाशुकः ।
 अवल एवमवानिवराजते सहरितालसमाननर्वाशुकः ॥ पादादयमकं यथा । सपदि कृतपदस्त
 दीक्षितेन लिखितशुचिना स्मरतत्बदीक्षितेन । भवति वनजनः सचिन्तदाहो नखलु मृषा कुत एव वि
 नराहः । एवमद्रष्टाभिः श्लोकावशिष्टैराहाय्यम् । एतस्य बहवो भेदा अत्यन्तमनुपपुक्तत्वाद् उपेक्षिताः ।

वर्तु

एवोक्तमेव ६ तथा कः द्युक्तश्च ४

दि १

नियु

दि

४ कृत्य

द्विविगंत्यगोत्यादि। उदाहरणं नमं दमुंदर। गणो रत्यादि। प्रोदायथा। अत्यंतवर्ण्य तु स्का वर्ण्य रणा ॥ उ
 परिरेफ संयुक्ताः। कपयुक्तश्च तकारः प्रोदाया कष्टयुक्तश्च। अस्वार्थः। प्रोदाया ह नौवर्ण्यः का दयो य
 कारण कारो यो परिभागे रेफेण संयुक्ता भवति। इ-अण नमानु सुक्ता, तथा ककार पकाराभ्यामु-कैपरि
 भागे तकारश्च संयुक्तो भवति। यथा। कार्या कार्प्य मनाव्ये हन्ता गगि रगलि गलि नमतिभिः। ना कल्प्यते वि
 कल्पे युक्ति निर्युक्तमुक्तमुक्तमपि। विक-हो जडे। पराजाल संणं तु प्रागु-कम्। योगश्च। दन्त तीयाभ्यामि
 र्हि उदाहरणं तु। संथायस्तेत्यादि। ललितामद्र्योर्लक्षणमाह। ललितायां धध भरत्ता लघवो लश्चापरे र
 संयुक्तः। परिशिष्टा भद्रायां ह्यप्यगपवा अर्थ संयुक्ताः। अस्वार्थः। ललितायां ह नौघ कार्थकार नकारे
 फ सकारः अलंयुक्ता भवति। तथा हकारश्चा लंयुक्तो भवति। भद्रायां तु ह नौघ परिशिष्टाः ह भि वतुष्ट यो यपु
 नवर्ण्य विशेषास्ति यप्यग संयुक्ताः भवति। संयुक्ताश्चेत अर्थे अति सुखे यो ज्वा इति क्रमेण यथा प्रापुदा
 हतं ललित लवंगे त्यादि। तथा। उक्त कटिक इत नट सुट पा र न सुप दुको धिभिः कुटिलोः। खिले पिक्क

दशत्योः २ कृपमि

४८
५९
कैः

५७
२२

सायथा। कालेपयोधराणाम् यतितया नैष शक्यते स्थातुं। उत्कण्ठितासितरलेन हि न हि सखि विधिल ४
 पंथाः॥ अथाभुप्रासः॥ आरुह्य दिवर्णातामन्यत्रयमकाङ्क्षेत। अहरे कुरिभ्यो सा वभुप्रासो निगद्य
 ते॥ तत्तु वयमकान्यत्वे सति अहं तया ध्वं न नारुह्यत्वं। न वयमकेष्वभुप्रासान्यत्वे सतीति विशेषण
 दन्योन्याभ्रयः। एकाथ प्रतिपादकत्वरहित्ये सति यदुक्ता बुद्धविरहित्यादिनायमकल-सं
 स्मृतिरुक्त्यतदन्यत्वे विवक्षितत्वात्॥ उक्ते कद्वत्तिगतत्वेनाद्विधोसो प्रकीर्तितः। उक्ताभुप्रासो
 हत्यभुप्रासश्च। उक्ते को विरधः। तदल्लभत्वा उक्ताभुप्रासः। को विरधः। उक्ताभुप्रास इत्याहुः॥ हस्तिर्न पुं
 गतो हतः। आभ्यामुपाधिभ्यामिति शेषः। तत्र हस्ति विभजते। मधुराप्रौणपकृषाललिता भद्रेति ह
 तयः पंच। वर्णानि नामात्वा दस्येति यथा ध्वं नाम फलाः। अत्येत्तुभुप्रासस्य। मधुराल-सारां क

व्यादि ३ तत्र १

विश्वनाथदेवविरचिते २

विरहाद्यविगुणदोषोऽथ क। परपुस्तकमन्ये भर्जेति शेषत्वं तदपि वक्तव्यं वशाद्योरप्य
न्यथात्ममभ्युपगतमेवेत्युपरम्यते ॥ इति श्रीसाहित्यसुधासिंघो गुरुनिरायिनामप्रसूत
रंगः ॥ अवसरसंगत्या भलंकारनिरूपणे प्रस्तुते पुरःस्कृतिं कृत्वा च शलंकारात् ॥ तत्र शल
लंकारत्वं शदमलं कृत्परसोपकारकत्वं । सामान्यलक्षणां तु प्रागुक्तमनुसंधेयं । तद्देनाह । वक्तो
क्तिः स्यादुमासो यमकलेषविशेषकः । पुनरुक्तवशाभासः शलं कृतयोः ॥ कमेण लक्षणा
दाहरणानि । वक्राद्यन्यथोक्तं व्यावर्त्येकान्यथातुसारः । वचनं यत्पदमन्ये शब्दा सोऽस्तेष्वक्तोक्तिः
यथा । सत्वे सदेवसे व्येयं न भवत्युदतरीगता ॥ अद्याप्येवमपि धायास्त्वं वशाभासः । वशाभवः ॥ विषय
क्रियमाणादस्तिष्ठाद्यविशेषतो भवति । अर्थान्तरप्रतीतिर्यत्रासौ काकुवक्तोक्तिः क्रियमाणा
तदुच्चार्यमाणा च यथा । शल्योऽपि स्वलक्षितः सोऽहं शब्दे ताहा लहलदिग्धः । धीरेन पुनरकारदा
कुपितदयत्नात् कदुर्बलं । अत्रान्येनेति विषयदोषात्सोऽस्ते स्वयमन्यथा कदरो अपहृतो नातिव्यभिः
नानि

हिप

वि

विबु

५६

२९

त्र

अथोद्विधः॥ अथोद्विधः कायायोनिः॥ अथोद्विधः कायायोनिः॥ अथोद्विधः कायायोनिः॥
 नृपस्ये) वं इव दं शतमंडलां॥ कतं त्वं नयास्यसि हरोहिणीभयात्॥ यथा वा॥ सद्यो मुंडितमलकृतं
 हुंकप्रस्यद्विनादं कं॥ एवमन्ये नम्रवस्तिमित्ययोनिः॥ चिती यो यथा॥ निजमयमप्रतिविंबेरे
 निबहुशः प्रतांरताकाधिमीलीत्यलेपियिच्छति करमप्यधितुं कुसुमलायी॥ अत्र नयनी तल्लयोः सा
 दृश्यमन्येतापि वणिमितीत्यन्यकायां योनिः॥ इत्याद्यां स्वारोक्तं हेतुना मयं लापः कर्तुमयोग्यः
 अपपादनी॥ तदुक्तं॥ गुणस्फुटत्वं सा कल्यं काव्यपाकं प्रवक्षते॥ रंतस्य परिणामे न स वायुमुत्तमं यते
 सप्रतिडू संसंस्कारमात्रं पाल्किष्टवस्तुगुणं न वेत्त॥ काव्यं रंताकपाकं स्वाशुगुणं तेजनास्ततः॥ शु
 लानां दशतात्यक्तो यस्यायस्तिदपार्थक्यं॥ राडिमानिदरोत्यादिनविचारधर्मवचः॥ यत्तु कैश्चिदुक्तं केवि
 रंतमवत्येधिति॥ तन्ना॥ शदार्थगुणोत्तमं धर्मेत्तो रसधर्मे पुते धनं तमभिवात्॥ यद्यपि दोषत्यागा
 त्वरे श्रिता इति तदपि न दं॥ दोषा एव गुणभावाः सन्तु वेपरीत्यस्यापि सुवचत्वात्॥ तथा च विभिगमना

५६

२९

३सं

तीजं यथा। कांताधिनी तु यायातिसंकेतं साभिसारिका॥ इति बहुपरायणं च काभिसारिका पराभिधाने। अ
 त्यन्ते सखाधारी सुधापानाय कर्णयोः। त्वल्लोको ध्ययमेवास्य तथित्वं चेत्प्रसीदति॥ इत्यत्र यन्तुः खे
 नां सिन्नं न च अस्तमनेतरं। अभिलाषो यती तं च तत्सुखं स्वः पदस्य दमिति वक्तव्ये स्वः पदं कृतमिति। त
 था एक वाक्यार्थस्यानेक वाक्येन प्रतिपादनं व्यासविस्तारः। अनेक वाक्यार्थस्य एक वाक्येन प्रतिपादनं स
 मासः। क्रमेणोक्तं सहासं यद्यदेव तन्मुमध्यायामध्यमालम्ब्य जायते। तन्निर्गलं वनं शतं न सदा लं वनं च तत्।
 अत्र मध्यामास्तीति वक्तव्ये। तथोक्तं। समासो यथा। पतिश्च शुरताम्येके पतिदेवता तु मे। इतरेषु च पर्यायान्ता ॐ
 त्वितयं त्रितयं त्रिषु। एते कथास्यार्थे बहुवाक्यार्थमिर्वचनात्समासः। दीप्तं सत्वं कीर्तिः। दीप्ताः श्रेष्ठा
 रादयो रसामस्य सदा सरसः। तस्य भावो दीप्तरसत्वं कीर्तिः। यथा। प्रेयान्सो यमपाकृतः सप्रपथं पाह
 नतः कांतया चित्रा एव पदानि वा स भवता पावनं या त्पुन्यनाभता वत्प्रत्युतपाति। संपुटगलनीवी
 निनेधेयतो धावित्वेयं कृतं प्रणामकमन्त्रेणोदितं चान्तराति॥ तथा। अथ सिद्धिरूपः समाधिः॥

मृदुकरपरिरंताहं नरो मोक्षिताय

उरतिनो कंकः १ लयतिरिंमुः के। ल। ओ। पे। प्रिया।

क

प्रार

नं व सुधादुकारी करी प्रः शिथ

यामधुरमधिकं रेतस्यापि प्रसन्नरसं फली। सकृदपि जनो मध्यस्थः सन्नृसांतरविजनो वेदतु यो दान्यत्वा दुःख

त्रियारदनमुदाहरे। अपाठार्थसौकुमार्यं अकांडेशो कदाचित्त्वाभावः परुषो जयः। यथा। सारसवशा विहता

नवका विलसं तिलसं तिनो कंकाः। सरसी वकीर्ति शेषं गतवति भुवि विविक्रमादित्ये। तथा वस्तुत्वभावस्फु

टत्वमर्थव्यक्तिः। वस्तुतः स्वभावस्फुटत्वं वरानिया व्यक्तीकरणं यत्र सा अभिव्यक्तिः। यथा। आधाय को

मलकरां दुर्ज कोलिताली माली समाजमधिकृत्य समालपती। मंदस्मितेन मपि सा विविलोकिते न चेत्तथ

कोरनयना जुलुकी चकार। इत्यर्थव्यक्तिं व्याख्यायत्वभावात् क्ता वंत भविष्यंति। तद्वोधविजृम्भिते। अ

र्थस्याभिप्रेतस्य वस्तुतो अभिव्यक्तिर्भावाति व्यक्तिरित्यारोपार्थः। यथा। यो त्यामु कुर्वलित कंधरमा

न नंतदाहं न हंत शतयत्र निर्भवं हत्या। दिव्यो मृते न च विषेण च पक्ष्मला दद्यागा दं निखात इव मे हृदये कं

टाक्षः॥ अग्राभ्यत्वमुदाहरता। यथा। कामं कंदर्प्यं चोडा लोमयि वा मा स्निग्धयः। त्वयि निम्नत्सरो दि

ष्ट्ये रय ग्राभ्यो थोरि सा बहः। पदार्थवाक्यत्वं नो वाक्यार्थे च पदाभिधा। प्रौढिव्यसि सभासो च साभिप्राय

त्वमस्य च॥ प्रौढिरो जः। क्रमेणो दाहरणा सि। चंद्रइत्येकपदार्थे। अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेति हि

नं २

किमि

५५

२०

५४

२०

५५

मुद्राहं

स्याः पटनायास्तद्वपः श्लेषः । यथा । धन्या केचं स्थिता ते विरसि शशिकला किं नुता मे तदस्या नामैवा २

सर्वविदग्धवैष्टितं । अनुत्थणत्वमस्युदत्तं । उत्थणं विशदं स्वष्टमित्यमरः । उपपत्तिरूपपादौ युक्तिविन्या
सः । एषां योगः संमिलनं स एव रूपं यस्यास्तदेतत्पारिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः । नारायणमित्रं दुकथयतु वि
जयानप्रभाणं यदि दुर्दैवान्न लोके तु मित्रोऽपि सुरसारितं शास्त्रमव्याधिभोर्वैः । यथावा । दमं कुरेण चरणः सत इत्य
कां डेतवी स्थिता कति विदेव पतनिगत्वा । आस । दिष्टं न वदना च विमोक्ष्यती शारवासुबल्लमस रुमपि पुमान्
मित्यादिषु बर्जका येषु दधाना गुणत्वं निरूपितमेव । नैवे विध्यमात्रमेतन्न गुण इति कस्य विदूषणमस्तीति वाच्यं
। अहो आवाप्य रिगां परगुणघेषमहिमा यद्गुणत्वसाधकमेव गुणत्व बाधकं तयोपन्यस्यते । यद्देवि व्यचमत्का
रानुगुणस्य गुणत्वसाधकत्वात् । इत्थं प्रलप्यते तेषां मन्यदाधिवचनमभावरणं । यत्र । अथ वै मल्यं याव
दथ पिदतां प्रसादः । यथा । कांची पदं निर्दं । ननु विमलमणि कांची पदं निर्दं । विमलमणिपदस्याधिक्यात् । अ
वैषम्यं क्रमाने । समता । यथा । उदेति सविते त्यादौ । केचित्तु । अवैषम्यं सुगमत्वं । यथा । केयमवगुं न व
तीनाति नरिस्तु । लक्ष्मला वल्या । मध्येत पोधना नां किं सलयमिधे पादुपत्राणां । उक्ते वै विध्यमा भुय्यं ।
एकस्यैवाथ स्वभां यंतरेण कथनं तदेव नदी कृतत्वं गुणः । यथा । अमृतममृतं कः सौदेहो मधुस्यपि नान्यं

प्रागुदाहृतं । २

मितियावत् ३

दी
धुप
तद्वाध
व१

यो
क
यंप्र
ति ४

५९
 २६
 लोकि
 कथनि
 तिक्रमा
 २४
 वि
 ५४
 ५४
 ५४

तनस्ति

प: १९

गर्भेण

५४

कथं ५
 रंजादयस्तु। समासभयस्त्वमो जो गुणमाहुः
 ताताक कवयस्त्रैव वासुणी ३
 अजाये विशोधले पुंरु मुरार के धिउज्यते। य ॥ नीलां गुजं कोडा
 पदे कसोः सीपदा। अनेन ससृजेतरां गुरगमेध, कश्चमभुगिरा
 दत्तं व ल्येजः कवी भरा। अनेनाधिष्ठिताः प्रायः राधां भो त्ररसायनम्। यथा। मातु नस्तम भिसी सरमागस्का
 शिर्षी मरुविमोहितवेता। योधिदित्यभिललाषनहा लांडुस्त्यजः किं लैलुखादपितातने कोतिरेज्यल्यभिलाकु
 गुतांगुणविरारदा। पुराणविब्रह्मानीयते न न व्यैकविब्रह्म। यथा। कल कणितगीते नैकै नाधूर्ति ते धाराः।
 पापपतः पीरि मरारि रं सुधुं वति प्रिया। आते हंत्यको हंति कनेण यतयो हि वद। समाधि नमिसगुणस्तेन पूतास
 रस्वती। यथा। चंद्रगुजभित चंडाग सभिद्यातसं कर्ति नो रुमुगलस्य सुयो धनेस्य। स्वा ता व न ऊ ध मे शो लि
 तशो लशो विरुतं सयि प्रयति कचोस्त वेदे विभीम। नर्दु सुकुमारता कोती कष्टव्यास्य ल्येष द्यत्यागा देवा
 भिते न गुणविति वाची। वेपरीत्यस्यापि सुववत्वात्। अपि च। कष्टत्वमो जो व्यैज क वर्यवत्वं सुं कुमारता तुम
 पुररस व्यैज क वर्यवत्वं तथा न योः परस्परभावस्तु त्वा भावात्कथं कष्टव्यागात्सु कुमारता परिग्रहः।
 एवमविदग्धप्रयुक्तत्वरूपग्रास्यत्वविदग्धप्रयुक्तत्वरूपकोत्योरपि बोध्यं। तस्माद्भिनिगमनाविरहा द्वयोरेव
 दोषगुणत्वं सिद्धमित्यलं पल्लवे तेन ॥ इति शब्दगुणाः ॥ संप्रत्यालंकारिकमर्थः कृतापलापानर्थगुणा
 अकाशयानः। तत्रैकम कोटिल्या तुल्यता लोपपत्तिरूपघटनात्मा लोपः ॥ अत्रार्थः। कर्मक्रियापरंपरा कोटि
 * पथावा। अनयोरनव धांगिस्तनयोर्न भ्रमाणयोः। योजन
 अत्रैककोशो न्ययस्ति तव वा कुलतां तरे। ६

ਸੰਦ੍ਰ

अष्टा ३

पुणे मतः। यथा। असकलनयनायलोऽने। पुण्यपरिहासमतो। लमुखिमुसादिरेवमेव कथय कि
 यंतिदिनानिबन्धनीयः। यथावा। दिशिदिशिपरिहृत्सकलगाभाःपिशुनगिरोगुरुगर्जनैकताएक। सहचरिहरयेनिवेदनीय
 भवदुरोधवशादयोविपाकः। केचिन्नुओजोशुणामिभित्तशैथिल्यप्रसादः। ननुगाजनादयोःपरस्परविरहकृतपयोः।
 कथमिभित्तत्वमिति चेत्। अनुभवदृष्टतास्मान्। अतएवोक्तैकस्मिन्नेकलीयेषु संस्त्वःसुरबुःखयोः। यथानुभ
 वतःसिद्धस्तथैवोक्तःप्रसादयोः। यथा। अथसविषयव्यावृत्तात्मायथाविधिसूनवेनपतिककुददत्वायनेसितातप
 वारण। पुनिवततरुचायातैयोदेवोसहश्रियोगलितवयसामिदवाकणमिदं हिकुलव्रतम्। अतएवोक्तैक। अथ
 तमोजसामिभित्तप्रसादप्रवक्षते। अनेननविनासत्यैस्वदतेकाव्यपद्धतिरित्यप्याहुः। प्रतिपादप्रतिज्ञोक्तमेग
 मार्गपरिग्रहः। दुर्वधोदुविजावद्यस्तमतेतिमतोगुणः। यथा। यःश्रीश्वेतमालपत्रतिदिशःप्राव्याःस्मरन्मापतेःपा
 दुस्त्रैकितैतपत्रंनिलसल्लसमीकुरंगोदशः। केलिचेतसहस्रपत्रतिरतेकैवभूषाद्योचितः। कडागततसीधुपा
 त्रतिशशीसोयजगन्नेत्रति॥ ननुमातंगःकिमुदोहतेःकिमफलेरुद्वरेजंभुक्ताःसारंगमहिषामदंजुताकै
 शरूपेषुशरानके। कोषलोपस्तमुद्रोत्कटसटाकोहैभारेःपुरःशैधुधानिऊँरुतेस्फुरतियराऊँजितैर्गि
 तमित्यादौसिंहानिधानेमसृगावर्णत्यागोगुणइतिसमतोयाअभावस्यपुणत्वमितिकथमस्यागुणत्वमितिवेत्।

रि २

ति

तर्हि अलं ५

त्य

सुपचारं विनैव कल्प्यतां। किं सधस्मत्त्विकल्पनादुच्यते नेनेति। न वोक्तं वैवलाघवतर्कस्य विनिगमकत्वमिति वा
 र्थं। एवं विधस्य गो र व स्यापि न्याय्यत्वात्। अपि च आह्लादकत्वे माधुर्यं मित्युक्तं तत्कथमाह्लादरूपतया व्यवस्थि
 तेरुलेव संती। अथ ह्लादत्वे मेवाह्लादकत्वं तर्हि तत्सर्वसंसाधारणमिति कथं रसविशेषे स्वीकृतं। तस्य सुखत्वापर
 पथस्य गुणतादात्म्यं वा। ननु कथं कौरादुणां नानिदेति चेत्। उच्यते गुणविशिष्टकाव्यशोभाकारिणो अलंकाराः।
 नहि निर्गुणस्य काव्यस्यालंकारो विधीयते शोभा। भोजः प्रसादादौ नानु केवलानामस्ति शोभा करत्वं। तथा च सूत्रेण
 तदतिशयहेतवस्त्यलंकारः। अतएव वामनः। शुबतेरिव रूपमंगलं काव्यं संप्रते शुद्धगुणं तद्व्यतीतं। विहितप्रण
 यं निरंतराभिः सफलं कारविकल्पकल्पनाभिः। पदमवतिवच्युतं गुणेभ्यो वपुर्बयो वनवंध्यमंगनायाः। अपि
 जनपथितानि दुर्भगत्वं नियतमलंकरणानि संप्रयते। अपरं च। गुणस्त्वलंस्थितयः। अलंकारस्तत्त्वलंस्थितय इत्य
 नयो विवेकः। तत्राद्योशब्दगुणानाह। श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता। अर्थव्यक्तिसंसारत्वमोजः कान्तिः समाध
 यः। इति वैदर्भमार्गस्य त्रयं दशगुणाः स्मृताः। ननु गोलक्षणां द्वाहरणानि। यत्रैकपदवद्भाषनीयसामानाधिकरण्यात्। अ
 नालंक्षितसंधीनां सल्लेषः परमो गुणः। यथा। परिणतफलशक्तिपतिर्वैभवं लादं दुधुधाभिरातजीवो द्रुशरभं मेम
 गेद्रहं देधुतवपुरुघनिष्ठदुर्द्धि योः। अतस्तत्राशब्दो नाथत्रयप्रत्ययान्वे। साधारणः समयाणी सप्रसादो

साधु

62

42

डा करवंडितरिपुस्कोधप्रोच्छल-^{नाम} ^{नाल} ^{पाधिपम्}
 ता। के इत्यादि आह। सधिवर्गास्त्यगास्यशा ^{कस्तुति} ^{गौडी} ^{अह}
 सिनिजवर्गोत्यशुक्ताः स्वशाः कास्योमोताः। एवमि ^{सर्व} ^{नाधुर्वेघटनातथा} ^{शिरसिधिर}
 दिनीतटेन नन्दनं दनं दनः। एतादृश्येन घटनावेत्ता। योगाघटतीयाभ्यामैत्ययोरेण तुल्ययोः। दादिशब्दो वृ
 क्षिदैर्घ्यं पुंफ उद्धत ऊजसि। उदाहरणं। मैथायस्तीर्णवोभः। सुतं कुहरवल न्मंदरधानधरः। कोणाघाते पुंगुजं प्रिल
 ययनघटान्योन्यसंघट्टवर्द्धः। कृष्णकोधाग्रहतः कुरुकुलनिधनोत्पातनिघतिनालः। केनास्मस्मिहनादप्रतिर
 सितसरवोडु उभिस्ताडितोयं॥॥ एवंविधा घटनागौडी॥ एतदुभयभिन्ना घटनापांवाली तडुलै। माधुर्व्यज्जके
 वीणैर्वैद्यभारीतिरिष्यते। अजः प्रकाशकेस्तैस्तृपांवाली तैस्तथापरे। इयमेव प्रसादव्यजिका। यथा। ललि
 तलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरे। मधुकरनिकरकरं वितकोकिलकृतजितकुंजकुंदीरे। समासव्यंज
 कत्वं स्वयमुदाहृष्यं। स्वनांयाव्यंजकत्वं सुदाहरिष्यते। इत्याहुर्ममदवरणास्तदपरे नभ्रमंते। तथाहि। तददोषो
 शब्दार्थोऽसंगुणाविति। तथा। अदोषंगुणवत्काव्यमिति। तथा। यदिहरिस्मरणे सरसं मनो यदि विलोसके लासुकु
 तहले। मधुरकोमलकांतिपद्मवर्लिभ्रणुतदाजयदेवसरस्वती॥ इत्यादिव्यवहारदर्शनात्तदुक्तानां शब्दोऽस्ति त्वं

महनीयै

42

थ

हेतु
प्र

विनोदुन वदसा जन्म स्थितोऽथैवस्थाः दुतिविस्तारोपिकासेच । तत्र भृगु गार करुणाशां तेभ्यो दुतिः । धीरवी भत्सरो
 देभ्यो निस्तारः । हास्यादुत भयानकेभ्यो विकाराः । अदुतेनयनविकाराः । भयानके दुतापसरणमिति । करुणो विप्रल
 भे तच्छांते चातिशयाचित । दीप्त्यात्मविस्तारो हेतुरोभोव । रसास्तिः । विनोदस्य विस्ताररूपदीप्तिहेतुरो जः ॥
 वीरवी भत्सरोऽथैवस्थाः दुतिविस्तारोपिकासेच । तत्र भृगु गार करुणाशां तेभ्यो दुतिः । धीरवी भत्सरो
 प्रकृष्टे विकाराधर्मितया अजोपि प्रकृष्टे । एवमदुतेभ्यो जः माधुर्यमिष्याल्लादकत्वे रूपं तथा । एवं भयानके विभि
 माधुर्यमिष्यन्नविनोदस्त्वभावतोपि विभावस्य दीप्तिरसतया अजः प्रकृष्टे च । शुद्धे धनाग्निवत्स्वच्छजलवत्सह
 सेवयत् । व्याप्नोत्यन्यत्र सादोसो सर्वत्र विहर्तुमिति । अन्यदति । व्याप्यमिह विनोदो यदा वीर रसादिषु विनो
 व्याप्नोति तदा शुद्धे धनाग्निवत् । यथा दग्धे गार करुणादिषु विनोदो व्याप्नोति तदा स्वच्छजलवत् । तदर्थं विवेकः ॥ भृ
 गार हास्य करुणादुत शांतेषु पंचसु माधुर्यं वीरौ भयानके वी भत्सेषु चतुर्षु अजः । सर्वरसेषु प्रसाद इति प्रकृ
 व्यै । गुणवत्त्वापुनस्तेषां हस्तिः वा दौर्ध्र्योर्मता । गुणवत्त्वा उपचारेण । ननु न दर्शयितुं तथा च ते त्रयश्च विस्तीकायपित
 नपुनः प्राचीदंश गुणा इति भावः । ते तु वक्ष्यन्ते ॥ १ ॥ ये ते धीर्यं जकवर्णानाः । गतिः समासो रचना तेषां व्यञ्जकताभि

ता
तं
मि
हति
धि

अंगीरसो न वेदे को वीरः अंगारपववा । अंगमन्थेरसाः सर्वे कुर्वन्निर्बहणे हुतमिति ।
 मित्याहुः ५

अंगार यानि धूराको द्वे कानुबंधेन प्रतिन्यपति विसे अंगारः पदमेव न ध्वजे कुतः परिपोषे न वा परिपुष्कः । एवं मन्थत्रा पित-
 वि ध्वेद इति । विषयांतरस्य संगवर्णनया अनवसरे प्रकृतविधौ दः । यथा वीरचरिते राम नामस्य यो ह्यसिद्धे वीरस्य
 कैकेयसो वनाय गच्छामातिरामस्योक्तो । रूपकता बीजं वात्र अनवसरे परित्यागप्रतीतिः । अंगस्याप्रतिवित्तिः
 अंगिनमपेक्ष्य अंगानां गुणशीला लुक्केषः । यथा हयग्रीववधे हयग्रीवस्य । अत्र बलवतो दुर्बलस्य बाध इति न्या-
 यादौ परित्यक्तो ध्वजकता बीजं । अंगिनो ननु संधानमिति । प्रधानस्याप्रतीतिरित्यावत् । यथा रत्नावली वा
 अद्यागमने सागरिकायाः विस्मृतिः । अंगिनि अंगसं कृतं पुष्टिराहित्यं रूपकता बीजं । तथा हि । प्रवर्धने नानारसेन
 भाषितं च तदवयवकं थाना नाविधत्वात् । तत्र च न सर्वे प्राधान्यं । परस्परैरपेक्ष्ये एकवाक्यतामंगप्रसंगात् ।
 एको रसो अंगी इतरेषां तद्वैविध्या धायकैर्नो गत्वं । तथा चोक्तं धनिकता । असिद्धे हि प्रवधानां नानारसानिर्बन्धने । अ-
 गीरसो न वेदे कस्तु दुर्बलकराः परे । तथा च अंगिनां सनुपछितौ कुतो गानां वैविध्या धातुमिति भावः । प्रकृतीनां वि-
 पर्यय इति । रसानुपकारकत्वे सति अन्यथा प्रमाणप्रतिपन्नस्यान्यथावधारणोत्तरोत्तरं । सत्यं तद्विशेषणान्नरु-
 पकारणकारादि विध्यादिः । प्रकृतयो दिव्यौ च । धारो सा मुधी ते हतधीरलानि तधीरप्रशान्ता उत माधममध्यमा
 धातिनी लोकराः स्त्रादिः । न्यथाः न विपर्ययः । रूपकता बीजं नाग- । यप्रतीतिः । अंग स्यान्निधानं
 दिव्या दिव्या दिव्या नि-
 तासां ज-

पृ ३

रसदोषत्वचसाक्षाद्रसविद्योतक दोषत्व ७

हिता

न

यं द्रव्योर्न सत्कारः । निहतार्थ इत्युपलक्षणा । अप्रयुक्तमपि बोध्यम् । अंगीकृता कथिदिदौ स्थली तस्याप्यदोषता ।
 प्रलिङ्गपादराक्षौ क्षयिल्लक्षणा के तथा । अतएव वामतः । संवातस्य हिलोके न वसे वा चेषणं धर्मः । शिवलि
 गस्य सौख्ये कल्याणसम्भवावना । लोकाणि कैयथा । अविदिततुल्यपिसकविभणितिः कर्णे बुवसतिमधु
 धारा । अनध्यातपरिसलापित्वमिदं शास्त्रे लीला ॥ अत्र वमतीति । हर्षभयादियुक्ते वक्तुं न्यूनपद
 मधिकपदं गुण इति न पृथक् । प्रतिपादनमहतिवक्रौचित्ये नैव गतार्थत्वात् । विहितस्यानुवाधत्वे अर्थः
 तस्मिन् सन्नेतवाद्ये लोकादुप्रासे कथितपदनरोषः ॥ तत्र च यं प्रमुदाहृतं । लाटादुप्रासे उदाहरिष्यते ॥ ॥
 रसदोषानाह ॥ यमिवाशिरसस्तु यिभावा नीशब्दाव्यता । कष्टकल्पनया व्यक्तित्वं नुभावविभावयोः । प्रति
 कृत्य विभावादिग्रहो दीप्तिः पुनः पुनः । अर्कादे प्रथमं बुद्धेर्व्यभ्याप्यर्थं विस्तरति ॥ अंगितो ननु सौधानं प्र
 कृतीनां विपर्ययः । अर्नमस्याभिधानं च रसे दोषास्तु दृशाः । स्वनिवायदि । नो स्वशरोपादाने नो बंध
 निखरे रसे धानं त्वं रसे ॥ यमिवाशिरसस्तु यिभावा नीशब्दाव्यता । कष्टकल्पनया व्यक्तित्वं नुभावविभावयोः । प्रति
 तः । तथा । अविद्यते । यमिवाशिरसस्तु यिभावा नीशब्दाव्यता । कष्टकल्पनया व्यक्तित्वं नुभावविभावयोः । प्रति

र ५

ति ४

य

[illegible]

इदं अष्टवत्वारिंशत्संख्यकपञ्चाङ्गकृष्णमयमपक्रिकायाः शोधपत्रम्।

शोण एवेति नियमो न वाच्यः॥ तथा। विशेषपरिवृत्तस्य न्यूनपदे॥ यथा। श्यामी श्यामलि
माने मानयत भोः सां द्वैर्मन्त्रि कूचकैर्मन्त्रितं तत्र मथ प्रयुज्य हरतश्चेतोत्पलानां श्रियम्।
चंद्रशेखरपितृक्षणाच्च कणशः कृत्वा शिलां पट्टके येन द्रष्टुमर्हं समेदरादिशस्तद्वक्त्रमु
द्रांकिताः। अत्र ज्योत्स्नीमिति श्यामा विशेषो वाच्यः। तथा। विशेषपरिवृत्तस्य न्यूनपदे॥
यथा। कल्लोलवेल्लितदृषत्पुरुषप्रहारे रत्नान्यमूनिमकरालयमावमं स्त्र॥ किं कोस्तुभे
न विहितो न वतौ न नाम वांछा प्रसारितकरः पुरुषोत्तमोऽपि॥ अत्र विशेषपरिवृत्तिर्द्विषोपादानात्॥

तथा नियमपरिहृतस्यापि न्यूनपद एवोक्तं भविः । नियमस्य शब्दादप्रतिपत्तिरिति नियमपरिहृतिः । यथा । यत्र
 नुल्लिखितारव्यये - हविलं निर्माणात्तेतद्विधेरुत्कर्षप्रतिषेधिकत्वं नमपि न्यकारकोटिः परा ॥ याताः
 प्राणभृतां मनोरथगती हल्लेधयत्संपदस्तस्याभासमणी । कृतावम सुमणेरवमत्वमेवोचितम् ॥ अ
 नुल्लिखितारव्यं । अनिर्दिष्टनायकम् । अत्र छेद्यामात्रमणी । कृतावम सुमणेस्तस्यावमतेवोचितेति
 सनियमत्वं वाच्यं । तथा मात्रार्थे कृते गुणांतरव्यवच्छेदेन निर्दिष्टातिशयः प्रतीयते । प्राकृतमणेरगणि
 नापीतितामणेर्गणनमनुचितमिति कवितात्पर्यविषयी भूतार्थः सिद्ध्यति ॥ तथा च विज्ञातमणिदृ
 तिगुणव्यवच्छेदाय मात्रार्थो विवक्षित इति निगलितोर्थः ॥ तथा अनियमपरिहृतस्याधिकपदे
 । अविवक्षितनियमस्य शब्देन प्रतिपादनमनियमपरिहृतिः ॥ यथा । वक्त्रां भोजे सरस्वत्यधिवसति
 सदा शोण एवाधरस्ते वाङ्मयः काकुत्स्ववीर्यस्मृतिकराण्यदुर्दक्षिणस्ते समुद्रः । बाहिन्यः पार्श्वमेताः स
 एवपि भवतो नेवमुच्यते मी-ह्यास्वच्छं तस्मिन्नेस्मिन् कथमवनिपतेतं बुपानाभिलाषः । अत्र

[illegible]

नपुनः ५

तथा च प्रकृतवाक्योद्देश्योत्कर्षहितार्थरूपापुष्टार्थस्याधिकपदेनिरर्थक्येपदेनिरर्थक्ये वा अतर्भावः। यथा तस्मात्
 श्यामलो भो धिलंघयामासवानरः। कष्टस्य लिखे अतर्भावः। व्याहृतस्यानुचितार्थे अतर्भावः। यथा। अर्घ्यं वि
 स्मरति रस्तो ललसन्नो मे भुग्धायाः स्मरचतुराणि वेष्टितानि। भुग्धायाः स्मरचतुराणि कथं वेष्टितानि। स्मरचतु
 राणि वेष्टितानि वेष्टितं कथं भुग्धा। यथा। उगतिजयिनस्ते ते भावानुवेंदुकलादयः प्रकृतिमधुराः संलेवाभ्ये
 प्रमोमदयति यो। ममनुचरदयं यातालोके विलोचनचंद्रिकानयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः। अत्रयदेवो
 पैकुर्वायंति देवोत्कर्षप्रसोपितौ। उत्कर्षप्राचीनैः। उत्कर्षो वापकर्षो वा प्राग्यस्येव निगद्यते। तस्यैव जेहदव्यत्वं व्याह
 तार्थं तदा भवेत्। एवं पुनरुक्तस्याधिकपदेनिरर्थक्ये वा अतर्भावः। तथाहुः। क्रतुस्य अनुचितार्थे अतर्भावः। एवं
 ग्राम्यो ग्रामसंभवः अविनाशस्तत्प्रतिपादितः स्वरिरंसादिः तस्याप्यनुचितार्थे अतर्भावः। एवं सदिग्धस्य सदि
 ग्ध एव अतर्भावः। एवं निर्हेतोर्न पदे तौ एवं प्रसिद्धिपरिहीनस्यानुचितार्थे। विद्याविरुद्धस्याप्यनुचितार्थे अतर्भावः।
 विद्येऽनुपलक्षणां प्रत्यक्षाद्विरोधे विबोध्यं। यथा। सविष्णोस्तत्तरंगमः। अनुमानविरोधेन कृतजिगदाभरः। आ
 गमाविरोधेन कपालं परमेष्ठ्यादिभ्योऽनुचितार्थे अतर्भावः। एवमनं कृतं त्वं एष भोग्यं तु नुपायं काथयति
 न दोषः। किंतु तुलाभावाः। उक्तिवैविध्यत्वं कमाधुव्यस्य गुणस्य विद्यमानत्वात् नोत्र गुणात्तो वा देव रसापक

प कर्षार्थ

य ७

प ८

अ २

अ १

रीत्या
मपि

63

४९

तु वि तत्वात्

न कीर्तन प्रयास स्यात् पुनरुक्त्वात् एवं प तत्प्रकषिप
 यांसमापनं गुणः) तदभाव एवायं न दोषः) ननु वैपरीत्यमेव कुतो न स्यादिति चेत् यत्र पश्चात्प्रकषिप तत्र प तत्प्रक
 षिभावोपि समताया अभावात्) एवं समासपुनराहं नृपणमिति प्राकप्रतिपादितं एव अहं तरेकवाचकं नृप
 ता) तथाहि अस्मान् स्तुपद एवात भविता अतो स ते ह्येकतावीजस्य तुल्यत्वात् नवपदकृता सति विरहो अस्मान्
 स्तुपदे ह्येकतावीजं नृपं नृपयति कृत इति चेद इति वाच्यं) यत एतादृश भेदकल्पने दोषाणां मानं त्यं स्यात् एवमभव
 न्ततयो गोपिका व्याकाव्यसाधारणमेव रूपणमतः काव्ये विशिष्योपादानवैयर्थ्यं एवमनभिहितं वाच्यं नृपद
 एवात भवति नच नृपन पदत्वं वाचकपरहितत्वं अनभिहितं वाच्यं नृपोक्तकथयितमिति वाच्यं) दत्तोत्तरत्वात् स
 कीर्तनं गतिमत्रो मने तानि त्रीणि नष्टयगूषणानि अपदस्तुपद एवात भविता एवं प्रसिद्धि विहृत भग्न प्रकमाप्रत
 परार्थानां ननु विताय एवात भविता नष्टयगूषणत्वं) अधार्थदोषाः) अर्थोपुष्टः कष्टो व्याहृत पुनरुक्तः कुं
 ग्राह्याः) सैदिधो निर्हेतुः प्रसिद्धि विद्या विक्रयः) अनवीरुतः) सनियमानियमविशेषोपरिहृता) साकोपोप
 रमुक्तः सहवरनिः प्रकाशितविरुद्धः) विध्यनुवादापुनरुक्तपुनः स्वीकृतोत्प्लुः शतिप्रावो दोषास्ते उक्तदोषे
 छैतमवन्तातिनष्टकप्रतिपादितं तथाहि पुष्ट्योपरा) उत्कर्षः) पश्चान्न विद्यते पुष्ट्यत्रेति न आसमासः)

मिनि तत्वं ४

विशेष ३

क ५
एवं ७
हि

५८
या हेतुना वाच्या । अने त केवळ कारणभाव ।

93

योग्योयस्तोपुत्रः सोयं दशवदनेलक्ष्मणे नमः ॥ रक्षेत्तं मृत्युमुर्वप्रसाद्य नमः ॥ अत्र तत्ताशः पा
 रोगभित्तिः कृष्णकृतावीजं वात्र वाक्सीतरेणाकुलीभावः प्रसिद्धिर्विहते लक्ष्मणे ॥ अन्यसंबंधित्वेन प्रसिद्धस्यान्या
 ओपनिबद्धत्वेन धर्मात् ॥ यथा ॥ एषः धुल्लोति ॥ बीधिंतिरयतिथरसिं सर्वतो दान हरेः पारं ॥ दानं सिलोतिप्रबल
 तरं वै कं दरागमशिव्यं ॥ रोषात्मनालिमालाकुलविक्रंदकटकिंशुभं नोत्यजस्त्रं विलसज्जोहवाभीकरनिकर
 कृतो दामदामो गजेन्द्रः ॥ अत्र रवौ मंडूकधनिः वंहितोऽप्रसिद्धः ॥ अतएवोक्तं हजरेन ॥ मंत्रीशदिपुराणि प्रापान्
 पक्षिषु कज्जितप्रभृतीन् ॥ मणपतिप्रायास्तुरते मेघादिषु गज्जितप्रापान् दृष्ट्वा प्रपुंजमानो दनेव प्रायाः ॥ प्रपुंज
 त ॥ अन्यत्रैतेन विताः शब्दोऽप्यसमानेपि ॥ तथाच वाच्ये तुल्येपि एते द्वे वाच्ये पुंशोऽप्युक्तं पूर्वोक्तकवि
 भिः प्रपुंज्यमाना दृष्ट्वा तं द्वे निवध्नीया मान्यनेति भावः ॥ इषकृतावीजं वात्र हस्तिहस्तिपकृत्वा येन सुप्रसिद्ध
 संबंधिप्रतीतिः ॥ ननु कर्मलक्ष्मणे ॥ येन रूपेणोक्तं कर्मलक्ष्मणेन रूपेणोक्तं पक्षिहारोक्तं लक्ष्मणे ॥ उपक्रमश्च विध
 शब्दोऽप्युक्तः ॥ अक्रमेणोक्तं लक्ष्मणे ॥ नाप्येति शब्दातिशयोक्तं ॥ नियोगादस्तीगते हतं निशापियाता ॥ कुलो गनानां हि दशा
 वृत्तं ॥ इतः ॥ अत्राह ॥ लोप्रक्रमः ॥ याथा तु नावोपलं हारः ॥ इषकृतावीजं वात्र वपदमे
 ताः ॥ यथा वाचाया गोया वराया

स्म
वे: ॥ २४

प

लोवाव

५५

५५

५॥ अस्मान्मसंलक्ष्यतः ॥ अस्मान्मसंलक्ष्यतः ॥ अस्मान्मसंलक्ष्यतः ॥

त्याय कृत्वा नदं जंमं अस्मान्मसंलक्ष्यतः ॥ अस्मान्मसंलक्ष्यतः ॥ अस्मान्मसंलक्ष्यतः ॥

विबुधुर्विलोकिताः कोपः ॥ यद्विदुर्वादिदं ॥ यद्विदुर्वादिदं ॥ यद्विदुर्वादिदं ॥

संयथा ॥ अद्यापिस्तनुरे लङ्गुणविषमो के मा भिन्नो नो हं दिच्छा दुर्वा कतिमान् रथा धिनिः को ध्यादिना लोहितः ॥ उद्य

हृतं सुखं मित्रं करः कर्षत्सोतत्ताणात्कुल्ल के रवकोशानिः सरदलिभ्रेणी हृपा एराशः ॥ १ ॥ अत्र कुरुस्यो को

समासो न कृतः के विबुधुर्वादिदं योग्यता तद्विदुर्वादिदं अस्मान्मसंलक्ष्यतः ॥ तेनायमेव स्यान्मसंलक्ष्यतः सवा सवत्पदत्वे लक्ष

णी ॥ हृषकतो रवीर्वा अत्रा नुगुणगुरागप्रतीतिः ॥ सा बोधयत्र कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अ

त्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अत्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अ

त्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अत्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अ

त्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अत्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अ

त्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अत्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अ

त्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अत्रा कुरुस्यो को समासा करस्य अत्रलो अत्रतीति ॥ अ

मिन्नः

वाक्यः वः शिवः ३

॥ कुलोपिप्रकटयतिकरनारमेकं कपालं छाया मापा दुःखं हस्त्रिजगदविरतं पातुर्वं प्रावतं सः इति मुक्तं १६

हते इति १२

श २

त २

त ३

१५ नो भयसंनिपाते यस्योद्भूतत्वेन नववहारः) प्राधान्येनेति न्यायात्) हृषकतावीजं चरकत्रयपदकृता सति विरहः
अपरत्रयति) आसत्तिश्चावधानेनाच्यप्रतियोग्युपल्लापकपदत्वे) अभवत्संयोगो लक्षयति) विवक्षितसंबंधप्र
त्यायकवाक्यं (लंक्षार्थं) यथा) वासां वासांगभागे कलयति मदनलोच कोर्त्तिबंधने सर्वे श्वयंकुलस्याप्यशुविनरशि
रो नातिमिहा कपालं) सतामुक्तेर्गरीया भवति समुदने यत्स्वर्यं वा विमुक्तः सोयं मायाप्रपंचः कलयतु विभवं चोप
रुडे जना नोम्) अत्र मायाप्रपंचेन सांस्कृत्यविशेषरणा नाम न चयात्) तच्च दक्षितयचुदेन सह सुतरा नित्यभव
मतयोगार्थं) हृषकतावीजं चात्र मतसंबंधाप्रतीतिः) सिद्धै श्वयंप्रपन्नोप्यतिदिशति परंपाणि पात्रं कपालं (पायान्))
(याविल्लासी सफलमिह जनकोपि चैव द्रुक् इति मुक्तं) अत्र मिहितं वाच्यं लक्षयति) विरुद्धार्थबोधाय नो रकपदसहितं वाक्यत्वं) यथा) एयिनिवृत्तरतेः प्रियवादिनः प्रणय
भगपराश्रुत्वचेतसः) कमपराधलवं भमपश्यसित्यजसिमा मिनिदासजनेयतः) अत्र तादृशोपि पदसहितं
हृषकतावीजं चात्राच्यप्रतियोग्युपल्लापकपदत्वे) स्थिति विरहं विरहं विरहं विरहं प्रतीतिः) अतएव न्यूनपदे अच्यप्रतियोग्युप
स्थिति विरहः) विरुद्धेय विरुद्धार्थप्रतीतिरुच्यतावीजं) प्रकृतेव विविष्टमिति ततो भेद इति) परेतुपदं विविधं) वाचकं
यो गार्कच) रुच्यं न्यूनत्वे न्यूनत्वे न्यूनत्वे न्यूनत्वे न्यूनत्वे उत्तरस्य न्यूनत्वे न्यूनत्वे न्यूनत्वे न्यूनत्वे तथा च न्यूनपदलोक्ष

* वचःस्थलं मुकुंदस्य कोस्तभां वं कपदि

५५०.५५०.

[illegible]

उच्यते१

अत्रलीलेति७

शानताभावाच्चकुःपराधोपस्थितिः कथं वाच्यबोधः करेत्कृतं वाच्यं अधिकपदत्वं वाच्यं तं उपलब्धार्थप्रत्ययत्वं
 यथा। इहमनुविनममं कृमधुं सांयदित्जं रास्यपिमानमथविचारा। यदविचनकृतं नितं विनीतं नपतनावधि
 कीवितं रतं वा। अत्रकृतमिति कृतं। प्रत्युतप्रक्रमभंगमावहतिआकांक्षावित्तेहपकतावीजमिति केवित्। निव्यकृत
 त्वज्ञानं ह्यपकतावीजमित्यपरे। तस्मिन् अतिरसो बोधवैगुण्ये स्यानुमं वसति कलात्। कथितपदं लक्षयति। प्रयो
 जनशून्यत्वे सति एकवाक्यविषयकसमानार्थकसमानानुपूर्वीकपदत्वं लक्षलं। उद्देश्यविषयस्थले लोपानुप्रासा
 दो वातिव्याप्तिवैरिण्यसत्यं। यथा। अधिकरकैरं तत्त्वं कल्पितस्यापलीलापरिमलननिमीलत्वादिमागं
 उपाली। सुतबुकथयकस्य व्यंजयत्वं जसैव स्मरपरिमलं लीलायोनराड्याभिषेकं। ह्यपकतावीजं वात्रासिद्धे इह
 विरहे इति न्यायेनोपभुक्तभोगवदिह विरहेः। नव्यास्तु। सत्यपथनेदतात्पर्ये पदे स्यादर्थोक्त्यैव मतिमैवैव ह्य
 कतावीजं। यथायस्तास्रस एवास्तमेतीति वक्ष्यास्वापलीलातत्रैव यो वराज्याभिषेकं व्यंजयतीत्यभेदप्रतीतिः
 स्यादित्याहुः। पतत्प्रकृतं तवाक्यं बंधादाबुत्तरोत्तरं। ह्यविस्मरतः कोपिनिकर्षो यत्र गोपेते। बंधस्त्रिधा। गाने
 मध्यो न दुश्च। तत्रगाढेनारंभे न दुमध्याभ्यासमापने अव्यदोषत्वं। ननु ये परात्पिन। यथा। उद्दामधुमतिपु
 निव्यतिकरप्रकीडनं कपिले ज्वालाजोतः। दाले हांगले ततीति कृतं जोयपुयः। भोभोभस्तवमानस्तूरकिर
 सा-

न ल
 निरासप्र
 ल

धे ५

भा. नाम
कय

दिव्य दृढं ही वेदे गोविंद पदं ॥ ३ ॥
 संधिरुताया प्रतीति। तृतीये संधिरुताया न विरुह। हत दत्तत्वे भग्नयतिक दत्तत्वे अत्रासगुरु भावात्
 लघुक हलत्वे रसानुगुण दत्तत्व मितिलक्षत्रेण त्रयं बोध्यं। दत्तत्वेन न पक्षी कृत्य विभागः। कमेण
 यथा। पुनातु नरकारिश्च क्रमं विनकरां हुजः। अन्त्यास्तागुण रत्नरोहण भुवो धन्यान् दन्यैव सा संभाराः रबल
 तेन्य एव विधिना येरेष सृष्टो युवा। श्रीमत्कांतिनुषां विष्णुकरतलात्स्त्रीणां मितं वस्त्रं लादिते यत्र पतति
 कृष्णमनसा मस्त्राणि च। अत्र शस्त्राण्यपीति पाठे लघुरपि गुरु रिब भासते। कृतमनुभूतं दृष्टं वापे रिरंगुरु
 पातकं मनुजय शुभिर्निर्मय दिने भविष्यति राधुधैः। नरकरिपुणा सा छं स भीमा किरादिना मय महम सृष्टे सोमा
 सैः करोमि रिरां वलिना। हरिणी छंदसः प्रहते मितं नुगुणत्वं। कमेण रूपक तावी जालि ॥ एकत्रयति भगे।
 परत्र दत्त भगे। तृतीये प्रतिकूल दत्तत्वे ज्ञाने सति रसानु बोध नियमेन तस्य प्रतिबंधकत्व कल्पनादिति। नून
 पदं कृत्य नुपस्त्रिता वय प्रतियोग्युपस्थापक पद रहित्य लक्षणा। यत्र प्रकरणदिना तत्पदं कृति लुपति छते
 तत्रातिव्याप्तिवारणाय प्रथमं विशे वर्याय। छाया वियोग वनिते वगता र्क शत्वे तस्य पयः पिशुभ न मां स
 वदभव। केना पुना वदम नाग वलोकनीयः कृदोत्तम रा मिरव मंडं वत्पतंगः ॥ अत्र म नागयाति वद्व्य। पद
 ले। शान धिरहो दृष्ट क ना बी जम् ॥ पद

२१
 ४३
 ४३

तथा ५
 ४३

॥ ३३३२

॥ ॥

कायः कोपश्चनः कृशः १
 तथा ॥ यतिनः सैतिसर्वेमी कृपल्लोदकपाथिन इत्यादि ॥ तथा ७
 मितिवाच्य २ उ२ कृते प्र कृता नभि २
 रः खलः खरः कांतः कंठः सर्वः सरवीजनः ॥ इत्याधुसहरणीवोर्ध्व ॥ प्रकृतसगुणनभिर्वाजकत्वं कृषकतावीज
 मिति नवीनाः ॥ नचप्रतिकूलवर्णकृषकतावीजेनैसा कथ्यते ॥ तत्राहं कृल्लोदकेनैव जकत्वं प्रतीकृल्लोदकेनैव ज
 कत्वमिति नयोर्नेदादित्त्वं ॥ उपरुतत्वेनेको दोषः ॥ लुप्तविसर्गत्वं वापरः ॥ संध्यभावकृते विभ्लेषत्वं संधि कृता
 म्लीलत्वं ॥ संधिरुतकष्टत्वं लक्षणत्रयवैक्यं ॥ संध्यभावज्ञानविषयत्वेन त्रयमेकी कृत्यविभागः ॥ सव्यभिचारव
 त् ॥ परिभाषाकृदुरनियोज्यत्वात् ॥ क्रमेणोपाहरणानि ॥ राजन्विभांतिजवत्प्रारितानि तानिद्रं दोषुर्तिदधति
 यानिरसोत्तलेत ॥ धीर्दोर्वले अति तत्ते उचितार्थहृती आतन्वती विजयसंपदमेत्यभातः ॥ अत्र संहितो न के
 रोमीति त्वेच्छासकृदपि दोषः ॥ प्रगल्भादिहेतुकत्वे त्वसकृत् ॥ मरकतं मणिपामं श्यामं लोमे संतप्यः ॥ पुर्वसाव
 त्तं वल्ली मध्वते वाव वल्लीति ॥ नात्र नुं शक्यते गंतुं शिरोनमयत नमना क ॥ प्रथमो दाहते दोषे कृषकतावीजं स
 ध्यभावकृतोर्बंधप्रकर्षविरहः ॥ नवोपहत कृषकतावीजा भेदः ॥ संधोसन अपितु संध्यभावे इत्यवयव्यतिरे
 काभ्यां संध्यभावकृतत्वेन विशेषणात् ॥ अन्यथा म्लीलत्वं कष्टत्वाभ्यां पूर्वनिस्तुपित दोषाभ्यामाकांतत्वे
 ना म्लीलत्वं कष्टत्वं चेत्युक्तद्वयमपि न स्यात् ॥ अथ विग्रहेना म्लीलत्वं नवा कष्टत्वमापितु संधो म् त्वां वि
 त्यन्यव्यतिरेकाभ्यां संधिरुतत्वात् एव कृतहिप्रकृते पिसमः समाधिरिति दिक् द्वितीये कृषकतावीजं

श्या ३

उ
हरणे

सिद्धरघुनिरुधमर्द्धतिरुतस्कंधावधिद्वय
मसोषतिमिरग्यामिअसंध्याधिपेवास्तधीति

गङ्गाधरजातनः गङ्गाधरः

॥ मां पुष्टिमावति ॥ ज्ञान ॥

भित्तिसन्निभमप्यविषयास्वास्विकं द्रुगुर्गन्धजकवर्णवित्त्वं । प्रकृतेरसविक्रमं समासवत्त्वं । प्रकृतेरसविक्रमं द्रुगु
 राग्यं जंकरच नात्वे भित्तिलक्षणत्रयं बोध्यं । श्रमेण यथा । नीलेन्द्रधरदामसुंदरतेराथं कुरुपीठहृगलश्रीश
 मस्य कृपाणशैवललतासानंदमुग्धेभते । स्वसन्धीविगलदुकूलमभितोगीर्वाणसीर्भतिनीर्ध्वदैर्नेदनकान
 ने सन्दर्पतिः सानंदमानोयते । अत्र युद्धवारेष्टे गारोविताः वर्णाः प्रतिकूलाः । तथा । तच्चोर्भेदिरतस्मितपुति सुधा
 प्रणानेने दुर्भमिन्दुगीविधमहा । दृष्टिविलसात्कारणस्युरत्कैकली ॥ वस्तो ज्योतिषाणि नाशुवसनं प्राप्तेयं
 मनाकृतित्वं विसृज्य वहिः पदेतिरधती विरोधिधनेदृणा । अत्र दृष्टिमासस्य प्रतिकूलत्वं । तद्दिशं रवोराह
 रणं स्वयम्भूम् । दृष्टकतावीजं वात्रवणसिमासरचना नो प्रतिकूलगुणाभिव्यक्तिः । राक्षससिद्धयनेपयः
 परे मराविचरति प्रकारवप्रेक्षते किमेपि वैरस्य मापादयति उपहतः । और्वं प्राप्तः विसर्गो यस्य तदुपलुप्तविस
 र्गो यथा । धारोविनी तो निपुणो निर्धकारो नृपो व्रतः ॥ यस्य भृत्या वलोत्सिक्ता भेक्ता दुःप्रभाविता उपहते
 त्यादिमंचं सुपतत्रकर्षे वधे धरो धिल्यापादकत्वमेव दृष्टकतावीजं । अतएवोक्तं । अत्रालुतविसर्गान्नोपदे
 प्रोक्तं परस्परं । हस्तैः संयोगपूर्वैश्च लावण्यमभिरिच्यते ॥ इदं ज्योतिषाणां विसर्गविज्ञानेपि बोध्यं । यथा । तस्मि
 न्निर्धारे । वस्तुतस्तु । अतिक्रुद्धकतावीजमिषाज्जुहूलगुणानभिर्व्यजं कर्त्तव्यं मतं । हितविसर्गं
 चतुर्षु

गुणार्थ
अंक १

न
प्रतिपक्ष

४२

अत्र काव्यप्रकाशकारः

ग्राम्यमित्यत्र किं विनिगमकमित्युक्तौ विनिगमकस्य बलमशक्यत्वात् । एवंनेयार्थमपि न ह्यप्यसंशयं
 लक्षणायां प्रयोजनवत्त्वमित्यमार्थे न वा । तेन रूपेण प्रतिपिपादयिषितत्वेन प्रयोजनस्य बलमशक्यत्वा
 त् । इदं नो वाक्यं दोषां दर्शयति । अपास्य सुतसंस्कारमसमर्थमिरयति । वाक्येऽपि दोषास्त्येते पदस्य शेषिके
 वन । प्रतिकूलवर्णपुनस्तु सविसर्गविसंधिरुत इत्यन्यनाधिककथितपदयतत्प्रकषसिमास्तपुनरात्
 । अत्रां तरे कवत्कमभवन्तयोगमनभिहितवाच्ये । अपदस्य समाससंकीर्णगम्यतिप्रसिद्धिते । भग्न
 प्रक्रमनक्रमममनपरार्थवाच्यमेव तथेति काव्यप्रकाशकारः । अत्र केचित् । अतिक्रुत्यादिष्वनुतसं
 स्कृतत्वादीनामपि कुंतो न वाक्यदोषत्वमित्यास्कीदर्येति प्राचीनमिति । तत्राहुः । विवक्षितधर्म्युपस्थापकश
 द्भाते त्वेति नापददृष्टिदोषत्वं वाक्यदोषत्वं-अनुतसंस्कृत्यादिभ्यावर्तनाय सत्यं । अनुतसंस्कृत्या
 दीनां विवक्षितधर्म्युपस्थापकशब्दगतत्वाभावात् । तत्राहुः । तत्र । अनुतसंस्कृत्यादित्रयं व्यावर्तकविशो
 षणवत् । अप्रयुक्तव्यावर्तकविशेषणस्यापि कविसंप्रदायो लक्ष्येन प्रयुक्तत्वादेः सुवच्येन लक्षणा
 मपि वाक्यदोषत्वाभावात् । अत्रावर्तके अत्रासे विवक्षितधर्म्युपस्थापकशब्दगतत्वाभावात् । यत्तु
 त । साधुशब्दस्येव तथात्वम् ।

४३

०१६

४९

भावाच्च

यथावा । तव कंठांस्तृणासितां करवाललतादिष्णाम् । प्रकृते समरारण्ये यशः कुसुमसंययम् ६
 प्रतिपाद्यविरुद्धबोधजनकत्वं लंघंरामित्यन्ये । केचिन्नुतात्पर्यविषयीभूताश्च प्रतिप्रतिबंधकीभूतासम्यगर्थध
 जनकत्वं तत्त्वं । अनुविताथस्मिन् लयो रथानां न परस्परं प्रतिबंधकता । निहिता । निहितार्थे वदित्वेन प्रतिप
 दि त्तिरिति तेभ्यो नैर्देह्याहुः । यथा । रतस्यमेव भूपाल भूतलोपकृतौ कृता । अत्र भूतानां लोप इति प्रतीतिरिति
 विसृज्यमिति हेतुः । यथावा । युधाकरकराकारविशारदविचोदितः । अकार्यमित्रनेकोसौ तस्मात्किं न रणायामहे । स्व
 अत्र कार्यविनामित्रमिति विवक्षितं । अकार्येषु मित्रमिति प्रतीत्यते । समासादयवस्य नञो निरायत्वस्य
 तदुक्तं । तस्मादप्रयत्नपूर्वत्वं तदल्पत्वं विरोधिना । अप्राशस्त्यमभावश्च न नयविदूषकीभूतिः । दूषकता
 वीजं वात्र प्रकृतौ विरुद्धार्थमात्रप्रतीतिः । अतएव न प्रकाशितविरुद्धदूषकता बीजसौकर्यं । तत्र प्रकृताय
 स्वाभिप्रतीतेरिति ध्येयं । वस्तुतस्तु । युतसैकृत्यं समथानुविताथनिरर्थकादायकास्त्विति लसंदिग्धाप्रतीत
 लिङ्गाविमष्टविधेयांशविरुद्धमिति कृतां काव्याकाव्यसाधारणानां काव्ये विशिष्योपादानप्रयासबीजं
 नावधारयामः । अत्युपासने कवेरनादरणाकच्येनायैवेप्यनसंयंतीत्यप्रयुक्तं मंथिनरूपणी । एवं निहि
 ताथमपि न दूषणी द्वित्रिंशद्विलंबवस्था किं चिकेतत्वात् । एवं ग्राम्यं कथादिपदभ्रोतीति तैवादिपदम
 दश ३ रादृष ३

भिधीयते -

रातादृशेनापि कर्तव्यताय नमस्तत्त्वे तदस्मिन्नादिशान्तिमिथ्यावक्तव्यतः स्वनेगरारक्षणेयसामर्थ्यमिति प्रतीतिः सि-
 द्ध्यति । तच्च मिथ्यात्वं ब्रह्मज्ञातवन्त्यपराधप्रियाद्येनेगुणीभूतमित्यविमृष्टविधेयांशता अभ्यासाशयः । उद्देश्यं
 विविधैर्बन्धैरिष्टकूपद्वयानुपतिष्ठते तदा प्राप्नुयिष्यामस्तु दिव्याप्राप्तं विधीयते । अत्र तो वलिमानिति वदन्नु समा-
 सै अन्यथा वलिमत्पदं तद्वत्पि सिद्धीति । रूपकतावाजं वात्र प्रधानतया कवितात्पय्यविषयीभूतस्य प्राधान्या-
 प्रतीतिः स्वर्णमपहृत्य वासंसि वेदो ग्रंथिरिव न्यायमनुहरतीति ध्येयं । अगूधविधेयुभावसंसर्गस्थविशेष-
 णो विशेष्यभाव इवाप्यदार्थोपि वाक्यार्थप्रतीतो भासते इति तात्पर्यम् ॥ यत्राप्रकृतस्थिते न प्रकृतस्य विरो-
 धिता । विरुद्धमतिकृतस्यात्सर्वकायेषु रूपान्तरात् प्रकृतप्रतीतिप्रतिबंधे काप्रकृतप्रतीतिजनकत्वेमिति नि-
 र्गलितोर्थः । नवनिर्हितार्थे अतिव्याप्तिरिति बुद्ध्या तत्र विलंबाविलंबेनोभयार्थप्रतीतेः । नवात्रतथाप्युक्तार्थप्रतिप-
 धीयस्याथ स्पष्टं एव संभवति ॥ विपरितकल्पनं तद्वदिति परमं कार्यमिप्रतिवेतिरुद्धोक्तेः । अतएव नाम त-
 परार्थे अतिव्याप्तिरिति कांक्षितं । लोकेन व्याप्तिव्यतिरिक्तोपि उभयोरेव प्रकृतत्वात् । उभयोरेवाप्रकृतत्वात् । प्रति-
 धेयप्रतिबंधकभावाभावाच्च । नवप्रकृतप्रतीतिजनकत्वे मेव सम्प्रगितिवाच्यं । अवावकासमर्थयोरिति व्यासेः ॥
 * नवमद्रास्म न इत्याद्यभिधामूलधनवति व्या तस्मिन् सिर्शका । तत्राप्रकृतप्रतीतिप्रतिबंधक-
 * प्रकृतप्रतीतेः सत्त्वात् । प्रकरणे नापराधप्रतीतिजनकशक्तिप्रतिबंधात् । प्रकृतप्रतीतिविलंबाभावाच्च ॥

७७

य

४०

शंका

॥

७

४०

तदस्य ३

निवाच्यम् २ दि३

दि३

रा०

इ०

यत्प्र०

पा०

एकलत्राभित्ययेति ननु तानकलत्राभित्ययत्नातसंबंधस्य कलत्रविशेषणता कत्रेकलत्रेता
 तस्येत्यत्राभित्ययेव बोधः । प्रथमातिपक्षोपस्थाप्यातिदिक्कस्यसर्वस्येवविशेषणतयाअथयस्यस्य
 त्यल्लिभिर्वात्कथमेवंमितिचेत् । उच्यते । महिविशेष्यत्वमात्रेणविधेयत्वं । पर्वतोवह्निमानित्या
 होविशेषणस्यैववह्नादेर्विधेयत्वान्नवगमात् । नोपिविशेषणत्वमात्रेण । वह्निः पर्वताधेय
 इत्येवपर्वतादेर्विधेयत्वान्नवगमात् । किंतुविधेयत्वमनूद्यत्वंविषयतौविशेष्यविधेयत्वयो
 धनसमर्थं वासमस्तमेवतत्तन्ननुसमस्तौ । असमस्तमपिअनुवाचोपस्थापकपदानंतरोच्चरितमे
 वअतएवव्यक्रारोह्ययमेवेत्येवाधिमष्टविधेयोशता । तथेवराहस्यस्त्राभावादिनिर्दिक् । यथा
 वाः मूर्ध्निमुहूर्तकलाविरलगलगलप्रकसंसक्तधाराधौतेशोधिप्रसादोपनतजयजगज्जात
 क्षिप्यामहिम्ना । कैलासोल्लासनेशुव्यतिकरपिशुनोत्सर्पिर्दिव्योदुराणीरोष्ठाचैवोकिमेत
 त्कलत्रिहृन्नगर । रक्षतोधिप्रयासः । अत्रमहिम्नाक्षिप्यात्वंगानुवाचमपिदुविधेयी । अथेयंन्य
 थातदेवमिच्छामहिमलंजातं तदाइदानींनगरारक्षारोप्रयासोनानुचितः । यदिविधेयः स्यात्ता

हे लक्षणम्. अथः २

लक्षणादरात् पदार्थप्रतीतो विलंबो भावः ॥

7/5 रंदा
पदा
भिन्नम्
३. ३
६

यिकतानेयार्थता। समयो नुराथवाधादेन तद्विरुद्धति। अत्र कृदि प्रयो जनमं हरेणो कवे रथुत्यन्तिप्रतिसंधा
नेन वेश्यापादकत्वं ह्यकतावीर्जै। आसं त्यादि विलंबेन नान्ययो यत्र भासते। तत्काव्यं लिख्यमित्यादुरलंकारविशो
मेषा। नदर्थेति। एकपदप्रतिपाद्यप्रकृतपदार्थज्ञानमनुगुणपरपदार्थज्ञानकृतव्यवधानराहित्ये सति विलंबे
संघर्षमिति जनकत्वं तस्य। निरुक्तार्थे अतिव्याप्तिबाधुणा यस्य सत्यं तं। नवप्रयुक्ते अतिव्याप्तिशंका तत्रैव पदार्थत्वे
भिन्नैवाक्यतानापन्नत्वं तं न संकीर्णमिति व्याप्तिः। यथा। मध्यगतगोत्रसरोयस्यावनमेव मध्यगतसवर्यं। तद्वा
कस्य उहितुः पायो वीर्यमध्यमः सरणः। अस्यार्थः। मध्ये गतः गकारो यस्य सममध्यगतं गदतादृशः सारः। सागर इत्यर्थः
सैयस्याः पृथिव्या मध्यगतसवर्यं विनो वसनं। तद्वा रको हिमा बलस्तस्य उहितुः मध्यमः सरणः रमण इत्यर्थः सपा
यात्। ह्यकतावीर्जं वाच्यतात्पर्यविषयीकृतार्थमत्ययविलंबः। केचित्तु व्यवहितपदार्थप्रतीतिसाधनत्वे
किं स भित्त्याकुंस्तनोति हितार्थेति व्याप्तेः। समासेन गुरागीकृतं विधेयं यत्र जायते। अविच्छेदमिधेयो शक्ति
कृदर्थं मनीषिणः। वस्तुतस्तु प्रधानतः तस्य प्राधान्यप्रत्यायकत्वं राहित्यं तत्त्वं। यथा किं लोलेन विलंबितः
समरतो ये नैतदेवं कृतं मानास्त्रीलपुतांगता किमथवा मानैवं मे मध्यमा। शिष्ये तन्ममभिहितं दित
यमप्याप्यनुजो सो गुरुर्माता तात कलत्रमित्यनुचितं शंके विधावाकृतं। अत्राप्यस्य अनुजस्तान

न

३८

धि ३

याविवक्षितं

माना मातृ द्वारा

मेमुन

एतदर्थोपि उ शरता गुणार्थजकपदत्वम् २

गद्य

ति २

अन्येषां
सु ३

धस्त्वौ

नानविहितायेनास्य संकरः। तत्र व्यवधानाः व्यवधानतया उभयार्थप्रतीतेः। अत्र च प्रकृतार्थप्रतीत्यनारोहात्।
 यद्गवेदविषयो संतत्पदं ग्राम्यमुच्यते। तथा हि पदं त्रिविधं। ग्राम्यं नागरमुपनागरवै। तत्राद्यं स्वस्वशोभारहितं।
 उक्तं वाच्यं च कोते विषयवादात् ग्राम्यमित्यभिधीयते। यथा। सर्वे वा मातुषाणां ते कष्टं संतोषं दायिनी। त्वीं प्रे
 स्यथ मनं कर्तुं याति नान्यत्र मानसं। ह्यकतावीजं चात्र कवे रौद्रिधायकवस्तिवर्नी। कृदिप्रयोजनाभावात् लल्ल-
 लाभासमिन्नशत। कल्पितार्थं भवेद्यदित्यन्तेयार्थं प्रवृत्तते न च लप्याणां विरहे कथं पदार्थोपस्थिति रिति वाच्यं।
 पदार्थोपस्थितौ सैवं धमात्रस्य तं वत्वात्। न हि संवन्धिवोधे दृष्टित्वं प्रयोजकं। गौरवाद्यभिभावाच्च। यथा। सप
 दिपंक्तिविहंगमनामभट-स नयसंवलितं वलिशालिना। विपुलपर्वतवर्षिशतैः शरैः स्ववगसेन्य मुल्लकजिता
 जितै। अत्र विहंगमध-क्रवाको अभिप्रेतः। मानि च काणितानि विभ्रतौ। ति विहंगं नाम भट तो रथाः पंक्तिरिति
 दशसंख्या लभ्यते पंक्ति दशविहंगं नाम भट तो रथा यस्य स पंक्तिविहंगं नाम भट त दश रथः। तन्न नयाभ्यां राम
 ल दमराभ्यां सवलितं स्ववगसेन्य मुल्लकजिता इन्द्रजिता जितै। न चात्र प्रयोजनं प्रतीयते। कष्टकल्पनया
 यथा कथं विद्याख्याने अत्रैक्यत्वात् न चात्र कृतिः दृष्टं प्रदाय विरहात्॥ उक्तं वैतदग्निपुराणे। असाम

ल ५

माना

गन्ता ५

स्य १

किं विद २

द्वितीयः

३

ध्वोथनादपहृष्टस्वक्रवाकस्योक्तध्वोथनादनुचितार्थमिति प्राहुः । तन्नाचंद्रो मुखमिदं त्रयपितृत्वात्पत्तेः । तं ध्वो
 पमास्तप कौपमौदनामनलकारात्त्वार्थे चेतो । चंद्रो निर्वहनात्त्रार्थे प्रकृतान्वितं च यत् । वदेति कवयः सर्वे निरर्थकमिदं प
 दम् । भिर्गलितार्थस्तथा कथार्थप्रत्ययानुकुलाथे प्रत्यायकत्वात् । अधिकपदे च वाक्यार्थप्रत्ययानुकुलाथे प्रत्यायकत्वे
 न तत्पेध । परंतु तदप्यतो लघ्वे मिति न तेन सांक्षिप्यम् । यथा । विप्रवल्ली कुगराभं स्मरतां वस्त्वसर्वदा । विनायकमहर्षे देलं बोधद
 रमर्हं हि तु । कृषकतावीजं चात्र प्रकृताननुगुणस्यावधारणस्य प्रतीतिः । कवेरशक्तिस्तु त्रेणमित्यपरे । अवावकमिदं प्राहु
 रसं केतादवोधकं । असमर्थेनासंकेतः । लाक्षणिकेनावोधकत्वमिति न तेषां प्रसंगः । यथा । सीमं ते दिग्वधूनां सप्तद्वि
 द्यती । वारुणि इत्युक्तो भां कुर्वन्ति कलकेली । किं स लघ्वरचना कोनरुत्तं वधूनां । सिधंती किं वला सारसमिदं युवती मीनु
 धिवाधरे साज्योत्सापायादपावाज्जगदिदमस्ति त्वं पक्षवंधोर्नवीना । अत्र ज्योत्सापदेवाला तपस्यावायकं । न चेदं तात्पर्य
 यमुपपत्त्यालक्षणया बोधकं न विष्यति वाच्यं । यत्नप्रयोजनप्रतिषिद्धादिविषांतदालक्षणया अनवतारा सुखिभ
 क्तावप्यस्य हवरात्तात्त्विकं । धीतधैलेकदशाकर्षयतु विभवकापिवाला तपश्चरितिरित्युक्तं । अंशुली । यत्प्रवृत्तमात्रेणा
 स्मयार्थस्तद्विजयेत् । प्रागुक्तुप्रसंगल्यव्यंजकं निर्विधेयं । ग्राम्येव नास्मयाथ स्मारकत्वं किं पुन्यं दंतुडो भारहि
 द्य ।

प्रा
 +
 ती

नाना
 कथं
 तात्
 व

त । यत्प्रयानुशासनविरोधेन लक्षणविधिः ।

त्री
ला
प्र रं
न
1
ला

क
रेव
२
क
क

सायकोधनसन्निभः। सहस्रगावोअसिणीयस्यससहस्रगुः। इन्द्रस्येवेत्यर्थः। सायकः करवालः। यत्रप्रयोगप्राबुध्यंमुद्विष्टि
सामग्रीवातस्यप्रादुप्रतीतिः। यच्चविरलप्रयोगविलंबितेस्वामयीकंवातस्यविलंबेनप्रतीतिरितिप्रकृतेपितथा। अत्र
जातात्पर्वविषयीभूतप्रतीतिरुक्तप्रकृतप्रतीतिविलंबेनरूपकतावीजैः। केचिदुप्रकृतानन्वितशराधधोविस्मि
तिप्रतीतिस्थानेनरूपकतावीजमित्याहुः॥ विक्रान्तसमाकीर्णमनोवित्याचतागतं। तदर्थोपिउत्कर्षार्थमुपादीयमान
स्यात्कर्षबोधकत्वमितिपायत। तच्चवर्णस्यकवेर्वाक्यमेतत्तथा। यथा। सहस्रत्यगणसर्वोधर्वसहस्रत्रससुतस
हानुजैः। सवलेननिर्होतसंयुगेनविराट्पांडुसुतःपुत्रोधर्म। अत्रदुर्पोधनोसौस्वोत्कर्षप्रतिपादनतात्पर्यकाप्यामिदम
उचितार्थः। तथावी। उन्निष्टत्वारतातेभरमुगपतोपालिनैकेनकृत्वाधत्वाशान्येनवासीविलुलितकवराभारमसेबह
त्वा। भयस्तत्कालकीर्तिद्विगुणितसुरतप्रतीतिनाशेरेतावःशय्यामालिङ्ग्यनीतंनपुरलसलसदाहुलशय्याःपुनाहु॥ इत्यस्य
रेवताविषयकरतिवर्णनेनुभितार्थत्वं॥ अतरेवेकाग्रप्रकाशेतद्वर्णनेहपित्रीःसुरतवर्णनमेवेति। केचिदुत्कर्षस्य
पकर्षबोधकत्वमप्युक्तस्योत्कर्षबोधकत्वमुभयमप्यनुचितार्थत्वं। आर्षेयथा। वहिस्कुलिंगद्वभातुरयंवकास्ति। अप
रेयथा। अर्षेयजसनासीनश्चक्रवाकोविराजते। पुगादोभगवान्वेधाविनिमित्तुरिवप्रजाः। अत्रोत्कर्षस्यसूर्यस्यापक
कर्षोत्कर्षः२

३

गत्वा यो धो धूमवान्सोऽग्निमान् यथा महानसः १

वह्निमान् धूमवान् यत्र धूमस्तत्र वह्निः वह्निः व्याप्य धूमवानर्थतस्माद्वह्निमान् धूमवानिति सांप्रदायिकं पंचावयवप्रयोगः ॥
तत्र पर्वति वह्निः धूमो यतः वह्निः व्याप्ति धूमो धूमेन च पर्वति भवितव्यं पर्वताधेयो वह्निरित्येतादृशप्रयोगकाराणि गृह्य
तैजसि सर्व सिद्धं तत्र वीजं प्रणयतुल्यं धूममयमिनेन प्रयुक्तमिति तत्तात्पर्यं विवेच्यते दो लायमाननुक्तिर्न प्रकृतैष
प्यसिद्धोक्तिरदृश्यादिसामाजिकानोधीरित्यवधेयं ॥ उपसर्गविनाशस्याद्वैधितार्थस्य बोधकं धातुपाठस्य तुल्यत्वे
समर्थतदुच्यते एतदर्थोपि तात्पर्यं विषयीकृतार्थबोधनानुक्तलशक्तिरहितपदत्वं लक्ष्यं यथाऽतीतरेषु स्मा
नेन समुपागमिसदृशैः ॥ सुखात् तस्मिन्नेव हतिर्न प्रतिसादरं अत्र हंतीति गमनार्थं उक्तिपद्धतीत्यासां
सदानेनोभयार्थबोधकत्वेन नोभयार्थकधातुपाठवेकत्वं सर्वविधावच्छेदकप्रकारज्ञानाभावपरवृत्तकताबीजम् ॥
यद्वा उपसर्गदानं विना गमनबोधं प्रतिसारुपायोग्यत्वं रूपकताबीजं अतएव के प्रदः इत्यपरमसामर्थ्यं धातोर्नित्यव्यतेत
दर्थोक्तो न च शक्नोति तमर्थं गमनं यथा हतिरिति यत्पक्षोपसर्गदानं विना गमनार्थं बोधस्तीति नार्थो दोष इत्यवधे
यं अप्रसिद्धार्थबोधाय प्रसिद्धार्थं निजुज्यते ॥ उभयार्थकमप्येतद्वदतिनिहितार्थकं तत्तु अतात्पर्यं विषयाय प्रती
त्यास्तु गिततात्पर्यं विषयाय कपदत्वं लक्ष्यं यथा सहस्रगोरिवानीह इत्यहं भवतः परे तदहं स्तोविभात्येव

६ कृतिः
मेव

ति
न

उत्
न

४४
३६
४
५
६

रसं कराज्ज। यथा। अद्भुतं उडिकपोलयोस्ते कीर्तिप्रदं शिष्यशरः शशीकः। यथावा। अघापितो कनकपत्रसमानवर्णः
 शुभक ईशकुवर्षितधारुहारी। कोऽपि न्येति नितं वविशालविवा नुदाम नुदुरबल शरणास्मरामि। हृषकतावीजं वा
 वप्रतिबंधकवर्णसित्वा इसो दोधप्रतिबंधवेति। भिदितं शरदशास्त्रेय न दसाधुस्ततं यथा। मजा इवोगदरविंदनभे ३ शोभो
 यज्जटतटादिवापः। मुख्यादिवापः अतयो विधातुः पुगमिरि शुभं भुजि शुभं भुजिः॥ यथावा। कल्याणिपातिपतितामि वि
 नाधिचारमेतानिमो कुमुदितानि नमो स्फुरानि। पुजेतिसंजभयते यदि ह भम ते हस्तो रविं दनयनी त्यलयोः प्रभेदे। अ
 नारविं दनाभे शितिसंजनयते इति पदं यमसाधु। वस्तुतस्तु। अत्रासाधुत्वज्ञानादवयवो धस्वंगन मेव हृषकतावीजं। त
 युनघटते। साधुशरदस्मरणोदिनां शक्तिभ्रमा सुखेव वा अंधयवोधात्। विमिश्राणविलंबस्याकिंचित्कैरत्वात्। अतएव भा
 षामात्रस्य काव्यत्वं घटते। आन्नातमपि कोशेषु नालं कारिकसंमतं। यत्पदं कुकविप्रोक्तं तदं सैम तमुच्यते। यथावीशरु
 णाचारः सर्वदेवविभाव्यते। तथा मध्ये देवतोऽप्यपि शाबोरा-दास्तोयवा। ननु कथमत्र हृषकता। सत्यनुशासनसिद्धत्वे
 शादुसामन्याः परिहर्तव्ये न तद्विलंबे मानाभावात्। कथं संप्रदायप्रयुक्तं त्वं शान्तस्याहेतुत्वात्। नहि शादुवोधेतदप्यपे
 सारणीयं। गौरवान्मानाभावाद्यभिचारोऽस्ति चेत्। उच्यते। प्रकृतप्रतीतिशुभनमत्र हृषकतावीजं। तथा हि कथायां पर्वतो
 दिन

पञ्चमाभइत्यस्यः

३६

अचिन्त २ स्वर्चेतन्य ३ आवरणस्य ३

॥ अवसरसंगत्या दोषस्वरूपमाह । येषां शान्ताश्च मत्कारो न सम्यगुपजायते । सार्त्तकारगुणेष्वत्र ते दोषाः पारिकी-
 र्जिताः । दृष्टो हिलोके सगुणोपि सार्त्तकारो न सरोषत्वेन ज्ञातो न तथा च मत्कारो न तथा काव्यमपि । वस्तुतस्तु
 रसापकषजनकज्ञानविषयत्वं दोषत्वं । अपकषश्च रत्याद्यवस्थितं स्यात् न दोषो लेशो नावस्थितिः ॥ तनुचुतसं-
 स्क्रुत्यादिष्वभ्यासिः । तद्ज्ञानस्य शाब्दबोधप्रतिबंधकतया रसापकषजनकज्ञानविषयत्वाभावात् । उन्निविसे
 सो कवो भासा जाहो इसाहो उइत्यादिवाचोयुक्त्या भाषाभावेत्यकाव्यत्वादिति चेत्तस्मात् तद्ज्ञानस्यापि प्रतिव-
 धुकथमित्येके । वस्तुतस्तु तस्या दोषत्वस्यैव व्यवस्थाप्यत्वे त्थिनेष्टापत्तेः । अथ प्राचो दोषविशेषानाह । उष्टं प-
 दं भ्रतिकदु-चुतसं स्क्रुत्यं प्रयुक्तं न समर्थं । निहितार्थमनुवितार्थं निरर्थकमवाचकं त्रिधा भूत्वा । लेशो लेशो दिध-
 मप्रतीतं ग्राम्यं नेयार्थमथ भवेत्किंचिदम् । भविष्यदविधेयीशं विरुद्धमतिकृत्समासगतमेव । भ्रतिकदुपदं दु-
 ष्टमित्यसंबंधः । क्रमेण लक्षणां गहरणानि । निष्ठुराक्षरमर्त्यं तदुधेः भ्रतिकदुस्मृतम् । सुखस्तुतस्तु सुख्याप-
 कषकथ्येति ओजो व्यञ्जकवर्णत्वं मेवंतद्वत् । यथादिष्टदुष्टतया अतिप्रसंगवारताय सत्यं ते । न्वप्रतिकूल-
 वर्णे नास्याभ्यधासिदिति वाच्यं । त्वत्सर्वरसदोषतया अल्पदृग्गणवेति भीदात् । उपधेयसंकरेणुपाधेः

वाच्य ५

७९
३४
धौ रौ कोलेरित्यभिधीयते । तेन वाच्यवक्तृरित्युपस्थापितं । पथा । मध्नामिकोरवशात् समरेन कोपा
दुःशासनस्य रुधिरं नपि वाम्युरस्तः । संचूर्णयामि गदयानसुयोधनो रूसंधिं करोतु भवतां नृपतिः परे
न । असुंदरं च मकारे वाच्यमुखनिरीक्षकं यथा । प्रहरविरतो मध्ये हस्ततो तिर्यगेण वा किमु ते सक
लेयाते बाह्विप्रियत्वमिहैष्यसि । इति दिनशतप्राप्य । देशं प्रियस्य प्रियासतो हरति गमनं बालाला
पैः संगलज्जलैः ॥ अत्रोक्तं गंधनिः सवाच्यगलज्जलैरित्यादिवाच्यमुखनिरीक्षकः । प्राचीं वाचां
प्रपंचे न मया येषां प्रपंचिता ॥ पुष्पीभूतमिहातस्मादस्माकं धनिसंमिता ॥ वस्तुतस्तु । सैक
लने मान्यस्य धने स्त्रपोभेदः । व्यंग्यस्य त्रिस्तुपत्वात् । तथाहि । किं विद्यायतां सहते । किं विद्यया
था । तत्र वाच्यतां सहं वस्त्वलंकाररूपं । रसादिलक्षणस्त्वर्थः स्वप्नेपिनवाच्यः । सहिरसादिले

सकलमास्थ २

लोक्यकाचित् । तु तोषलाक्षां कमनात्तनिद्रं पुनः प्रियं वीक्ष्य विषादमाप । सन्दिग्धं प्राधान्यं तुल्य
 प्राधान्यमिति योज्यं । प्राधान्यं च चमत्कारप्रयोजकत्वं । यथा । हरस्तु किं वित्परिवृत्तधैर्यं चंद्रोद
 यारं भद्रं वुराशिः । उमासुखेर्धिवफलाधरोष्ठे व्यापारयामासविलोचनानि । अत्र किं परि
 तुं वि तु मे छति प्रतीयमानं किं वा वि लोचनव्यापारणं वाच्यं प्रधानमिति संदेहः । तुल्यप्राधा
 न्यं यथा । ब्राह्मणाति क्रमत्यागो न वतामेव कृतये । कामदग्नस्तथा मित्रमन्यथा दुर्मना
 यते । अत्र कामदग्नः सर्वेषां क्षत्रियाणां निवरक्षसां क्षयं क्षणात् करिष्यतीति व्यंग्यस्य वाच्य
 स्य च प्राधान्यम् । तथा हि । अत्र भूत्युपदेशमित्रत्वाभिधानं सामवाच्यं । उक्तं रूपं च दर्शये व्यंग्य
 उभयोरप्युपदेशस्यानर्थनिवारकत्वेन तुल्यता । को कुधनेर्धिकारः । तदुक्तं । भिन्नकौशले

४०
 दंभात् । एते प्रोक्ताः शुद्धने दास्तेषां चान्योन्ययोजनं । संकरेण त्रिरूपेण संसृष्ट्या चैक रूप्यो तेषां
 धनीनां । संशयास्पदत्वेनानुग्राह्यानुग्राहकतया एकव्यञ्जका नुप्रवेशेन चोतिविधेन संकरेण
 परस्परनिरपेक्षया चैक रूप्या संसृष्ट्या एकत्र काव्ये संसर्गस्वरूपं या योजनमैरिष्ये ॥ यथा ॥
 रवणपाकुणि आदे अरजा आँ ए सुहँ अ किं पि दे रुणि आ । रु अ ई पजे हर घर मि अ एणि अ उ वरा
 ई ॥ पाजे हर वा बो देश भाषा गृह पथा गृह वाची ॥ अत्रा नु नयः किं उप भोग लक्षणोऽर्थं तरे स
 क्रमि तः ॥ किं वा नुर ह्यनन्यायेनोपभोग एव व्यंग्ये व्यञ्जक इति संदेहः ॥ यथा । स्निग्ध श्याम लका
 तिलिप्त वियतो वेल्ल हला काच नावा ताः शी करिणः पयो ह्यु हस मानं एके काः कलाः । कर्मा
 सैतु दृढं कठोर हृदयो रामो स्मि सत्त्वं सहे वै देहो तु कथं न विष्यति ह हा हा देवि धीरा भव ॥ अत्र लि
 धि

स्वारेण

अ

न्योः ५

सोतिपयोदसुहृदाभित्तिव्यापनपरितोषकारित्वेनक्षये। इत्यत्रात्यंततिरस्कृतवाच्ययोः व्यापन
 त्वातिशयपरितोषकारित्वातिशयध्वन्योः संसृष्टिः। आभ्यां सहस्रानोस्मीत्यस्यार्थांतरदुःखसहि
 स्तुत्वरूपे संक्रामितवाच्यस्येतादृशवेद्यग्यहेतुसंपात्तेरपि जीवित्वस्तपदुःखसहनातिशय
 धनेरनुग्राह्यानुग्राहकभावेनुरामपरलक्षणेकव्यंजकादुप्रवेशेन चार्थांतरसंक्रामितं वा
 च्यस्य दुःखसहनातिशयधनेरसध्वने च संकरः। एवमन्यदुदाहार्यं। ॥ इति श्रीविश्वनाथदे
 वविरचिते साहित्यसुधासिंधौ तृतीयस्तवः ॥ ॥ अथ प्राचांगुलीभूतव्यंग्यभेदानाह ॥ अ
 गृहमपरस्पांगं वाच्यसिध्यंगमस्कृष्टं। सान्दिग्धतुल्यप्राधान्यं काक्वास्तमसुंदरं। व्यंग्यमेव
 गुणीभूतं व्यंग्यस्याष्टौ भिदा मताः। अगृहमिति। सहस्रद्वयहृदयसंवेद्यत्वमिति यावत्। त
 थावनमल्लारप्रकर्षः। उक्तं च॥ नां प्रीपयोधर इवातितरां प्रकाशो नो गुञ्जरीस्तन इवाति

च१

स२

तदुक्तं तत्र तेन । १८ गमायुभवे द्वास्पोरोश अकरुणो रसः । वीभत्स हर्षनि यत्नवेत्सु भयानकः । १९ गमायु कृतियानुसहा
सप्ततिसंज्ञितः । रोद्रस्येव नुयत्न कर्म जेयः सकरुणो रसः । २० वीभत्स हर्षनि यत्नवेत्सु भयानकः । उत्साहियस्तु वीरस्य सोऽनु
न द्वितिसंज्ञितः । २१
तराणि गृहः । अर्थागिरामपिहितः पिहितश्च कश्चि सोऽप्येति मरुह वधे कुचाभः । २२ अगुरु
यथा । अवश्यं भाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि । तदा दुःखेन लिप्येरन्तरामयुधिष्ठिराः । अत्राव
श्यं भाविमवत्येवेति कटित्येव प्रतीयते । अपरस्य रसादेः रसादिरंगमुत्कर्षकं । तथा वाच्यस्यानु ररा
नरूपमंगी । केचित्तु वाच्यस्यापिराजा नुगतं नैत्येविकर्षकं रसादिरंगं । आदिपद्याह्यं भावादि । य
था । नयनान्यरुणानि पूण्यिन्वचना निस्त्रवलयन्यपदे । असति त्वयि वारुणी मदः प्रमदा नाम
धुना विडम्बना । अत्र शृंगारोचित नयन पूरण निदिर्जन कर्मदिरारस स्मरण आदिलास स्मरण
दिगलक्ष्यत्वाद्भोकावेगमधिकं जनयति । इति रसादे रसादिरंगं । भावस्यापरांगत्वे यथा ।
सर्वत्र नो वार्त्तमवेहिराजनाथे कुतस्तव्य शुभं प्रजानां । सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पे तलोक
स्य कथं तमिस्त्रा । अत्र सूर्यविषयको भावो राजविषयकर्मावस्य । अनु ररा नरूपस्यालंकारस्य

त्या ३
विवाहप्र
दृत्ते ४

दायस्या
वि ४

वाच्यांगत्वं। यथा। शूलीजातः कदशनवशाद्भैक्ष्यव्यक्तिकपाली वस्त्राभावाद्गानवसनस्तेलरो
षाज्जटावान्। इत्थं भूतत्वेन भिसरणादीश्वरत्वं मया ह्यमघातित्वं मयिनरपतेनोद्भिचंद्रदरासि॥
अत्र वाच्यस्य शोभुत्वारोपस्य शब्दशक्तिमूलं नीयमानमीश्वरेण सहसाम्यमुत्कर्षकं। अनुरागनरूप
स्य वस्तुनो वाच्यांगत्वोदाहरणं स्वयमहतीयं। वाच्यस्य रसादिर्गोयथा। आगत्यसंप्रतिवियोगविसं
धुर्लांगीमंभोजितं कविद्विधापितत्रियाम्। एतां प्रज्ञादयश्चिपश्यशनेः प्रभाते तन्वांगपादपत
नेन सहस्त्ररत्रिमः॥ अत्र खंडितानुनयैलक्षणनायकवृत्तांततादात्म्यावगमादिसरतिरूपेण र
सेन वाच्यस्य रविकमलिनं। वृत्तांतस्योत्कर्षणमिति रसस्य वाच्यांगतेति। वाच्यस्य वाक्याथस्यानु
पपद्यमानस्य सिद्धिरूपपत्तिस्तस्याग्रं निदानं वाच्यसिध्यर्थं। यथा। प्रागुदाहृतं रोलेबोमधुपे
त्यादि। अस्फुटं सहस्यैरपि नृदित्यसंबेधं। यथा। पत्रावलीचित्रकपोलपालिप्रातः सपत्नीमव

ना

३३

न

३३

विदुः

नव्यमतेतु। असंलक्ष्यक्रमः संलक्ष्यक्रमश्चेत्याद्यंतेदद्वयम्। असंलक्ष्यक्रमस्त्वजहत्त्व
र्थजहत्त्वाथभिधामूलभेदात्रिविधः। तथाचार्थतिरसंक्रमितवाच्यत्वंततिरस्कृत
वाच्यारब्धनेदद्वयमतिरिक्तमितिचित्। संलक्ष्यमस्तुशब्दशक्त्युद्भवोऽर्थशक्त्युद्भ
वश्चशब्दशक्त्युद्भवस्त्वभिधायामिवोक्तरीत्यालक्षणायामप्यलंकारवस्तुस्तपः
अर्थशक्त्युद्भवोपिस्वतःसीतवीकविप्रोढोक्तिनिष्पन्नाद्युपाधिभेदेनाष्टविधोप्यभि
धायामिवजहत्त्वाथयामजहत्त्वाथयामितिचतुर्विंशतिभेदः। कविनिबद्धव
क्तप्रोढोक्तिनिष्पन्नाद्युपाधिभेदेनीक्षित्यः। एकःशब्दार्थोभयभूः। प्रबंधस्यव्यंज
कत्वेनातिरिक्ताभेदास्तस्माच्चतुर्विंशतिभेदाः। दोदक्षमा इतिमदेकदृष्टःपंथाः।
एकत्रिंशत्पत्राकृष्टप्रथमपंक्तिकायाःशोधपत्रम्॥

अथ शि
 २
 ४३
 ३१
 ५
 न

अथंतिरसं क्रमितवाव्यासं लक्ष्यक्रमं व्यंग्योत्थं ततिरस्कृतवाव्यासं लक्ष्यक्रमं व्योति १
 लक्ष्यक्रमस्य शब्दशक्तिमूलाय शक्तिमूलो बुलंकारतदन्यवस्तरूपो दो ॥ अथ शिदिविधः ॥ स्व
 तः संधवी प्रौढोक्तिमात्रनिष्पन्न इति । अन्य तु स च स्वर बुद्धि सौ ह व प्रकटनं । तत्र स्वतः संध
 वी अथो यथा । आयातासि विमुंच वे प पु न रं दृष्टासि के नापि नो नी लं वो ल म मुंच मुंच ह र
 तु स्वे दं निशीथानिलः ॥ इत्यंतर्जय स न कं ठ म स रु घा म) तित ल्यं ग ता त्र स्यं ती प रि र न्य ते सु
 कं ति भिः स्वे रं न व स्वे र रिणी ॥ प्रौढोक्ति निष्पन्नो यथा । कै लासः प्राक्शूरं फणफलकमुडु
 याम्बुणी नो गरा रु प धा द्रं य स्य सो यं त व ज य ति य शो रा शिं रा शी विषे ५ ॥ त्वत्तेजस्युक्ति
 हाने विधिरपि चरविं प्रो क्त विव्यथि नानी जानी म स्ता व की ना स म स म र स मु क्त त थ ली स
 त ह लि

३१

॥ १॥
भा-अभित्युपतेते धीतल्लिगभजतेतुयः/विशेषणत्वमापन्न

स्तुधन्यते। अर्थशक्त्युद्भवोपार्थो व्यञ्जकः संभवी खतः। प्रौढोक्तिमात्रासिद्धो वाकवेस्ते नो भित्तस्य वा ^{प्राचीमते २} स्त
वस्तुवाले कृतिर्बोतिषङ्गे दोसो व्यनक्ति यत्। वस्तुलंकारमथवा तेनायं द्वादशात्मकः। तदर्थं विवेकः।
अविवक्षितवाच्यस्य दोषे दोषार्थं तस्मिन् क्रमितवाच्यात्यंततिरस्कृतवाच्यो। विवक्षितान्यपर
वाच्यस्यां संलक्ष्यक्रमो रसादिरेको भेदः॥ तस्यैव संलक्ष्यक्रमस्य शब्दात्मकमूलो अलंकारवस्तु
धनैः। अर्थशक्त्युद्भवस्य द्वादश। एकः शब्दार्थोभयभूः। इष्टस्य त्रिष्टुप् द्वादशवाक्यस्य व्यञ्जकत्वे भेदाः
पदस्य व्यञ्जकत्वे तस्य शक्त्युद्भवधन्यभावास्तत्तदश॥ इति पञ्चविंशत्। प्रबोधे अर्थशक्त्युद्भव
वस्य द्वादश भेदाः॥ इति सप्तचत्वारिंशद्भेदाः॥ अलक्ष्यक्रमस्य प्रबंधपदेकदेश रचनावर्णिता
व्यञ्जकत्वे चत्वारो भेदास्तस्माच्छुद्धो एकपञ्चाशत्तद्वर्णिता उदाहरणं स्वयम्बुहनीयं अथ गोरवभ
सं २ भेदाः १ वणि

^{स्तुद्रव}
 रिक्तीतिः। शब्दार्थोभयभस्तस्माद्विधः कथ्यते बुधैः। वस्तुलंकृतिध्वन्योः क्रमः संलक्ष्यते रसभा
 वाप्युक्रमेण संलक्ष्य तद्वत्प्रसामाजिका एव प्रवृत्त्याः। संलक्ष्यक्रमः शब्दशक्त्युद्भवोऽर्थशक्त्यु
 द्भवोऽभयशक्तिमत्तलयेति त्रिविधः। यत्र शब्दः परिहृतिं न सहते स शब्दशक्त्युद्भवः। तदन्योऽर्थश
 क्त्युद्भवः। यत्र परिहृतिरपरिहृतिश्च शब्दानां स्वैर्भयशक्तिमत्तलः। तत्रालंकारेण वस्त्वैव शब्दाद्यत्रा
 वभासते। प्रधानत्वेन सज्ञेयः शब्दशक्त्युद्भवो ध्वनिः। यथा। विद्राणे रणवत्परादंशगणे तस्ते स
 मस्ते पुनः कोपात्कोपिनिवर्तते यदि भटः कीट्यजिगत्सुद्भूतः। आगच्छन्तपि सन्तुर्वविमुखता
 मेवाधिगच्छत्यसौ द्रागेतलु रिकारयेण गणितिष्ठिनापसर्पश्चिराः। अत्र शब्दशक्त्युद्भवो विरो
 धाभासः। वस्तुमात्रेण यथा। शानिरशानिश्च तमुच्चैर्लिहन्ति कुप्यसि नरेन्द्रयस्मै त्वं। यत्र प्रस
 दसि पुनः सभात्पुनः हारो नुदरश्च। अत्र विरुद्धोऽपि तदुवर्तनायमि कैकाप्यं कुरु तद्वतिव

रत्ना

३०

द्राव्यापारवेसुरव्याभिंद्रियाणांश्रमादिभिः॥ तथा । मत्तेभकुंभपरिणाहिनिर्कुंकुमाक्षकेकांतापयो
 धरयुगेरातिरेदखिलः । वक्षोनिधायजुजपंजरमध्यवर्त्तधिन्यः क्षपांक्षपयतिक्षणलब्धनिद्रः॥
 निद्रादिजनितं सुप्तमिंद्रियाणां निमीलनं । यथा । प्रहरकमुपनीयस्वंति निद्रासतो ज्ञेः प्रतिपदमु
 पहृतः केन चिज्जाग्रहीति । मुकुरविनादवर्णां निद्रया शून्यशून्यां ददौ गिर मुञ्चैर्बुध्यते नो मनुष्यः
 यथावा । यत्रैव तत्रैव यथा तथैव येनैव तेनैव कृतो पथानाः । दुकूलतल्पेऽपि वक्तृतलेषु सुरवेन
 निद्रांति नितैव वृत्त्यः । निद्रापगमहेतुभ्यः प्रबोधश्चेतनागमः । यथा । इति विरचितवास्ति बं
 दिपुत्रैः कुमारः सपदि विगतनिद्रस्तल्पमुज्झां चकार ॥ मदपटुनिनदद्भिर्बोधितो राजहंसैः सुर
 गज इव गां सैकतं सुप्रतीकः । उक्तांतां वा दुत्ते देन ते मी रत्यादयो रसाः । रसाभासादीना
 मुदाहरणानि । त्वयमहनीयानि । अयं वासं लक्ष्यक्रमः । वाच्यव्यंग्यक्रमज्ञानौ धनिर्यः प

तं
 दिवि

२१

मिहविमुंय

सं१

वि२

४४

२२

अ

५

५

५

मलमतिमात्रं साहसेनामुना तैत्वरितत्वं लतापाशमेन । सपदिमधिनिरोद्धुं जीवितं जीवितेशे सगमिहम
मकंटे वा कुपाशं निधेहि ॥ मनःशरीरयोः विदः क्रियातिशयतः भ्रमः । यथा । स्वल्पतिवचनं ते सर्वभ्रमत्यं
गमं गंजनयति सुरबवं प्रोक्षासिनः स्वेदविंहर । मुकुलयति वने त्रे सर्वथा सुभ्रं वेदस्त्वयि विलसति तु
ल्यं वल्लभा लोकनेन ॥ विशस्य रे वीतिर्वेदस्तत्वं शानो दयादिभिः । यथा । जरामरणदोगत्य व्याधय
स्तावदासतां । मध्येन्ये जमेव धीराणां भूयो भूयस्त्रैपाकरं । क्रियास्वपाटवं जायं विं तोर्कं गर्भयादि
भिः ॥ यथा । ननमयितु मधिज्यमस्मि शक्तो बहुरिदमाहितसायकं मृगेषु । सहस्रवसतिमुपेत्य येः प्रिया
याः कृतं इव मुग्धविलोकि तोषदेशः ॥ क्रियाविदेव आलस्यं सुरवसंगमं दादिभिः । यथा । फलत्पि ट
लेनेत्रपालिविगलं मुक्तावलिप्रसूबलनैरेयस्य तस्य क्लिप्तकणदलि व्याप्य दंतं छुद । सौमो दीज
नरिवल्लरे वतिहलव्यालैर्विदोर्बल्लगिरिभ्रश्यं कुंतलिलोल कुंडलि तुमस्तालां कमा धं महः ॥ नि
यथावा । अथपयि शिथिलायामेधिलेशोद्वायास्तकृणतरणि भासामस्तभासां विकारः । अनुगतं रयं रं वा
त्तानया तानु कूले सणमिह तरु कूले यास्म शसो विधेयः ॥ यथावा । अलसललितसुगंधान्ध्रसंतापरेवेद
रशधिलपरिरंभे मं रं वाहनायां साधुवित्तमया लोडं लाय्येन कानि वंशु रिति मम कृत्या यत्र निद्रा गता ॥

भयत्रय
२२

प

अ ५
जो

भविष्यति॥ विरहादेर्मनस्तापः शरीरं तं कदोगदः॥ यथा। स्थितसुरसि विशगलं पद्मिनी पत्रमेतत्त्रक
थयति न तथा तं मर्मनिथोत्थामवस्थां॥ अतिशयपरितापग्लानिपिता ग्यायथास्याः स्तनभरपरिणाहं मंड
लाभ्यां प्रवीति॥ यथावा। निभ्यासेषु खलति कदली वीजने तापसंपन्नेनां तोतिः स्वर्गं गतिपति तैः स्वयं धूमि ३
ते तत्स्तनौतः॥ तस्याः किं विस्तु भगवत दत्तानवत्वं द्वियोगाद्येना कस्मादलयपदवी मंगुलीयं प्रयाति॥
वलस्याप्येयोग्लानिराधि व्याधि प्रकर्षकः॥ यथा। किसलयमिव मुग्धं बंधनादि प्रलूनं हृदयकुसुमशो
षीदारुणो दीर्घशोकः॥ ग्लपयति परिषांडुत्ताममस्याः शरीरं शरीरिजं इव चर्मः केतकी शर्म पत्रम्॥
उत्कं वाहवशिकांदेरुन्मादधि तं विल्वः॥ यथा। किं विद्वत्किं करोति हासमसकृन्निष्पति संतिष्ठते वा
व्यं मुचेति किं वरोषकलितः शोणं विधत्ते दृशम्॥ बालेति प्रणमत्य कांडकुपिते त्याभाषिते निष्ठुरे त्यालि
गत्यधुना सममथ शरैर्नातिः परांडुर्दृशम्॥ आदरातिशया ज्ञे तस्यां वेगः संभ्रमो मतः॥ यथा॥ अल
मुग्धाक्षीति न २

भगवतिपुनः ६

४६

४-४४
अ

४३

परिग्रहस्तमाय दायमिस्वाभिलाषिमेमनः। सतां हि सदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमंतःकरणस्य च तयः॥
निंसदितः परावशागर्वोस्त्यादिकुद्रवेत्। यथा। धृतायुधो यावदहं तावदन्यैः किमसुधैः। यद्वानसिद्धमस्त्रे
ए ममतत्केनसे स्यति। अहेतुः पक्षपातोयः सस्नेहः कथितो बुधैः॥ यथा। अनेन कस्यापि कुलांकुरेण स्पृष्टे
नगात्रेषु सुरवं समेतत्। कांतिर्वृत्तिं चेतसितस्य कुप्यर्थं स्यायमंगात्कृतिनः प्रसूतः॥ अभीष्टार्थस्य संप्राप्ते
स्पृहापर्याप्ततायतिः॥ यथा। सोणीराज्यं सपदि विहितं कांतया साद्रुजैर्देवी तुष्टायै जनिं न गिनी लाभमा
साद्यसद्यः। स्फीताकीर्तिः सपदि रचिता चंद्रवंशस्य तस्मात् कस्मिन्निष्ठेषु नरपि सरे बंकर्तुमीहातवात्ते
चेतो निमीलनं ब्रीडावैवर्ण्यधो मुखावकृत। दृश्यते कविरेवेषमनुरागस्तवादिभिः॥ यथा। दिल्लीशो दारदेशे
नमति गजपतिस्तत्परस्तादुपास्ते गोडेन्द्रो नम्रमप्रतिदनु नरपतिर्गुर्जरधीश्वरोपि। भ्रूत्वेवैवैदिवै दं वन
तवदत्तो गौरवै तत्र कुर्वन् वीरभ्रा। वीरभानो रचयसि पुलकं वीरलक्ष्मीकपोले॥ अवाहत्वं तु लज्जायै

४३

४६

२७

अपेक्षते

हर्षाचारगोपनं। यथा। एवं वादिनिदेवधौ पाभ्वे पितुरधोमुखी। लीला कमलपत्राणि गणयामासु पावती। सु
 रबहुः खादिज्जितो मोहधितस्य मूढता। यथा। कान्ते तल्पमुपागते विगलितान्नीवं स्वयं बंधनां द्वासे स्थितं यमेव
 लागुण्यं तं किंचिन्नितं वेष्टितं। एतावत्सारिवे नि सांप्रतमहं तस्यांगसंगीत्सु नः कोसो कास्मि रतं तु किं कथ
 मिति स्वल्पापि मे न स्मृतिः। संमोहानं रसं नेहो मादिरादिकृ तो मदः। यथा। अर्वागभ्येति गवादि वसादि व
 रानेयमित्युद्धिर्धौर्धोः कालिंदो कोपवेगा कलितहलहरो लोपिणः तेमहेतुः। तालां कस्यास्तु हलारसविव
 शहृदः स्वसंदसोत्तरीयं ति व्यङ्ग्यस्तौ धिक्त्यं सवलितमयलक्ष्मणं माधावनं तत्र। मनः प्रसादो हर्षः स्या
 दिष्टा वासिस्तवादिभिः। यथा। राज्यं निज्जितं शत्रुयोग्यसाधवे न्यस्तः समस्तो भरः सम्यक्पालनलालि
 ताः प्रशमिताः शेषोपसर्गाः प्रजाः। प्रद्योतस्य सुतावसंत समयस्त्ववेति नाम्ना यति कामः काममुपेत्य म
 मपुनर्मन्ये महा दुःखः॥ क्रोधः कृतापराधेषु छिरोमणविमभ्रते। यथा। लाक्षाग्रहानं लविषान्न सभा
 प्रवेशैः प्राणेषु विस्तनिचयेषु च न प्रहृत्य। आरुष्टपडिव बंधू परिधान केशाः स्वस्थानवन्ति मयि जीवति

२७

धारणद्वाराः। यथावा। तस्मैदुःप्रतिपत्तिरुचितरूपयेनेषदन्तोमणिः संवर्णं करवाणि चंडमहसेस्तस्याप्य
 होमंडलं। भित्वा द्राक्षुसंलं विपक्षफलवन्निष्पात्यभूमीतले किं न छिन्नमहो वराचरमिदं निर्वसरेवन्तं तं
 अस्त्रयान्यगुणाद्वा ना मोक्षत्वादसहिष्णुता। यथा। निर्वीर्यगुरुशपभाषितवशात्किं मेतवैवापुर्ध्वं संप्रत्ये
 वभयाद्विहाय समरं प्राप्तोस्मि किं त्वं यथा। आतो हं स्तुतिवं शकीर्त्तनविदां किं सारधीनां कुलं छुद्रागतिक
 ताप्रियं प्रतिकरोम्यस्त्रेण नास्त्रेण किम्। सपत्नीसंगते कां ते कोप इष्यसि मुद्रवः। यथा। वक्षोजविद्धि
 तल्लुरो दधितस्य वीक्ष्य दीर्घानिलं श्वसिति जल्पति नैव किं चित्। प्रातर्छलेन वदनं परितः स्पर्शयंती वा
 लाविलोचनजलैर्नितीरोदधाति। विषादश्चेतसो ग्लानिरभीष्टविरहादिभिः। यथा। कथं दुर्तं वधुर
 कोमलं गुलिकरं विहायासि निमग्नमंभसि। अचेतनं नामं गुरांतलक्षयेन्नेयैव कस्मादवधीरिता
 प्रिया। सत्वत्यागादनुत्कर्षो वाक्यादेर्नैव मुच्यते। यथा। रज्जोयं पतिरेषमं च कगतः स्तूणावशेषो हं

म-

८५
 ५
 २८
 कालो भ्यर्णजलागमः कुशलिनीपुत्रस्य वा शोपिनो यत्नासीद्विततैला बंदुषटिका भग्नेति पय्या कुला दस्वागर्भ
 भरालसी निज बर्ध्मश्च श्विरं रोहिता। यथा वा जगति प्रीतिमनसिन कृता द्वात्रिंशत्प्राणा न धर्मे रूढं सरय्यं तद
 पिनगणितं नानुजस्याप्यखंडं। तुल्यः कामं भवति क्व वतः शिष्ययोः स्नेहबंधः कोर्यं यथाः सपदि विमुखो मंदभा
 ग्यो मयी तै॥ अधिस्ते पार्मना देस्ते तथ्यं डत्वे सुग्रता। यथा। कृत्वा त्रिः सप्त कृत्वाः समिति विशसनं पूर्वमुर्वीपति।
 नां कृत्वा न्यत्सप्त कृत्वाः पुनरपि कद नं दुर्मदानं नृपाणी। निम्मयि द्मापती नां प्रतिसमर हते रुते मे रुत
 मांगैः कापाली मक्षमालां श्रुति भगवतो नै रवस्याप्ययामि॥ त्रसश्चित्तवमत्कार आकस्मिक भयादि
 भिः। यथा। लंकाधामनि वीरभानु नृपतेः प्रेक्ष्य प्रतापो दर्पं प्रत्यागारमधीरनीरज दृशे भूयो कृता शत्रुमात्र। सुभ्य
 द्वाणिविभूतपाणि विगलन्तु स्तायलि प्रसरल बाष्पश्रेणि विलोले वेणि दयितं कंठस्थले विभ्रति। अतिष्टा भ्यागमो
 त्रेशां शं कामाचक्षते बुधाः॥ यथा। आनीते वमयासीता किं नानीतं सुरदिषः। सचेदायाति लंकायां न जाने किं
 विधेत् २

तदा कर्ण हृदया नासं संप्रति । अतो विन कश्चित्पुक्तः पदार्थेषु यथामतिः । यथा । विधाया ह वृष्टिर्गण्डु मस्या
 मुखमभ्रद्वयम् । धातानिष्ठासर्गो जोजविनिमीलनदुस्त्वितः । उत्कृष्टेष्टानवास्तौ यो भिलाषः स्यात्तदा
 सये । यथा । पुनरपि मिलनं यदा कदाचित्त्रियतमया रूपया न वे विधातुः । हरद्वयकरवैतनोरभिन्ना
 हरिश्च किं तनवैतनुप्रतिष्ठाम् । प्रयत्नं हर्षिकार्येषु स्मृतिश्चित्तिकथ्यते । यथा । आस्तां तावद्वन
 रचनाभाजनं त्वं विस्तरे हरेवास्तां तव तनुपरि रंभसंभावनापि । भयो भयः प्रणतिभिरहं किं तु या
 वे विधेया स्मारं स्मारं स्वजनगरानेकापि रेखामदीया । आत्मप्रकाशनपरा चेष्टा च पलतोच्य
 ते । यथा । कश्चित्कराभ्यामुपगृह्णन् नालमालोलपत्राभिहतं दिरेकं । रजोभिरं तः पदिवेष्टशोभिल
 लारविदं भ्रमयां चकार । शौल्कोक्ताथनुसंधाना र्थानि द्रारिणमतिः । यथा । असंशयं क्षत्र

गच्छाश्रयोऽऽवावेशः प्रलयस्तीव्रदुःखादेरिन्द्रियास्तमयोमतः । यथा । तीव्राभिर्षर्गैर्प्रभवेन वृत्तिर्भवे
 हेनसंस्तंभयतेन्द्रियाणां । अज्ञातमत्तव्यसनामुरुत्तं कृतोपकारेवरतिवर्तव । अत्र प्रलयशब्देन म
 उच्यते । ननु मरणमन्यथा । आलंबनोद्येदेन सात्विकत्वाद्युपपत्तेः । अथैषां विचारिभावाः । स्मृतिवि
 तर्कउत्कर्षादितावपलतामतिः । गर्वः खेहो धृतिर्ब्रौडावाहलं कृतामदः । हर्षमिषविस्तयेष्य विषादो
 दैन्यमुग्रता । रासः शौकागदोरत्नानिरुन्मादः सैभ्रमभ्रमः । निर्वैरोजाज्यमालस्यं निद्रासुप्तं प्रबुद्धता ।
 इति भावात्त्रयस्त्रिंशद्विज्ञेयाव्यभिचारिणः ॥ क्रमेण लक्षणोदाहरणानि । स्मृतिः प्रबुद्धिभूताथ
 विषयज्ञानमुच्यते । यथा । तन्नेत्रांततरंगितं मृगदृशस्तत्कारकं डूयनं सावको स्तिपरंपराप्रिय
 सरवीहस्तावलीवोपिसः । यावन्तो हृदयात्प्रयातिसहसातावद्विदेफावली स्तंकारप्रणवोपदेश
 रसिकोजातोवसंतोदयः । यथावा । सारथासपदन्यासस्तत्परावस्थवीक्षितम् । अन्याक्तिगर्भ

बोध ५

स्वर्णगरुदैविडुः। यथा। भभभ्रमतिमोदिनी लललललं बते चंद्रमौक्तुस्वदं तुते हहहसंति किं हृ सयः। सिसीधुद
 ददेहिमेपपपपा नपात्रेमुकुर्मदस्वलितमालपहृ रिधरः श्रियंस्तु वः क्रियात्। यथा वा। पिपिप्रियः ससस्व
 यं मुमुमुं खासर्वदेहिमे ततत्यजुं तुते नभभभाजनं कांचनं। इतिसवलितजल्यितं मदवशात् कुरंगीदृशः प्र
 गेहसितहेतवे सहचरीभिरध्येयत्। रागसेषभयादिभ्यः कंपोगावस्यवेपथुः। यथा। मारावृष्टिदृहकपो लत
 लेचकास्ति कांतस्वहस्तलिखिता विलुं मंजरीति। अन्यापि किं नसरिवता जननी दृशीनां वैरीनवेद्रवति वेप
 थुरंतरायः॥ विषादमदरोषादेर्वर्णां त्वं विवर्णता। यथा। मृषाविषादाभिनयादयं कविः सुगोपनिः श्वासत
 तिं वियोगजो। विलेपनस्याधिकचंद्रभागता विभावनापललापपंडितां॥ अश्रुनेत्रोर्मवारीतुः ख
 शोकप्रकर्षजं। यथा। उत्पल्लसोर्नयनयोरुप रुद्र हृत्तिं बाष्प्यं कुरुस्तिरतयाधिरता नुवंधे। अस्मिन्तल
 क्षितनतो नत भूमिभागे मार्गे पिसातिखलुते विषमी नवंति। अत्र बाष्पशब्देन लोचना अयमश्रुच्यते नैमं

सहति

२५

कु

एतेन। रसेसारश्च मत्कारः सर्वत्रैवानुभूयते। तत्र मत्कारकादित्वे संवृत्तिपुत्रो रसः। अतस्तत्पुत्रमैवाहं हृत्ती नारायणो
 रस इत्यप्यस्ती। तथा हि। विभावानुभावव्याभिवाः प्रतियत्त ५ रिच्छाभिने परस्परं नैदा न चत्वारः स्त्रीका यष्टि व
 रेणु। एवं शांतस्यापि वरुणं नमुमुस्तूणां वैराग्यातिशयं प्राप्तिं ये। एवं नयानकस्यापि वरुणं नत तद्यत्कीर्त्तमादिव
 प्रतिपादनाय। वस्तुतस्तु कविभिः स्वशक्तिप्रदर्शनाय मित्रपद्वर्थादिनिर्माणवत् तत्र तत्र तत्र तत्र दण्ड
 ते इत्युपरम्यते। सात्विकभावानाह। स्तंभः स्वेदो धरो मां चः स्वरभंगो थवे पथुः। वैवर्ण्यमश्रुप्रलय इत्यष्टौ सा
 त्विकामताः। कमेण लक्षणोदाहरणानि। स्तंभश्चेष्टाप्रतीघातो हृषश्चिर्घ्नभयादिभिः। यथा। तं बीक्ष्य वेपथुमर्त
 सरसांगयष्टिर्निक्षेपणाय पदमुद्धृतमावहंती। मातां च लब्धव्यतिकरा कुलिते वसिंधुः शैलाधिराज तनयानयये
 न तस्ते। वपुर्जलोद्गमस्वेदो रतिघ्नमश्रमादिभिः। यथा। हिमवत्पायादिशदाधराणामापीडुरीकृतमुखवज्रवी
 नां। स्वेदोद्गमः किं पु सषांगना नौ चक्रे पदं पत्रविशेषकेषु। यथा वा। श्रीरिषापाणि रप्यस्याः पारिजातस्य पल्ल
 वः। कुतो न्यथा स्रवत्येष स्वेदकु ज्ञाम तद्रवम्॥ हृषद्भितभयादिभ्यो रोमां चोरो म विक्रिया। यथा। सा बाठ
 न बते क्षितेति निविडं संयम्य बाबोः स्वजा भूयो व स्यासि तां शठेति निविडं संतर्ज्य संतर्ज्य च। आलीनां पुर
 एव निहृतिपरः कोपाद्रणान्तपुरं मानिन्या चरणप्रहारविधिना प्रेषानशोकीकृतः। मदप्रमदपीडादेव
 निर्भस्वि २

प्र

त्याहुः ॥ ५ ॥

४१०

२४

स्त्रियावांतनिष्ठीवनादिके येनैभवे सदेवाश्चर्यं कुतः परमानंदरूपो रसो बोध इति । एवं भये पि । तथा शांतस्य त्य
 क्तसर्ववासनेषु कथं विज्ञवतुरसत्वं । विषयिषु पुनः सर्वविषयो परमो पस्त्रित्वा कथं रसत्वं । तदुक्तं । तयत्र दुःखं ननु
 र्वं न चित्तानवेषणगो न च का विरिष्ठा । रसः प्रभूतः कथितो मुनींद्रैः सर्वेषु नावेषु शमप्रधानः । एवं रौद्रोर्द्धतो वी
 रादभिनो । विभावादिसाम्यात् । नवछायी भेदकेः तस्यापि नियामकसुखप्रेक्षितत्वात् । यत्पुनरुक्तास्यनेत्रता
 रौद्रेषु वीरास्तु भेदितः । तन्न । क्रोधसंवारिणि वीरे उद्भूते च तथा स भवेन भेदकत्वाद्युपपत्तेः । न च विवेचकत्वा
 दिभेदकमिति वाच्यं । क्रोधव्यभिचारिणि वीरादावपि अविवेचकत्वसंभवात् । एवं दानवीरादीनां भावत्वे
 नैवगतार्थत्वम् । एवं दौतवास्त्यो नरसौ । भावत्वे नैवगतार्थत्वात् ॥ ननु कथं तर्ह्यजविलायादिकं कविभिर्व
 र्यत इति चेत् । उच्यते । अजमही पप्रभृतीनां स्वस्वप्रियादुरागप्रकर्षप्रतिपत्त्यर्थं । अतएवाजमही पतेरिदुमती मु
 क्षिपदे हत्यागोपिका लिपासे नववर्णितः । यथा । तीर्थे तीर्थव्यतिकरभवे जलुकन्याशरदोर्देहत्यागादमर
 गणनालेखमासाद्य सद्यः । प्रकाशकाराधिकचतुरयासंगतः कांत्या सोलीलागारे धरम तपुन नंदिनाभ्यंत

३३

२४

१५

तेषां

उच्यते। रौद्रशक्त्या तु जनि तं वै रक्तवर्णं मनसो भयं। शेषेक्षणदिभिर्गर्हजुगुप्सेति निगद्यते। तत्त्वज्ञानापरिहृयदि
 निर्वेदः स्वाद्यमाननं। शक्त्यादिनिरुक्ते शोकादिप्रकृतिकानां कैरुणादीनां रसत्वे विरोधात्। न च तेषां तथाभूत
 त्वेपि अभिव्यक्तानां दाशविंशतमना सह अभिव्यक्तानां रसत्वमिति वाच्यम्। एवमपि स्वाद्यं शेरसत्वं विरोधात्। अ
 थालौकिकविज्ञावाद्यभिव्यक्तानां तेषां रसत्वं सुचितं सुरते दंतादिघातस्यास्वाद्यत्वं वदिति चेत्। पूर्वोक्तं तु चा
 पिपासादिना नाविधुः खहेतुं जनि तं वै रक्तव्यस्यापिरसांतरात्वापत्तेः। सुरते दंतादिघातस्य बलवत्का
 मसंभवदुःखनाशकत्वेन भारापगमे सुरिवनः संवृत्तांस्मृतिवदुपादेयत्वं। किंच शोकादिहेतवस्तावदां
 नैदविरोधिनः कथं परमानं स्तुपं रसं व्यंजयंतु। यत्तु शोकादयो पिरत्यादिबन्धप्रकाशशान्तसुरवात्मका
 इति तदुन्मत्तं प्रलपितम्। किंच सामाजिकेषु मृतकलत्रपुत्रादिकानां विभावादीनां शोकादिस्वाधिभावस्य
 च वर्तनीयेनाजुमहीपालादिना सह साधारण्यं श्रुतादिदर्शनाच्च वर्तनीयतन्मयी भावतं चापेक्षितमिति कथं
 ब्रह्मानंदसहोदरो रसो बोधः कथं वानामंगल्यं। अतएव केचिदजविलापादिकं न पठंति। वीभक्तुपुत्राद्युप
 शोकादिस्वाधिभावादीनां ३

म

विमर्शो विदुषी तद्विधेयं नादुर्मनीषिणः ॥ ५ ॥

पि भवतां स्नेहेन यापयन् लवम् । आद्येवः कुसुमप्रसूतिसमये यस्याभवत्पुत्रः स यं याति शकुंतला
पतिग्रहसर्वैरुज्जयतां । तावन्नापद्यद्दिर्निर्वेदः स्वायमाननः । यथा । धन्यानां गिरिकंदरेति
वसतां ज्योतिः परंपर्यतामानं राश्रजलं पिबंति शकुनानिः शंकमं केशयाः । अस्माकं तु मनोरथो
परिवितप्रासादवापी तटः । अकाननकेलिकौतुकजुषामासुः परं क्षीयते । विवेकः स्मृतिचातुष्यं
व्यञ्जितादिभिर्व्यस्यं जायते विदुषामेव विदुस्तद्विवेचने । यथा । आनीतैव मया सीता किं
नानीतं मुरदिषः । सचेदया तिलं कापी न जाने किं करिष्यति । निंदादितः परावज्ञागर्वो
सूयादिक्रुद्धवेत् । यथा । अपहृतो हि मस्मीति माते मनसि भूयः । विदुरवेषु न मे रवः । प्रहर्षं जातु
वाञ्छति । वस्तुतस्तु भैरवराहस्यवीरादुतधत्तारं साः । तथा हि । इष्टनाशादिभिश्चेतो वैरुषं शोकं
यथावा । अनुयास्यन्मुनितनयां सहसा विनयेन वारितप्रसरः ।

ध चनेतेभ्रवौजातेसर्वमेमेध्यशोणितवसामांसास्थिलालामयं। भीरुणाभयदंत्रपास्यदंमिदंवि
 धाविनीतात्मनातन्मूढैःक्रियतेवथाविषयिभिर्यथोभिमानग्रहः। अंगभंगादिभिश्चेतोविका
 रोहासउच्यते। आदिपदाधिकृतवचनानीति। यथा। नास्माकंजननीतथोज्वलकुलासधुत्रिया
 णांपुनर्वृत्तकाचनकन्यकारवलुमयातेनास्मिताताधिकः। अस्मच्छालकमित्रमातुलसुतामि
 थ्याभिशाहायतस्तस्मैपंचविशानमयास्वग्राहणी। प्रेयस्यापिप्रोजिता। अहेतुःपक्षपातोयस्तस्यना
 स्तिप्रतिक्रिया। सहिस्नेहात्मकस्तंतुरंतर्मन्महिषीसीव्यति। यथा। यस्यत्वयाव्रणविरोपणमिंशु
 दीनौतैलंन्यधिच्यतंमुखेकुशासूचिविद्धे। श्यामाकमुष्टिपरिवर्द्धितकोजहातिसोयंनपुत्रं
 तकःपदवींमृगस्ते। यथावा। पातुंनप्रथमंयवस्यतिजलंयुष्मास्वासिक्तेषुयानादतेधियमंडन

७५
२२
स्त्री
ध्या
को

कथं देवीकृता शोभनवतीं चितां। प्रतिकलेषु तैस्तपस्य प्रबोधः क्रोध उच्यते। यथा। मय्येव विस्मरणदारुणा चि-
तवृत्तौ वृत्तैरहः प्रणयमप्रतिपद्यमाने। भेदाद्भुवोः कुरिल्लयो रतिलोहिता स्या भग्नं शरासनमि-
वातिरुषास्मरस्य। विस्मयश्चित्तविस्तारः परार्थातिशयादिभिः। यथा। कस्त्रेनाद्यगते नरं दुमनसा
मृद्वस्तितास्त्रेष्ठया सत्यं कृष्णकरवमाह मुशली मिथ्या वपश्या ननं। व्यादेहीति विकीर्णिते तु वदने ह-
स्वासमग्रं जगन्माताय स्य जगाम विस्मयः प्रशंसाया सबः केशवः। भयं चित्तस्य वै-
कल्यं रौद्रादिज-
नितं विदुः। यथा। मंत्रांस्तुष्टि तेजोऽपि रसकं ध्यात्वा इरिषासुराः शुष्यन्तालुभिराकुला कुलपदेति-
वृग्निरुत्कर्षिभिः। अधन्यैरिह जीवितेशमहिषव्याधू मूढमाविलं पश्यंते करिमांसघस्मरणलो-
लेयकाः पल्लवः॥ गुणसागर्हणाथानां दोषसंदर्शनादिभिः। यथा। तन्मध्यं तदुरस्तदेव वदनं तेलो-

तु
२२

तः तिरुद्रतोरसः। अथैषां स्थायिभावाः। इतिह साहशो कोचकोधाश्चर्प्यभयं तथा। नुगुप्साहासवासत्यनि
 वेदिधैर्यमेव च। द्वादशस्थापिभावास्ते गर्भाः। परिकीर्तिताः। क्रमेण लक्षणोदाहरणानि। मनोनुकु
 लेष्वथेषु सुखसंवेदनं रतिः। विभावाद्यैरभिव्यक्ता सेवन् गारतांगता। तद्रूपेणैतानि व्यञ्जितिर्यथा।
 हरस्तु किंचित्परिवृत्तधैर्यश्चन्द्रोदयार्भङ्गवां वराशिः। उमासुखेर्विबुधफलाधरोष्ठे व्यापारयामास
 विलोचनानि। कायरिभेषु सारं भस्त्रेया नु साहज्यते। तद्रूपेणैतानि व्यञ्जितिर्यथा। मन्त्रजिबवतो
 भिवाघचरणवाटछलेनापतीनाश्वास्याक्रमसुखान्मुहुः प्रियसरवान्नैष्येयान्नसमादिश्य च। आ
 रंभजगृहे महेन्द्रशिवराजुश्चैर्नभोलघने रंहस्वीरघुर्नार्थपादरजसामुच्चैः स्मरन्मासुतिः। शोक
 चित्तस्य वैधुय्यमिभीष्टदिरहादिभिः। यथा। यस्याः कुसुमशय्यापिकोमलाग्या रुजा करी। साधिशोते

दंभो निधेः

मामनेति। सापिनिर्वेदविशेष एवेत्यवधेयम्। रुद्ररादयस्तु सम्यक् ज्ञानप्रकृतिः सांते विगतेषु नाय-
 को भवति। सम्यक् ज्ञाने विषये तदसौ रागस्य चापगमादिति तत्त्वज्ञानप्रकृतिकत्वं मंगी कुर्वन्ति। सांते
 यथा। साधारणो निर्गतकः कन्यामन्योऽपि याचते। किंपुनरुत्तमं जेता प्रपौत्रः परमेश्विनः। अत्र राम-
 स्योदात्तप्रकृतेर्मर्तिनकृत्यै विषये प्रवर्तते। प्रवृत्तौ च नोपरमते। सावसीतेयं मम स्वीकारयोग्येत्ये-
 व रूपेण प्रवृत्तौ रावणप्राथनात् लक्ष्मणप्रोसाहनाभ्यामुदीष्यमानाः समुपजायमाना व्रीडावहः स्था-
 स्मृत्यादिभिः कालोचितोत्तराभ्यामुदीष्यमानैश्चां विवेकवाढुष्यधैर्यैर्दिभिः संसृज्यमानो दांत रूपेण
 निष्पद्यते। अयं च धैर्यस्वायिभावाख्यो दांतोरसः। उद्धतो यथा। सुदः संत्रासमेते विजहत हरयोभि-
 न्तशक्रेभकुंभायुष्मदेहेषु लज्जां दधति परममीसायकानिःपतंतः। सौमित्रेति वृषात्रैवमसिन-
 हिरुषां न ब्रह्मेघनादः किं विद्मर्गिलीलानियमिततुलधिं राममन्वेष्टयामि। अयं च वर्गप्रकृ-

प्रकृतिकत्वाद्वास्यः। स्नेहेनैव प्रकृतिः प्रियावसंगतिशीलाप्यनायको भवति। स्नेहस्तु साहचर्यात् प्रकृतेरुपकार
 संबंधात्। निष्पत्तिमनोवृत्तिं सनमसिद्धावपेशलालापः। अन्योन्यं प्रति सुहृदो व्यवहारो यस्य समस्तत्र। यथा
 प्रसूतिप्रमदाश्च सुस्निग्धस्फारलोचनालोकः। आर्द्रांतकरणतया स्नेहादयं भवति सर्वत्र। यथा वा। क
 दृष्टत्वं न वयो वनो सिचपलाः प्रायेण गोपांगनाः कैसो भूपतिर ब्रूनालमृदुलग्नी वा वयंगो दुहः। तथा
 चैजलिना भवन्तमधुना वृंशवर्नमदिना मायासीति रिति नैदगोपवचसा ह्रीणो हरिः पातुवः। अयं च
 स्नेहप्रकृतिकत्वात् प्रेयान्। तदुक्तं। अहेतुः पक्षपातो यस्य तस्य नास्ति प्रतिक्रिया। सहिस्नेहात्मकस्तनु
 रंतर्ममालिखीव्यति। शांतो यथा। मानेस्त्वानि निरवंडिते च वसुनि व्यर्थं प्रियातोर्थनिस्सीणो बंधुजने
 गते परिजने भ्रष्टे शानेय्यो विने। सुष्माकंबलमेतदेव सुधियां यज्जह्नु कन्यापयः प्रतप्रावगिरं। द्रदंतु
 रदर। कुंजो निवासः क्वचित्। अयं च निर्वेदस्थाधिभावः शांतो रसः। अन्येषु नरस्य धृतिप्रकृतिकत्वात्
 वतो १

१३

मेदोप
२०

२०

शरवाश्चमंदिरास्तेषां वित्रैः
 र्णहारदिभूषणैः॥ फलं मधुनिहर्म्याणि शारवानंदनशारिवर्णाः। अयं चाद्रुतो विस्मयप्रकृतिकत्वात्। भयान
 कोपया। गर्वग्रंथिलगर्ज्जरुवरकरः कर्णाटककर्णाटवी दावाग्निद्रिडिंड्रदण्डिलनो गौडेंद्रनिद्राहरः॥ हस्मी
 रप्रमदामदालसलसद्गुनर्त्तनस्तंभनः प्रस्थाने तव कर्णाडिंड्रमडमत्कारः समुज्ज्वलते। अयं च भयप्रकृ
 तिकत्वाद्भयानकः। बीभत्सोपया। पेत्तैः कंकालकूटैरतिविकटतरांकंठमालांदधानामग्जास्त्वयानमस्ता
 रसदशिवशिवाभैरवंक्रंदमाना। वेगादामोद्यं कंठं फलमिव मृदुलं मुण्डमास्येत्तिपंती क्षोणीमाकम्प
 यन्ती क्षयरजनिसमाराक्षसी प्राडुरासीत्। यथावा। पायं पायंतवारीणां शोणितं पाणिर्न पुटैः। कोणपाः
 सहृदयैः तिकवैरैरत्र भूषणाः। अयं च मृगुष्माप्रकृतिकत्वाद्बीभत्स इत्यभिधीयते। हास्योपया। स्थाने
 यस्य चरंति भैक्षमनिर्गन्तुहेनपुष्पादृशाः सस्यादच्युतमूलसिखेन वशाद्वन्यः पवित्रालयः। किं त्वे
 स्मत्प्रतिवेशि विप्रवनिता धातुः प्रसक्तंगता हती स प्रसवेति सूतकमिति स्थानांतरंगम्यतां। अयं च हास

२०

त्वानस्था युक्तमौक्तिकोक्तारकिरः कैरस्यनार्यकिरः। उन्नीतं चतुरंगसेन्यसमरत्वं गुरुरंगधुर्ध्वं चतुस्तुम्भ
 तिष्ठन्ति पन्निवशयशः क्षोणीजवीजव्रजम्। अयं चतुर्विधोऽप्युसाहप्रकृतिकत्वादीरइत्यभिधीयते। करु
 णोपया। गृहीणी सविक्कः सरवीमिथः प्रयशित्वा ललिते कलाविधौ। करुणा विमुक्तेन मृत्युना हरतात्वां वतमि
 ने मे हतं। यथावा। हृदयान्नापयातो सिद्धिस्तु सवसिद्धयसे। वसरा मगतो सीतिसंतापादनुमीपमे। अयं शो
 कप्रकृतिकत्वात् करुणः। रोद्रोपया। अन्योन्यास्फालभिन्ना द्विपरुधिरवसासां द्रमस्तिष्कपंके भग्नानां स्याद
 नानामुपरि कृतपदव्यासविक्रांतपत्तौ। स्फीतास्तृकानगोष्ठीरसिदशिवशिवात्कृष्यन्त्यत्कवर्धे संग्रामे
 कारणं तः पयसि विचरितुं पांडिताः पांडुपुत्राः। अयं च क्रोधप्रकृतिकत्वाद् रोद्रः। अद्रुतोपया। जातोपस्तप
 सां बलेन सहसाराज्यतोयां द्विजं स्पृष्ट्वा विधकुतहलेन समन्तज्जलयाजी चयः। येनाकारि स हस्तलेख
 नरुषासगंतैरकोतुकादायातः सहसा सवित्रविभवः श्रीगाधिविस्तुतादा। यथावा। अंशुकानि प्रवालानि पु

१५
अथा
न्यो
१८

सननभोभागवि स्याद्मन्वा रेसुधिश्चरुः। स्यात्तस्मिन्नेवेन्द्रः एते तु सनपमस्यादिष्योऽसौ होषो धादयत्वमेव
 रम्। दीर्घो ह्यसच्छगितविकलोलैर्कपितासापुटांता संख्या शून्यं गणयति मृगी लोचना के कणा
 नि। शापहेतुको यथा। निश्वासेनाधरकिसैलयस्त्रे शिना विक्षिप्यती शुद्धस्नानात्परुषमलकं नून
 मार्गडलैवि॥ मन्त्रयोगः सुखमुपनयेत्स्वसज्जोपीति निजामाकांक्षंती नयनसलिलोत्पीडरुद्रावका
 शम्। अथ वीरादीनां क्रमेणोदाहरणानि। तत्र वीरो दौ न धम्मदिया पुंस्त्रे दाञ्चमुर्विधिः। आघोषयां॥ ना
 शिष्यः किमभूद्वः किमभवन्नापुत्रिणी रेणुकानाभूद्विधमकाम्मुकं किमपि वः प्रीणा तु रामत्रया।
 विप्राणां प्रतिमंदिरं मणिगणो निभ्राणि दंडाहते नास्तीनां समयाय मोषिमहिषेणाभोसिनो दाहितः
 द्वितीयो यथा। राज्यं वसुवदेहश्च भाष्यभ्रातृ सुताखये। यञ्च लोके मदायत्तं तच्छर्माय स दोषताम्।
 तृतीयो यथा। तयेति गगमुक्तवते दिलीपस्यः प्रतिष्टं भाविमुक्तवाहुः। सन्यस्तशस्त्रो हरये खदे
 हमुपाजयत्किञ्चिदमिवाभिवस्य। चतुर्थो यथा। निस्त्रिंशनुदितारिवारराघटाकुभास्त्रिकुशवर

त। गुर्वादिपारतं त्र्येणमनोर्देशोतरोच्छ्रितः। प्रवासो मुनिकोपेनयंत्रणीशापउच्यते। मुनिरि
 त्युपलक्षणम्। देवतादीनां। अनोरेकतरस्मिन्नावतिलोकांतरं पुनर्लभ्ये विमर्शयते य
 देकस्तदा भवेत्करुणविप्रलम्भ इति मूर्च्छितनायकादिविषयः करुणविप्रलम्भोप्यन्योस्तीति प्रीचः। क्रमेणो
 दाहरणानि॥ न्यवद्भू भौगिकैतस्यालज्जालोलविलोचनं। अंतःस्मितसुधासिर्लभ्यार्द्रवचोमयि।
 विरहो यथा। समानकुलशीलयोः समरुचोः परायत्तयोः परस्परविलोकनाकुलितचेतसोः प्रेयसोः॥
 तदुत्वं मनुर्विंदतोर्वकुविधौ विधिर्निंदतो रश्मि विनिवेदना विरेदिदना वद्धते॥ इष्यते को यथा। कांते
 न प्रहितं करे परिऊने नानि विवेश्यादरामौ लोममथलेखमन्यसु दृशो दृष्ट्वा यथा माक्षरम्। नासाग्रप्र
 हितांगुली किं सल्यं पाणो निषिक्ताननं दीर्घनिः श्वसितं मनाम्बुहसितं क्षुतं बतन्वाशिरः। प्रवा
 सहेतुको यथा। सांत्वप्रायेर्नयनं सलिलैर्गण्डुमाष्टुमानेकांतेति र्यद्भूतवदना रुधती वाष्पय
 धिनियवचने॥

१८

नर

१८

रतिभावालो वनालाभत्वं विप्रलम्भत्वं । तदुक्तं महाराजेन । भावो यदारतिनर्मिप्रकषमिधिग
 छति । नाधिग छति चामां छति विप्रलम्भस्तदो व्यन इति सत्व ३
 स्मितेजल्यितं तच्चातन्निजमंदिरं निजसरवीभ्रांत्यातया विष्कृतं । कांते तु स्तनयोरथ श्लथयति
 शोभं सरवीं च फनावालां मीलित दृष्टि नम्रवदना धिं प्रां बुधौ मज्जति । यथा च । आयातां सि विमुं
 च वेपथुभरं दृष्टासि केनापि नो नीलं चोलममुं च मुंच हरतु स्वेदनिशाथानिलः । इत्येतत्तयस
 न्तकं ठमसकृधामीति तल्पंगता त्रस्पंती परिरभ्यते मुकृतिभिः स्त्रैरं न वस्त्रैरिणा । अपरस्त्व
 भिलाष विरहेष्य प्रिवास शाय हेतुक इति पंचधा । सच संगमप्रत्याशा कालीनस्तदनुत्पादः १८
 अभिलाष इच्छा । देवो केपि गुर्वीदिपारतं श्रीविरहः देशे क्यशति विशेषणात् प्रवासाद्देदः कथि
 तः । अतएव प्रोषित भर्तृका विरहो कंठिताभिन्नेति कथ्यते । स्वतंत्रे छेन मुनिना तथैव विभागा
 करणात् । सपत्नीसंगते कांते कोप ईर्ष्या समुद्भवः । प्रणयकोप हेतुको विप्रलम्भ इति केचि

दि भावानुभावव्यभिचारिसंयोगादसंनिवृत्तिरितिसूत्रे कथमिलितानां निर्देश इति चेत् । उच्यते ।

अत्र पुनः स्यादुदियासभावः परमकोदं उमनाततज्यम् । इत्युक्तस्तत्र सरामभद्रो निद्रादरि-
द्रोरजनीमनैषीत् । इत्यादौ प्रत्येकमेवरसोद्बोधान्नमिलितानां हेतुत्वमिति चेत् । नां इष्टापेक्षे-
न च सूत्रे मिलितानां कथमुपायानमिति वाच्यम् । व्याघ्रादिव तावता न पृथगर्णैर्कांतिकत्वं
बोधयितुमिति केचित् । केचित्तु यत्रान्यन्नास्ति तत्रान्यतमदयादोष इति वदन्ति । अथैते श्वेव
केषां चिद्वेषानभिदध्यहे । तत्र भृंगारवीरकरुणारौद्राद्भुततपानकाः । बीभत्सहास्येयांसशांतो
दांतो द्रुतारसाः । तत्र भृंगारो विप्रलंभश्च संभोगश्चेति सांदिग्धाः । उभयोरपिरतिप्रकृतिकत्वात् । तत्रा-
द्यः परस्युरादलोकनं दुर्वनाद्यनेकप्रकारिष्वसंभोगत्वसामान्यमाश्रित्य एक एव गण्यते ।
संभोगत्वं चरतिप्रकृतिवत्त्वे सति विप्रलंभमभिन्नत्वं । यथा । विन्यस्तीकरपल्लवे करतलं मंदं
संभोगो विप्रलंभश्च शृंगारोऽद्विधामतः ३

दामोदमाद्यनिर्गलितं दाम

तथासजातीयविजातीयैरतिरक्ततन्मूर्तिमान् किं चावप्रसवशमिनः स्थायीभावउदाहरति ५

अतएवाहमुनिः। विरुद्धैर्विरुद्धैर्बन्धैर्विधितेनयः। आत्मभावं नयत्यथात्मस्थायी लवणाकरः। अन्ये
प्याऊर्जाविरंचितेवतिष्ठन्तेसंबन्धतेनुबन्धुभिः। रसत्वंयेप्रपद्यन्तेप्रक्षिप्तंस्थायितोवते। विरमितिब्य
भिचारिबुधसाय) अनुबन्धिभिर्बिभावादिभिः। ननुसर्पदनुकुलितेयकिंशुकानां वनाली ललितम
धुपमालाविभ्रमंसंतनोति। इहघनमकरंदस्यंदृष्टगालैवालीविलसतिसहकारश्रेणिराक
दकुंजा। इत्यादौतारुण्योन्मादलीलानवामिवसदनैवक्रवाचां नवीनापुष्पेषोवैजयंतीप्रति
दिनैस्तुलौकापिलावण्यवापी। मय्यादिलोकस्थैः सकलयुवमनोबन्धनागारमुञ्चेत्थातु
यप्रोठसीमास्फुरतिममपुरोमान्मथीकापिमाया॥ इत्यादौच। प्रेमपल्लवितलोचनांतयो
रंतरानिपतितानंतरालयोः। आवयोर्दहनिगूढभावयोर्वेदकः सुमुखिरवेदमांतरं॥ इत्यादौच।
विगलिततुलना ३

० सचनकाप्यस्तिस्वविस्वरूपत्वात्। नाधिघटादिवद्वाप्यः। फलव्याप्याभावात्। चर्बणानिष्पत्त्या
 तस्य निष्पत्तिरूपचर्पते। यथा वृत्तिव्याप्यत्वात् सत्यदस्युच्यते। तदुक्तं फलव्याप्यत्वमेवास्य शास्त्र
 कृद्भिर्निराकृतं। अलण्यज्ञाननाशाय वृत्तिव्याप्यत्वमिष्यते। साचवृत्तिः काव्ये व्यञ्जनामूलनेति स्म
 र्त्तव्यम्। सावतत्वमसीत्यत्रैव काव्येशदार्थाभ्यां साक्षात्काररूपा जायते। तेन रससाक्षात्कार इति वा
 वहारः। यः साक्षादपरो ब्रह्मेति चैतर्थांशे साक्षात्वाच्च। अथ कः पुनरयं स्थायी। न तावच्चित्तवृत्ति
 तस्या आशुतरविनाशिन्याः स्तेष्यसिंभवात्। अन्यस्य वस्तुमशक्यत्वादिति चेत् तदा उच्यते।
 आप्रवर्धे विरुद्धा विरुद्धं नावा विधिं न प्रवाहश्चित्तवृत्तिसंतानविशेष एव स्थायी। नवतस्याशु वि
 नाशित्वेन कथं तस्य स्थायित्वमिति वाच्यम्। वासनात्मतया स्वरूपतया अवस्थानसिंभवात्॥

सा.सु.

१४

ति

१६

एतेन प्रतीतेऽर्थित प्रमादगतत्वेनो^पस्थितोपि साधारणोपायबलासाधारण्यमुपागच्छन्विदात्मनास
हाभिव्यक्तंस्तत्कालोल्लसच्चर्ममाणैकप्रमाणोविभावादिजीवितावधिःपानकरसन्ध्यायेनच
वर्ममाणःपुरश्चपरिस्फुरन्हृदयमिवप्रविशन्नसंबन्धिणमिवालिङ्गन्नअन्यसर्वमिवतिरोदधत्
ब्रह्मार्जुनदसहोदरोऽलौकिकचमत्कारकारीशृंगरादिकोरसः।अस्यार्थः।ननुप्रागसिद्धे कथं त
स्यप्रतीतिरित्यत आह।वासनात्मतयेति।भावीवर्णनीयतन्मयीभवनयोग्यः।पोतःपुन्येनेति
अतएवभूमादितोक्त्यादिज्ञानवदविभावादितोरत्याद्यभिव्यक्तिः।रत्यादिभावस्यापि साधारण्य
रसो बोधकारणमित्याह।साधारण्यमिति।अन्यथासीताचालनकरत्यादेरात्मगतत्वेन प्रती
तेऽसम्भानां द्रीडातंकादिभवेत्।परगतत्वे त्वस्य तापातः।सम्भानां रससाक्षात्कारादुपपत्तिश्च॥

एवो

१६

नि। अत एवोक्तैः विभावे रजुभावे च सात्विके च निवारिभिः। आनीयमानः स्वादुर्त्वेच्छाभिभावे रसः स्मृतः ११

हृतविशेषाः रसहेतवश्चैतन्मात्राकारे वृत्तिर्व्यञ्जने वेत्यवधेयम्। अस्यां चाभिव्यक्तौ प्रमार्गसहृद
यहृदयमेव। अत एवोक्तैः। रसोभिमानो हंकारः भृङ्गार इति गीयते। यो यस्ति स्यान्वयात्कार्यं कमनी
यत्वमश्रुते। विशिष्टा दृष्टजन्मायं जन्मिना मंतरां तं सु। वासनापरपथ्यायः सुखहेतुः प्रकाश
ते। भृङ्गारी चैतन्मयः काव्ये सर्व रसमयं जगत्। स एव चेदभृङ्गारी नीरसं सर्वमेव तत्। तदुक्तं ॥
आदिसौकर्यं तादिसीकं बंधं च ॥ अत एव। पश्यति स्त्रीति वाक्ये हि न रसः प्रतिभासते। विलो
कयति कांतेति व्यक्तमेव प्रतीयते। अत्रेदं बोध्यम्। वासनाविशेषवर्ता सामाजिकानां वासना
त्मतया स्थितं स्थायीरत्यादिको भावः पौनःपुन्येन रत्यादिभिः समंग्रहीतकार्यकारणभावं स
बंधैर्बिभावादिभिः परिहृतविशेषैः संबन्धविशेषस्वीकारपरिहारानियमानवसायासाधार

इ

नि ५

परितो वक्षिमावधूमाह्वयक्षिमाव)

वितावधिरिति। अस्यां चाभिव्यक्तौ लिंगोपहितलैंगिकभानवधिभावादिसंज्ञे दोषावश्यकः॥
अतएवोक्तं भरतेन। स्वादः काव्यार्थसंज्ञे दोषाभावेन संमुद्रवः। काव्यार्थो विभावादिः तेषां संज्ञे दो
ज्ञानं तेन विभावादिसमूहालंबनात्मारस इति निर्गलितोर्थः। अतएव काव्यप्रकाशेऽपि पात्र
करसंन्यायेनेति। न चुरसस्तावत्सामाजिकनिष्ठरत्नबोध एव सकथं रामादिसंबंधित्वेनावग
तेभ्यः सीतादिभ्यो भवतु। असंबंधादिति चेत्। न। विभावादीनां साधारण्यमत्रापेक्षितं। साधार
ण्यं च परस्मिन् संबंधिविशेषसंबंधित्वेनाज्ञायमानत्वे सति ज्ञायमानत्वं। न च सीतात्वादिसंज्ञानेक
पमेतादृशं साधारण्यमिति वाच्यम्॥ तदा विभावादिव्यापारमहिम्ना सीतात्वादियरीहरेण
स्त्रीत्वादिने वज्ञानात्। अतएव कारणादीनां संज्ञा भेदोपि घटते। अतएवोक्तं भरतेन एवपरि
* तेन। पाठादर्थः क्रवागना ततः संज्ञाते सते। तदा स्वादमवै काव्यो हृष्यत्यंतमुरि वः क्षणम्॥ ततोति
* विषयस्यास्य स्वरूपावस्थितौ निवृत्तिः। व्यप्यते इति निःस्पंदो वेन तस्य निमित्तमित्येति परस्ती। ५

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

बोध इति चेत् । अयमाशयः । काव्यो हि विभावादिभिरभिव्यज्यते स्थायी । अस्यां चाभिव्यक्तौ अतः क
 रणवृत्तिरूपार्था चेतन्यार्थानन्दस्वरूपः आत्मापि भासते । विदांति न ये सर्वस्मिन्नेव ज्ञाने आत्मभा
 मनैष्यत्यात् । आत्ममनोयोगघटितोयाः आत्मभानसामग्र्याः सच्चिन्मसत्यात् । एवंच सत्तिका
 व्यदर्शनिश्रवणमहिम्ना उक्त्या भिव्यक्त्या चेतन्यस्यानन्दं शो आवरणभंगः क्रियते । तथा चरत्या
 यव छिन्नं चेतन्यं आनन्दं शो जगत् आवरणमनन्दरूपतया परिणतं रस इति निर्गलितोर्थः । इ
 ममर्थं क्रतिरप्याह ते स्तिरीयशाखायां । रसो वै रसः रसः ह्येवायं लब्ध्वानन्दो भवति । अयं जीव
 । आवरणं त्वज्ञानमेव । ज्ञानान्नैतरे । त्वावरणभंगाभावान्न रसो बोध इति ध्येयं । ननु केन रस
 नान्नैतरे स भवतीति चेत् । न । विभावादिज्ञानाभावात् । अतएव वक्ष्यामो विभावादिज
 न १ जी ३ सन २

३

१०८

च२

दीपनसंज्ञक इति। अथाहुनार्वः। स्थायिभावानुभावयतः कदाक्षुजलेपादयो रसपरिपोषकः
 अतएव भरतः। अनुभावो विकारस्तु भावसंस्त्वनात्मक इति। सात्विका अप्यष्टौ अनुभावस्तु
 पादकते तु वक्ष्यते। अथ व्यभिचारी। सर्वत्रैवाभिमुख्येन चरंतो व्यभिचारिणः। स्थपित्युन्मग्न
 निर्मग्नः कल्लोला इव वारिधौ। वस्तुतस्तु विभावनां अनुभावनासंचारणात्मक व्यापारत्रयैव
 त्वमेव विभावादित्वं॥ ननु कारणादिशब्दसत्त्वे कथं विभावादिसंज्ञेति चेत्। उच्यते। सामाजिकनि
 श्रुत्यादीनामाराध्यत्वेन ज्ञाताः सीतादयो न कारणं येन तथास्युः। तेषांच विज्ञावनाज्जुभावना
 संचारणारव्यव्यापारत्रयवत्त्वात्तथाविधाः संज्ञाः। तेषांच व्यापाराणां यंधां कर्मरत्यादेरीषत्प्र
 काशः स्फुटतरः स्फुटतमश्च। फलं विगलितवेद्यांतरत्वेनावस्थितिः पुरस्फुरणादिचमत्का
 रित्वंच। अथांतःकरणवृत्तिविशेषस्य रत्यादेरभिव्यक्तत्वावेव कथं परमानंदस्तपोरसा

रव्यः

१४

कामरूपरा

नी

तद्वच्य व्यतिरेका कुविधा तात् २ अस्तित्वो दो तदभावात् २

लक्ष्यते। अत्र वच्यपदे नाध्व्यत्वं लक्ष्यते। स्त्रीकृषं प्रातपादनं ध्व्यं। अभिधां मूलोऽसंलक्ष्यक्रमेण स
भावादिने देनां न तो प्यलक्ष्यक्रमध्व्यत्वमैव उमाभित्यय क एव गण्यते। तत्र सप्रमाणं रसरस
रूपमाह॥ ॥ व्यज्यते यदि चेत्कार्यैः कारणैः सहकारिभिः। काव्योपासैर्यदा स्थायी सरसः परिकीर्ति
तः। तत्र कारणैः रामसीतादिभिः। परस्परानुरागे परस्परं कारणैः। काव्यैः कदासादिभिः। लज्जाहा
स्यादिभिः सहचारिभिः सामग्रीसंपात्ते सहचरणान्सहचारित्वं। सहकारिभिरिति पाठे रत्पादरेकरूप
स्थितत्वं स्मितरुदितादिका यजिननायोगे न सामग्री वैरिआपादकैः काव्योपासैरिति। तथा च वि
भावानुभावव्यभिचारिभावसंज्ञा लाभ इति भावः। तत्र विभावो द्विधा। आलम्बनविभावो नायिकादिः।
उद्दीपनविभावो उद्यानादिः। तदुक्तं बहुवर्था विभावान्तेरागांगाभिनयाभिरिताः। अनेन यस्मात्ते
नासौ विभावः परिकीर्तितः। आलम्बनं स तु रसो यदा लब्धप्रवर्तते। उद्दीप्यते रसो येन स चो

मा १

पथिगिरां देवी नवी नो द्यत्पी नो भुंगपयोधरेव युवतिमंधिर्यमालंबते ॥ अत्र धन्यपदेना धन्यत्वं लक्ष्यते ॥
 अत्रार्थशक्तिमलायां जहत्त्वा धर्म्या वस्तुना व्यातिरेकालंकारे धन्यत्वं इति संलक्ष्य क्रमता ॥ अर्थशक्ति
 मूलं बध्न्यस्य परिदृष्टिसत्वात् ॥ शुद्धे संलक्ष्य क्रमो यथा ॥ विपुलपुलकपालिस्फीतसीत्कारमंतज्ज
 नितजडिमकाकुव्याकुलं व्याहृतं ॥ तव कितवविधाया मंदकंदर्पचित्तरसजलनिधिमांशो गताध्यान
 लग्नाभगाक्षी ॥ अत्र शृंगारो व्यंग्य इत्यसंलक्ष्य क्रमः ॥ संलक्ष्य क्रमो यथा ॥ उल्लास्य कालक
 रवालमहां बुवाहं देवेन येन जरठो जितिगजितिने ॥ निर्वापितः सकल एव रणे रिपूणां धाराज
 लैश्चित्रजगति ज्वलितः प्रतापः ॥ अत्रोपमालंकारो व्यंग्यः ॥ असंलक्ष्य क्रमो रसभावादि
 भेदेन संलक्ष्य क्रमो पलंकारवस्तु भेदेनानंतो ण संलक्ष्य क्रमत्वमेवं संलक्ष्य क्रमत्वं
 मरुवं डिमा जित्य एक एव गणयते ॥

इदं त्रयोदशपत्रां कष्टपुस्तकसप्तमपत्रिकायाः शोधपत्रम्

रसाभासस्य व्यंग्यत्वात्संलक्ष्यक्रमता। स एव संलक्ष्यक्रमो यथा। मातंगः किमुदं हितै किमफले राउं वरेजं बु
 काः सारंगा मण्डपामदेत्र जेत किं शून्येषु शूरानके। कोषारोप समुद्र वोक्तं स रा को दोरिभारेः पुरः सिंधु
 धानि नितुं कृते स्फुरति यत्तु जिज्ञितं ग जिज्ञितम् ॥ अत्र द्वितीय गज्जितं पदं प्रशस्त गज्जितं ज्ञातं तरे वाच्यं स
 क्रमिता। अत्र शब्दा क्रिन्मूलापाम जेहत्वा थार्था वस्तुना प्रस्तुत प्रशंसा लंकारो धन्यत इति संलक्ष्य
 क्रमता ॥ लक्षणायां राहं शक्तिमूलत्वं वा जिज्ञितं गज्जितमिति राहस्यं परित्यज्य सहत्वेन। लक्षणा मूलत्वे
 त्यं तनिरस्तुत वाच्योऽसंलक्ष्यक्रमो यथा ॥ उत्तं कार्यमभून्नवेति किमिह प्रष्टव्यमेतत्स्वपाहं नानुक्रमपित्व
 याप्रति कृतं कृत्यं स्वबुद्धौ वमे। त्वं ह्यनित्वदतोस्तिकाममपरेत्याख्या तमात्रेव सा व्रीडनम्र सुखी विलो
 क्य वसनं विनाश्रिते वाभवत् ॥ अत्र कृत्यपदेना कृत्ये परेत्यत्र वैरिणीत्यादौ लक्षणा ॥ स्वनाय कोप
 भोगकारिण्यात्विधियद्वाधवबुद्ध्या विश्वसि मियच्च तस्मिन्नुच्चिदग्धे दृढमनुरक्तास्मितधुक्त्वं वैविध्यं
 वनपात्रत्वमिति निर्धेदधानित्वात् असंलक्ष्यक्रमता। स एव संलक्ष्यक्रमो यथा। धन्यास्ते कवयो य
 दीयरसगारुध्याध्वसंवारिणी धावंती वसरस्वती दुतपदन्यासेन निः कामनि। अस्माकं रसपिच्छले

102

नामधने

असल

पुनः

१३

प्राचो मती) अस्माकं तु लक्षणामूलो यः... लक्षणं सोलस्य व्योम कमश्चेति षड्भेदा इति ॥ नवल-लक्षणार्थस्य व्योम गत्येनात्वं
 सौलस्य कमलं संलस्य कमल्यं वशादशक्तिमत्तुल्यं शक्तिमत्तुल्यमिति कथं तत्र स भाव्यत इति वाच्यं । इदं शक्तिमत्तुल्यं
 पूर्वकम् । विबुधैरभिधामूलः सध्वनिः पारकीर्तितः । शवाव्यव्यग्यक्रमावोधातेष्वोधा ज्ञेयिधामतः । अग
 एयो रसभावादिभेदेन प्रथमो ध्वनिः । यत्रेति । ध्वनिर्द्विविधः । लक्षणामूलो मिधामूलश्च । अयमेवा
 विवक्षितवाच्यो विवक्षितान्यपरवाच्यः । प्रथमो द्विविधः । अर्थतिरसं क्रमितवाच्यः । अत्यंततिरस्कृ
 तवाच्यश्च । द्वितीयो यैः संलक्ष्यक्रमव्यग्यैः संलक्ष्यव्यग्यैः क्रमेणैति ॥ अत्रादिपदात्ताभासादयः ।
 तत्र लक्षणामूलोऽर्थंतिरसं क्रमितवाच्यो यथा । कदली कदली करतः करतः करिराज करः का
 राज करः । छुवनत्रितयेपि विवक्षितं तुला मिदमुरुयुगं न च मुरु दशः । अत्र द्वितीयकदल्यादिपदं ऊ
 कदलीत्वादिलक्षणयाऽर्थंतिरेत्वविशेषरूपे वाच्यं संप्रक्रामितं । संप्रक्राम्यं ततिरस्कृतं वाच्यं यथा
 धन्यास्ते कंवेयो यदीयरसना रूक्षा ध्वंसं चारिणी धावन्ती वसदस्वती कुतपदन्यासे ननिःशोम
 ति । अस्माकं रसपिंडले पथि गिरा देवी नवी नो दयत्यी नो दुर्गपयोधरे वयुं वतिमं धिप्यमा
 बगतिर्ति गतिर्तिमित्यत्राजहत्वा ध्वनिं लक्षणार्थं शब्दस्य परिहृत्य स हत्वेन सुबवं । एवं धन्यासियाक
 थयसीत्यादौ जहत्वा ध्वनिमात्रं शक्तिमत्तुल्यं शब्दस्य परिहृत्य स हत्वेन सुलभं । धन्यासीत्यत्र भव्यासीति करणे

१३
 लक्षणोपपत्तेः १०३

निर्वचन
१ अथवा

लोतः।
रतिवृत्तं वा अतिनवीनास्तथैव जनयाश्रुमानान्यथासिद्धिः। युज्यते च। परं लाघवमापभवति। हितुना
नादीनां शान्त्येनेव जने कर्तव्यं गीतास्संभवात्। यं जनार्णयथा कथं चिन्तयन् मानादेव व्यंजकत्वादि
तिवदंति। यत्तु गतोस्तमर्क इति वाक्यश्रवणादहं बोद्धव्यादिवैशिष्ट्यान्तानाथोपि स्थितिर्व्यंजनयैवेति व
दंति। तच्चिन्त्यं। एकस्यैव धिर्गतादपरस्यैव धिस्मरणावदुपपत्तेः। नहि गजदशतोत्तरमाधोरणस्मरणे
पिरुत्तिर्मगीकुम्भ इत्यलं पल्लवितेन। अतः युञ्जीवयति स्वकीयविभवैः शक्त्या परं कुठितं नानाथं सरसी
करोति सहसा सामाजिकानां मनः। बाधाद्भीतिरहो फलप्रहिलया त्यक्ता परं हतः सेयं वारविला
सिनीव विदुषामास्ते हृदि व्यंजनाः॥ इति श्रीसाहित्यसुखासिद्धौ द्वितीयस्तरः॥ अथ ध्वन्यव
तरनेदमाह॥ यत्र वाच्यविवक्षानीतात्यर्थविषयावये। अर्थतिरस्समालंबान्तिरस्काराश्च सविधाः॥
तिरस्कारश्च शक्यस्य सर्वथा अनाद्यत्वाद्ब्रह्माप्रतियोगित्वं। ध्वन्यत्र च मत्कारिसुरव्याथ बाध

वश्यमंगीकारात्

परार्थेपि स्थितिरास्ताम् । धातोसि । न हि पदार्थान्तरं काचिद्व्यञ्जनानामा किंतु च । रम्यपार्थेपि स्थितिः शैत्यपाव
नत्वादीनां वा तस्य व्यञ्जनेति नाम स्थाप्यते । केचित्तु । अनेनेदं नोक्तं मपि तु व्यञ्जितमिति प्रतीत्यै वैलिखण्य
दभिधातोर्व्यञ्जनाप्य क । अथाङ्गुमि नोमिनसाक्षात्करोमीत्यनुभवबलात्प्रत्यक्षादनुमानं पृथगिति
प्राहुः । न व्यास्ततद्वाङ्मनकत्वमेव व्यञ्जना । सैव सर्वत्र वृत्तिर्नाभिधानलक्षणा । शक्तिशरीरघटकत्वेन
नैव्यापिकैरपि तस्यास्वीकृता । न च कर्षतर्हि शास्त्रे अभिधादिव्यवहार इति वाच्यम् । यथा सैव व्यञ्जना
अनुशासनेनानुशिष्यते तदाभिधेति व्यवहियते । यदा च मुख्यार्थविधानं तत्तन्मन्यापि प्रितिपत्तिस्तदाल
क्षणोति व्यवहारः । यदा च बाधितापबोधिका तदा व्यञ्जनेत्याश्रयणात् । ननु तद्वाङ्मनकत्वमित्यत्र व्यञ्जना
त्वं फलोपार्थानं स्वरूपयोग्यत्वं वा । नाद्यः । तस्य पूर्वज्ञातुमशक्यत्वात् नान्यः । तथा सति स्वरूपयोग्य
तावच्छेदकस्य कस्यचिद्वक्तव्यत्वेन शक्यादिरंगीकरणीयपवेति चेत् । न । व्यञ्जकस्य पदार्थान्तरस्येव

त्वे

अथ शब्दकले व्याख्यादिप्रविसंधानं विनापि प्रत्यक्षाद्यवगते पक्षतो परार्गविनापि अत्यन्ता सत्यव्यर्थे वा
 भावतारेष्वन्यबोधदर्शनात्मानुमानेन शब्दप्रामाण्यान्यथासिद्धिरिति चेत्तैर्मैमोपि। ननु शैत्यपावन
 त्वाद्युपस्थितौ वृत्त्यंतराभावादस्तु व्यंजना। तथापि। एकांते सेवते योगं मुक्ताहारपरिच्छदः। हंसः समोक्षयो
 ग्योपि देवकिं बध्यते त्वया। इत्यादौ द्वितीयाद्येऽपि स्थितौ व्यंजना व्यापार इति महसाहसम्। न चैकाग्र्याहक
 प्रमाणादेरन्यार्थगोचरशक्तिप्रतिबंधकत्वं तदेवापराधेऽशक्तिनिर्णयत्रणमुच्यते प्राचीनेः। अथ मन्यथा स
 र्वशब्दको हरिरित्यादिषु त्रैलोक्याद्यर्थनिवबोधस्तत्रा
 व्यंजनायाः किंप्रयोजनं। तत्रापि तात्पर्यग्राहकावताराच्च। स सर्वशब्दको हरिरित्यत्र त्रैलोक्याद्यर्थनिवबोधस्तत्रा
 तात्पर्यग्राहकानवतारात् न तु निमित्तत्रणादिति चेत्। न। यत्रैकाग्र्याहकं प्रमाणमवतरति नापराधेति तत्रा
 प्राकरणाकबोधाय व्यंजनैरावतारणम्। ननु त्रिरिक्तव्यंजनाकल्पनापेक्षया चरममात्रमिति ध्ये वा

१०३
 ११
 शाब्ददुपाधिकत्वेन भ्रमणं विशेषणीयमिति कव्यभिवारइति वाच्यम् । एतादृशस्य साध्यस्य
 पद्यादुपस्थितेः । यावदुपस्थितं तावत्तद्व्यभिचार्येव । किंच अदुमानेन व्यञ्जना न्यथासि
 द्धोऽशब्दप्रामाण्यमपि भवेत् । तथाहि । घटमानयेत्यत्र कर्मत्वं घटवत् । तन्निर्गुणता कांक्षादिम
 त्यदस्मारितत्वादित्यदुमानेन शाब्दबोधसमानाकारज्ञानसंभवात् । न च योग्यतायाः कथं
 लिंगविशेषणत्वं तस्याः संशयसाधारणज्ञानस्य शाब्दबोधजनकत्वात् । अदुमितौ लिंगानि
 ध्येयकारणत्वस्य सर्वसंभतत्वादिति वाच्यम् । अदुमितत्वावच्छिन्नं प्रति हेतुनिश्चयत्वेन कां
 रणतां न संभवत्येवावुगतस्य हेतुत्वस्याभावात् । किं दुप्रत्येकं समादिनिश्चयत्वेन । तथा च
 न्यस्य निश्चयत्वेन कारणतायामपि योग्यताज्ञानस्य ज्ञानत्वेनेव कारणत्वं स्तु को दोष इति

११

तावदेवकल्पनीयम्। तथा च तीरकल्पनयेव तद्वयोपपत्तौ विशिष्टलक्षणार्थाप्रमाणाभावः।
 किंच बाधितबोधकत्वेन लक्षणा तो वैलक्षण्यस्य एव। अथाहुमानेन व्यञ्जनान्यथा सिद्धिरिति
 तृतीयः पक्षः॥ तथा हि। भूमधम्मिअवीसप्पोसोसुणं अज्जमरिदेण। गोलीणइकेकु
 उगवासिणादरी। असीहेण। अत्र कुटुम्बपदं निकुञ्जे देशी। अत्र सकेतकानेने कुसुमावचयका
 रिणं धर्मिष्ठमवलोक्य वाग्विदग्धा प्राह। अत्र गृहे न यहेतुं। तत्र निवृत्त्या भ्रमणविधानेन
 गोदावरीतीरस्य भीरुभ्रमणयोग्यत्वं सिंहवत्त्वेन व्यङ्ग्यं तच्च गोदावरीतीरं भीरुभ्रमणयोग्यं
 सिंहवत्त्वाय नैव तन्नेव यथा गृहे नैव तस्य भुमानेनैव सस्येति किं व्यञ्जनयेति चेत्। न। भीरो
 रपि गुरोः प्रभोर्वाभिदेशेन प्रियानुरागेण वा भ्रमणसंभवात् व्यभिचारात्। न च प्रभुनिदे
 इति भ्रमणाभावाद्भुमिवाभिहितभावः॥

त। पूर्वोधावती त्वत्रापराधेऽपिशब्दा माण्यं स्यात्। नापरः। गंगायाम् घोष इत्यत्र प्रवाहे बाधातीरे
 लक्षणा। नवघोषाधिकरणतातीरे बाधिता। यदन्यथा नुपपत्त्या शैत्यपावनत्वादेः लक्षणा स्या
 त। किंच शैत्यपावनत्वादेः लक्ष्ये प्रयोजनमावश्यकमतस्तत्कल्पनीयम्। तदपि यदि लक्ष्यं
 स्यात् तत्रापि प्रयोजनोत्तरमित्यनवस्था स्यात्॥ अथ कचिदनवस्थाभियासा प्रयोजनमं
 रणायदिकल्पते तदा प्रयोजनवती लक्षणोति व्याहृतम्। ननु पावनत्वादिविशिष्टमेव तीरं
 लक्ष्यतां। गंगायाम् स्तदे घोष इत्यतो धिकाथ प्रतिपत्तिं प्रयोजनमिति विशिष्टे लक्षणास्त
 किं व्यज्जनेति चेत्। न। विशिष्टे न समने कस्य शक्यसंबन्धस्याभावात्। लक्षणा ह्यौगीका
 रे यथा शैत्यपावनात्वाद्युपस्थितिः सैव व्यज्जना। अपि च घोषान्वयापपत्तियवित्ता भवति

पेच्छइअलं कवल कर्ब दी हंणी ससइसुराअहसइ । जहंजोपइअप्फु ड अंतहंसेहिअअहिदीकि पि॥
 ब्रभवेत्काचिसशद्येव्यजकोमतः । यथा । पतस्याश्चतुरो न चास्तिरमणो वदोपरस्याः पुनर्यस्त
 आपिपरं विरंत न रुजान्यस्याः परस्याः शिशुः । पतस्या बहिरे वतिष्ठति कृषिव्यापारवाभूकिं
 सरवेष्ठाने पश्यसिनेवेवेसिपधिकत्वं कापिगत्वावसै । अत्र वक्तुं बोधव्यादिबोधिस्थेन त
 त्रैवोवस्थाने धन्यते । आदिपदार्थकाकादिजुदाहरणानि स्वयमहनीयानि । अत्रार्थजनोवि
 रोधिर्नोवाचोयुक्तयस्तथाहि । केचित्तु यत्परः शब्दः सशब्दार्थ इति न्यायात्त्रयंग्येथेशक्तिरेव
 परेतुल्यत्वात्तत्रैव नान्यथासिद्धिः । तार्किकोक्तं नुमानेनेति । तत्र नाद्यः । यत्परः शब्दः
 सशब्दार्थ इत्यस्यापि । अ । यदंशो विधेयत्वं तत्रैव तात्पर्यम् । ननु शब्दवत्त्वान्नैतत्प्रतीतमात्रे ।
 यथा । दधानुहोतीत्यत्र हवनस्यान्यः सिद्धेर्दधिमात्रविधीयते अन्यथा लक्षणोच्छेदप्रसंगा

विप्रलं
 तो ३

अ

अर्थः २

था ५

अत्यन्तासत्यपि ह्यर्थे ज्ञानं शब्दः करोति हि इति न्यायात् । युक्तं चेत्तत् । कथमन्यथा बाधिताय किं वा स्य श्रवणाङ्गा
 स्यादिरसं परिपोषः । आह्वयपरिपोषः । अत्रोपादानलक्षणा लक्षितलक्षणाभ्यां अर्थान्तरसंक्रमितं वा
 न्यात्यन्ततिरस्कृतवाच्यो गौणीभ्यां रूपकप्रथमातिशयोक्ती शुद्धाभ्यां सारोपासाध्यवसानाभ्यां हेत्व
 लंकारो निरूपयिष्यते इति षड्विधं निरूपणफलम् । अत्र केचित् । षड्विधं त्वमनुपपन्नम् । गो
 ण्यामप्युपादानादिसंज्ञवात् । तादृशगुणयोगेन गाव एते समानीयं तां गावः समानीयं ताभि
 ल्युदाहरणसंभवादष्टविधत्वमिति वदन्ति । वस्तुतस्तु चतुर्भेदे बलक्षणा । तथा हि शुद्धभेदे ध्वनि
 गौणीत्वस्यैवाङ्गीकारात् गङ्गायां घोष इत्यादि तादृशशैत्यं पावनं त्वादिगुणयोगादेवापराध
 बोधकमिति न्यायः । ॥ अथर्वजं कमाह ॥ वक्रादियोगमासाद्य बाधितायस्य बोधिका । वृत्ति

सादृश्यसंबन्धेन। अतएव गौणी नातिरिक्तावृत्तिरित्यपि ध्वनितम्। भेदांतरमाह। आरौप्येण
निगीर्णस्यादारौपविषयो यदि। आत्यंतिकगुणाध्यासाद्रूमः साध्यवसानिका। एतदर्थोपि वि
षयनिष्ठासाधारणधर्मग्रहं विना यत्र ह्यन्यस्यान्यतादात्म्यप्रतीतिः सा साध्यवसानौ। एवापि गौणी शु
द्धाव। क्रमेण यथा। ऊतालता हि शैले जातुलतायां न जायते शैलः। अथुना तद्विपरीतं कनककलता
पांगिरिद्वयं जातं। अत्र तादृशगौरवादिगुणयोगाद्गौणीत्वं। शुद्धासाध्यवसानायथा। विपुलं नितं
नृदेशे मध्येक्षानं समुन्नतं कुक्षयोः। अत्यायतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति। अत्र सादृश्याति
रिक्तस्येव सर्वधस्य जीवितप्रयोगप्रयोजकत्वाच्चुद्धात्वं। अत्र च कनककलतिकात्वादिना नाधि
काया बोध्य इत्यवधेयम्॥ नवायोग्यताज्ञानस्य प्रतिबोधकत्वान्नेतादृशी बुद्धिरिति वाच्यम्॥

का३

१०५

८

आरोप्यारोप्यविषयोऽत्र वाक्ये स्थितोऽसौ। शुद्धागोणी च सारव्यपत्तौ सारो
 प्राप्नुस्तिवे दिशिः। वस्तुतस्तु विषयनिष्ठा साधारणधर्मग्रहे सति यत्रान्यस्यै
 न्यतादात्म्यप्रतीतिः सा सारोपा। शुद्धासारोपायया। भास्वदंशकणरतादिधर्म्यवीर्य
 कर्षकथ्यतामप्युष्मापि हि सौ दिरस्य समरे रोमाणि सखीं कुराः। नीतः संपत्तिबोधिभिः श्रुति
 प्रपञ्चनामवर्णविलीमंत्रः स्वभयति प्रतिक्षितिभृतां दोस्तं भक्तुं नीनसात्। अत्रनामो
 मंत्रसाम्यताकम्पति। गोणी सारोपायया। किंपन्नस्य रुचिं गृह्णति नयमानं देवि च तं न
 किं वृद्धिं वा रुषकेतनस्य कुरुते नालोकसात्रेण किम्। वक्रैर्दोत्रवसत्यर्थं यदपरः रूढी
 तांशुरभ्युद्यते दम्पस्त्वात्मानं तेन चेत्तदपितेन वास्ति किं वाधये। अत्र वक्रैर्दुत्वारोपः

आ

आ

विधुर
 लसंदारपुष्पम्। विरहकोकद्वंद्वबंधुविभिदकुपितकपिकपोलकोडताम्र
 स्तमांसि। अत्रस्तप्यस्यकल्पनंविशेषणान्वयाय। यथावा। वंशशुरश्मिसंततसंक्षि
 प्तयेयांतिभूरिशः। तेभ्योदातुंसरोज्ज्वालिकाकेभ्योदधिरक्ष्यतांमिति। यत्रत्वार्थप्रदित्या
 गादपराथस्यकल्पना। अंगीकृतास्तिविद्विरेषालक्षितलक्षणा। यथा। अग्निदिन
 समनैषीः पद्मिनीसममिलैरजतिषुतिरतोभूः केरविण्यारमण्यम्। कथयकथयभू
 गस्वच्छभावेनतावत्सुरवमधिकमनापस्तत्रवातत्रवेति। अत्रभ्रमराद्यर्थप्रदित्या
 गान्नायकाद्यर्थलक्षणा। इमेष्टुडे। गोणीत्वविभक्तकोमाधिशून्यत्वात्तन्नु
 सादृश्यं सर्वबंधेनप्रवृत्त्यभावत्वंहेतुः। अत्रार्थतमित्यादौवांभिचारान्तरं। भेदंतरमाहुः।

उत्तमं २

सारोपसाध्यनसाम्

108

* किं करोतीत्यादिप्रश्ने पचतीत्युत्तरस्यापत्तात् किंलं विना लुपपत्तेः । यतः प्रश्नवाक्यो देशस्य उत्तरवा *
 * क्यदिधेयतया वगमादादयान्न स्यात् ततो वाच्यः । एवं चानेन त्वेव पादो गच्छतीत्यादिव्यवहारोपा
 तिसादिधा । अत्र व्यंग्यत्वात् कल्पार्थं पचतीत्यत्र कुर्यात्सामान्या कां तु कल्पे कति सु
 तिलक्षणा । केचिन्नु कल्पमिति कुशल इत्यत्र दत्तं ग्रहणरूपमुत्पत्त्याश्च बाधा द
 क्षे लक्षणे तिलक्षणे दाहरणं प्रयच्छन्ति । तच्चुशक्ति सहो द्रष्टव्यं नानादरणीयम्
 गच्छतीति गौरित्यादि वज्रोगः साधुत्वार्थः । सर्वग्याच बोधैका उपादान लक्षणा
 अपरालक्षित लक्षणा । यथाशुद्धे क इयमेवाजह स्वाथ निह स्वाथेति कथ्येत । सा
 रोपाशुद्रा गौणी च । साध्य बलान्न शुद्रा गौणी चेति । कमेण लक्षणो दाहरण
 नि यत्र स्वाथ चियायस्यादपराथ स्व कल्प्यते । उपादानादियं प्रोक्ता लक्षणा सा
 विवक्षारो । यथा । अयमुदयति शुभं जन्मः पद्मिनीनामुदयमिदिव नाली वा
 * उक्त व्यापारा अथ त्वं निरुद्ध लक्षणं प्रतीयत इति तदेवो दाहरणं * २

विशारदेः॥ आनंत्यव्यभिचारभ्यां जातावेवाभिधानता। ईश्वरेच्छातिरिक्तावासेत्यत्रादिने-
 नोग्रहः। यत्र चाकाशादिपदे नानंत्यव्यभिचारस्तत्र साव्यक्तावपीति नानुपपत्तिः॥ ननु नै-
 य्याधिकमते सामान्यलक्षणयात्मांलंकृतमते समानप्रकारकत्वस्य तंत्रत्वोत्तरे नो-
 नंत्यव्यभिचार इति चेत्तत्र न। आलंकारिकैरुभयस्याप्यनंगीकारादिति भावः। व्यक्ति-
 लाभस्तु जातिशक्तपदव्यक्तिविशिष्टमेव बोधयतीति कार्यकारणभावकल्पनेन प्र-
 अनुमानेन लक्षणया व्यंजनयेव वेत्यवचेयं॥ लादौलिकमाह। मुख्यार्थनिवृत्त्या घत्रल-
 क्षणासमुपास्यते। यस्याल्लाक्षणाकः शब्दः काव्यसर्वस्वतां गतः। अथ केयं लक्षणस्या-
 ह। यत्र मुख्यार्थबोधः स्यात्तात्पर्यविषयाद्ये। लक्षणाकथिता र्थापासयत्या चे-

अभिनाथपर्यवसानमाकांक्षा। वाक्यार्थविरोधोयोग्यताः ३

सानामसमीचीनत्वेन तथाविधगंगाविषयकज्ञावोक्तर्थाप्रतीतेरनुत्तमत्वम्। अतएव महिममहा
नामस्मिन्पक्षे एव पक्षपातः॥ ॥ इति श्री... ॥ शब्दः काव्यमित्यभि
हिते कोसौ शब्द इत्याकांक्षायामाह॥ आकांक्षा योग्यतापुक्तस्तात्पर्यादिसमन्वितः। शाब्दगुण
वकारीयः स शब्दः परिकीर्तितः। वाचकोलक्षणायुक्तो व्यञ्जकश्चेति स त्रिधा। वाच्योलक्ष्यस्तथा
व्यङ्ग्यस्तदर्थः कथितो बुधैः॥ व्यापारश्चाभिधातव्यलक्षणाव्यञ्जनाकमात्र। त्रिचेति। अत्रोपा
धीनामेवात्र त्वेन तु उपधेयस्य। अन्यथा एकस्यैव गंगाशब्दस्य त्रिरूपत्वात्तुल्यपक्षेः। तत्रादौ
वाचकमाह। अभिधायाप्येति यत्र वाच्यार्थप्रतिपत्तिरुक्त। शब्दः स वाचकः प्रोक्तः सर्वशास्त्र

६९

सांज्ञानंदपुरं दरादिदिविषड् देरमंदादरादानमैमुकुटं दुनीलमणिभिः सैदकितिदीवरम् ॥ स्वर्णदंमक
 दंदसुंदरगलनमंदादिकेनीमेदुरं श्रीगोविंदपदारविंदमशुभस्वकदायवंदामहे ॥ ५ ॥
 लिकव्यंग्यस्याप्राधान्येपितस्याकिंचित्करत्वेनपार्यतिकचमत्कारापेक्षयासर्वेषां धनित्वसंभवात् ॥
 अथचित्रेणुणालंकाराहितचमत्कारेणरसस्तिरोधीयतेइतिचेत्तानैः । अनवबोधात् । तिरोधानंरस
 प्रतिबंधोविलंबेनप्रतिपत्तिर्वा । ननु । तदाकाव्यत्वविरहापत्तेः । नास्त्यः । पुणालंकाराहिरसोद्बोधा
 स्तथाचतुहानतदाहितचमत्कारानंतरंरसोद्बोधोपुज्यतएवेतिकथंनधनित्वंकिंचणुणालंका
 राणांरसादिबोधप्रतिबंधकत्वेऽत्रिच्छिष्टबालतरुपल्लवलोत्तनीयंपीतंमयासदयमेवरतोसवे
 षु । विवाधरंस्पृशसिचेद्रमुरप्रियायांस्त्वांकारयामिकमलोदरबंधनस्तम्भ ॥ अजनिप्रतिदिन
 मेधाकदमशेषाम्दंगसंगेत । प्रतिदिनमपूरिषंयामदत्तिसंपातिभिःसलिलैः ॥ इत्यादिरस
 धनोत्तंद्रंनप्रयोः । नस्यान्महाकवीनां । ननुतर्हिस्त्रिछंदस्यादाबुद्धमत्वात्पत्तिः । तत्रानुप्रा

अनं

निश २

नुकाराः। धांतारातिप्रहाराः प्रथमसमुदये सांध्यधाराधराभास्तारा नाराचधारास्तवविभवकरा
 स्तेकराः संतुसौराः। अत्र शब्दपरिवृत्तौ नालंकारः। अर्थलंकारचमत्कारकारिणी। उर्वारराति
 राजीवनद्वंद्वहनः कौकुमोदिवधूनां सर्वंगीणो गरागस्त्रिभुवननवनधातविध्वंसदीपः। तद्व
 रुदामदर्वीकरमुखवज्रतनुभूतधात्री पुरंध्रावासी मांजिष्ठमुर्वरिमणकुलमणजिगरीति
 प्रतापः। अत्र चोत्प्रेक्षाचमत्कारकारिणी। अत्रोभयत्रसूयतिजविषयकभावसत्त्वेषु प्राप्ते
 त्रेक्षेचमत्कारहेतु। वस्तुतस्तु अनुचितो र्यधनित्वादिना विभागः। तद्वहः। एतेषु त्रिषुरसा
 धिकं न प्रतीयेते प्रतीयते वा। ननु। तदा काव्यविरूपणं नैः। अथ प्रतीयते तदा कथं धनित्वा
 दिना विभागः। नच मध्यमे। आंतरालिकव्यंग्यस्याप्राधान्यादिभाग इति वाच्यम्॥ आंतरा

चिस्त्वकार्यसिञ्जल्यना दासस्तस्य किमंगसंगतमहोविश्वासहेतोस्तव॥ अत्रवक्तुबोद्धव्यादिवे
 शिष्टेन नायकस्य हृतीसंभोगो व्यज्यते॥ वाव्याधिकचमत्कारिनो व्यंग्यं यत्र भासते । तदेवम
 थमकार्यं कविचंदेर्निगद्यते । यथा । रोलंबो मधुपः पिकः परभृतो रं प्राप्नुसारी मरुत्कीरो भावि
 तवाक्यमात्रपठनप्रोढः पयोदो जडः । हंसः संततपक्षपातनिरतस्तस्मादवस्थाभिमां मुक्ताहं
 प्रहिणोमि केन कठिनस्वांतायकांतायेषे॥ अत्रमधुपादिपदोपस्थापितव्यंग्योपस्थितिर्विना
 वारुणार्थबोधादाव्यसिद्ध्यंगुणीभूतव्यंग्यमेवेतत् । अलं कृतानंदसंदोहो यत्र जायते । वि
 त्रंशार्थं न देन द्विधा तत्परि कीर्तितम् । तत्र शब्दार्थकारचमत्कारकारिणोऽन्यकाराः केर
 वारणा मरिचल कमलितनी कानना नंदपराः सायंधीराभि सारागत कमलसुरवी प्रोढतापा

साहि.खु

1p

४

४

गुरुभ्योऽर्पिता। अद्यश्च खलु निर्वृतिं व्रज तुसाश्वासैः परं विद्यते विग्रहो भवविप्रयोगजनि
तंडुःखं विभक्तं तया। अत्रोभयत्र वक्तोक्तिः काव्यजीवितं। तस्याप्यवपुरं स्फूर्तिकत्वात्। प्राधा
न्येन व्यपदेशात् न वंतीति न्यायात्। अत एवोक्तम्। सौवासर्वत्र वक्तोक्तिरन्यार्थे विभा
व्यते। यत्नोऽस्यां कविना काव्यकोलं कारोनेपाविना। वक्तोक्तिश्च मत्कारकारिण्युक्तिः।
अथ काव्यविभागविशेषलक्षणमाह। यत्र व्यं च मत्कारो वा व्याधिकतेरो भवेत्। धनिका
व्यभिदं प्राहुः पारिभाषिकमुत्तमम्। यथा। हृतिश्चासविशेष एव किमहोचंडित्यराधा
वनादिभ्रष्टालोकवल्गुरीकथमहोत्तनाथपादार्पणात्। निर्मृष्टाधररागपल्लवरु

नीय

तिस्मिन्नेवम्

५

बलक्षणे प्रवेश इत्याहुः। सगुणावित्यत्र गुणव्यञ्जकावित्यर्थः। वस्तुतस्तु। अदोषेण गुणव
त्काव्यमित्यादि वाक्यप्रतिपादितरत्नविशेषजनकतावच्छेदकं काव्यत्वं सर्व्वं कल्पम
यत्तथा वत देवलक्षणांस्तु किमनेनां गुणतेन लक्षणेनेति सर्व्वसुखं अत्र च विशेषालं
कारविरहेऽपि तामान्यालंकारसत्त्वान्न काव्यत्वहानिरित्येव धेयम्। पञ्चा। आपृच्छस्वसंखी
नमिस्तुस्तुस्तु चंदस्वबंधुस्त्रियः कावेरी तदसंनिविष्ट नयने मुग्धे किमुत्ताम्यसि। आस्तेषु
त्रिसमीपवसदनादेला लतालिङ्गितं न्यंचत्तीरतमालद्वंदुरदरीतत्रापि गोदावरी। पञ्चा
वा। अस्मिन् नयनां बुबंधुषुकर्ततापः सरवीषाहितो न्यस्तं दैन्यमशेषतः परिजने चिता

॥१॥

ता

३५

दोष २ द्वय २

सांकर्षभियातस्योपाधित्वात् यस्तु नस्तु सांकर्षभियातस्योपाधित्वात्

दिनाज्जातिसांकर्षपित्या काव्यत्वस्योपाधित्वात् न चादोषाविति सामान्याभावादिविक
 ल्यवकाशः तस्यैवलक्षणे प्रवेशात् अलविषयत्वमिष्टमेव पदं त्रैस्यापि तथा स
 भवान्मनिर्विषयत्वमिति केचित् केचित् अदोषपदेन स्फुटदोषराहित्यं विवक्षितं तस्य
 स्फुटत्वं च शाब्दबोधप्रतिबंधकत्वं तेन निराकांक्षत्वा नासन्नत्वादयः परिगृह्यन्ते अत
 एवास्तिकचित्प्रतिभावतां विशेषोपः सामाजिकांश्चित्राप्यितानि वक्तुं चादोषान्नुग्रहय
 तीति वदति परेतु यदंशो दोषस्तदंशो काव्यत्वं यदंशो दोषाभावस्तदंशो काव्यत्वं मिति त
 था चैकमेव पदं काव्यमकाव्यं च यथा एकमेव शानं प्रमाऽप्रमा चेति दोषसामान्याभाव ए

दोषक

वीजा

वा दूष

त्वमेव

स्ति

३

चिता ३

पठतीत्यादिव्यवहारः। अदोषावितियथाशक्तिदोषहानेपरं न तु लक्षणप्रविष्टम्। उष्टेष्व
 पिरसो दोधात्। अतएवोक्तम्। कीरानुविद्धरत्नादिसाधारण्येन काव्यता। उष्टेष्वपि मता तत्र
 रसाद्युगमस्युदयः। गुणावित्यनेनास्वादव्यञ्जकत्वेमुक्तम्। तेनास्वादजीवातुः
 पदसंदर्भः काव्यमिति चण्डीदासप्रभृतयः। तन्तु। आस्वादवदर्थेपि स्थापकपदत्वं पदोप
 स्थाप्यास्वादवदर्थत्वं वा काव्यत्वमिति विनिगमनाविरहेणोक्तयस्यैकाव्यत्वात्। न च स
 मारब्धाविनिगमिकां कामिनीमुरवचंद्रतादात्म्यस्यालौकिकार्थस्य कविनिबद्धित्वेन तस्य
 विनिगमकत्वात्। न च काव्यत्वजातेव्यसिज्यवृत्तित्वे अपसिद्धात्। देवदेवप्रभेकत्वे

स्यवकुमशस्यत्वात् ५ द्विता ३

॥ ३

२

चना दोषाणामानंत्वेन तत्सामान्या भावो न बोद्धव्यः । उक्तं च घुनिकता । निःशेष दोषमोषणमपिगी
र्वाणगुरोर्भक्त्यभिहितकाव्ये विरले विषये निर्विषये वा स्यादिति । नांत्यः । दोषविशेषाभावस्य स
र्वत्र सोलभ्येना व्यावर्तकतया व्यर्थ विशेषणत्वोपपत्तेः । गुणो विविधविशेषणमप्यनर्थकं गुण
स्वरसमात्रवृत्तित्वात् । तस्मादामूलविवरीणमिदं प्राचीनप्रणयानुरोधेनात्र प्रदर्शितम् ॥
वस्तुतस्तु । आद्रिपातेनाभ्यहितत्वं दर्शयिता शब्दस्यैव काव्यत्वमिति धनितं । युज्यते च तस्मा
ख्यावलादपि । कविनिर्वाह्यकाव्यं न ह्यथ कविना निर्वह्यते । कामिनी चंद्रचंद्रिकादीनां ब्र
ह्मणेव निर्वहितत्वात् । अपितु कविनिर्वाह्यापदगुणनासैव काव्यम् । अतएव काव्यं शृणोति

दो

२

अर्थे बुद्धे वदन्त प्रभवत्वास्ति देवदन्त प्रभवे तु काव्येषु काव्यत्वं नास्ति. देवदन्त प्रभवे काव्ये देवदन्त प्रभवत्वं काव्यत्वं वास्ति तत्तेजः
 तिलं करं पत्न्या तप्यंता भावसमानाधिकरणयोर्द्रुमयोरेकत्र समानेशः संकर इति ७

मलं काव्यं रत्नं कृतम् । रसादितं कविः कुर्वतीति स्वर्गं विविदतीति । तत्रादौ काव्यलक्षणमाह । ज्ञायते परमा
 नंदो ब्रह्मानंदसहोदरः । यस्य श्रवणमात्रेण तदाकर्षकाव्यमुच्यते ॥ केचित्तु आस्वादव्यंजकत्वे मेव का
 व्यत्वप्रयोजकं तत्तु शब्दे वाच्ये वा विशिष्टमिति शब्दवदर्थेऽपि काव्यत्वं नास्ति ॥ काव्यं करोतीत्यादि
 इति प्रादुः । व्यवहारस्तु शब्दपरतया नैयं । केचित्तु अश्लेषोत्तमशब्दार्थे सार्वलौकिके गुणाद्वितो । काव्यमेतदिति
 प्रादुः । रत्नं कारविशारदाः । अत्र वदन्ति । काव्यत्वं दंडत्वादिवत्प्रत्येकं परिसमाप्यवृत्ति
 उत्तमत्वे विद्यते । एकवक्ष्यामि ज्ञेयवृत्तिवा । नाथः । केवलेशब्दे वाच्ये तदव्यवहारात् । नापरः ।
 देवदन्त प्रभवत्वादिना जाति सांकर्यापत्त्या तादृशजात्यनंगीकारात् । अश्लेषावित्यत्र श्लेषसामाना
 न्याभावे वा श्लेषविशेषाभावो वा । नाथः । काव्यत्वस्य निराश्रयतापत्तेः । रसार्थवाक्यपदवपरि
 दयं नैत्रादिजन्यतावच्छेदकः ।

जातेः काव्यत्वस्य व्यासजन्यवृत्तित्वेऽपि सिद्धं तादृशं

जितसितामधुसमान्वितं विंशतिवै प्रमेहः प्रवृत्तिनोगानसंयुक्तकामेवधीपतेसुसांस्त्रिणाससंतदुर्लभः प्रः
लाक्ष्मिविलासोयं मुनिर्निलपनिलाधितं लाक्ष्मिविलासः सुधंसुजनयलवंगमिदंगोनोचनं काचनं सिधुय
धुनिषुष्यसानसहतीयश्यासिस्वामागधीयं जानागन्धालिकाकापि फलं महिकयोतामलं सधसधुना
तुमातुलनसेसर्वमधुनोषितं नाजिमात्रावेवाजितं विदजनेर्लिगाप्रवृत्तिध्वं धर्मैर्द्वैधवसवशोकन
गानासाकुलद्रावणं टीकायानजगधकलवंगगोनोचनधुत्रोवजसैधवहेतिमाचिफुल्लेडोनलिर्वज
हिनडासधुनसिस्वापियलीयजासुदीवारडिगोकवोसकुहिनियेसधुहोलेमाचेमलहयेकत्रकाजाते
किजेमातुलीठासेमहिजेमगमधेमहंनिमहुनियेवाठवडिक्किजेमइनीतेनडुरुधातिहिलीगापिधालिजे
धा मं होयहामहनचुजमशिप्रष्टोहंमोत्रमधुदिहोहोमनिचगंधकंनसदं कपामेकं वाउछालेदिनसस्यतं
हातिलागाटसिंगी ३। मनित्रगंधकपानज १ टंकरागु १ मेकन्धुगीकिजेगुउसमवेतधेउजेआधिवि
नेचनस्यैय हछालोदिनसु नगहियुलेजेपालेक्रमहंभाबुमाइतंदिना न न्ववहेतिगुजेकंसीतया

सहपात्रजगोधरुहियु लुपेकोत्ररधिमेलविजेकजलिकिजेहतित्रेयानत्पावालावनाहिजे ३ हगदिनाथ
 नसा २१ इतिनसानि श्रयकामेहरगलजगद्योहप्रलकरुवानत्पावकनकविषयपिशात्सलिनोग
 वत्साद्यतसितमधुगुणपुष्पधत्वादिचत्नोरमयाततनुकांताविष्वान्पुष्टिवाञ्च १४ नयत्तस्यगं
 धकुनागलस्यनोहत्तस्यप्रतुकलेससुवर्गाभस्यहेप्रवधेएकत्रकाङ्तालिकिजेहीनएकुमलावना
 सातहिचोतरेयाचारसुभागीवानस्तुसवरमोचाबुल्यावानस्तुनागवेलिचायानाद्योनस्तुयाभावनाहीध
 लेयानस्तुसिधुहोयमात्रावालेद्वयतमधुषाखनदुधेसिधेरजेवहुतास्त्रियासिनमोर्वर्यवधिवलपुष्टेको
 तिमरेपुष्पधन्वानसधन्वानसा २५ पारद्वेसमाश्रय्येताकोलस्यवारिगाः निदिनेलावहत्वातुनस
 मंगंधकंदेशा गंधकमस्यगानित्वाततः कर्तारः काचरेत् अकोलकरसेनैवसमग्रं पृष्टिकानरेत्
 सद्योमृत्तुछागमांसं पिंडं भित्तोहोऽपिपेत् एवावित्रकं नर्पासोष्माहं सुलीरस्येस्तथाअनंयोस्वरद एम
 त्वाततनामासेनेवेष्टयेत् मायपिष्टेन संवेष्टयेत् तं सततं तान्तप्रलोप्रक्षिप्यतत्तचंयनाध्यात्वादेवि ३

यामेनमथोमतेजीनती कुमुदेभ्यननसः सुतगंधकजेपातं हृदि नैनामिदं कला एनेहडुडीवीजानि नाजतक्ष
 मंयात्रिहंत पलाशवीजामोजानाहध्याभागोत्राणि च स्मृतिक्षिनेरासंपुक्तमईयप्रिदिनतंतः नाद्रिकेलेफले
 स्थाप्यमाहानातातयेक्षियेत तत्रैलेजायतेक्षिप्रगृहीत्वानामिमध्यतः श्रुमात्रं प्रलेयेनविनेकोकुरु
 तेक्षणाश्च द्यटिकापाहमात्रेणसमवानाश्चिनेकयेना सुशीतलेनत्रायेनशीघ्रं प्रक्षालयेततः प्राणिनैगे
 धमालिप्यमाहियं दधिसेपुतं नाजाचंभोजयइस्तं तैले लिपं विवर्जयेन्नहथाप्राणमावेणसमवानाश्चिने
 कयेश्च मन्त्रमितोपि चातुर्वर्ग्युरावेयप्रयत्नतः श्रुनागाण्युत्मानिपुलानि विविधानि च योपतमवानस्तमि
 कुलीश्रोगान्सर्वविनाशयेश्च लोकांश्चननसोनामासर्वनोगांतकः स्तः लोकोत्तननस ए गंधकंलो
 हपात्रेधडावहन्वानसायकं सूतमाञ्चवतुर्निघंश्चकतस्मि त्विनिक्षियेत ततः संचूर्णादित्वातेइसेताप्यतां
 प्रभा पुन एस्ताकीग्रसनाभूगहस्तिभुंजीजयेतिकामेद्रकयार्थचैतेषोनसेतचमलेयले निक्षिप्य
 चातयोप्यततः श्रुर्वाप्रविमसेश्च यवा नीहिएमनि वंशीप्यंलवणयेचकं विधेचसूता प्रिमितप्रत्येकं

६

मूलभाचूर्णितं वायारुवकनोषेन भागवयेत्समधा दधकं सुलूज्यादेकशिरसां न सैत्कुलिप्रपूनयेत् न
 सतं विनिक्षिप्य काचमां पिथामव स्थातिसुखं दठं हृत्वा यामं ज्वाला प्रशमयेत् श्वतामेततः सुतो चूराणा
 निमात्रिविजातिफलं चकं कोलकृष्टं न मां सिकं तथा प्रत्येकं निष्कमानानि महं रघाममात्रकं ततः ति
 धीभवेदेवः नसः सर्वांगसुदनः सुजीमस्यार्द्रनोषेन संधे विषणो नव संनिपाते ज्वने घोने जीर्णजु — नि
 सानके इत्वा प्रादो प्रादुस वस्त्रे रासनो ध्या स्थापयेत्तरो दधिमुक्तं सुधिदह्वोदती साने घसे ग्रहेः विल्व
 जीनक कल्केन वातनो गोज्वने यथा सुखं वुकं तैलेन समवा तो व प्रोपतः पित्तश्रेष्ठा भूवो नो गं शर्कना
 गधमिश्रितं श्रुते वैवाग्निमां घे चकं यवातो विद्यो वृतः खखयोगे इतीता सुमस्तकै वै विठालयेत् इक्ष्वादी
 जीनलं देयता पाधिक्यो मिषगवरोः सर्वांगसुदनः सा हेमोत्पन्निपाते कंचुगघाण इर्मनाग्न शते म
 निचमानेन नागं गघाणा वः तथा न संधादिगघाणं निवुनी नेरा समधा रादीमनिच स्तोत्रेण संनिपाते च
 तं दिका सुती वा नेत या घो मे शीत वा ते विषुचिका ३ जी र्णो चाग्निमां घे च न से गो विदं सूतकः गो विदं सूतक

एम
८

नसत्तारसवतिनविनालेयौघूनं हिं गुह्यं यवकद्वकनजम् — त्वमेकत्रपिष्टं यवनवस्तुनह्यलिनिवव
 शान्तकीभिस्तदनुचवनभेसाह्लासानि शिरीरीः कफादकुलकेवस्वार्द्रसो नायमात्रसमधुनिवनिहमा
 कंदुहंशेभ्यो गे मृदुभवतिकषायोनिहेजपेयमस्मिन्वजमानमात्रेयसुहसेवं कफकेतनसः स
 माहवाह्येयवकीजिमधुष्टाभयाप्रसूयुगप्रमाणानिपाजिताद्रुगोजलगान्प्रहगोवकेशियेसेधवप्रा
 दृमासंनिनस्त्रिकृत्वाखलुजंभनीनेअहंभियेवांभासिष्टंयवैत्युर्णोक्तमानेनतत्पुनरहत्तामस्तेनलि
 प्रोप्रतिनतवधाओषाधिकेपंचसुगंधवेत्तनिवद्वयंदाचमद्रुमराजोभोनदयंनामजाद्विषसुलंससुपुन
 धामकतिविज्ञीकंशंवकचर्णीवालीटंकर्णीचर्षवसंसेधवमानसनलप्रहीयेनसानोदिव्यरांयात्रे १५
 नसभा १ सुदृढा १ मिमिषा १ गधकुभा १ पियलिभ १ टंकणुभा १ जेपालभा १ मात्रोवाल् १ मृदुयानसा
 कनवुयैसिष्ठ नानावः छयानै ११ विवाकांउतावाकाठाही ११ नसभस्मवाल १ गेलमजादो १ छयाम
 नोनसा छ नसभस्मयल १ सुमर्गीलसद्यो १ गधकृपछे १ टंकणुमानह्न १ बुसाहंआकुलोव

तिनसेयविचित्रककारेनिमहुनिकवडेउक्तलक्षणमथः निजेउपनिदेकरुताविजेवनिमदविकालाविजे
 सुकविजेइसनेदिवसिचरणनिममन्मयभांउमथेअधोमुखउंउनिमुद्रिजेअसमानेनाननगिगवे
 पुटस्वभरीजेसीठाश्रीतलकादिजेवृगीफडुनिवाल २ मवि ३२ अयेकालउनिसीजेछ हिनगय
 गर्भपोटली छ गोधलेकवडेयलशोधलयावजुयोंथऊकाजलिकउनिपल १ टंकरामामा १ जेवी
 ननसेमहुनिशरावसापुदिनिउंथनकचानेपुटरीजेमात्रावाल २ मिनिउपेसिदेइजेछ लोकोध्वनः
 नसभसभा १ सुवर्गभसभा १ मौतेभा २ गीथऊभा १ नसभसभासिचतुयांरोटेकसुकीजियेमहुनिदि
 वस १ लवरापूराभांउधेदिवस १ यविजेमात्रावाल १ मिनि ३ तुर्येसिअथवामचुपिमालिसिंदीजेनल
 भंसभा जुमरांभुसभा १ तीमभंसभा १ ठोयकुभासनसीलाभा १ अमृतभा १ नालरत्ना दिव एम
 रीकउनिकवडेभानेजेसुखिंदेकरागाएवेनिहुंथेमुहुनीलेपुटीजेअधोमुखमन्मयभाटांतुइसेने
 दिवसिअसमानिंपुटरीजेह्यागशीतलचुरांकउनिमात्रावाल २ मिनीतुयोसीहीजेनाजमदकोकः १०

115

नसमसमा १ सुवर्णमसमा १ सुवर्णमाक्षिफमा १ तालकमा १ मनःशिलाभा १ कललरवापनिभा १ र्गंध
 कभा १ हे एकत्रुर्चेनिदुधैर्मर्दिनिभावेनाहीजेहनीतफीकायाविहेसाछानसुकार्लिलविचित्रकुमाका
 एनंजयप्रननसर्हिप्रतिदिनिमर्दिनिगोलाकडुनेलवराभाडांमछेगोलापाचिजेप्रहनयजपनिआले
 नसेभावना ७ त्रिफुटकाचेनिकायेनिभावना ७ नसुसिहहोएअनुमानआलेसैधवमात्राद्यालु १ हीजे
 छ कनकसुदनः छ नसमसपल्ले ४ गेधकपल्ले ५ गुलवसतपल्ले ३ सुदियल १ मिदियल १ पियल्लिप
 ल १ सुशालीपल्ले ३ मोवनसपल्ले ३ अश्रुकपल्ले ६ लोहमसपल्ले २ सर्वराकज जिफल।
 कथ्येभावेना ६ ४ माकानसेभावना ३ सेउगाभावन १६ त्रिककायभाव १६ कोनिगी — भाव १६
 आलेनसुभाक १६ मात्राटी १ गमधं अथवासाकर्नासीहीजेवुर्पासीअथवाचिंचाक्षानोंसीहीजेसु
 रज्जेसीतानीजेपालमिजितुनसुधावाअथवावहीष्टलेसिहीजेछ त्रैलोप्यनाथः सुवर्णापेदिभा
 १ उप्पाचिपिदिभा १ नीम्रापिदिभा १ पानजुभा ३ एकत्रमर्दिनिधातिनेपाछाफलोतुद्यालनिधातिने

पावेविन - हिवस ३ होलायंत्रिखेरिजेउसनिउरका धत्रिघालिजेवनिर्गधऊत्रुइजेविननसेवादुविद्या
 लिजेउषानेराठकासउमातिपादेउनिवनिआदिनपुहदीजरवभानयसजानागाकीजमगसासमलोह
 भस्मयात्रुनिभावनात्रिकोटकाआकाद्याआलीजेमगलोवपुहदीजेपुननविभावना ३ मा७ नैजु
 टस्वल्पमाउतीभावना ३ मउमैपुहस्वल्पमागकनेजाधेवकश्चकैमुलयाछाएयनभावना ३ तिमिरीजे
 स्वल्पपुहदीजेएवेवानवयकीजेनसुसैइहोएमात्रगुज १ तीरुलीनसैदीजेएवीचेनिमतेसुवगाहीरुओ
 ३ अगिहिनाहीमेलउनिपूर्विवापनशातगुणी जानगाकउनिनसुनिफजद्यजवेविमोसूत्रसिंहनडा
 घेरजेछ कालपिध्यंसनोनसःछ थोनलिनुनीलोहकीटावेहउफविघालाऊगाचेकोठेपीकरुनु
 फमध्येगोमूत्रधाल्वनुशातएकत्वाउनुविद्यधीजेपुहउहेउनुभस्मकीजोनेमउरभस्मभाणु १ गोमू
 त्रभागउपाकेकीजेमहाश्रीकीजेफकावेउनातेसुदिमीनेविपविचित्रऊ हिरडावेहडागआवतक
 वी हारुलहलादि देवतीरुवावाडेगो आडुलिसाचावे भस्ममुक्तयेवेकराकासदयाकंतिलोहकी

118

वसमानघालिजेमडरसिहहोमेयाचिसात्रावक३हीजे मंडुर नकुभा१ गधकुभा१ पियलिभा१ हिनजभ
मेहगला५ आइलिसाभा६ नारनीगीभाभायु७ येसप्रवेकत्रकसतुवातुलचअत्रसातिआभाववाव१ हीजे
सिहहोलादोक३ मटककरुनुमधेसियेइजो वानरीगणी जाकावाप्रातिपाजुपियाले १० घालुतुघेइजेगळ
भागोत्रनवटक ६ जुहुमानजुभा१ गधकुभा१ लोहभस्मभा१ एकत्रमहु निलोहयात्रिमहारीकानिठेवि
जेउपानेइपनूपजाहलेमोमयीवनिकदलीपत्रमी इनिमावनिघालि जेवनिआरोपुहालीपत्रघालु
निवनिगोमयघालिजेघरिया४ असेहीजेमगावलिनेगंडुनिलावनासातसंतहीजेभानेगीहोपावोड
थवाहसा फलत्रयटाकलिनिर्दु त्रिक-डुक आइलिलीसाफनाइवुएवया भूपधोप्याभावना७
सातेइउनिवोतनुनिखापनिघालुनेस्वत्मअगिनगीधुतुयजेतवहीजेसंवेनसुसिघहोए मात्रामासे
अनुपानतीपूलीनसु अयवानिणीउिकाथार्ययलिअथवागोमूत्राछं मयेदीनले: छ नसभसा
जिने धरोहिनडात्रिकडुकमधेसियेइजोवीतिहक: ६ श्रीमपल्लवकाथुमधेनसलेसधेइजे

रभाहनः छ नसमस्तदशमूलकार्षेसिधेरजे हिक्काहनः छ नसमस्तपिंपलिमधोसिहीजे छि सूछा
 हन छा यथ्यदीनसुबोलसहितुहीजे छाननपिप्पलहनः छ नसमस्ततिलिहीकामिनियुलंसिधेरजे छ म्र
 रंयकेहनः नसमस्तमाहलिगनसुहं गुसोवचलस्वाचंसुदि ५ वायुगीकनुनेमधोसिधेरजे ७ नाना
 समयहनः छ नसमस्तभा १ गंधकुभा १ अमृतभा १ लेखपाहीनसंहिते १३ न्हीमधेमाहे जेलाहनला
 हनगोलेकीजेकपिसिकापडवतिमाहेजने अषधवालुनिमुरवनिधुधनकनुनीसिकतायेन्द्रिग्रहनः १ अ
 ग्रीकीजेस्त्रीगदी तलजाहे लोकोडुनिषोडगाभा १ अमृतपाहुनिसमरनासीअधमानेचचुर्गाद्या
 लुनिएषुवाटनागडिजेमानगुंजणकीतीवृलीषम्रनसेहीजो छ आयेऊमानाः छा नसमस्तभा १
 गंधकुभा १ हिनाभा १ घंचलोराभा १ अग्निजाडुभा १ समुडफेनभा १ कातलोहमस्तभा १ सोवीनाजे
 नभा १ अम्रकुभा १ रीषभा १ तालकुभा १ अकभनेमहुनीगजसुहरीजे लुपानीभावनाकाद्योलेधु एन
 स्तनफलनसु अतिविषा आतमेडकीसेंदुलिउईचेमुलनसु आहुतीसाटाकलि शालिवानीमुले १२

119

७ तुयानवशागहासेतकुसुमाकनः वसंतकसमाकनसा ह्यो भागोहेसजानस्पगगनत्रापितत्संमंलो
 हभस्मत्रयोभागाश्चत्वारो न सभस्मनः वगभस्मत्रिभिर्गोस्मात्सर्वमेकत्रकानयेत्प्रवालेमौक्तिकचे
 वनससाम्पेन योजयेत्भावनागा कदुग्धेन रक्षुवासानेसनवर्त्तने दीवानिजेनेमौ चक्रेन सेननुशातय
 न्ने सेनैवमालत्मा कुस्तुमेन वउशान द्वेयानिनेरासप्रसशाश्रुतः यश्चक्रमुमहोचंद्रस्तुद्विस्तुहोन सनाउभ
 वेशा कस्तुस्तुमाकर्त्तविरमातो वसंतवइउर्वकगुजा मात्रे प्रदीप्ता सुमधुना मेहविजिमनः सयका
 सत्तयाश्वासनक्रपिप्तादिनो गजिरगाजुगतिप्रहारी शेषमूत्रा यत्तश्मनीहने शिता चहन सेपुल्लंभ
 मत्त्रपिप्तादिनो गजिर अनघं सुष्टिदेने हे एव हे प्यन स यने आ सुस्तधिकन मुसाम जाक ना गमुत्र
 मे वसंतकुस्तुमाकनन सस्तुताभे हेयताने ववेगं मासिकभस्मके नाग सुत्वे चकाने वसमाभागात्
 कानये शकं किला क्षयवी जानिर्मकं दाना गफेनते शात्सलीनसुनी नरातात्न मुलीन सेन च क
 रा कुंकं मकं कोले चंदने नरभावयंश वस्त्रमुमं प्रहातमं सितार्जुन सेनसेपुते वि शतीवें प्रमिहं अ

राम

समं कृत्वा पिष्टं गुंजैकं न समानं वधैव — वंमधुना तले हये वा नु ऊदजस्य च फले चरितं कर्षमात्रं तु त्रिदि
षो ह्येति सान्निजित्वा तुल्यं कटक नो हि रायां विल्वमज्जा तुलुषि — इथापि वेचातु वदिदो वेदं भेन वंसां त्रिधा ता
तिसा न्निषं पंथा कंच पूर्ववत् आने इभे भवनस्त्वधश्च घृतसुतसमो गंधस्तार्थं नृत्तम — के मईये
आतुलिगां स्त्रो गोष्ठं पेष्पं च समं वा अथ रागी स्त्रिका तुल्यं तु न स तु विजके प्रत्येकं सूतं तुल्यं स्यात्तु न
त्रे विजया द्वेः प्वेता ८ नाविता कं मा मरुषा पक्षिका च मात्रिका आह कं पर्यटं चेन्नि सुशाली चरुवंति
का द्वे हि न त्रयं भावं मात्रं तु भक्षयेत् प्रहरणं विनसो नाम मससा अंसा धमत्सु लं द्विपलं जीनकं दफा
घंमनुयाने ८ कल्मषं प्रहरणं विनसु भागे कं कर्पू न हाठके स्वयमपि यो व्यहिता व्यं चतुः कातं सूत
कमभ्रकं च कुटिलं मुत्का फले ग्रिहं टाप्यं आदिभले भुवा यकाने शामो चाग्रि शान्ता लनी पुष्पे —
त्स पत्रकैर्मुने समा कसूरी का भादना वस्त्रं हृदि निहितं जमधु मुकू विषं प्रहानो गहश्च मे हयो क्षयं नृक
पित्र शमनः पुत्रा प्र — गो म्बह श्री रं वडे ना सीता सुते नाह गं हि क्षि प्रा सत पिता प ह सर्वात् — ह नो

६

त्रिषौ र्मनि चैसा जैन तु प्रा न प्र हा म य र मो ज ये हि र्द्य लो के स म य्ये दे वं मृ गं क व त श्चा मे त्रि ना मो वि ष मे जी रि णा र्था वा
 ते ज्व रे श्च जि रो क्ष य नो गे च मं हा मि च वि षु चि का लो ले क न य न स न स स्य द्वि यु रं गे धे गे धे तु लं च रे क री न
 स तु तं वि षं यो जं म नि चं म च धा वि वा क इ फ ले इ ति वी जं च प्र त्पे क म नि चान्ति च नो क रा न सो व्ये ष श्च र्गा
 ये धा म मा त्र कं मा यै के न नि हं ता श्च ज्व ने भि रो त्रि दो ष जं क मा नि मु ल क र्थे कं पि त्वा को ह यं ज त्ते र्द म त्ते र्द
 य मं तु ज्व नं ह ति व म ने ना च्छे न त नं शि त्ति क के न सा पे तं वि ष म ज्व रे वी द्वि षं ता थ च ह न ष शो थ श क वा म त मा
 क्षि केः क्षि ने ण च वि षं सु क्तं जी री ज्व ह न य न च ह न स्य क षा पे रा न क्ता पि त ज्व ना प ह ह ष भु स्य क षा पे रा न
 ती का ज्व न ना श नं ज्व ना कु श न स न स गं धे वि षं तु ल धू ते वी त्रि भि स म च र्गा द्वि यु रं गे आ ष च र्गा क ज्जो त्रि
 से नि भं मा त्रा गुं ज ह यं वा स्य जं नी न न स चा इ के श क ना पि त स पु क्तं स वे ज्व ने प्र शा त्र यं ये का ह के श्चा ह के च
 त या सि दि वि स च य त पुं च मं ष मि धं स प्र स र्ध वि षा म शा त मे य श्च द धो ह नं दे यं ले य से च ह नं हि मं मा हा ज्व ए म
 नो क शो ना म उ ध ना गं कं त्र रो भा वे श मा हा ज्व ना कु श न स हि य ल च वि र ष य्यो ष ह क रं मा गं ध ६

माजागेका सनी आककेलंगरुश्चैव कर्षुनेधास्यध्वंषकं ७ सतानिस्तुभ्रमवृत्ताणिद्विषलसार्धमोजयेन्भाडे
 नद्विषलस्तुभ्रमद्विषलं वनिषादशर महरिषाचितं सम्यक्पटेन दिनभास्त्रमेन्नेन भावनाहमोषष्टिसप्रा
 निकानयेषां रेन्नेन शोधयेद्गुग्गुद्विषलं सार्धमोजयेन्नेन श्रिमध्ववा त्रिणितास्य कलंकं विमर्दयेत्ततः २०
 प्रत्येकं तोयसंमर्दय कविं शातं तिदिने सिध्यते जामयार स्वातवस्त्रमात्र प्रयोजयेत् ११ शर्करा क्षीरसंयुक्तं
 घृतमधुमिश्रीते गोदुग्धं बोधने भुजं सर्पिर्वीरकं त्रान्वितं १२ मेघुने हठलिगं स्य श्रंगाना वशातत्र ये प्रत्यह
 न सते नारी स्त्रिणा मत्यंतवलेभाः प्रार्थयेत्तत्सर्वं सद्यः प्रवृत्तिकामिनी नष्टेन्द्रियप्रवाहस्य भगवत्प्रवाहकः
 १४ नाजयश्माक्षयच्छर्दि सर्वं ग्रहणिमच्यते सर्वतीक्ष्णान् शोषयिष्यति तममेव ध्यायेत् १५ अहंधन्वंतरे
 वृत्ते प्रयानां वज्रवत्तलो पुष्पधन्वा सहासुजा लोकानां वरः न सहानवाणां रक्षयेत्प्राणां वैद्या नीलास्मिहा
 यकः १६ पुष्पधन्वानसुसमाप्त सुतागाधैः समौताभ्यां दिग्र्या सुवव्राट्काः न साधेर्दं कणा इत्याजं विनेरातु
 मर्दयेत् स्थात्मारुधा पुटे हहन्वा गजारमे स विवेशयत् न स सलोकना यस्य वले सुगमो गगनहकः १७

49

५

५१

पि पत्तिदं क जं विषं कनकस्व लवी जानि सभा प्राविज यद्रवेः म हिले धाम मां त्रुं चरा मो त्राव दी कृता भक्षयेत न
हणी हेति रसः कनक सुंदरः अत्रि मां घे ज्वरे ती त्रे अति साने वना यये न ह धने हाम ये नृ प्ये गाय जे न क्रमे
वच कनक सुंदर ननु संत के युध के लो ह विषं चित्र क पत्र के विजंग रणो का मुस्ता एला के के म के सने कलत्र
पं त्रिक डुकं शुल्च भस्म तथे च दये जानि सभा गानि सु भस्म वृणानिका त्रये नृ ग्रह रणे मां दु नो गे च ज्ञात मो
मधु ना सह अती सारे क्षये का से प्रमे हे विष भज्व हे स ध्या च पा नी र्ग न अच त मु ति न सो त्र मः चतु मु ति न स्ता य
सभ स्म नि धि भा ग च व ड भा ग ध के च तृ र्थ मो क्रि के हां ड प्र वा ल ता ई के सिला १ ता स्म भ क लो हा नि वं ग मा
शिक ता ग के अये वा ए प्र वा ले न तु ल भा ग वि म ई ये ५ भा व ना ग अ ड ये न ज सि ये के त ये जे या द्या थ म
कं द वी जे न प्र णो डी क न स भा वि ते ३ व ह्नी श्व गे धा मा पा नो र श वा रं ए थ क ए य क ल व गो क्षे जा ति नो सि धा र्थ धुं
च फ र्क री ४ जा ति को प्रा पु न व धि स गे ला गो शु ना थि ते ह ह वी जं व च्छा ष्टं गे के को ल के स रं त था ५ ता व र सा ए म
कै सि म वी जे यो य वी जे शा ता वा रं शु श क के ह वी जा नि भ ह्ना ते वी ज स्त र्ज ना ६ प्रिय लो म ज्जा मां सि व आ ५

कं न सुतं प्याजिननेकं तवा स काहिकं हिकं चातुर्चिक शीत हनरां शीतां कुशानामतः सीतां कुषुम संभागे
 कं मर्गं चैव वृत्तो ह मपि संशया धारुष भागद्वयलोहे मस्य गवा द्यते न द्युदिकामेकां यच्चैवावकेताले वंदित
 वं स मुद्रल विजं के स्नेह शानां शविषं सर्वा स जय मातृ के च क दुकी कथयत पावित्रका भावे सुधी मित सहाई
 क न सौ त्रि स म क च दृढं सं म द्यौ न य शो धित शत इत्यैः पुष्पैः समत्स आ यो जं गु जामे त ज्वने य सह सो मा
 मे नि नामे त द्या ज्ञे रौ वा विष मे समीप रा भवे त पि श्रो ध्य जे श्लेष्म जे हृदो यो प्य न सं नि प्रा नु नि त सो ए
 ड वे त्प ल च रो यो मे श्वे द यु ते पि मो ध ज द न ना ह्ये सु स ता र्त्त बु श छे शो फ यु ते च पा दु का गे वी रं भ ज त्प्रा
 दिषु कोषा र्हे रा स से ध न व स जं वी रां बु ना पि त्र जैः पे मे श्वो द सि ता दि ना त द नु वा तो यं भ वे छि त ल से ह्यं
 वा तिल तै ल ले पि त त नुः स्ना पा च रु प पु नः य ध्यं शु क म ये द द्वा ध स्तु र धि दा श्लेष्म स द्वा डि म र व ज रे स शी
 ते च ले प न म ह्यं क पू र क स्त रिका श्री र व डो मित लो पी ज स्ना द नु वा रं इ त्यैः सं स्त रः पी नो द्वा य क च स्तु ली
 पु त्त ल ना स्वा ली ग चै व नं प य मे म्द त्पु म दार से म मु र्चि ता सं ता ल हं ता नितः य म ज य हि गु लं म रि च गे धं

वारणास्य संत्यंते। इयमेका। प्रकृतस्येवाप्रकृतं शान्तिं द्वितीया। यद्यपि तेषां नासंज्ञा विनाशार्थं प्रतीतिस्त
 तीया। कार्यकारणयोः योर्वाप्यविषयसिद्धयर्थः। सम्योक्तव्या। काव्यद्वाराण्योः योर्वाप्यविषय
 यस्यैवेतुं येषु गपद्वयं नैवाउभयथाविषयसिद्धयर्थं विधमानं त्वात्। तत्र प्रथमं साध्यवसानागो
 ती। पश्यवित्यति। यथा। लतामूले लीनो हारिणपरिहृतो हिमकरः स्वर्णमुक्ताकारागलति जलधारा
 ऊर्ध्वलोकात्। धुनी तैवं धूकेनिलकुसुमजन्मापि पवनो गृहद्वारेषु रण्यं हरिणमतिभ्रम्यापि कृति
 नः॥ यथावा। उपग्राकाराग्रं ग्रहिणु नयने तर्कयि मना वा नाकाशे कोयं गलितहारिणः शीतकिर
 णः॥ सुधावद्वासैरुपवनचकोरे रनुस्त्वं किं नृजोक्ताम
 फलपाकप्रणयिनि। द्वितीया यथा। तान्यतराणि च तदेव पदा शीलवति
 स्वभावमधुराचपदा तु शर्वा। प्रत्यक्षरत्तरदमं सुधारसो यमन्यादृशो मगदशो वचसो वि

अथ शान्तिकं ३

वहुं विधत्ते पितृल्ये प्रसक्तौ तुल्यौ नरं संशयिधीनैः । अतीव चमत्कार इति न देवो दाक्रियते । ययम
अमूलकं वली करो धिनं लीना दृशनि हे लाल सखुं ठातां उविने रकां डकु पितो मभासिली
सरा । नापातः अतिशय चर किमुत भोली लादल हिगा जो दानां धिप्रदिर दें डकुं न कं वरा की
डाकर के सरी ॥ यथा वा ॥ केनासी वैः सुखम करणे नाक स दुइ न स्तुर्वि के लुं वा सम भिल धितः
के न पेशां तरे क्षिन् ॥ यस्मिंश्चित्त व्यय नर स हो यो हो शह क स्मा वरा स्तां नास्ति आ तम र क्त म तो त्वं री सा
हामो धि ॥ यथा वा ॥ अवि स ध व लिंगी यी भली भू स रितो म तिः । केनापि पुण्य ज तु वा वि दुषा प रि सौ व्यते
यथा वा ॥ अति शो द ह तं तां रां सं तं तं हा ला ह ल ज्वा लाः । धि र सिर सा य न मे त त्पुर धु नि श भि स्त वे वा भिः
यथा वा ॥ हे हो कु ता श न धि रा य ल ला द मूल के लो प दिव्य स रि त प्र ति धा लि तो सि । त स्वे त दे व क
ल म य वि स हि शी ल म ध्या पि तो य दि ह वा ल क ला धि ना थः ॥ अथ अति शयोक्तिः ॥ उपमेय ता व छि
द क प्र का र क रा न्य त्वे स ति उप मा न ता व छे द क प्र का र को प मे य प्र ती तिः ॥ रूप क प्र ती ता वा नि प्र सी ग
अक्षिणी त्वा प ५ कु ता श ५ ठे ५

लीगर्भपुत्राविसोत्पद्यन्निष्वा नेकधौतं धत्तमिति स्तुतिमप्यद्रीः नीकहमेवा मुक्तास्फोरः प्रवालेश्वरविपरिम
 दितं मौक्तिकं वापिशालोत्पद्यन्निष्वा नेकधौतं धत्तमिति स्तुतिमप्यद्रीः नीकहमेवा मुक्तास्फोरः प्रवालेश्वरविपरिम
 पवासका समयसमंगमितीदं परिलिप्तमेवातपतं विद्विहं नान्कसंभवं च विरतो धि विसर्प २ प्रातथोतस
 पिरथ केवलमेतत्परिलेपतो नल विसर्प विनाशो धत्तमेतदयमि मधुवरिद्विदं दे भुजलैः दय क्रमरि वे
 कटहरेष्टः १ श्रुलं प्रथिविसर्पं रजं परिहरेन्मं चाग्निमुग्मे श्रुतं तैलं कोष्म मया पिगा जलजले सका न्प्र
 लेपः पुनः कौटं र्यस्य कृतस्व वायं कलिना शोक्तस्म मथाभवः श्रुद्धे पापि चमूलकै विरचितः भि प्रस्तुत्वा स्व
 स्रथा १० इतीह नाशो भवमूलतस्त्व कस्तु धार्क दुग्धं वसहो नलाग्नि का सी स्मिसेष शिलां प्रहं
 पोभिंधान्किमुग्रं धिमिमं कफोत्पं ११ शारेणादाहः शानकै रनी र्णो प्रलेपने ग्रंथिविसर्पद्विदं दे श्रा
 यवायाकिस्तुखो मचारैस्तपाच्च विन्वाभिषण्दरे च १२ चरं शारे वैरलं द्विप्रियाणा वेतोत्पिष्ट
 यायसेया कशान् मसेदं भो विद्रुं म स्यो मारिष्टा भूयो भूयः सप्रयच्छ सुहृता न १३ निस्तु ज्येव

द्वित्रिवारं विदधा र्थं स्विन्नैः सा ज्यमिवं हृदैस्त वधान्मेधुर्विश्रमव्यापरेषुः सर्पिष्ट हं सोमत्रसारमस्मि
 न् १४ इष्टां हेतुर्ने श्वा ज्ञातार्निशं तैश्वास्तो वधस्तुलियादिकेन ग्रथं ग्रन्थार्निगोमादत्र सर्वं कमीभीष्टं रो
 पणं यद्ग्राष्टं १५ मेहो मांससमुत्पन्नं धिर्विध्वंश्चिन्नं कुहो हो सिधः प्रयोग एव प्रयोजनीयः परं सुत्ता
 १६ ज्वरक्रमादमेवित्तविसर्षकं तोमसाः प्रदुष्टं शोणितं स्यमदिमो वनेतं कतः १७ वैवरायकास
 मूर्च्छा ज्वरां गं गश्चमेः सह स्वासेः शोकातिहारसादं दुक्तं स्त्राव ज्योर्विसर्षीतः १८ श्रुतिगुदः बुध
 त्त्वस्मरानिर्मितो विसर्षप्रतिघातार्ति योग चेद्विको वा १९ तैलघटे तु वयस्याशादूषणमेव घटं
 गिरशमूलेः सिद्धे समीरज्जुदंशस्तैस्त्रेहनीयाहः २ परेतगोरी कटुकायवासी श्राव तीकायमद
 त्रिवरागः विल्वो शिकास्त्वादकमुग्नतो येयं क्राष्टते धाएकमभीगादिष्टे २ आयंती कातिक
 कलिगमुक्तः कणा हिमै रक्षमितैः ४ व्यक्तः सर्पिषचेत्सादृशा एव मेतति क्ताभिधापं नृज ऊह
 रि ३ विसर्षयौ दुग्ममहाहृतं वभ्रमव्रणार्थं गमहाभि गजं नृ विष्कोटके रगुह जास्त्रिचिताधि

125

त्रमहोष्वापिजपत्पवत्रं ६ संमच्छन्नहारवधपद्यकोशाकहीवरायर्षट् १ त्रिवपाताः गोपीकरणात्रिप्रगेंद्रवीज
 छिन्नाहिमभारुपटोलमुखाः ५ यष्टीविशालाभयामेसेनरुवीविषाधन्वमवासवासाः सत्रायमाणाः सार्त्तीले
 हजंभागेपत्काहविध्यामलकीरसंतुः ६ पचेन्मह्यतिक्तमिहंहेतिज्ञाद्रसोभतीवाधिकसुक्तमाथेः कुष्टोपयोगो
 ग्रान्तपत्रहेशालपियालसमच्छदवाहीनैवैः ७ सर्पैर्विमर्कंकफज्जहृदंवेष्ट्याभयामास्त्रीष्टनन्वशेषे स्त्रि
 ग्यस्यसंशोधनमस्यशक्तविसर्पजिह्वमथोपथास्व ८ प्रच्छावष्टगतुर्वैरंभोजाभिः शिरामधेवीपि स्त्रिग्य
 स्पदुष्टरक्तंविस्त्राजंजुष्टिनोसकशुक्लाः ९ वरायटोलाष्टवास्त्रीनिवकरेजवासाकलशीभवेनाकायेनक
 ल्केनछतंविमर्कंवज्रंजयेत्कुष्टविसर्पयोऽनर १० ओषधेष्टादिंसिंहान्तयनरुकडकाजंभहंतीविषोया
 पाठावस्त्राभ्रभागेष्टतमथविमचेत्प्राप्स्यकंवज्रिदुष्टातवित्त्वेनास्त्रीत्रकुष्टोष्टरपवनरुजायुस्त्वधर्
 द्रमेतत्करेकोष्टेविरेकावहमपिगाहीभयन्महावज्रकास्त्रे ११ पथ्यावस्त्रशिवाः एथमत्रमितात्प्र
 त्तोवित्त्वत्रयेजुमतोगौजैधर्दुशरावदमवित्त्रमयेतनुमासमजेतसोयविजितात्मनोहिगुदजम्बा

126

सोरहही हहमे हत्वगा इगुस्तय भमइमनो संमणि धरोवर १२ विजंगलाराग्रीकरोडुलेखाया ओमलोत्रो हभवभ्र
 तैले एकी कृता नीति विलिखपा माकंडुति विष्को रविपोजित्तः प्यात १३ मूलपुष्पफलवल्कलपूत्रनिवजंसम
 लवंतु विचुरपि स्वादिरासनश्चतैर्विधिनांद्रितततो हलविकनिसमानि १४ गोशुभमलकनागरवह्नि आधि
 धातुमिजिन्नरि चानि हेमस्य नललोहसिताभिः सपुनानिसानिशावयलाभिः १५ वक्रमदशशिरानिषु
 तांभिर्भृगजत्रवेषारिप्लुतमेतत् शुद्धमक्षमितमन्वहमयासंर्षिषाद्ययस्योतजलेन १५ स्वादिरासन
 भवेन नकाचिद्यत्रणात्रतदिहं विनहमानं ऊहजाततिलकालकनीलिमंगदोषमयमुत्थामयं
 १६ निवयहोलह्वामृतवल्लीधावनीकाक्षयनेन विषधं त्रैफलकल्कपुतं यतमिष्टं ऊहविसर्पचैरज्व
 रपांडो १७ स्वादिरासनमाहवपटोलगुडवीरिचुमंदजः शृतउदग्रविसर्प-अपिशीतमितयनमंडल
 इष्टूकिदिभानिहतिखलुधावनपानैः १८ निवोग्रावेल्मवीरुबुल्लुल्ल शधरणा निवपयापटोलनायती

एतिसंहितागदविह्वसावक्रमहैत्रमाभिः शोषह्वित्रैरपागहवकरिचवलावह्रिपूतिकरंतीकहाराजदुमूल
 विह्वनलमहानिवसप्रच्छदंश्च २० अम्लैर्द्वैरिक्तसारैः सखदिरंमलभूमंडिशीताश्रुलेखानेतापोस्त्वयो
 तैः सुरभिजलपुतः कायस्योवगाढः पामाविस्फोटकंद्रवहलतरमहामंडलश्चित्रसिद्धानेकास्त्रीभूतवा
 धाद्रितपरिणतेराच्छितागुहिनत्रि २१ हे मारिष्टाभ्रिणीतासुगहवजातीनिबभूवुर्विशालाहंतेजितु
 घ्रमोसीनपतरुकहुकासीमराजीमटीलेः श्रेष्ठात्रायंतेकस्योयगाहकीत्वदिरैः कुंभपीपुषवल्लीशीता
 नतानुपातैः श्रुतदति - - तित्वप्रिकाशानघोषान् २२ अंतर्द्वैषजयेवहिः प्रशमनंतेपादिजुह्वंही
 नेस्तुघास्वेहनसुमकेद्रममिहंकेनैः करीषै रपिमास्त्रैर्वापिविष्टं द्यालेप्यमंथयदस्त्रैरमेघंभवेत्कुंभं
 त्रविमोचिनात्परांमिहंभारैर्भिषकसाधये २३ सिताश्रुमारमूलसुधकरंजवत्सकाफलं सहाविमाल
 तिदलं प्रलेपनेन कुहनीत् २४ निशाकरंजवाकुचीहरीतकीकहलवः विहंगासिंधुमूत्रसुकर्मलं
 एषकुहहा २५ रहुघवीजधात्रीसरैर्जैर्सेर्वैजिसपुतेपिष्टैः सौवीरकराहभलेपोहमात्र

वाकं हः २६ ददुग्रहतिदितिशाकंदुयजंतुग्रसिंधुधववेषमधुमैः सविश्वसिंहि फलपुष्पप्रलेपः प्रस्तुस्तुमि ऊ
 हापहरोविंशः २७ ददुग्रसिंधुधववेषमधुमैः सविश्वसिंहि फलपुष्पप्रलेपः सिंध्यानिहृदिमंजुलानिकंदुति
 यामाश्चजत्पवश्वं २८ हरितालशिलोषणाकंदुधैः कदुतेलेनचक्रुजितप्रलेपः श्रेयगोजलपिष्टचक्र
 महीमयनक्ताद्वयवीजनीर्णनद्वन २९ कसप्रमूलानिसराजवभमत्राणिपत्राणिचकाचमायाः सौवी
 रपिष्टाश्वयवाश्चमारयत्राणिऊहापहाराणालेपात् ३० लाभा मूलकवीजसर्वपानेयासुग्माग्रिदु
 ग्रजंवीजसर्जरसः कदुत्रयमंथोऊहवापीछारितले गोमूत्रेणाविलेपितोक्किभनुमायापहंसिधमजिह्वीजं
 त्वेजंगजातुषोडकपुतंदुग्रमेकं सतं ३१ ददुग्रजीरभागोतुल्योस्तोकं सुहृदीनामूलं लेपात्तुषोडकपु
 तं पिष्टविग्रोमूलं च ददुग्रं ३२ ऊं देरिकासंधचक्रमहंदुवास्तुपिष्टानयितारनालेः लेपत्रयैर्वज्रप
 तिहृद्ः कंदूं समूलतराकंचघर्षात् ३३ त्रियंगवोमूलकवीजऊहंदुरालभासवयकेसरणां स्त्रीया
 पहंसुस्त्रीरजातिगंधसारैश्चलेपात्कदुतेलपिष्टो ३४ कासप्रमूलकपंचवीजगंधाशमनापुक्तं

राम

सिध्यापहं प्रलेपात्संवेदनास्वजिकातया ३५ पिष्टमं सरकजलेर्मूलकजीजंप्रलपतः सिध्यं भारेण
 वाकहत्मा होषासुमानिवत्तं हत्मा ३६ पीतांगी सुराकरमूलकभवं वीजं सतालं हलतां वृत्तं भवमाशिकं
 १२४ एषा गितं कंठोरजः शाणिकं मः पीयमिहं हि सिध्याशमने लेपात्स सजीवव भारश्चापि शिरासु तस्तु व
 जलेः संवेदितां तो निश्चितं ३७ तक्रैरापि छावाली सुष्टं जं घामूलानि वीजानि च मूलकस्य कार्यासिकायाश्च
 हलानि भौमवारे प्रलेपः खलु सिध्यहारी ३८ कासीसामवमत्रको वरासिततेन सुक्तेमसे च्छत्वे सम
 हीनानि लिप्तमसुना सिध्यं तु घर्मस्थितेः नाशं सप्रदिना दुषेति त्रियने मासा कित्ता संनवं मार्गश्चार्जले
 तथैव विदिता ज्योतिष्मती नैलतः ३९ विषाकरुणा चित्रकवेश्मधूमनिषामधुच्छिह्नमथो वराच ह
 वीचवज्रमुपवचदुष्टं कुशमं शोषाणि जं वं सलेपः ४० सुकांटे निहित्रोयः ४१ — सिद्धार्थजः
 कल्कः पक्वः कुकुलशिरिषिनालेषां मापहः प्रोक्तः ४१ पलं पलार्धकं क्रमात्सु जरिना गजमनोः
 कं हृद्यते लमाने कासुते यवे हयामलर ४२ जन्मनवी कल्केः सर्वपत्रैले वपाविते साह्य भारे

१७१

देहं रिमंथा इत्थं विज्ञेयं विद्यादिका हारि ४३ विमलस्य नातिकेरे त्राही नूतित्वमायत्तान्त्रेषाद्विषादिका घ्राणादजी-
 ती फलं त्रयापि ४४ श्रीविषसर्जयावरह छिलानां कं पित्रां धक यवानि समन्वितानां विलेः एव गुतम
 हं धतितापत प्रप्रस्यो ४५ निमंतविरिंदह दक हारि ४५ पिष्टातिलानकं मयोभिरेता नूतानभी ४५ गां वि-
 नियुज्य गां उ हं मेने उलह दुयमाः शुधाद्रं कं रयहं तिती प्राः ४६ पिष्टासूतशिला लंगध रजनी जीरह
 यं नागजं द्रुष्टा यरा वा कुचरि पिष्टं तं लोहं न लोहे हं संमर्द्याथ विलेपितं विजयते विस्फोटयामासुत
 कं द्रुमं उल्लुङ्गरी ककिटिभं माहेश्वरं निश्चितं ४७ मां म्पाक हो वा युगकाच माची पत्रागीरह द्रुष्टुतानि
 पिष्टो तैलेन गाठं कहुते लयुक्तमुद्धतं नंत नुर्वैवार्च का प्र ४८ चक्रमहं तीलसंघं यवरां सासुराहं रज-
 नाशशिलेखं तक्रावं ह मपहं ती विलेपाहं द्रुमं उल्लुङ्गितं वकं द्रुः ४९ रसगंधक सोमं त्रिनिश्चन व
 नीमारापि यहाय चान्विचुर्गपि हं द्रुमं उल्लुङ्गितं नुर्तिकामद्यमं प्रतिन प्रस्तेजय म्प्रयोषकं द्रुः ५० मस्येनातुल एम
 पुत्रकेशयुगलां धात्वा मिलेपितं तस्य क्राहने विहाय समितं विलेकेभिस्तैलतः पुनः पिष्टा मिरं म

लिम्पदहनस्त्रिगोहिमेनोभसास्त्रातःस्फोटयुतामनीदशमद्योऽमशोषानयेत् ५१ सिंहगद्यतेलेपदिना
 गजन्मासीत्याम्बतासंगयलेकषाभिसनाक्ष्णजाभिःसूर्ययद्यमेतत्तर्जविश्रकामपिहृतिकछे ५२
 सिंहगमयहेतधावनववासासिहरिद्राशुगारिष्ठाकत्रिवर्गप्रेतातिफलिनीनक्तादशानोयरोः कृष्माशावरच
 क्रमहविकसायडाद्वेस्त्रास्तेस्तेलेयक्रमयाकरोतिविविधावभंजनात्तगाहन ५३ यथावलुजच
 क्रमहिरजनायुक्ताहहनद्रूलाः कृष्माजाजिपुत्राविचूरपिनिहिताः कोमारपत्रोदरेनकलेनसमाहताः
 परदिनेरधस्त्रिगुत्कवाहमुष्मन्महलानिमुल्वनिहीतानीत्रातयान्तादुते ५४ गुडासुरीसंपुतमा
 शिमंघाविलोपिमंसमदिनानिपुच्याविजालकस्यापरिवद्रुमेवमसंशयमेहलेविनप्रपरवुरासा
 नीचनमोत् ५५ पारसीकजयवाविकायलेकृष्मावोलेजपलद्वयान्वितचूरिगितेरावेदिने

एगुणाभाः संस्तुते मुनिदिनानि निधेयं ५६ स्त्रियाधभाजनगतसंमुद्रतंतजलंतुपिचुनानुदिनेयः तैलवल्स
 मनुलिंपतिनक्षत्रे तस्य चर्मोदलमासुसमूलं ५७ मरिचालजंभजनदीकरवीर्यंतरक्तसारजदिलादि
 निशाभिः स्वरदारुभाजनजलजंभविशालासुरमापुषिसालिलैः श्विचभागेः ५८ दृष्टं गद्गवित्वा विवि
 चं युग्मिरशोभेः कद्रुतैलनोपि च शरावकसुगंधिगुरोतुगोयसि वारिणीयेतद्विषयेऽपि हृष्टपिभिर्मरि
 चाद्यं ५९ विस्फोटकसंश्रयाभाः कद्रुशरासयाश्चित्रं दद्रुमंडलदहव्रणनाडीश्चाविराज्यपति ६० वि
 ल्वाशं मरीचित्रहृदविषयोदतीहरीद्रासुगंधावैरीगदरक्तसारनदिलोनेपालिका लाग्रिभुकलज्वावल्स
 कसमयर्गजलदंभरीक्षमिश्रस्वहीर्ष्यं चित्तिवशाकद्रुसेदुशकलाज्जोतिष्मतीदुहनेन ६१ नक्ता
 द्वाग्वीलपत्रकवचंपिष्ठा मसुयं विषा ६ त्वासर्षपतैल : ॐ : ॐ : ॐ : ॐ : ॐ :

129

नाटकमिति मूत्रे चतुर्धा गीके लोहामत्र गते विपाच्य तदिदं यामात्र रभं न ता कंदु स्योर विचर्चिका ब्रह्मा कमियगा ला हो
पापहं ६१ अवलुन निशा युगा वधा हाः करं जा सलं सहे गत सर्व यंति ति वि याव वे क्त लि जे स स र्व य ज तै ल मि
स भिति हं ति दुष्ट त्र रा त ग म य ग ल म सु म ति ग भी र र क्ता म य न ६३ सु ही र वि ही र व ला वि क्त ल्पा प त्वा श को शा त
कवी न व लैः समा ग धी के वि पि वे त्स मू त्रै र्छै लं तु या मा य ह रं म सि हं ६४ का सी स हो वा यु ग ता ल गं ध वे ला प य य
पुर ता र्त्तु त्वां शि ला म धू रिं चि ह्म शि री ष मा सी के पि ल्पा य म क क दू वं यां च ६५ सिं ह र गो पी हि म र क्त सार हे मा क रं न
प्र यु ह्व ना ट य वि श्री वा स नि व छ द लो च य म न्न मि ते य यं ग्रा य ये ते वि चूर्णि ६६ प्र ह्य ह ये स स मु ता म स रं स्पी ती
जा त ये स प्र दि ना ति त मं प्र ह्मा वि कं ड पि रि का वि स प्र वि स्फो र्वा ता स वि रं ज रा मं ६७ त्रि ज्वा र त्रि क ट पं द नि वे ल्ना दी ष
यु ग मो ग्रा म य न्न य द ह्न ह य वा वा हाः ने पा ली म ह न रं स न ता ल गं धं सिं ह रा शि च स र सो न रा म दानि ६८ सु त्वा की तिर स
वी भा वि ता न्न क ल्का दे त स्मा क दु त नि ष्टु गु णं तु तै लं स क्त यं सु र भि न ले च तु गुं यो त न्न रे ग्रा वि द मु य हं ति यु न्न मा तं ६९
कु षा न्न से र्वा णि मं गं र स र्वा यो ति ह्य त्र रा पा यु की ला न्न अ भ्या क र्म र प ति मा त्र क क्ता न त् कु ष्ट का ला न्न ल ना म धे यं

यो

इह भ्रष्टविचक्रकोविहाय दिनकलात्सारीषावजित्कूलं सपयनक्रमालक्ष्मिनिरदुधवीजालित श्रेष्ठायोषतिश
धिनिपुणपुतंकल्कीकृतंगोतलेतैलेंसिद्धमया मुनातिगहनतारोषजिह्वकंदर यमैरंमुखादनीपफलिनीताह
ः कुजघोषधम्रावेष्टालसुस्वरेंद्रवारुणिपुरैः कंयिल्लकारध्वरैः निर्गुणीकमिजित्कहंवकनकहीरधनैः सुप्रविही
रैस्तुल्यं लवंति पद्यमधिकंतैलेंमहावज्रकं ७० शिलातालताप्यं विभुदससूतेसमंदं कसो माणिमं चं चरत्वे विच
रं विधिभागं वलिभस्मतामं रसादिसुहो जेभनी रै विमर्ध ७१ दशादीहमायायवस्मिभभसदेरं नरंतर्दिमर्धद्वैः
स्नेः चक्षोषाहतः वदुलं भस्मातामादिविल्वचतुर्तिल्वमन्त्रा पसश्च ७२ विमर्धद्वैभभजेपाचनी टालविषेपदे त्रिषाह
विवं च निधायाद्यमर्धं सिरसस्तालकेशः स्मृतो मादिषात्सेनलीये हतिष्ठः ७३ जयेतु रजातीरखो यविशेषादतीवस्त
कुष्टमन्त्रनुल्लिख्यात्समं मातृका ज्योतकवर्षिता तां रतः सोमराजी नवीजस्यतियं ७४ रक्ताक्षमत्पवहिंदुमिनुष्ट
शीर्षमाणां तदध्यातिसारपुक्तं विरजयेतु छिन्नं वैद्यः ७५ अतिगदः बुलहानिर्मिता बुयापारति कुपेपुतु योगचं
कायं ७६ किलासद्व्यंते उरादिशोधनं विशेषतः रसक्तवाकुपीची भवोगुगलितो विरेचनं १ बीलाभक्ततनुक्तपया

130

चत्तसूर्यसंतापं संवेवंतरेति तत्तन्निदिनं येयापि वेमियासुम्भु १ श्रित्रोपतान्कटकतो विभिन्नस्फोराकृतो घेषुतु यत्त
 मेकं प्रातःशताक्षामसनमियंगु फलं चतिः कार्यपि वेजलेन ३ सर्पिः कुभेगोजले ओषधिमूलहोरोपे तमाधा
 ययज्ञसंयेयं हुंष्ट्रि विगात्रये पंकुष्टोदिसं सर्वशोपिद्वाने ४ कृहीराजवृत्तार्कसती कजाती हलं मूत्रपिष्टं
 प्रलेयेन हन्यात् ५ दुते श्वित्रुर्तामदद्रुगाहो ह्यथा जोठके इति विस्फोरणमाः चित्रो यद्वेपं दधमथा जिते गजभ
 वतै लाचितं लेतं पतं श्वित्रुर्तामदद्रुगाहो ह्यथा जोठके इति विस्फोरणमाः चित्रो यद्वेपं दधमथा जिते गजभ
 भागा नितः पिष्टो गोसलिलैः सवरा करणः श्वित्रे यद्वेपं दधमथा जिते गजभ
 एनूष्ठायापोदिवसे विशोषरचये देवं निवारं ततः पिष्टाकृतं सयसाप्रदेहुरति स श्रित्राय रुः संमतः रुष्मा हेस्तम
 पीकलिदुमफत्वा तैलेन तद्वहुता हारे सुदग्धगत्रिदुतिने तुही यमूत्रैः कृतो घटमिते दशभागयुक्ते चीजे त्वव लुज
 भवं प्रतिधाय यावन्न चिकुरात् मुपगच्छति याचमेवं श्वित्रप्रलिप्तमसकते न विष्णुं यमाशमाप्यति कुपं मयस्मति
 लकं यत्तो संसाक्षो विकंतं च ६ मल्लोताग्री सुधार्कमूल सहिते गुजा फले अथ यं शंखे पंचयत् नितुत्थं गदयु कला

रद्वयंलाघाली यत्कास्तुकरविज्ञेयस्ययासितसोरेंद्रालाकादिभिलिंमेकुवकिलासयायुजमषयार्गोत्सकीलानपेत् १०
 गुं जाफलाभिलेयाछिन्नंनश्रेत्तद्वरकाऽस्म स्रष्टनःशिलंवल्लिभंश्चिन्नंन्यान्महामूलं कायोमषकयणि काफ
 लसुरैः सोभांननाद्यासितैर्वैद्दीकुमिश्रचुकत्कसहितः पीतोतिहृत्मात्कमीनयहाकिंशुकवीजनिस्ततरसः सौद्रा
 न्वितंस्नानद्योकाकिंशुकवीजजोमथितवानेत्काद्रजः सौद्रयुक १२ अतौविदंगतो जयेत्त्वकल्लैकूपकुरुमानया ये
 रिष्टयज्जजोहरसः सहिंशुवेत्कमात्रिकः १३ निवयुलाशजवीजयवानीचोरकहिंशुविदंसविदंगं जेतुविकारहरयं
 मेतसच्यभुनोनेविरेगानरस्य १४ रसे द्रव्यकेमिश्रुनुहीयवस्तद्रुवीजंविषतिंदुवी जं अथुतरंमायमितं निहेतिक
 मीत्समूलानपिमाहिकेनमदनपत्ररसेरहिवलि जैरचरसेश्च पलःपरिमहितः जपतिजौकचयानतिमुक्तजेष
 दपिमूलममूनकदुतैल युक् १६ पाथप्रसूनकमिनिद्वगुकद्विहात्या श्रीवेष्टसर्जमहनाभयनक्तधूपः शष्पा
 सुमकुणावयसोशिरोश्रुकेषुस्कीगरास्पवविनाशकरः प्रसिद्धः १७ तुषोदकश्रुकदुमःसमूत्रकोतिमुक्तकः।शि
 लाकदुत्तैलवयुक्जपंतुपोकसंघनित १८ गोमूत्रेणविषद्यंकदुतैलवेत्तत्तच्छिलागंधैः सम्राहादिनिह्नायुकाति

18p

हास्त्यामशवात् १२ अतिगुदबुधलक्ष्मणानिर्मितोनुपायप्रतिधातादतियोगचंद्रिकायां २० परिलेखननसे
 दसं सुद्विगोर्गैर्विभुदेमरुद्रोगिणिमायउक्ताः कषायद्वयः सिद्धयेत तदहं भिषस्त्रेहनादि क्रमैस्तं चिकित्सेत् सै रंजवश्च
 वयरातसीनीकावांसनास्कीनिविद्याचिता नि अवंति सोमेनति वापंति सेहा तमी रार्ति मतीवतीत्रो १ रास्त्रामत
 व्रततीदेवतरु रुद्रककुंडी कषायमभिपीय विपुजते शक संध्यस्थिमज्जगतसामसमारोगैर्गोकंदकोषधभवं
 कषायमेकं ३ एकापुरदुमधुपणि पुनर्नवानां गोकंदराजतरुवातहरा त्विठानो काथोमहोषधरजः सहितोति
 हेतिपदपत्रिकोरुगतसामसमीरोगान् ४ रास्त्रास्त्रात्रिलवायवासाचविकी कसाशदीवारिदधि नोत्रासुर
 हरुनागरकणासी हीयुगाश्चावलाः पद्यावेलादिधानगोक्षुरमिशी शम्पाकमादीवीवर्षाः भूरुवसेयका श्रुसहृष्ट
 : छायाः कषायरक्तसः ५ कस्मानागरीषकादिर्जसापुक्तः पुरेसाथवातै लेनापुरुकु कर्मननियतंसर्गो गकैका
 गुने वातश्लेष्मिहृदि रध्रसिखुजधानादितापोलिकानेघानानुभिहाममास्तममाप्रलियेतिपीतो जयेत् दृढकीक
 लिंकातिविषाग्निहावितिकाः सुपिष्ठाधरराप्रमाणाः मूत्रेरापीता उदरानिलातिकृष्टा ममेपहस्यप्रदिष्टाः गौरीर

9

यो लाएकं द्विगुणितो न मासं युते त्रिबहुवक धारणी पुगविये च मूलं गुरु पत्नी शुभदकर्मणो द्वियरि कोषमेतत्तवेदतं सर
 धियात्रुचित्रियलपारश्रू के श्रुते चतुःकुट्टिकं च वेतद्विल्लांग के श्री ग के समीरगमति दुते नयति वधंगु स्तोदरं अ
 शोकन्यपयल योरपि तरी स्वत्सा धित घृतं विविह मारुता मय हरं भिषग्भिः स्मृतं २ सहि युती तमूषरंग फणि
 ज्ञपु ग्नि रंग के शिरो विरेच मं मूह नये न्न हा य तान कं । विषाय पो हृषि षली विभीत कोष वदित्तः अशीत वा
 रिगो ब्रुवं जयंति वा य तान कं १० शस्तं तस्य मूह तैल श्रु वो हित्तः प्रापोत्य रिति स्थ ईनं तु शोको ये ते राह
 ए गाल्विते तु सवेपि ये भः शिरावेश पदः ११ स्नायात्तरहे षं स्नेहन मेतदिरेक च नावन मय व वा हो स्नेह श्रे
 वोतरोध ज्ञात् १२ स्नो हो वि शोधनं वा ने सं ज्ञे प्रा म मे द न्या धिसात् उरु सा भर हे ष्ये रु हो पा ये वि धि श म नः १४ आ
 द्या नि ले तु पेयः चतुरराः को षं नी रे रा मूत्रे रा वा पि य प्या गु गु रे कां त या ती रि जं १५ ओषाग्नि मुस्त वे ल्ल श्रे ण मि
 शुणु लं स मं रा दं न् सर्वान् पे दिका रा न्ने हः स्ने प्रा म वा तो ह्यो न् १६ मुत्र ह्यार स मे ताः त्वे हाः से का स्त यो ह्यो रू हा वला रा
 स मे हो यु क्तं वा पुं न पं त वि रात् १७ लेपाः सर्व पं त क्त मा ल फल नो मूत्रे रा मू लै स्त या त की री र वि ति वं जैः सक ह क हो १८

१२
 शमलोषामरैः शस्तोनाकुमरद्वितैर्विदुकांफेमेहेनिलेशक्तितोयायामंपच्छीलयेचवनिताः मत्पापगंवागरेन २१
 हरचरामरहासनागरं प्रयुततैलमिहंश्रुतमापिवत् अखिलमारुतजातदि कारतोतचिरतः प्रविमुच्यतएवदि
 २२ सरामलामरदुमैमिशिववावरामरैः सभातुदुग्धलेवनंगभीरवातजिन्मते मेघीपयः सयदुपंचकमेकमस्येते
 बीफलेकहृत्तिसमदिनेतिरवाते उद्यन्तान्मनुत्तितसमपाकरोतिवक्तव्यमितिमपिवातकतीसंतीज्जं २१
 मिशिनतामरदुमैः सयदियुधराभिधैः हविष्युतेः प्रलेपनेत्रिकामएवयः सैषश्चलत्तित २२ आभावलिह
 प्यपुगावांधारास्त्रात्तावेल्परिधोववसः सनागराः साद्विषुवाचचरास्त्रिकांसंयस्त्रिरुजोविजेता २३ हीय
 हासमगधोयगावद्विग्रैयिदेल्परिधोवमशेषं तुल्यमोषधविरंतनहारस्यादशांशप्रभयैकतर्गई चूर्णमेतदहीमो
 दकपीतंशोतूनीयुगवातकफातीः हंतीएष्टकदिनानुभिहंहीस्त्रतथासमगुडंचविषकं २४ नागरचयविहंगुया
 लविषा लीकलिंगगजकृष्णाः हिडिववाकडुनडु प्रंधीचकीहंजिकांकरागकोसः २५ हीयकनीरकमूवी
 पुक्ताः सर्वद्विरेकिकत्रिकलाः त्रिः कौशिकलयातासतापुसावरी कृतास्तीती हनुः समीररागतिपुक्तादिवाद्य

संयु
यो.

२

संयुताः क्रमशः पितृक कफं च न विराता कोत्पारगव वाहिनिसंहैः छिन्नामूलकहारी काथैर्वा तास्र सोपम दृष्टा
: प्राहिकनिव श्रुताभ्यां मे हो वृद्धिः तगा मया यदरः निरूपितो गीतिव तुष्टपेन सयोगात्तः पुर एतमसं उद्धृति।
मिसाधुनिरूपयामो यमा दुराधाः षडशीतिसं हं ३० यासा एहासवासासैर्यमाय्री पुगोप्रात्ताः ॥ यमावरी विहारी
श्रेष्ठायै वोष रागे सुरास्त्रिंशः ॥ धावहरेणु ति काहस्त्रिकुरागामोदकीमुद्रः शम्पा कागो सुरादीवेत्को रि वी रात्री वृद्धि
शाखाश्रीः दीप्यदयामयमहंसं वाष्टीष्टागं धाश्च हंती जोग कञ्जगीवीरत हत्व किरातगजकर्ण ३२ ज्ञातीपत्र
फले लानो गं श्रीसं सवेत्ता नि पाप्य विद्या विषया सिंधु मं वै ३ यवानरी रुधिरं मंदारमूलकन कं नीलो विद्याल
निषामुसलि यो छर मार्ग समे तैरेतैस्तत्पारसा द्विराभाच यकः पुर वराश्रतस्त्रिः पुर एतैर्युनः सुरसैः बलिहि
गुल्यभाश्रुत्वैष्टं करावंगारिताप्यलोहैश्च ३६ शुद्धाप्रतानुयातैर्घौ शिकाया रं नि तैरेतैः कृत्वा सिक्कीस्तपु
काः सैवाः सः दमे दसर्पिषो नृने ३७ धानुप्रविष्टकान् हनु भ्राथस्त्रि सधिसूत्रान् जगुरुत्री ककुहि श्रोत्रशि
रः पृष्टवैशस्तून् ३८ मन्माललादशसम हनु सत्त्वात्ममे होश्च आधानाश्रमपुराणा ज्वर पांडुप्रीहगुल्मश्रुतानि

३३
 इरे अस्माग्निमांशवातश्लेष्मकतातीरनेकविधाः नितारसापनगुणात्कुर्वन्निघ्नतात्मनामवित्तां ४० कंदेनिं
 कुरतुषंलश्रुनस्पवकेलिस्वैकराक्रमयनीयविचूर्णितैश्च ओषाह्लादीप्यजरदोषिहिंयुक्तैस्तसंचमांशकलितैः
 सहकर्षमात्रे ४१ अघाततोस्तुक्कमूलश्रुतेपिवेषसायाममदिति घृनुर्मसहृदिवातंविश्याचिकापवनकेस्कभसीश्च
 सोयंप्रयोगउयहेतिनिषेधमासाः ४२ यंचकोलकवरयवज्ञन्मरुर्जिकासुरभिजिरपुगानि धान्यहीपाविपुषा
 क्लकैद्योषातितिजीकपदुपंचकवाद्यं दानीमंचसववाकवरीकंसर्वतोपिचतुरंशरसोने सर्पिषानुपरिषिद्धितमेत
 हातएगमखिलंविनिहंति गुल्मक्षनिपुगलक्षपञ्चुलश्रासकासतद्वयग्रहदिकाः क्रौष्टुशीर्षविरामजरशोम
 श्लेष्मराग्यविनिहंत्यविरेका ४४ एस्त्राहीयात्रोत्प्राप्रस्तितियरिमितोसम्पगभस्कुलापीपैकायादेनहीनेजलर
 दमुचितैःस्वेदयेत्रैःकवाप्यैः वातांतदुक्कितस्तजलपलपुगलंयापयेद्योचयानात्रादिष्वेतदिष्टंविधिमपिचकुत
 संस्थितेरावत्सः ४६ अत्रगोधूमशालिप्रभवमलदण्डपिसेष्टलहानिप्रोक्तंसमातितीत्रगदरदमुचितंयावदुत्त
 याभावः रास्त्राभिन्नोत्प्रेक्षोद्यतपुरोपिभजेदाहिकंनावलात्पवायामनेवमासांश्चतुरदहमनेदल्मशोतोरकाही ४७

को संध्यस्थिवातामयकार्ष्णलिंगप्रणाल्यापिशितभुदोषान योषाविशेषानुगमोपजातानपिप्रयोगोपमयाकरोति कशा
 येःसमूलार्कनिर्गुणीभूतप्रजातेशरीराहरास्त्रातिकुंभैः।त्रिदत्तसिंधुजत्वांतधात्रीविषाग्नित्रिकद्वितैःकुण्डयुग्मिच
 कं।विषकंजयेत्स्नेहकंयातिश्रोतंतथाह्येयकाह्विमेहद्विरोगान् ५० प्रसारणीगोक्षुरयंचमूलीपुगाक्षगंधामृत
 वल्लिवर्षः पुनर्तवासेर्यवलात्मगुमारास्त्रात्कलोज्ञातलवद्विकुम्भे ५१ कोलेकुलत्वे श्रुयवैश्वकंसमितैःपचोत्त
 अद्यगवशिष्टे पात्रोमितैःसूक्तकमलकांबुमस्वारनालैःसहतेनपात्रं ५२ कुष्माहरावागिरिकोलगालत्रिजात
 कोप्रमुषकाषवर्गः शृंगास्त्रोतानलहृदहोषदपायकचूरनिशानवैश्च ५३ सम्येयसीसिद्धकंदेवधूयस्यकाहमि
 ष्यैःसवदुषणैश्च शृंगीमहावोरकसेरुकायोमूलेर्विसहारपदुतमैश्च ५४ सशीतघोपानलजीरकीस्त्रपुकानतै
 ःश्रुक्तिमितैर्विषाद्यं प्रसारणीतैलमिहंदिवातान्निश्वाचिकाचरधसिकादिता नि ५५ सपञ्चधातोनुहनुग्रहादी
 कसामततिपुगरुद्विरोगान् जरातित्वास्त्रजयमंगचतुःशिरश्रुवोत्ताश्रुजयत्ववक्ष्ये ५६ अश्रुसिंहपुगम
 लरसोघाकंदगारिष्टाग्निमथाबलेष्टैश्च सारिरापसंग्गुशश्चेतिषाद्यं पुंताम्रतद्वावहेकंस ५ होवेगोदुग्धेपि

कायतुल्येयकं सस्तेलास्तुल्येभीरुतोयेचकल्केः श्रीलेपेत्माश्रुमिषासीतमांसीसिधुभूतामर्त्येवावलानां ५८
 एसावक्रमाधियरोचिनुकेः संपुक्तानात्यामिकाणांयथकच यकःपत्ताघातमंगाहूतस्तैवेतंजुज्वतामंगशो
 वाहीविश्रावीगधसीपाश्वकूलचैसंचेतत्रावनाभंगयनैः हंतादश्रौभादिवाताश्रुतैलंसर्वैरुक्तैदिनारायणा
 ल्ये ६० दशमूलवलात्रपाणिप्रिगुत्रिवहंकोत्तपुनर्नवाकैरंतां प्रणरुहसारावार्कयुगाम्भतवत्सीतुरपीलनी
 वनीयाः ६१ जतुहेमवकीकुरंदरास्त्रासुरसक्तमयज्ञकात्मगुताः अमपाज्ञयवासकाश्वगंधाविंसदिह्नामिरी
 कर्णिमार्गमुंघः सरणीयनसाक्षतत्तयं यद्दिरिमं जयसंनमरदुघोषाः द्विजयष्टिमधुकचलयत्रद्विनिश्रीही
 वयनीमधुस्रगश्च ६३ कुरुतुं विकुदेरथिसिंधुवारैः सहदेवीवहरणास्वपुष्टजघा अणिनीलितिकासमदंशंरवा
 जभहापथगादिकारिवयायाः ६४ सलिलेषगुणौघ्री शेषिते स्नीतिलतैलंत्वयरीरुक्कतैलेविपचेतश्रुत
 तश्चतुर्थभागांसदीवारिसमूलकोदकं ६५ यवमाषकुलत्वपुरुषैर्द्विगुणौघ्रीश्रुतयातुगोपयोभिः फलीनी
 सुरयदकद्विबीरासरलापोमेतुलोहितात्रिजातैः ६६ त्रिफलाशिखिरुपासुरीपुंजरशोशीरवदूषरोभप्रख्ये ॥

यो- जदिला जल हृदि भिन्ना मिश्रि गोपी युगल ललित कैंश्च ६० अपि शाक वराहिराश्रम जल र्वभ कैं श्री रकते जि
 नीस मेतैः यदुपे च कया कल द्विमे हानत ताली सकमाल जीफलैश्च ६२ सहकी भकरा हरेणु चं ररचनी हीप्य पु।
 गोअ गंधि काभिः पुरतुं बहय हलौ च नैत्वा करजा हौर्मगना भिसं पु तैश्च ६६ अरिवलै रपितै लतः पदं शौरि तिक
 ल्लैः सहस्रममान लेन सुदृगपत भानै ने दशाहं यदियच्छ ह मयापियं च रात्रं प्रविषा च सुसिद्ध मुदं तं तत्सुरभि द्रव्य
 पुतं निधाय पात्रे अथ घं यक केत की प्रसू तै रति सौ गंधं मुदा गतं प्रयो जं ७१ रति नावनयान मूरि नाघै री मातंग
 हयादि वातहारि गरितं बहु तं त्रल च वरौ रिह न रा पा तै ल मेत हाधै ७२ अववा हुक मरितं हनू रत्रिक एषा दिह तो
 श्रम कछु मे हानु त्रगा वि द्धि हृदि यां दुरोगान पि चामा निल भूत होष शोषान प्रवि त्रि स वि रा पु पु सं वि शोषा ल्क मनी
 यं रमणी यन सन्न नं वि द्या गति न रं प्रभूत वी र्य म वि रा दे व चिर तं तत्त ही नं ७५ योगाः सर्वे ये क चो वात रो गै तै ल शो
 री सं लिखि ति श्रे कतः स्नात् को हं उच्छे भो स्व ती यं प्र पु त्तो नाश नु त्पा हा य वा पो त रा याः ७५ शोणी शु ल्बा यो मयी
 तु प्रशस्ता मधा हा र त्वा धं मा सा दृष जा ह स्त दं द्रा याम सु धि ता नु सा द्दं ह स्त दं द्रा म त्रा ह नं च का प सो ल्हे वा त ति च म यो

[illegible]

५
 नौनरुक्षस्यतयावलस ह्यागहाहार्तिपुरक्त्याभिर्दृशांतरोत्सर्पि शिराअधेना प्रच्छान्तकैर्वाप्यअंगतुवैः कंदुरु
 जाह्नपतपुक्तमेतत् पुक्ताविरेचयेत्तंसस्वेत्यस्वेदरेकैस्त वातोत्ररेयुरासांयतास्त्रेपार्थयेत्सर्पिः दशमूलपीतु
 स्त्रावाद्यालाभिसभिः सिद्धं वातातिजित्तथोपश्रामैरंडस्थिराभिश्च द्वात्रामधुकजलाभांसिद्धं सर्पिः सितापुते
 येतैः क्षीरंतथा मृत्तायास्वरसेयकंपरंशक्तं एरंडतैलमेकं क्षीरोवेतंप्रयोगतः येयं श्रुद्यैद्यभूतलोषेजीरोदुग्धोदना
 दः स्यात् घृतभर्जितं कषायं यथा नावापि वेच्छुमे ॥ क्षीरानुषोचकुंभक्षीरद्वारासीयेतं क्षौद्रो लोतिलास्वे
 स्त्राद्वारा निष्काकाथः शुक्लसुखावरापासौद्रः सर्वशोमुत्वीच तुमानलववाफलत्रितययचकोलाद्रिपुत्रीजा
 तवषकासिषजविशालवेत्तंसमं विद्वरपैपरिलिप्तस्मिपसितुप्रगेभक्षयेदिनाईरहमीरितं प्रवल्नसर्ववाता
 स्त्रजित् पीतोनिलास्त्रमचिरात्रिर्ग्रहः कौक्लिनालस्य ग्रामयेरुमातुधाग्रास्त्रोयैर्लेलीतकस्पृष्टिर्नैव कासेह
 पद्मकसितोशोरमसूरदललेपस्तु ह्यागहाहरोफाल्बीसयं विविजयति उमादुग्धपिष्यथवेरंडवीजं प्रलेपेन
 वातास्त्रहाहार्तिहोरि ससिद्धार्थकस्तिलाजोतुपिंडः परं चोपनाहेन शूलघ्न उक्तः गोपीजलमिधुस्यैर्मंजिषासेपु

तैः सिद्धं तैलं समीरसिंहादभ्यंजनात्सपदि चतुरंगुलामृतलताघृण्यजातः कथितो विरेणारुतैलसमेतः ॥
 एवलांगसंगतमुद्रग्रतरत्रिजयति स्थपं वनश्रीणि तरोणां वत्सादनीकषायपीतो नूनं यले कषायुक्तः ॥
 एतद्वैवात्रास्त्रनेतुमुद्युक्तः तिस्रोऽथपंचयथा गुण्युक्ताः प्राशयति ग्रहं ॥ अमृतोऽयं भजेन पुषानास्त्रानुचजेने
 तुः त्रिक्ता वरायसे लक्षित्राभीरुदवः कायः हाहा विपुसुतीववातास्त्रं निर्देसीतः १७ हेमावरोया सुरसुतिका
 निशामता निवभवः कषायः वातास्त्रमातां भविहाह्रलंकं इमहा मेरुलपुद्गि हति १८ प्रस्थत्रेयं वरायाः प्रस्थ
 छिन्नोऽवपाश्च संसुद्यलोहपात्रे सार्द्धं शोभंते ॥ पेक्षा विगुहनीरं त्रिस्वामिच्छं पुराभूयः ॥ आसोद
 तमथास्मिन्नश्रेयाहित्वदपदगुवास्तु यत्नमज्ञपदमानं येषां देवास्तलाहं च ॥ कुंभनिकुंभी मयुगे त्रिस्वामिच्छं
 गितक्रतागुरीकाः मजिष्ठादिश्रुताद्यै पुक्ता पुक्ता समीपस्त्रं सर्वं तिहसुरश्मप्रमेदपिठिका प्रिमांघादि शोका मवा
 तयोऽनुज्ञीरुमरुदुम्लशोषांश्च लघोषदुष्टनाडी गृहकैशौण्ड्यपुराजपति यवानीतुषादहं मानीभवानीयतेदी
 जतः कर्षकस्तुहेतत् हृद्यो लूखले मोसलैश्चावघाते रशस्ये रथास्तलोपविचूण गुडं गोधूतौ मानिका ईप्रमाणा य

को०

यत्संनिधापायवद्यो विधेयाः पुनोर्विनितास्तद्धि ताशासनेतोमनेत्मातरेकैकशः शस्त्रमस्य २५ अप षाअ भूपिप
 गोधूमतात्रमुखोस्वजलभूत्रियंक्लीतावलयोगः मुखंयातिचेरीशानोतद्वहीयेवियकंपयस्तत्रगंदूषइष्टः तथेह
 चतुष्पासरयोभिषेकेवदिश्यापियनिनिषेधोनकंश्चित् बदेशययोगाति योगोविभक्तैकलंसेवितस्तेद्वयं संवहा
 मः मरुच्छोणितोच्छाः यरेसांविषीशः महुष्ठांगनसंगजाताश्चतीत्राः जयसेकुएवाचिरेगज्ञ तानिज्ञतोत्थाश्च
 प्रीतावरंगोविरूढाः यवानीतुय्यापालिकं शंभुवीजादिकेनोष्टकारणोप यकार्द्रकषाविर्गर्भसिक्तंवाद्रिकर्षेग्रह
 घादशीतोदकः प्रातरेवंचसायं १२ चतुभिदिनैमाहतास्त्रोयजाताहज स्त्वस्त्रिंसेविस्त्रिताहेतितीत्रा अयद्वलम
 मन्त्रात्रमिष्टग्रहियोहारात्तैविमौदुग्धगंदूययोगः पयस्सिंहवाहहिरंती हरीषाजंगधामहेष्टेष्टभृगोत्थतोयैः परिक्रि
 तवास्वस्तुहस्तप्रमासांस्वरहन्नितोनातसेकुक्षमेत द्विकर्षेरागंधादद्यात्तेणपत्रादुस्त्रेहतश्चप्रससावलिमं समा
 चरितं तत्रनुसंदेशलुग्रहहेरुहं तोयस्त्रवेतैलमस्मात् अधोनिष्कमात्रेणातेनैशेवीतमितं माषकेणात्रियस्तस्य सर्वसमी
 रास्तुमायायसंधास्त्रिंशुलंतथाप्रादिवातविनशंपोनेशीघ्रं गोहंतव्यभस्मसमरेकणामात्रमात्रमेपीययोभिरभिम

192

र्धतथैवतोयैः कृष्णान्जोरथकुसागिरसैः सनिबुं चन्मर्कचारिभिरथायुष्युत्तकतैलैः कृत्वा चंदीमधुघृतेन विषायकाच
 कृष्णोपचेचतुरहं सिकताख्ययंत्रे ऊर्ध्वद्वितं मुकुलि शल्यवितालसत्तुंडः साध्यवाततुधिरायहरं सत्तुंडं यजोन्तितं च
 तयुतं हरिमंथजात्रं यथंचतुरं शदिनेरति संधिभूतं येगग्रहामयं चनायविचोपरशुदुष्टवृणादुयशमंतयतिप्र
 सह मूर्च्छामहत्वरार्ते स्वमेयदातश्चेति ते वनं पुं कृत्वा रोप्रहोर्ध्वं श्वासेः सकोटकोनं यसंकोचैः ३० अतिगूढं ३
 धलह्मणानिप्रितौ चलात्प्रतिपाता रीति योगचंद्रिकायां इति कायंतत्रं परोलाभयाचारिहरिष्टपदी कषायस्त
 शेषनरघ्नः किञ्चनो वचाकौशिकारिष्टपत्रिभमेपाजिन आधितायैः ससपिच्यमः शुशोकरो हि राजपेत्सिता
 मधुमुधतात्रं त्रैहीयकल्कलेपनं त्वरतिहाहत्सरं चैगीकरावाघविषायवासं चूराः किञ्चनो मत्तिसपरश्चा
 त्वरतिरपि नित्रिपतं किञ्चनो विल्वेद्रवीजधतिकातलधातकिभिल्लहस्तेरुदमधुकतेयोपरिष्टः महाक्षिणीयसा
 रिवातेमस्करिञ्चनं जले मधुप्लुतं शिशोमतिं सुदुह्रातिसारनित् गनकराजलशावरमीरितं किञ्चनो जलसिद्धिजने
 शीतये मधुप्लुतोपिचविल्वमहोरसः सतुधिरानिस्तताडचिनः परं ॥ पाठावेत्तवरात्काधातवविषाश्रगानुदिभूयते ॥

पो.

लैर्विलिखितं शिखरीयविषयामुक्ताममज्जापुत्रैः अष्टाष्टलवाञ्छिकाविजपिकैश्च तासमेरितयंचूर्णाः सातिसतिस्वर
वसन्नजिघःकासकाशपिहः चानुनर्तिष्योषव्याश्चगंधात्तालीसत्वकह्रीरिकाकुष्ठजीरैः मूलोपेतैः सति
तैसपिषायं लेहोवालसोयद्विहोत्रिशस्तः अजीर्णकासतापदृढलोमं पुष्टिवर्द्धनः अशेषदोषशोषणो विष्णुष्यते
तिसंमतः जातिपक्ववर्षयुष्यहोदयुतं गालकासपाकघ्नं पिबंजलेन ताज्यं गृह्याकेति षमुषिदिष्टं १० एला
सिंधुकणोशरौसमधुभिलेहिः सितासपुतो हमाळूत्रदिवंधुमर्मकजनस्यतीव्रतीव्रदुतं एलारामदहंजिकौषधव
रैर्लेहस्तथाज्यसुतो वातानाहमहातिजिघयपसार्यतः सुतो घेनवा ११ कृष्णान्दवीजामरहातैमुक्तकलिंगकास्तै
लपुत्रादिश्चूनालोपेन शोषापहृदादिलीरंतथोषतां गोनवनीतयुक्तं १२ धवकिमिष्टं कुष्ठजः कपायकोवगाह
तः शिशोरशेषजस्वगामयामयं लिखारयेत् १३ तिक्तानि शान्धूमयुक्तलिंगराजिकामयेः मूलोपेतं गुतकं पुति
चर्चिकादिजिह्विशोः १४ तिक्तानि कृष्णवाञ्छुष्यताहारसारिवामूर्वा मुस्तैस्वीनयुक्तानि दिष्टास्वमशेषाः
१५ सिद्धार्थकोलमुगजिंदूसापोयहाहपाठश्चासफलत्रयाः प्रदिष्टाः स्तमगहोनां शमायाशु १६ वचाभ्याभयारजो

198

मधुसूतं शिशुलिहन् पयोभिरेवमुच्यते विरेरा तालुकं दकान् १० हकी विजंगो भयरात्रि मार्ग पुनर्नरः शुषणवित्
 मधेः सहस्रिकाली जलं है विषकं सपिंस्कम् इगहरं शिशूनां १२ शिलां शं श्वनाभिः कणाका म् शे ले कि
 शो मति के रागि रोगे बुवतिः कुरुने हिले पांज तेत्वा दहत्याः सती ई कि के अं ज ते मा ति शक्ताः १२
 रादिप्रदितं तु यद्दि पगितं ते रभ के धिभ्यो ज पेदिहा ल्यमात्र पायथापय २० लज्जुना हि कुं व कमधु स्रवति व छ
 ना तु भुज लत नू रुहमा सु कडु मेघ प्रगी सद्रिता अचिरे ता न्तर भूत हो स शं मने ते रधुयः २१ अति गुरुः बुधल ह्म राति
 मितौ नुवाला म वयो गा द्रियो गचं दिका पां रति को मारतं त्रं लज्जुने रवि जटाल ने यो लि गो ले प मे को भूत के शी व चकु क
 ही सव्य गवाः पुता त्रिकुटिल लता जलो मी दी कालो लिङ्ग गी व पस्थाः ससि द्वा र्थ वं हा कव ला भिषाः पुत भव सर्व शो भूत
 तित २ गृही मंज ने कल्क मे वा म ले य क पाय तथा से व ने स विह्यात् अयोगो पमु न्मा दभू ता तु वं व स्रदि भं शत त्मे प्र हि पे
 मुनी ईः २ सिद्धार्थ दिनि प्रा ववा राल ता हि गु प्रियं ग त्रमा यो वाम र्थ शि र्ग व रति न स फे ले ज्वेत हि क स्या पुनेः गो म
 चैय रि पा चि ते स क द भो नि व छ हैः स्या दत सि द्वा र्थ नि षि ला सुर ग्रह वि सो न्मा द स मति भ श जित् २४ निष्ठा पुग यो च य

यो

८

हं लोहिगुकरं वि काश्च कदुभं रिपुष्यं दधित्यजत कफलवक्रकुण्डवचनमूलं कदुमीक्षितेति प पिष्टाजमूत्रेण विभाज्य
 यथापि तेन कुर्यादुदिका निद्रां धम उन्माद दुष्ट व्रण स र्वा रं हान्य लेपनं सान्नं तोनि हंति ई मदनम र्गि च सिंही वरि
 यचा लुभु गिरदुत्साजर हं गत गजरा शौ व पुष्प सन कच व महित त्व विद्युत्का यो सजा स्थि ग्र हरि विद्य विमो ह र्ध स
 ने ध्रुप नेन योषा स्त्रां धि सिं हि कदु पुगल शुन हार यत्रे द त्रि का हा द शी रं तु हो या द धित गर व या कु प पी व ला मि
 : मा र्ही वी रा रू लो ज न फ ल च वि का कु ण मा भू क सारै गो ला प ना ए य पु क्तै र न व य त मि हा शौ व मूत्रां श सिं ह
 मूत रा व मि ति ना व त पा वा भ्यं ज ना दि वि नि यो जि त मे त त् नि हरि स वि र तो ऽ भ व ल मू त्ना र कु ण सु चि रे त्व र ह मे म
 ले ग्र ह यं ह रि ने व ली न वि च हो म पू ज वि धी न भि व क प्र वि र धी त य च य त लो ज वा दी पि तं त ही य म वि तं स मु ष्यं
 चि र दि तो मो च ये द य प्र म य म त नो य परि च र्य या शौ ष तः १० अ ति ग र दु ध ल ह्म रा नि मि तो ग्र ह मा त्र य च रा र ति
 पो ग च रि का यो ह्नि ध स ध्रु व स प था ख मु क्त मु न्मा दि नो ह र्ष रा ग र्ज ना दि अ भं ज नो र्द र्भ न ले प धु य धु र व च सि धे ह
 वि षो पि पा न म १ यो स रू मा सा त ला धी लु पा णी शं वा रा ज दु त्रि वृ ज्जे तु जि मिः मा ली तो य म स्थ पु मे द्वा मा जं य स्का स

यो० होत्मादहरं घलेषु पांजनात्पंजनप्रत्नमं घाम्भवारिषदं घिघ्रोषमिति तस्य ताहि कैर्वास्त्राणीयाः ॥ १ ॥ त्रिचद गिरो
 हिषनिकुंभास्तैः सगापीपुगेः २ भूतिकेभकणाकदुत्रयमहीनिं वैपुतैः सधिकायूवर्भासुरभेः शक्रदसरधिहीरैः सम
 त्रैद्यते यक्षं घास्त्रिकमस्त्र तिग्रहगहश्वा सोहरस्त्रीहहुत्माहीः कन्वरादिशमनेयसं वगथं विदुः ३ माजरिगहप
 णिवायसवभुजातेस्तुतैः शकद्विरथवापिगरभिरैकः धूचयसतैललभुनं ययसावरीच ब्राह्मीर सोय मधुनासु
 तिना जहारी ४ अतिगूढं बुधलह्मसनिर्मितायुयायाः सतिना शोति तियोगचंद्रिकायां ५ रतिभूतं तं न यदो ल
 दिना त्रैफलेनापि सर्वय रिति गद्य श्रुद्यंत मिस्त्रादिजुष्टं हिताचारमाश्रितैः पिरिकाभिविजलां जनाद्यै विधित
 श्रिकित्तोत् ९ एदोलतिं वा भयया सवासावररजोहारुतिशाः सविकाः सन्नायमाणाः एयमान्नाभागाः प्रखं च वा
 आविष्य चैद्देव्यां यारावाद्यो वेद्म्यलैर्जलेस्मिन् निवयधि मधुकाक्र शीतैः सवारिवारिमहपिपलीकैः प्रखं यता
 ज्जपतिप्रसस्त ३ नासाहिकणा चिविसर्पदुष्टद्रगाज्वरत्वगा हरक्रहायान् विवेकतः सुकृतमोनि शां ध्यसुखात्तदाह
 रिवसेवमाने ४ यत्काश्चिन्मिथितिकं सभान्निकजले श्रेष्ठाय वि त्वसमहीरेगोतिप्रधेनचदिकुरवं सर्पिः पचेसंपुतं श्रेष्ठ

५०
 ११
 कल्कपलेन तत्र सितपात्रौ देगा वासिपुतं ये यं धातु विरुद्धगभिरथ तदुक्तो वरायारसः प वासामंजवरासेः पथग
 यच्छागीययोभिः समैयष्टी वावनि कापतो सत्तं कृणावी रायुगामै पथक म्दही खंड युतैस्तुग वरुविपाः प्रस्थं य
 मिच्छागीययः सिद्धं सेके निपुक्तमुक्तं जस्तनः सर्पिर्मन्त्रे चेतज्जयेन त्तो धामतिमिस्त्रश्रुक्तजस्तनः सर्पिः चेतज्ज
 येन त्तो धामतिमिस्त्रश्रुक्तजस्तनः सर्पिः मर्महात्रैफलं ६१ एतं मूलपत्रत्वगमं मिच्छागीययः सिद्धं सेके निपुक्तमुक्तं
 वीताभिष्यदनाशनकोष्मं ० रोध्रमधुक समेतसर्विर्भ्रं सुवृणिति सेकात् आजययः स्थितमिष्टं पितामहस्य हहा देव
 ८ यष्टी रोध्रवराष्ट्रस्य रत्नं लिपिं सुशीतावुना सेकात्सुंदमया करोत्रिसुत्ररा चित्रारुजं दुत्तरं पिच्छाशीतजले
 न निवजदलं लिये त्रिरीटवचं त्रामहनौ परिताथेत त्तुतरसेः सेकस्तदे कौथयं २ आश्रुतने श्रवता ह्यजि नोसो
 राधिकानि बुनिकाह लैयत् शिवा मता संगं युतैस्तदक्षि प्रकोयमात्रं जयति प्रसक्त १० परस्थिता गद्यशुद्धसेतुवि
 भ्राः कुलत्वावनजानखेन वीतलचः कृष्णान्नरे विवृणिति एषधिकोपावरुः प्रुक्ताः ११ अनेक दोष संभवाम दोष
 लोचनयंथो रसस्तशिष्युपन्नसंमाक्षिको निवायेत् १२ एतं जल गदलभाता धात्रिकृता निवले १३ दवावा सो मंतनस

यो.

७०

दध्नैक्रमेण वातायमिष्यदहना। तृपिः १३ ससेषवान्भारयत्रनिचपिंजी मुखोस्मानयते निवह्या॥ कंठ्यपाशोप
 ह्मावरायाः पिंजी परं रक्तकफानिहंजी १४ हारीसीधुजताह्येगौरिकपपिपुतैजलेपिष्टेः लेयोवह्निप्रदितोऽपि प्रसवति
 रोगघ्नः १५ भ्रष्टं तुलोभ्रंसहमाणिमंथंते मधुच्छिष्युतेयपिष्टं लेयोजनाभ्यामपहं त्रिसर्वनेत्रामप्याजयति त्रिती वरुण
 न १६ घणोरसोर्निबुक्कलस्य लोहवह्निः प्रलेपनमदगुन्निहारी। विचूणितं भगरसे नतीत्तां विडालकेतामहं प्रदि
 प्ते १७ क्षिलाशोखनाभिर्विभीतस्ममज्जाकराकुण्डमुग्रोषणकेतकी त्रि विचूणय। जिदुषेन वन्निविधेपाहरेण। नित्रो
 वारिणासंप्रष्ट १८ त्रिभिर्हर्मकावचदलंदे। यो धंवार्षिकंतथा पुष्पं चंद्रोदयाभिधानासैषायुकांजते जयति १९ श्मा
 श्वकोलनरवोष्ट्रगजैः सरांखण्डकाहिमलैस्त्रैरुतैः पाशंसतीक्ष्णैः क्षतमुक्तमेषावर्ति जपेद्यत्सतं समं तात् २०
 हन्यादंजनयो गाहम तां शौर्यः कृणः पिष्टः। विधिवदस्वययसापुष्पैर्दमासिकं नियते २१ यलाशयुष्यतरसैविभा
 वित्रानेकशः करंजस्य वीजोत्सवर्तिदेकादष्टैः पुष्पविनाशयति २२ अशीतितिलजकरातुगतयष्टि कृष्णापुतं द्रुता
 र्द्धमिहमालतीकुसुमत्रः कलासंमिता नयोषलाभिर्दंजलैर्विप्रदितं तमोमपि हानयानुमिकञ्चुकेतुमुमिकाव

११०

७०

वर्तिसुसा २३ न्यसेहीरघटेप्याहिमसितंसा दंचतु हश्चिकैस्त्रिःसमोर्ह २२ मयोविमय्यविधिना तत्रात्तचूडंभि
 षक पुष्पीयाम्रावनीतकैरयविशस्तस्या जनाही हतेयः समार्धतमोपिकित्तिमिरेणा शिन्नाहः पुनः २४ मरि
 चामलकतगस्तुत्तैमधुयष्टासुदितैर्जलेनपि येः सुचिरोत्तमनातयेविश्रुक्तातिमिरंहेतिगुरी यमंजनेन २५
 दधाविद्यष्टंमरिचं शोभनंनूतंजयेदंजनतोयकृत्साः यचेष्टककथगताविश्रुक्ताः लौरेणादोषांयहरोःमहि
 षाः २६ सजरसरी त्रियुष्योदधिफेनेस्ताह्यगौरिकवरेष्टसशिलोषरोः सुपिष्टैः कंदकैरुद्रघ्नः मंजनेमधुना २७
 हावीभगालकृतिगुदितोयेः सत्कार्यसंभावयेत्सप्तकतः सर्पिहीमात्कजलेनतमरीयादुक्तवितैः पिष्टसंरोक
 राय २८ सोवीरकालसमताम्रजः सुसूक्ष्मं पिष्टोपुरोमकरमेकशताकपापि यथ्याजलेनकुरितं चिरपिष्टोस
 रिसलेहहार्दजजलेनविभादितंच २९ ज्ञातापुष्पंताह्यशैलशिलाचिकेनः सर्जः सोषणंमाणिमंथं लौहोद्वंशो
 रिकैरापिपुर्तकंइंद्रोदेयह्मशातंचहंति ३० वकलत्रजपटोलेहीभूतोमधुना अज्ञातवसंकंदत्वेदंयुक्तोजये
 नेजपति ३१ वानलेभंगरेसेवियायेपयसत्रायामधुपारितोये लीमंष्टकममयोनितितंयत्सप्रधातश्चिह्न

चो.

99

शालाका ३२ पुक्तांजनेनाथनिरंजनेपेजयेत्पुक्तानयनेप्रगेनु स्वाकार्मतेमिथसुविच्छलत्वपित्तास्रराजीरति
जायकंद ३२ तुल्यमांशिकशिलोयणाकेनाः शंखगैरिकसितावरयुकाः चणित्तकमधुनांजनतामस्नावकाचति
मिराहितंयंति ३४ दसांडवल्कलशिलाजतु शंखसिंधुशीतैः कतोयनविधिः कुसुमा महीरी मिष्टफलंतुमधुना
कतेकस्य किंचित्कर्पूरयुक्तमुहितंयनप्रसादि ३५ अतिगदः बुधलक्षणानि मितावुयायनवनोर्ति धिति
योगचंद्रिकायां श्रवः शूलशोथैर्मतेवस्तमत्तं कटुसंस्सिंधुत्थमेकं निषिक्तं सुपीतं तथा यत्र मार्कं यतेमप्रति
मंभ्रातपस्तुतैस्वीत तोयैः १ पिष्टांशे विद्यते तैलत्वराणां कौकुरांकोरिते स्त्रुकांडेयुदयाकरदिनिहिता तेत इमः
स्रणात कोष्ठाः संशामयेष्टुवोर्तिमखिः लोमे कंतथासाययंते लंजवरुदिगुतागरभूतं हिगूदकंचदुतं २ हौमाप
ताय यययचमूला नैलेन सित्ता सरीदीयाताग्रा त छेदः सवेत्सप्रवरागतिहारिदेवदुमा लुष्टतरोः सुतश्च ३
भूतं स्वर्जिकादिगु घोषाभिः शाभिः स्त्रीणां त्वयुक्तं स सुक्तं च तैलं श्रवः स्रावशूला सुतिघ्नैयडं तं कटुत्वं च नाहा
त्ययेपरगेन ४ यकेप्रपवहश्रवस्य भिहितो धूमो मदनवतं यश्च तथे महाखिलविधना विधा नतेवा । होकाले

७९

142

पित्रुपतिभिस्तुपरितोनिमज्जिद्यंश्वोदोवतोमहिषात्तुपित्रमथहौद्रेषसंस्नेपत्पयुत्रयज्ञापुगोत्रगंध
 मिश्रीगह्वंभोधहाविश्वसामदंमूलकभस्माक्षिभूजाभिरक्ष्माक्षजयुक्तमेतैः ६ तैलंरिपयंमधुसुक्तरंभावी
 जाह्नतोयैर्जयतिप्रसद्य अलागुतिस्त्रावकमोनुतोत्राज्ञीराक्ष्यं वक्ररहामयाधैश्च ७ जंबीरजप्रस्त्रमितोस्मो
 यहौद्रेषरावादेमितंकरागं सुधानगराशौमधुभांडं संस्त्रमासुतहेतन्मधुसुक्तमुक्तं ८ सूर्यावतोत्तागुप्तावदु
 रलज्जजहावारिसवोषमेकीकसहिमंतुकोर्णपुदुतरसुदितकराकीद्येवहोक्तैतो पुक्तंतालेनगोमूत्रकमपि
 धितंसार्वधंतैलमेव ९ कीजाक्ष्मायवाहश्चवाहविनिहितसर्जिकाचूंरामैके १० तैलं सिद्धार्थमन्त्रिकदुग्द
 गरववाकदुलैस्त्रीसांगंधावेत्तोलकैश्चसेः सुसुरसकुसुमेः श्वेतवर्षाभुपुक्तैः हिंगुपैतैः समुत्रे मृदुतरहनेप
 दमेतप्रदिष्टंनस्मात्रासागरानामयहरागमय भ्राक्षिदंशूलजिह्व १० अतिगूढः बुधलक्ष्मणातिमितावुपायः
 वशात्रिधितियोपचदिकायापयोदधुणावल्गभाकुदनीपेलिरोहिणीसुरदुमेमितीहगोजलविधानितंहोत्रपु
 त्तंशालात्रिहमेमंगुदीमुखधंताहकीतिनिनीकरांजनयधंयचापवनमाहिकैवर्किता १ जालियल्लवगोरीद्रा

को
७२

हापासाप्रतापेष्टानिकाधामाहिकपुताः कवलप्रहणोनवक्रयाकृष्णं २ मुखोशीरपदोराजतरुमि लिङ्गाहिमकीतके
 : यथासद्वहलांतिनितैरिति श्रुतोनेकास्पपाकायहः ऐहविश्रयदोलपातिनीति शापुगमोत्रमारेहिती छिन्नाभि
 श्रुकषायकोमधुपुत्रः सकास्परोगायहः ३ तार्क्ष्योषनिशांतधुमरुहनेः पाठेनमातेजिनीलभयः सहितैस्तूकाल
 करतिद्वौ देगावृत्तौ पुनः भार्योदतगलास्पहृष्टः सद्यतक्षोरः शिलातालकक्षारेः सिधुनयीनहाससहितैरेवोय
 यीतकः ४ यथायोषविडंगलिबजहलांभोहैः परंचंदूरुति तैगोमूत्रेणवैविधापविधिवछापाविश्रुक्कामिमोस्व
 घ्राहस्पगतौविधायतुचलहतोस्पशस्तोतथाश्रेष्ठाशारवतुल्यसिधुनकणापत्रंगकोर्ध्वरां ५ मधुगोहकदशम
 लवारिभिरितिस्नेहेरघेतव्यतैः स्नेहैमाहिकसंयुतैश्चकुलस्यैवेतथाचर्वां कीतोस्वतिलकत्वकारिचघृतं गैरेष
 रघेस्वतलहैरुषमरुद्गस्यतस्तुसक्तंभिषग्भिरुथाद्विचूणितमुहीरीतंरतुतिरीरतेतोवतीनिशापुगसफिपयो
 दकटकासमेगामपांभिषग्भिरतिमात्रकास्त्रपरिसंस्तुतिप्रपरंरहनाभिषिष्यणादपिचमूनकंयहं ७ रजःसजिका
 कुष्कासीसहिंगुकमिद्यैकृतंसोमकल्कानुपातैः पटस्त्रंहात्रिप्रमेतद्वतंचदहैवलिपुंरवाकषापंथतद्वत् ८ शोणो

राम०

७२

143

४७

नस्तु मांकाविषय निगुडिवसो मत्पिनामा हि विपिनामपूतपिनामं जा क्रमे विभावनां शर्वीमिप्रसक्तै
 हीजेसि तद्दोसमात्रावात् १ छ वज्रवान्तुग छ तनसमस्मभारमभ्रमुस्तभाफलनयभा १ चित्रकुभा
 १ वावसिगैभा १ भावेगीभा १ केहोनकभृत्वा १ श्रीकटकमा १ अमृतभा १ वेवेजभा १ एकत्रचालेनसे
 मभृद्विखलमपुटहीजेमात्रां ना ३ आलेनसेसिंहीजे ४ श्रीकंदत्रटिका छ नमस्मदी ३ हिमुलुदी
 लोहदोक ३ जामभस्मदीफ १ २ गंधकुटी १ २ सर्वजिवारसैमहुनिसेजुई मुलनस्तुधानि पाकरोनुर्मा
 आभावना ७ सातप्रमेकेहैत्रनिसुक जीनिगोलाकनुनिवालुकांमंविप्रहन २ म्दह ग्रिमाकुका १ जेउ
 यानि अमृतदी १ फलत्रटादी १ ४ पेपल्लिदी १ घालुनिनगडिजेनस्तुमिदुहोए मात्रां जे १ अथवात् १
 पुत्रयेतिनेसैहीजे छ एवं ज्वनः छ तस्तुपले ४ गंधकुपले १ २ एकत्र चूर्णकनुनिवीवेपले १ २ चित्ता
 किकंभुनिवनिघात्पुनिवानेअणिकवेलाणिपालथिघालुनिसीधिलेपुहठकनुनिवानेभस्मेकनुनि
 भीउभानेजे अथकीजेपहन २ मगअर्कदु गंधेलावनाहेजनिपुटहीजे एवं १ १ वलेकीजेमगफ

लत्रधचिन्नकमीकाकीच्याभावनातिनिनिप्रस्येकेंहीजेनस्तुसिद्धहोएमात्रावात् १ छे केंचुल
 नस्तुभास्तुवर्गभा १ एकत्रषिष्टि कनुनिर्ताम्रपत्रेभा १ २ साधियालोपंजेमयुगीधकुभा १ २ वनिद्यालि
 जेमरावीनिभानसिगावाभाकभा १ २ चूर्णकनुनिद्यालिजेचनिमत्सासिम्हालीजेमासाक्षनीनेसिं
 योनिचुंधनकनुनिमुहुनिहटकापडवति याहेजानीप्रहर ५ पविजेनस्तुसिद्धहोएमात्रामासा १ मधुतये
 सिंहीजे छे अथवाएनदेलेहीजे छे विषन्नसेहीजेअनुयान्हिंगसोवचेलसेधवराहिमसाउवाव
 दिगंभद्रमुक्तसुरीकनुनिमाहलिंगनसेकालजानीदां ३ सिंहीजेनस्तु छेवडवानलोनसः छे यानड
 शासेउगाकक्षनसेअणिमाससाचेनिनसैदिन १ मदिजेमगलूनिगोलायालुनिवनिमूत्रिका
 अंगलेहोनिद्यालुनित्तयुपुरहीजेएवंपुनत्रपिमागिलाकसिमहुनभूरनपुटसंवचुट ५ मगनुल
 जेपालयोजुनिमदिजेनस्तुसिद्धहोएमात्रावाल्तुमंसिंहीजे छे उभासमोनसः छे नसभा १ गी एम
 थकुला १ तालकुभा १ मीमभा १ मासिकुभा १ मनःदिलाभा १ सर्वसमबुगकनुनिपयलीका १ २

येचनिवडिगझीनेदिन२महिजेनसुसिदुहोरमात्रामासे२अनुपानननमूत्रअणिमधेसिंहजे छरा
 विद्याथउ छ नमला१गंधभा१पिंपलिभा१हिमजभापेनचर्केभा१पाहवाभा१सर्ववजिदुधेमहिजे
 सिद्धहोरमासाविवाकलनयेहीजे छ सुत्तरुनः छ नसभा१कौतलोहभागंधेउभा१लोहभसा
 भा१मासिकुभा१त्रिकटभा१फलत्रयभा१शीलाजितुगोमूत्रभा१मनः१शीलाभा१आका
 लघीज१हलाहिला१कैविटसाउभा१सर्वसकृत्रमोआवेनिनसेभावनाहीजेसिद्धिहोरमात्रा
 दी१अगुमोनमहानिवाविवीर्जेतंदुलोहकैतुपापेनेद्यालुनिहीजे छ मेघनाहः छ नसभसभा१
 अश्रुकुभा१आवलकटीनसेदिनउमहिजासिद्धहोर छ हनिशैखनः छ नसभसभा१यगभ
 सभा१मात्रामासे२मधेसिंहजे छ वंगेचनः छ रत्नभाग१गंधकुभाग१ऊमानीनसेमहुनि
 गोलाकनुनितीमसंपुटिद्यालुनीलाजमधेउनिवेनभसेमभजितराकीजोरवालिअग्निअ
 हन४स्वीरादीतलसपुष्टमहिजेमहुमिपुटसात७ हीजेपुअगिजवीननसेमाईतेजाईजेमा

श्रीगुरुज १ ननु पानमयतया भोगेन हनः छ नसमस्तवालु १ ननु पानजवत्तु नार्जनी साकनता
 क सूत्रकप्रहनः छ ननु भा १ गंधकभा १ तोषभा १ निर्गुडिनसेमर्दुनिगालाकनुनिवालुकायं विप्रहन ६
 पाकुषीजे मात्रवापु १ मातुलिंगनसेहीजो निविक्रमः ७ नोगे लोसिह रत्नादित्रणो गुगीलसि श्रयवा
 पुलत्रये सिंसेवज लिजरीयहन छ ननु भा १ गंधकभा १ लोह ६ अधकुमा ६ दौलभाः वित्रकुभा २
 श्रुतभा लुदि २ मिनि २ विपत्ति दहेती मूल दहेकराभा ५ ज्वरवात ५ संधव ५ मोमनभा ३२ निव
 दिगुवीकुभा ३२ वाउहेलमहेनिमात्रा माते २ परिकाकतु निद्येउजे शिरा रवीशवावेलासे जधि श्रुमिलो
 येउनिहिरेजे ७ श्रु राकुपानः छ ननु १ श्रुभकु १ सुवर्गभा १ तोषाभा १ तोष १ सुंउभा १
 मेहन १ गंधकु १ मातुलिकु १ कुमानेन संमर्दुनि श्रुध्रुसे सिपाकु निवस १ नुपापिकीजे मात्रा मासा १
 साकने सिंश्रु यवयत मधुसाकने सिंहीजे पिनाश शमति ७ तीक्ष्ण सुखानसः तीक्ष्ण पर्याहीहिने
 जावत्रकुतिलगुने सिंश्रु जेवुं प्पोछ संनिपातो ७ श्रुटीनाशानि छ नसा १ गंधकु १ जवत्तु १

राम

द्वितीदिनत्रितयसेविः सकिलप्रीतभंजीरसः ६५ सूतशिलाहरीजालमशोषककटिकारसमर्दितामर्क
 भाजनश्राहितमादिममन्त्राया अमनुष्मजलेनसनीश्राः ६६ ज्वरानशोथतोसमानधेनुमास्त्रमात्रि
 कः सुतीव्रगीभपूर्वकानिहंतिपीतभंजनः ६७ रसाश्लरविगंधकाभ्रजययालनिष्काष्टकसमाभि
 कशिलंतदहमिहदंकरावह्निजेः विभायस्त्रविरसेः सविषनिष्क्रमणज्वलजुरो यशामनोरसोयमुद्र
 भक्तमस्तुजेयः ६८ अटभ्रगंधकरसेष्टयगंभेतित्रिंशफलविषाभयुरावे संविमर्धफणिवह्निदलेषु
 स्वास्ततेष्टधिषडंगुलगर्जे ६९ संविधाभंरसकल्कमर्थोर्दंतदलेस्वद्वयक्रपिधानं सन्निधायलघुचम्य
 करीषेदम्पयेस्तुटमथाहृतमेतत् ७० साहिवह्निदलममप्राणप्रगोवाचितमथातिविमष रक्तकानि
 तमथाई कवारावित्रकोषरास्येः वरेः सहृदयात् ७१ वाताग्रिस्तादगुदजातिस्ततिविरोधनानास
 मज्वरहरोदधिमक्तपथ सर्पागस्तुदरदतिप्रथितोरसोयमायैः पुरातनभिषगिरुदीर्तस्त ७२
 रसदिस्त्रवलिस्मादंकरासोषणस-कनकसविध्दंदासरशोषणायम् रसमितिजवक्ष्ये आयुक्त

२५ वृक्षलीयतपुत्रसमयं ज्ञात्वा संवत्तं विदोषे ७३ गच्छकंटे कणविषोषणरत्नीवीजकद्वलसुमेत्रसार्द्धं म
 धुमार्द्रकजले रथमायनं क्षितां रसपुञ्जं रभेही ७४ रंभां भोभिधावितं न्यालचूर्णितुः सोमं तच्छर्दिर्तश्च
 हेराखं गोपेनं सुहृदं विदं शानं सिधं श्रीरन्नाशिनः श्रीततापम ७५ चरीतालेमनलनसमावंधिजे
 नसलितेन विभाषः याचुपेन धपुटे स्येव वल्लः श्रीततापहरणाः समितस्त ७६ तत्पत्रालचूर्णमेकैकं
 कद्वद्वमधं सव्यककारवेत्तारसं नाया अक्षोणाधस्तुदेवस्त्रमात्रं रडोयस्त्रीपेनं श्रीतपूर्वचरि
 ७७ रसोवाले रथामृतं कनकं वीजमेतैः समं कदुत्रममिहाराविलै रितितरादमोषावितं हिगुंज
 मापे सपुतं सरसं धमजामहाज्वरं कुप्रारसाभिधाचैरं रज्ज्वरं धुपरं ७८ आहिफेनं शंखरसकं
 सतनायं कुनटीपुतं द्वितीयं सोमलताप्रक मुनिकारि वेल्लि ३ समादिनमिष्टसितमेव सुदमितमा
 हिहिमेषु ७९ कणसहरामृतं कसं सोषणं रथाठामासं भात्मं भैरविमरी चमानवटीयं २५
 नैकैपुं रथीनागरहं ८० रसरविभु जगयोयं जोगवकस्यार्द्धगुणरचितभागदावयं स्त्रोह

ध

उस्मेसमविनिहितयेकस्यापिरंभाहलस्येतदितरदलमोगात्प्रदनेमश्चमंजात्र २१ तदत्रमवास्तव्यपतति
 स्मभंज्वरोशोषवैषशेषस्यारिकासभयाशौग्रहणागदभ्रवत्प्रद्वयंशौद्रकरणावलीढम् २२ रसकरंदंताल
 सोमलकारवेस्त्रिसपरिमितं तत्वंउत्तुक्तार्द्रवत्त्वं विषमविवधवाधानुस्मपूर्वज्वरोधंउदितिरुहतिदुग्धा
 त्राशीनाभैरवात्म्यम् २३ आयामास्रवनमवायमहरिनासाभ्यात्रावेष्टंमक्तमिष्टान्नानियुक्तस्यजो
 गलपजंशुगीशाकाग्नेचं वज्राभ्यावललाभतो न सहसासक्तमृगिज्वरः स्याद्वैमेवहिदुर्वलेप्र
 तिगतो नूनंज्वरोनात्मकम् २४ गंभीरोवलवानसाद्यजितोपोदीर्घराचस्थितः सस्वासभ्रमरात्मक
 प्रलम्बनोहृच्छूलमुग्रऊर्ध्वक आयुषोविहतेन्द्रियः कथंनरोनिद्रस्त्रयेनाद्वितः सोतिभीरावलात्सव
 द्विपिशितस्यातीवतीव्रो ज्वराः २५ प्रतीगृहविधिप्रकाशकायामगवेन्द्रिकायामृगंदकारचकोरतो
 धिकायाम् वुप्रलक्षणागानिमित्तौज्वरभाजयचारादतियोगचंद्रिकायाम् अस्त्रेयहतिनोतिरोषम्
 मीतद्वेकैर्नयैर्दुर्धगत्रायंतीत्रिफलात्रिद्वत्रपंतेसंश्लेषासीनाधेर्निषक्त ज्वरेवैरिनरन्मधूरकम्

योषथाद्वयेभ्यः इदं कश्चेत्तारो देवं तदा हि भिन्नं शमनः यउ ह्यस्य शास्त्रो विधिः १ मृही कामधुकमधु करीध
 यमश्रीयर्गी जलद्वयद्वयो कोमलानां पाटीरामलकमृणालपद्मकाभः सैमानामुपहितसास्त्रिंशका
 नाम् २ श्रीतोपमधुसिकतापुतः सत्ताजः स्याज्जातीकुसुमसुवासिनो यफादः सैमाहभ्रमवमनो
 धोरक्तपित्तं दान्तः श्रमभरवातपित्ताभाये ३ जेवधुने जयामिरया लहिमो निपीतः क्षौद्रान्वितो स्त्रव
 मिहाहन्त्यो निहन्ति निक्तालतास्य कनिक्तरजोमवासकाद्यो विरेगासपित्तस्त्वतितेन सोपि ४
 सपद्मकहिमद्वयीकुल — कनिर्विकामालतीतिरीधमदं पतिकाः सितमृदा लुनाहैर्हयः वरी
 मधुकवायसीपुपुलगीष्काश्रफससारद्यसिताः पररुधिरहरिणोऽमीश्रताः ५ धाम्ना
 कधात्री सैष हारद्वयारनो हिमोस्त्रज्वरादोद्योयान्ति वारयेत क्षौद्रसितान्वितो वीक्षेका
 द्रजकेवल एव चैता ६ पश्रं नो शीरयद्यो हलाजमुहोषणा युक्तः यच्चैकवायः वलाज
 लयप्रोषितो सरक्तापेता त्रिहाहा महरोतिमान् ७ स्वाग्नेन सुतवारिश्च घृणकलोक्

५२
 फां डत्तोर्दोर्लुलाभद्यासाधुशरावसेमितथ ते स्वदेयभ्रमेयचन त्योषात्रात्रिसुगंचनीरकाजैरेतयुतंत्वा
 मिकैः शोत्रार्द्धशरावकेणचनयेत्त्रात्रियश्चामयान् ८ समूलादीरसहवस्त्वयुरोहशोषजलेर्वीषा
 चमथनेन वक्तुमगर्भसर्पिःपवेनहिममधुपुततज्जपतिरक्तपित्तज्वरभ्रमश्चसनका नदुद्वि
 सर्षणुत्मादिकान् ९ हाडिममुच्यरसोवाद्दीपावारसस्तथाग्रास्यः प्राणप्रवृत्तेमस्तं प्रवृत्तिज्ञो ज
 पेन्नस्ये १ आतिरक्तकृष्णममिवेंद्रधनुर्वाज्वलशस्यकंदरूद्वेधनिपूतिअतिभूरिवेगिविस्तृतंनतुरंधु
 घतिसारशोषवमिकासिषुयव ११ तद्वधपित्तमृगितंविबर्ज्यमन्नमन्वथा जरन्धेपोदुरोगिषुज्वरादि
 पुत्राभवेत् १२ अनिगूढविधिप्रकाशकापामाहंकारचकोरतोयिकापाम बुधलभ्ररानिमित्तोत्तुपि
 स्वहरंरानीतिहियोगचंद्रिकापाम १३ तिदग्धिकागारजः कषाफःकाससहं द्योधमुयाकरोति वासादि
 मोष्यस्त्रपुतंसविश्वनिदाग्धिकावासकजास्त्वययान् १ पिष्टुद्वषकदलेपुटपाकपफनिष्टी ३

श्री नमधुसुक्त सरसोत्तकासं हमारनेन विधानात्तिर्यग्यिकायाः पंचांग जः सहकराः कफा कासहंता १-रीप
 त्रिजातजरणादमयोधनापुगर्दामाहकमुत्तलयाविषाजं लेहः सप्तलकसन्तज्वरयश्मशोफकं वा वरो
 धकफरोगहरतिहारी ३ शृंगीश्रेष्ठपंचकंसिधुजादिज्योषमद्यापौधरंधावनीतिचूरीः प्रीतो रणीततोपेन
 हन्ताकासहिष्काखासज्वरानिलेचध द्विकषकस्मामरीवंबेवोग्रेजन्माहंकर्षोत्रवराडिमन्त्रिः चूर्णितदशांशे
 गुजेन योज्यं शाराप्रमाणास्पगदीमुखस्था ४ समस्त कासश्वसनापहं वशिषोषधाप्ये गुडपुगुटी च भी
 द्वे रातीदं कफकासहरिती क्षांतया जोगकसुक्तमाधैः ६ लवंगमरिचोषणाखट्वादिमन्त्रिः सहायकनि
 यंततुलितकोलसवमस्तसंवर्जित ७ शृंगीकदफलमोक्षरं सखटिरं भार्गीलवंगो प्रकृष्ट ८ तकोलम
 धान्वितम् विश्वद्वतरश्चत्वतो निगमवस्त्रयक्तं नयोच्चिरं तनकफादिजंकसनमस्तसवर्जित ९ शृंगीकदफल
 लपौधरं सखटिरं भार्गीलवंगो द्विकंष्ट्रीषद्वहकोतमाहवदलकोलां जनेधावनी उग्राजातिजकोषरादिम १०

148

पिशिताकेशीकृष्णादीवतसिनीमोसीनामाद्वितीयागधमोसीव कशीभूतजटामता पिशाचीभूतनाकेशीभूतकेशी
 चलोमसाभूतकेशीनामामोसीद्वयकषायमुव-संयुक्तकफापहेरकोष्ठवस्तुगंधंस्नातकफघ्नोकेषमुत्रमोसी
 द्वयगुणाः ककोलकंकदफलं कालकंकदुकाफलं तुलंकदफलंवीषमारीवंसाधवोदितकंकोलनामककोलं
 कदुकंकाधंस्तुगंधं कफवातजितकंकोलगुणाः स्यात्सूगफलमुद्दोगंशसिद्योतफलंस्फटं विक्कारोविक्कारो
 विक्कारोवालेफोफलेचतनूशूगीफलनामशूगोसमाहेतुसंवेकषायखादरेचनेकफवित्रहररुद्धेवक्रलेहम
 लापहंस्त्रीगंधंविदोषहृद्यकंचेवातलेसरसंगुर्वभिसंहितभृशेचट्टिनाशनेशूगगुणा ऊष्टं रागागद्व्याधि
 रुमलेमाकजंरुजावाप्यवाभीरजरामंकोदरेयारिभद्रक ऊष्टनामा ऊष्टंस्तुतिक्तंमसुरवातास्रसविषाप्रजित ऊ
 ष्टगुणाः रणुकारजयवीक्षनेहिनीकार्पलादिजाकपिलाजामेदुपत्रीस्फटाकोतीहरेणुकारणुकानाम
 रणुकातिक्तवाशीताहीपनीकफऊष्टजिरणुवाहनागुणाः तगरंऊष्टंलेजितंहीमेवकेनतेपावं कालानुसा
 र्यमन्त्रुवचितनबुष्टंनयंतगरनामतगरऊष्टतमोक्तेदेकशीषयाधिनीस्त्रु तगरगुणाः परियेलेहव

दवन्त्य गापुटे स्याज्जुटेनटे शतपुष्पं शशपुष्पं गोवं जीर्णपुष्पं य गीष्पवनामयणिलवस्वगंधिप्रस्वेः मलकंडुजिन
 षणिलगुणाः नखः करकः शालीकरजोनखः शकः शुक्लिः शंखश्चलः कोशीहनुनी गहनुसहा नखना
 म नखधमं चक्रुष्टं तिलवस्य सुगंधिव नखद्वयगुणाः नखममध्याघ्नखपुटे धालोपुधमते भगद्याघ्नतले
 कट— कटकारकं द्वितीयनखनाम पूर्वोक्तगुणाः स्फुटोऽस्य ग्राह्यगोदवा नात्मा लोकावितामरुन पंचमु
 छिद्विपु त्रीनि मील्यापि शुनावधुः स्फुटानाम स्फुटासुगंध्य ऊष्टु श्री वीर्गधस्वेदनाशनी भटकागुणाः वोलंग
 धरसंविदं नालीहेवधिरं लं सो गंधितावकांगोरसगंधं संविदुः वोलनाम वोलान्तकवापेष्ट उद्रिक्तमस्य गंज
 येत वोलगुणाः दसनकं पादरागं हते गं धाकटं मुनि पुंडरीकं त्रैलोक्यं जटं शविपुत्रे त्रयस्विनं इमराणां नामा इमनक
 कटुकं शीतं सुगंधिविषकृष्टजिह्व इमरागुणाः सुरगंधवती देयागंधमा गंधमा इनी सुरिभिर्भूरी गंधवक्रुदी
 गंधकृष्टोऽस्तेनाः सुरनामा सुरकवायातिक्ता च सुगंधकफवातजित् सुरगुणाः स्फोरामकं चंद्रि चंडं मुक राम
 पुच्छं मुकछंदं विक्चं मुकगहं च हरिने श्री सीरामकं स्फो। रामकनाम स्फोरामं कफवातघ्नं सुगंधिके इति १८

149

रुवर्तिः श्वासं यथा क्तविनिर्हंत धूमात्तथा धृता क्तानि यजेयवाग्रमधू छिष्टं रत्ना धृतं मध्याहिमे लोहं म
 धवाशिलावागोऽंगो निबनमिति धूमो विजयते अतिश्वासं मे मं मे घं म् वरसो भंडिकुस्तु मंड सो वासा
 ओदोषणा इह नितोते प्रशमनः १ हिं गे हं पु क्त मलक प्रमाणा म्रुका वली दाम धुने वसी ही रवा सा पहा
 मूलक तो विशु फा घृषः समधा जकर सोप ५ मे वा श्व गो चो न वरा ह वरो ह वस्त विडारि वा मधुसु
 जं ए य गो वलित्या त श्वा सी क फो ल्वा उता प वरा स्थि मे घं म् गार्मि स स चै पि वे अ च नु ष्य हा तु ५
 न स्वर से न धा त्रि सि च त्थ क्त्वाः सक र्गा ज न वा श्वा सा मं हं त्रि गिर म् क पि त्थ रं सो य वे कः सम धु स्ता
 या ६ हरीत की गो स्त नि का कु ली र म् गी क र्णा ध न्द म वा स च र्ण म् म धा ज्जु क सं र्प म तै ल मि त्रो गु ड स्त
 या र वा सा र्जि त्प व श्च म् ७ भा गी ति वां बु दो ग्रा कु ल क ष्प स्त र ध्यो य हा र्वा वि श्या ला मो धा क द्वा ग मा लेः स
 स्तु र भि ह ह ती सु ग म् रु हा व र्ण मिः त्रा यो ती यं क्त्वा की त्रि वृ ह म् ल ता त्रि क्त्वा वा घा ह्वा त्री त्रा ह्वा क चै र सु भ
 क्त त त ज प ति का य उ ग्रा न ने का न ८ का स श्वा स व ला स ह्नु रु रु ना हि ध्यो र्वा त्रा ने यो ना नो कार म

हात्रिहविषतनेहात्रिंशकोवर्धेव धूमोमाषनिशारजोपुतशरात्तकसंभवोहेमलंभवोसोर्धातिलकासह
 लरुनोहिध्मासमस्तान्त्रिपिः शुद्राकलम्बयनागरजोभवाद्यवरात्विनाश्वसनकासहरः कषाय क
 स्माहरेणविहिमोपिवहिगुक्तकपुक्तोविराजयतिहस्तंमंवाहिहकाः १० मृगीकृणावारिहावैश्रवा
 धचूर्णोपुत्रंशर्करयोषलो न मंलोधिवासास्यतवस्त्रिवारिपीतंजयंछासमिहंअहंरा ११ सूताद्वलि
 मेकयामममितः कन्यासंमिहंयेतत्तुवदेनसमनुश्रुत्वजहलंलिह्याद्यदीयत्रंके यत्केकाहमथाहरेनि
 गदिनोवस्त्रोन्नितः खासजिस्त्रीवर्तैरसोद्यगंधमरिचंसाजं कफआसाजित् १२ शिलातारमुत्वात्तागचं
 ससूतंविधायंनुवासानुत्तप्यार्द्रतोचैः स्तरागोलकतसमावेद्य वामदुग्धं वा च येदुधराख्येपुटन
 १३ समुत्थमवासाहलोभोभिरेततद्यार्द्रवुभिषद्वेद्वद्वसैः कषायैः दृढभावयेद्द्वैतः घासकासं द्विपंकस
 वश्नरोनक्षिरोनि १४ सतर्धशोफिनस्तथावर्धमज्वरतिसारिणः श्रवविवर्जः हरीत्रोवतस्यको
 सदर्दशः १५ ह्येकात्रस्यसगौरिकोपद्यश्रुतं छागीमयः रास्यते शौद्राभानुगतं अपूरकसोलेहक

एम

50

मध्यासमुक्त कस्मात्तैरिदं विदुर्मंत्रिफलिकाः शंखाद्वज्रोमशिकाविद्वस्तमेनतथेवपावकरसौरियोषरंताव
 ने १६ कटुत्रिकयवासकद्वयलकेकारवीमोक्षरैः सशृंगिभिरतिद्रुतमधुसुतोवलेह्येनपेत्साहिधेकसनेक
 फलसुनमंभसासिंधुजं प्रदत्तमपि नावनेरुदितिसर्वहिति सर्वहिक्षामहम १७ क्षीरोगोत्रादिद्विभ्रमरीतोनि
 मात्रं देहोपस्योपमत्तं हि — तत्र उर्ध्वद्वहिताम्यतेतीमवापावन्मोहि — दीर्घरोगामिभूतः १८
 अतिगूढविधिप्रकाशिकायामगहंकारचकोरतोषिकायाम्बुधलभ्रगानिर्मिताबुभायाःश्वसनश्चा
 इति योगचंद्रिकयाम् १९ स्मिधःस्विन्नःशोधनापोवलीचेष्टोपायुक्ताहहरोःस्नेहवभिः उर्ध्वधस्ता
 छुद्रकोष्ठस्यशस्ताःसर्वीयायाहंरणादायनाम् २ फलसंपुतेनयमसासर्पिष्मन्तामवाग्वावा
 मनोषधौर्वहितस्यावहुदोषं वामयेदेने २ त्रिहन्त्रयदुमादिभिः समाश्लिकैः सितामुतैः खीरेचवेदमुत
 धायथावलेनहीयते ३ दशमूलधनाकणोपधानो सचतुर्जातश्चतोर्यमेक एव अतिघोरतरश्चपा
 नुराणाध्रुवमुक्तोनुदिनं सुखापयुसा ४ तुल्यययः कटुमचकषोकोः पट्टपलिकैरितिकत्कोनिपु

तैः प्रस्थामितेन शतं धृतं धेतयः भवन्तं सकलं विधुनोति ५ इशमूलश्रुतो नृवं भवेद्यस्य यशः परिरिहं स
 पिष्पलीकं समधुस्वरसाहृषार्वशीघोसकजाकोसहरं ज्वरायहारिः ६ मंहनमधुकट्टदीजं तजिनि
 धलीभिर्जपति नोसीति विधिः कंहं सफाद्याश्चमूलेः परिरुजामिहं नैलं कंदसाहृषती श्याश्वसनकसनस
 हृतीति श्लोकहारिः ७ नश्वत्सवन्वमरुचिर्मधमागिमं यसहीदीजप्रफलकं सरवुद्ध्यान्मस्य
 त्रिककवलग्रहतोसकसाचासाहृषसुषशमं सविं नवीव धरिलात्तु करीकं सरोषणकरणादिश्वं
 विहृदं क्रमाभागेस्तु ल्मासीत प्रसेकमरुचिश्वासं सकासं जयेत् सद्भास्त्रास्त्रकदीप्यसारं वदरति
 श्वं च कर्षाशकं प्रसेकं फडवोमीता विवसिता धायाक्षजीराणितु ८ अर्द्धाक्षणी द्यम्वरागसीहिता मेकं
 करणायाः शतं तद्वेपरिवाद्गोरुचिकरं हृद्यं वसं प्राप्तिव हृमाश्वग्रहणी गदाय हृषुणो धंसकासाम
 यं प्रीहानं सगुहं मयं प्रशमयेत् नञ्जीरी ज्वरं १० प्रसेकं मृताभानुजक्षारतोपेनिशासं स्थितं सक्त
 वः स्युर्ध्वं वेधं नयेत् तता उहमेह व्रतिकोषणौ श्रेष्ठलीजागलेषां लम्पद्यान् ११ प्रतिश्यायेच्छायाम

पिचविदधीतकर्ममहि नोभ्यं गस्त्रेह विधिविनिहीताः पामसंगादे अपिस्त्रिधाः खेद्यालवरा कडुकोट्या अपिर
 सायुतास्त्रेहोरेमस्फुटनिहयथास्वनिगहिते १३ अतः परं अस्तसमस्तशोभनप्रयोजितामश्मविद्यातद्वशाः
 रसायनोपानिततोत्रधातत्रिरुपयामः कलधोतमुस्यान १४ स्वर्गांतरंताप्ररीतीसना गोवपतीभ्यां समधातुनि
 तीमात्र आहुपत्राणपाशितमानिधूसोभयोमोषामेधुनिकपितानि ६ तैलेतक्रोकोजिकेगोजलेयकायेको
 लत्तेपितद्वित्रिवारम् शुद्धीतिस्सुनागवंगौतुतलावेषुक्षेप्योविदतोत्रिस्ततस्मो १५ भस्ममावर्कदुग्ध
 पितद्व-छुद्विधातोम्रपेवावर्गमः स्वर्गादीनां पूर्वतत्रोपरीष्टं नृत्कचित्संप्रदायानुगाने १६ स्वर्गादिः
 सूतमसूः परीमदितमथैतत्समंगंधवर्गादिद्यादेस्याधुर्धुतदनुददमुदेवर्द्धमानैरुहं विशमद्वमो
 मलैस्तद्वयुपुटपुटितंतमुनस्फुल्लगंधमाचंपुत्तनयेतद्युगशाशी १७ पुटनोरेमभस्मोमद्विष्टं १८
 दुतेनागंरामेषुपदेवोऽप्योशाक्षेवेऽणिजंष्टमसूतगोलमविधायायततुल्यगंधेनमुक्तंतेषांपूर्व
 मेतत्पुटैः सप्ताभेसात् १९ हिमार्द्रुवेष्टगंधसमोः कृत्वातनुकजलालिपेस्वर्गादिला नितुल्यव

वत्तयाहेमविवस्कोभवे मूषासंयुक्तैर्निधायतद्वयोमास्तेविषयं तरेवह्योगोमयसंभतेत्रिपुटतोभस्मैवमा
 हायम२८ ज्वालासंखानिहमात्कोवनामद्यावहारिकमनघातदुःसतः शिलैवंप्रयोजितालांगलावा
 पी३० नयालीनागेनमप्रभवसमरजः सप्रधाभातुदुग्धैः श्रुद्धं श्रुद्धं विभाज्यं इतद्वगलितेहेमिकल्क
 समंतम इत्वागाढधमेदाविलयमिति सुनः अत्रिभिस्तप्रकारैर्भस्मानुभ्या नमद्यावर्गमिहमस्वित्ते
 स्पेवममेधुमोज्जम२१ कपोतदधामतरोभवेनमलेन लिप्तानिहलानिहमसमेनगंधेनतनोतरंतेह
 नानिरुद्यानिशारावसुमे २२ च वेत्पुटेर्नहमित्तैकनिष्ठैरेतक्रमणाद्यवतोमलेअत्रिंशोमित्तैर्लैर्देशस
 पुटेस्यान्नीरुद्यमित्तैर्मृत्तिमेतिहेमः २३ स्वर्णहृत्तगात्रय्ययस्यविद्याजीच्छीतंममीवुद्धिकास्त्रिधं
 स्वादुष्टतिस्त्रतिप्रमयोधातुप्रदं होषजित एतभस्मधतोषणाद्युत्तमतिशीणोजसोवर्द्धनंमहे
 श्वासदताशनाशकसनधंसिहगुंजोन्मिजम् २४ भागैकमस्मेवविमर्द्यतालंनिस्तारमत्रागीततो
 बुल्लियेत्तमूषासुटेरुहमहोभयहृि ३० वनोत्तलोपात्ममद्यालमेवम् २५ इत्वानिरुद्धंविषयंघुगोवी

पुढैः परंतारसु योते मत्सु मस्तुं ही मयः पीए विशुद्धताप्यमथा लवतारविभूतिकारि २६ लोलीते मसमाक्षि
 केराहरने नैतैः समैः मर्हि ते जभाजिः परिलिखराजत हलं मया स्थिते मारमेत सा म्ने गंधकसूभजेः
 शित्ति मुटे मद्वायजं भाभसा सिद्धा हिं पुल मारयत्र ममुना लिप्वा पुढैः समग्रिः २७ हलानिरुप्य सतनू
 निपिष्टा ताथे सुस्तु म्ने रं रं चाले येने पचे ह्ये तत्सुदयोगतो हि हिं सिर्वेति तभ्यस्य भवन्ति रुत्य २८ श्री
 तं रं सें म्ने मधुरं विपाके स्निग्धं सुखं रजते तु सप्यम् पित्रा नीलं प्रविधिवत्प्रमुक्तं मं नद्वयः श्या
 पनमग्रमुक्तं २९ समोरजतभस्म नोगानवासरेशावहः समं त्रिकटको तमं मधुयता वली टंज
 येत श्रयभाषिता हेरुना मविलपि त्रने त्रामयानयिश्चसन का सजिद्धु जहृत्परमेहनुत् ३०
 सुभाणिता मपत्रा रपन्नेन स्वेदयेत्त्रिदिनम् उद्धृत्य माहसूतान्मेतामसू नम हं मेतवत्त्वे ३१ श्री
 मध्यगंधा मलेना लिमाई भागेन गोल पुनन वा माया गोपाः कल्कतो यमाना ३२ त्ति प्रांगुला
 चमाणा हत्वा जंभा जने निरुद्धं सुखं सैकन्यं त्रिदिवं क्रमाग्निना म्रायसां मीता ममान ३३ श्री

तस्वतोविमर्धस्तरणीतोवेदिनेगोलस् कृत्वाईभागंधोषलेनष्टेनसर्विधांलिपेत् ३४ मृषागतेजगुर्मेव
यचेच्छीतस्वतस्तुहृदास्यंवातिभ्रमस्तमाद्येरेषेक्षमेतदिजानीयात् ३५ लेलीतोधीरसंचितःपुलमितः
कस्यासैर्माईसेःश्रुत्वाश्रुत्वदत्तामरःसमलयासेनेनलिखाःव्यसेत् मृषात्रेयशरावरुद्वदन
तत्संकनारोमयचंद्रेसाधुशिवाक्षियाममकमिभ्रातीतिताम्रस्यत्रम् ३६ ताम्रसंतिकमधुरंसक
षास्त्रशीतसुक्तंकफघ्नमघापीतहरेसरंवा एनादिधिज्ञविनिमुक्तपाकरोतीकासोर्ध्वानविषयायुं
जंषादुगोान ३७ अस्मदीरसुषिहोंधुरजसातुल्येनलिप्ताइलाभारस्याम्लविशोक्षितानिवहुया
मृषाषुटेधारयेन याजंतहजसंज्ञकंष्टुषुटेधस्यामि-युषुटद्वंद्वेनैवभवोतीतिहविरतिकांस्व
जे प्राचिमे ३८ मृजारकृदंगानेसकांमयोषंविहंगं चसंमसमस्तं भल्लातकं व्रत्यजवीजदीपानि
लान्दिनंनिष्कमिततदद्यात् ३९ कृमिघ्नमेतद्वारितं समस्तकुण्डजिरन्मत रवीशोषतःसितामहं
दीप्यनर्विपाचनं ४० अहिबल्लिरसप्रयुष्टगोलापरितिमोतपनाश्रिभि ३९ विषकःप्रलुप्त

153

पलजैः पुटे स्तुतनागो मृतिमाघाति निरुत्थिति सुखेन ४१ ममात्रे द्रुतनागे विंचाश्व न्यचचारजः शिवा
 पादौ कमायसद्वी चालितमाघाति भस्मतां यामात ४२ समकुनदी कृमयं देकांजिकपिष्टं यवे सुदेम
 हति शीतोप्रतो नुपिष्टं वातशीला ह्येकादितं मयाः ४३ पुष्टिपटे रिति मृत्सुं सी समनुत्थानमाया
 तै सिहरा रुणवर्णं पुंयात्सर्वपुस्तयेषु ४४ सी सक्षारमशीतवातकफधनया स्त्रीयं हीमनमामच
 लयं मेरुपयो रोषे जिञ्ज्वरम् ४५ नागक्रमेण वर्णं शिवाश्व न्यचचारमेमाजः यामहमेन भस्म स्याद
 यतालं समपिष्ट ४६ अह्नौ पुटेन महतापत्कानीलेन ननु माराशेन अह्नौ विमर्द्य यामं यामं भस्मोत
 दशभिः स्यात् ४७ वर्णास्त्रिहारायिलसुहृत्सुं तीक्ष्णं प्रमेहोय हरं सुसिद्धं स ह्यसामेदः कृमिनि
 मयो ज्येभस्मे तदायं विष्टावै धानुमानैः ४८ अयसो विमर्द्य चूर्णा मर्द्य यानो लंगरुही जैः शवैः पु
 टे दया प्राविती त्रिवारं तदुदृष्टम् ४९ सलिलैः कुमारिकाया स्त्रीः पुटवद्वृत नोदद्यात् घृष्टा जलैः
 कुशारेण चोभूतैर्भवे भस्म ५० नंदसारं शाणुतलोहजवर्णा कुडवीं जलाद्रितं रहो ह्यतर

एषा त सलिलेन शीतमिदमार्द्रितमोक्षं न पतैमदः खलकमारिरमार्द्र ५२ मर्षसाधविशेषत
 पारगतं वमो मलैः पान्वितं शीतं स्वागतं वलौहमस्मितं स्यात्सर्वकमारुहम् इधानं इदं प्राक
 शान्तं वरहं संमर्धकमारुहं यमदं मया पुटं हतिपुटं मृत्पुटं वेत्स्यमिः ५३ धाता तगर्हाडिका
 वैः सन्मन्यार्कदुग्धेन मर्धुतमाकेवा छिन्ना रावेरयो भवेदस्य ५४ लोहं तैलकपापशीकृतं
 मिजिनेष्वं यरलेखनं सितं स्रष्टुं प्रज्याज्ममध्वनितं वेत्स्यो यपुतं घनिष्ठं तुलितं पांडुप्रमेहादिजिने
 म्पसवं रसायनाधिकमिदं संसेव्यमनेन ५५ लेलीतं तद्वृत्तं लाकशीराक्षाधानकः सवर्णाद्याः पुटि
 नाः पुटं हितार्कप्रमितं भस्म त्वमायाति ५६ नागे नहे मशीलमाना गांधेन शुत्वमालेन वंगमयां ररे
 न प्रतीहत्या मोक्षिके रातालेव ५६ इति धातुशोधनमारुहं तुल्याधनीलां जनमसिकाणि शिला
 स्यता तारसकश्च ससमिषमिह रुक्ता उयधातु बोये शुद्धिं वृत्तं ववहामिते वाम् ५७ कथोतमाजारु २३

१५४
 ११ — एषुनेरशाशोनतुदंकरणः पुटेयवेत्कोष्ठादुद्धतं तद्व्याविमर्शयमवेत्सुनश्च ५३ ससारद्ये
 विमर्हितं पुटेसुनः यवेदिदे विशुद्धमेतितुत्पकं निपोजयेयथोदितं ५४ अशेषविषयोषहृदहसमूलप्र
 लायहं विवंधविविधत्वगामयविगमपितादिजितविरेचनकरंतयावमनस्तं रश्चिप्रहस्युक्तमपि
 वोजनैश्चिगहृदगिरितुम्भतम ६० कृत्वाभ्रमप्रिधमिमं क्षीरोनेक्षिप्यभिन्नपत्रंतत् मर्द्यतुतं दुलीपा
 म्लकृत्तैर्वैरहयामतः प्रउत्थेत ६१ कृत्वातु धान्याभ्रकमेतद्वर्कक्षीरोनेक्षित्वत्वाते विमर्श चक्राभमाकैः
 परिवेष्टयत्रैः पुद्गेगनात्मेविचेत्सुतश्च ६२ मर्द्यपुनः याजमिति क्रमेण सप्तैव वारांस्तदिहं कथार्यः अत्रोध
 मूलस्य विमर्धमूयः पुटत्रयेया अम्रपैति मृत्युम् ६३ धान्याभ्रकं प्रउद्धमथा दृष्टं टीषभागा वन्मर्दि
 तमारनालेः दिनेन याही पोरसैर्गनात्मा पुटे विषफे त्रिफलाजलेस्त ६४ संमर्द्यमा अत्रिद्वयोवला
 यादसैस्तत्तमस्यामुशलीरसैश्च कंदद्वैगोपयसा विमर्धयिस्त्रिः पुटे नृपुमुपैत्यवशंव ६५ मतेवा

तपितभयप्रतदभ्रवयः स्यात्तद्वत्समस्तवत्सम सुशीतं परदीपनं स्थिगुरुत्वं प्रयोगेने काम य
 धं प्रपुत्तं ६६ विजंगकव्योषु पुत्तं एतेन वत्सोन्मितं सेवितमेतत्त्वं श्वासप्रमर्हं रुचिकासमं हस्तताश
 नत्वा तैजसेन क्षयं वा ६७ संवर्षिजं भवा एवाध्वनी लोजनं हिने मध्ये श्रुतं पञ्चद्विमुखा द्विरिमत्का
 सी संवर्षकणा मेवम् ६८ ककद्वंशं खनुवारी वएटिका श्रुतिमाप्नोति परिपोजयेद्यथो श्रुतं तमेत
 त्तानि मान्वैयः एते नीलो जने विश्रुतं नेमं होषत्रया पहरम् स्थिगं गुरुप्रदिष्टं प्रयोगाने करंगम्
 म् ७० भागत्रयं माक्षिके मेकभागे सिंधुस्य मेकलपूरनीलैः जंभद्वैवी विषवेदमत्रे लोहस्य तत्त्वो हि
 ततो वधीदम् ७१ श्रुतं कुलस्य कषायकता तैलेन तत्रैरातया जमूत्रैः संमदितं केन धिद्वयमीषा
 म् ७२ त्रजे माक्षिकमप्रियं ७३ कर्कोटिकां मेयविष्णुगिकोत्थैर्जं वीरजैश्चाप्यैरसौर्विष्टा
 धत्वा मेवेकदिने विश्रुतिमिति प्रकारद्विमत्ता प्रपति ७३ हिमेकषायमारीतं निषेवितं प्रयोगतः

जरापहारिमाक्षिकं विषाग्रदोषशोषणम् ७३ त्रिदिने शिला मजापामूत्रौ होलाख्ये मेत्रके विषचेत् सप्तेवभावनाः
 सुःपित्तैरजै विषउघतीति शिला ७४ रसायनीति करसाकदस्माकफानिलधीवमनःशिलोक्ताकुष्टात्रिमाघक्षम
 भूतदोषविषादिषु श्रेष्ठतमाप्रसुक्ता ७५ क — शोविधायुताले सहबुर्योको जि के जिप्पा होलायंत्रे विषचेष्टा
 मकुष्मांडजैस्ततस्तोयैः ७७ तैलैव एककामेयीमेयामेयवेष्टे होलाभिधोवेष्टयेदित्यं यामेष्टुभिस्त ७८
 उष्मेक्तदुस्त्रिधमथार्नवधंसास्त्रवातामयभूतहारी विषाग्रहं कुष्टहरं विषउघं विस्फोटकप्रहारितालमाहुः
 शुद्धं तालं चूर्णापित्वा कुमारीकुष्मांडोत्थोवा रिभिस्तचदध्रा ७९ उष्णं कुष्मांडावितंगोत्रमेनमस्येहस्यश्वा
 रभृन्मत्स्यपात्रे ८० छेन्नभारेणोतदध्वं च यद्वं यावज्जायेतोऽतानां निरुद्धात् लोहेनेतत्भारसंपूर्णकंदं वा
 त्रेमस्मिन्मूरपित्वा प्रयाज्यम् ८१ यामानेततर्थाग्रसंस्तोत्रमाग्राचूर्णमंसाभस्ततश्चातरक्ते देयेत्वेदेनान्वि
 ते त्रीहिमात्रेनानादुक्कुष्टायामादिकेपि ८२ समाहंनरमूत्रैर्गोभूत्रैश्चापि होलिकायंत्रो रसकेयवेद्विषउघं प्रयो
 जयेत्सर्वकृजंषु ८३ सरस्वत्यः कफाग्रहः प्रमेहपित्तनाशनः श्रुतीतवश्चरितः क्षयापहो विधानतः

तः ८४ लाक्ष्मीनाम् गीषधुरागिगार्ग्यागुडगुंजाः सैधवटेकराशिगुलोदधतेपुक्तमवतिक्तम्
 ८५ कटुविण्णालसुगेतैः संयुक्ताधातवोषयाजाम् मया धातावहो जायते युक्तमत्वास्तु इत्युपधातु
 धोधनमारणम् वज्रं व्याघ्रीकं गकोरहवकायेकोलत्याचितहोलमंत्रे या अंशुहं वदिसख्येर्दिनः स्या
 त्प्रंतप्रंतस्त्रवालेषमूत्रे ८७ क्षिप्रं क्षिप्रं भूय एव प्रजाप्यामित्रे च त्रिः समवारा विदध्यात् विष्ठाताले मत्कु
 लौगोलके सिन्धुसं वज्रं संधमेतीत्रवैलौ ८८ सिन्धे मूत्रे र्वरासात्तगोले रुधाध्राप्यतत्पुनः समवारा न
 कुर्वादे कंवज्रमेवं हि मृगच्छे र्वरां सर्वस्तपेषु यो जमे ८९ सैधवरा मद्युक्तो क्षिप्रं धायेकुलस्योत्ये तमंत
 मंवज्रं भवति त्रिः समयोगतः वृत्ति ९० रुद्रः कां स्पे मूत्रमेतीत्रमं कस्तस्मिन् मूत्रे तमंत प्रानिपिचेत् भूयो
 भूयो वज्रं केनैकवारानेवेष्टस्युपातिवृत्त्योषयोनि ९१ वज्रं बहुल्योदिते वापि नीले रुद्रं वैक्रांतं क्षिप्रं हवं मूत्रे
 तमंत संवेदगीतां ९२ वारा मद्योगोच्छोमे षष्ठ्यास्तु गोले ९३ कत्वा मूत्रासंपूरं रुद्रमेतन्नामवहो
 समवारास्तु गच्छेत् मद्युवज्रसास्थान एतत्प्रयोज्यं तस्यालाभे भस्मवेक्रांतं जानम् ९४ मुक्तामणिप्र

१६
 बाले होलाये जयेतीनेः स्विन्नतोयेः शुद्धिपाने केनतयाति २४ सुक्तामणिप्रवालायकनेवणीनितप्रतमा
 नि सत्येनतेदुलीयद्रवैः कन्यारसैः खराहमा २५ सिंचेत्प्रयतिस्तत्पुमाशिकवमौक्तिकेप्रवालेचमद्रुगिरल
 जानेविशोधयेन्मारयेद्यथावज्जम् २६ सामान्यनः क्षयविषयः ग्रहरोषहरिवज्रादिरनुमिदमायगुणवि
 शिष्टाः नोक्तास्तुवित्तरभियास्तुधियानमेयाः केयावदुक्तगुणसंग्रहणोसमर्थाः २७ मणिमातरोगमतेकु
 मुदिनावंधोस्तुमक्ताफलेशोणीजस्यनुविदुमंशशिशुवोगारुत्तमंतीयातेः उक्तलोहितकंभ्यगोरिहभवत्
 वज्रंस्तुनीलेशानेगोमेहतमसोविहरजानितकेकातोस्तुरलंमतम् २८ इत्यथोवरत्नमारणशोधनेमृगो
 दुष्टोगिरिजंफलत्रयासैर्भगद्रवैर्मैतंशुक्लंवासरमेकमामतरहंशुद्धमथामोविधिः सुक्तामस्मशिलेवि
 चूर्पनिहितामसुनीरेस्कितायामेकेपरिसर्ववस्त्रगलितंवारिस्तुतेभाजने २९ मात्सेधारितमात्रयेयद
 मारिस्यातदनेनिहरेतन्नामत्रनिधायधारितमद्योघर्मेदहीत्वोदृतमभयोमासपुगेनवाहिनितिले
 गोयमंस्तुस्त्रिहंमयदधोवशिष्टमिदमथेतक्रमात्छोद्यते १०० मद्यस्तसवेरथहंमरुपना

२६

मायसांभस्यभिरनितेन सुसंस्कृतं सस्कृतं देहं युक्तं भीरुणा सवामयनाशनाय २०१ किं देहो हजमभांगी
 रैर्ध्मात्वाभिषिज्यगोमूत्रैः ससाक्षितं उर्ध्वं सेव्यं रण्यं फलेन सशुत्रैः हिरुगुणैर्विमर्धयद्देहं मेहरमुदिए पां
 दुप्रयेहजीर्णाज्वरनानावाधवाधनापालम् ३ प्रज्वाल्मवद्दिनागैश्चुकारिणो भारहभग्नरुणि चतुरंशिके
 थसलिलेलिप्रातभस्मस्यत्प्रात्रेध संमर्धरात्रिसेस्वाहर्धजलनैर्हरेहस्यातयत्काविमुक्तमेतन्नितिसार्धं
 क्वाथवत्पुनः येषमु ५ लोहामन्नसुतमसर्पिषिबलोमानेभिषेच्य गीतं लेलीतस्य पलदुतेयपासेत
 भिसंविमुद्भिन्नजेन गजस्यस्ययोगिससधतद्वामनोपरिस्थापितं वासस्यर्धवनोज्ञलैश्चपूरितं सं
 शुद्धमेतीतिवा ६ रसेस्वादुरुक्षेष्मः कटुस्त्वेषया केमतोगंधकः कुण्ठकं हृदिहृ १ विष्णुहोत्रामाभिकाये
 नशाणाः परेह्यश्चापुः प्रहः श्वातिनेत्रः ७ मेषामयोभिर्हरं नद्यान्तर्विभाषितं चित्राणि ७ खंडिवार
 म विष्णुहिमायात्रिनिरुपयामस्तनोरसाकषणासिद्धयत्नम् ८ त्रिवुरसेर्निवर्तितो हकेवाविमर्धया
 ममहमन्नरुद्धम् सुलिमसंधिप्रपचैत्कथानोर्द्धभांजं पिबुनाद्वयेच्च ९ देवामहयादेवरसेविष्णु

एम
 २६

१५५
 इमथोलयेभिषगारहीत विनेवकर्माएकमेवमुक्तः समस्तकर्मस्वनमायुक्तः १० स्तुतेगोधसमेविमधेस्तु
 चिरंकृष्णमसे चरमदौर्लभायांस्वरसेमितैस्तलावीलेयनेमवे चार्करे यामाहादशमंमध्यमस्वरज्वला
 भिरुधस्तितेसिंदूरारुणामादहीतभसितेसौतस्वशीतंभिषक ११ तद्यश्मकसश्चसनाग्रिमोघप्रमेह
 जीराज्वररक्तदुष्टीः निहंसमुष्टितनुतेप्रथुक्तेमुक्तौषधेर्हीनुमरंमहायाः १२ हेम्रोहलानिस्तुतनूनिप
 नौमिन्नानितेभ्यामतीष्टगुणितोहरजोविमुहः गंधस्तनादिरखिलं परिमधेशोराकार्षीसमुद्यज
 रथकमकाभिः १३ स्ताचोष्टमस्त्विलितस्वगाहभोजेनक्षिप्रमग्निदिवसेतिकतात्मपेत्रे मकं प्रग
 त्यानीखिलं पलएतहीयेजातीकलेंदुसुरसनसमुद्रशोषान् १४ चत्वारिद्वयधरणार्यणाहधमेत
 चंद्रोदयात्ममहिवस्त्रिदलेनवल्लं अस्मोयसेअरुतणीशतसंगतश्चः श्रीणोपिजायतउदग्ररते
 राहमा १५ सोतेभस्मत्रिभागेद्यमणिभवमद्योहेममेकैकतद्वेनेपालीगंधतालेदिनवमपिष्टशक्रणी
 यित्वावाह्यन संपूर्णजाय योभिर्विदितरेजसाठे कुरोनास्ममेवोरुधासरुध्रमात्स्त्रेनदेथर

दत्तरेमन्नया राया मुष्कम् १६ पाञ्चसम्यगाज्जाख्ये पुटं नितदिहं चूरीयेत्खो गशीते रत्नातः सोमं मृगोकः
 क्षयहर २ उचितैर्भेदजैः संप्रयुक्तः वातावाधात्क्षयिन् वक्ष्ये कसनमहाश्वासघातुप्रमेहोत्साहायस्मारजे
 ताप्रतिदिनमक्षिन्नोमेकपोषित्वातीष्टः १७ रसवज्रहेमरवितारककांतगागनेष्टतानसहसौत्रिकगधम् कने
 हीप्रावालहरितालकशरेवसुविष्णुद्वमेतद्विलेस्य भागम् १८ चरीभावयेन्मुनिदिनाविकषायेहं हन
 त्वचास्त्रिदिवसं राविदुधे प्रथमसूर्योत्सुरेन्द्रवज्रप्रभवाच्छुद्धाधपरिभावितमेवम् १९ तदिहं निधाय
 पुष्पपीतवरादेष्टहरीशदुग्धपुतटकालिप्तान् विषवेदमून्सुदृढभोडान् रुद्रान् स्वतएव शीतलतनूनभि
 चूरपि २० अथ तत्सूत्रमसितं परिमधं सुनिवारमेतद्विशिष्टं पुनरेद्विः अथ मूर्च्छनाप्रतिनमप्रिकषामे
 मुनिवारमात्रकरसैर्विजयोत्तैः २१ सलिलैस्त्रिवारमथ जेभजलेस्तक्कलपुरकास्तकजलेष्वविभाव्यम्
 स्वरस्वा ७ मेतद्विलेप्यमिहं स्नादिहं कणाविषमद्योषणमेवम् २२ सुरसननागरकराभयजानी फलराम
 लतः पृथग्विषयतुर्थाविभागम् रुचकद्रवैः परिचिचूरापंतहेतमगनाभिचावितमुपैति हि सिद्धं २३ अथ

158
 वल्लपुममुचितौषधपुक्तेप्रतियोजयेभिषगामुद्यविलोम अतुदेवसात्प्रासुखमेवहिचिंतामणिसंज्ञकोस
 रत्नप्रतिदिहः २४ पुरानेतरंभस्मवैक्रातनातश्चिंतामणिकेविसांभिप्रमाणम मरुच्छेयपितोच्छकास
 क्षयास्त्रज्वाग्निसाहादेजेतायमेकः २५ अनाहरक्तवैमिषाश्चरुगंसतापतमस्यम इदहनस्पहेतस्वर
 स्य विभेदेनप्रपरिवर्जितरुषशोषोप्यत्नेगार्होषधवलाक्षमेदुर्वलस्य २६ अतीगृह्येविधिप्रकाशका
 मागार्हकारचकोरतोषिकायाम बुधलक्ष्मणानिमित्तौक्ष्मप्राग्वचारादित्योगचंद्रिकायाम २७ हितं
 नृलेघेनेपुरावमीषमारुतादते अथापिचामयेदमुविरेचयेद्यथाहृतः १ वराकषुमारुतादते अथापि
 कामयेदमुविरेचयेद्यथाहृतः १ वराक कणोषधोजनेःसत्ताजकोलमज्जभिःविचूर्णितैर्मथुश्रुतैर्वमीवि
 राममृच्छति २ ससिंधुसंभवेहविर्निहंतिवात जावमिम सकासहृद्रवामिमांमहीमहेसमप्यहः ३ इधि
 ल्छलाजमागधीः समाक्षिकालिहृत्रःवमिंजयेत्कटुत्रिकंकापीच्छमधपुतया ४ शुभेनहारिमा
 भसाहुतामसूरसक्तवः सुमेशकल्कमोजितामधुसुताधामेदुहः ५ बुद्धिदेवस्तनकरिकेसरभाजैः

सहकोलमजफर्नीर्त्तिधनकलोः सहिमैः कृतं मधुसिनापुनमद्यात्कफवातपित्तवमिनित्वलुचर्णाम्
 ६ जघाश्रयस्त्रवमुशीरवषवरोहधिष्णुगैपुनैश्चतमथोहिममाशुहमात औद्धान्वितं वमितयातिहति
 ज्वरसमोहानद्यामृततत्रताकथितं सुशीतम् ७ द्राक्षाभयावामधुनायवाससस्रथैवहमुर्वरागिवानिम्
 मनशिलामागधिकोष्परागनित्नीयानिषद्वाफलपूरतोमेः ८ रसातलनेवुफलपूरकारां प्रवालमूलं तु
 पुटेदियाजम् औद्धान्वितं सस्वरसोनेहंतिद्रुतेवमिषितमरुत्केकोत्थाम् ९ वमिः शक्तम्नूत्रविगंधिरस
 त्विदं कफरुक्कश्रासपुतासकासा सचंद्रिकाचातिशंससक्ता शोषद्रवाचोतेविर्वजनीया १० वमनेविरेच
 नमथाश्लकपित्रैविधिवत्प्रयुग्यशमनानिविदध्यात्सयद्येतद्विसष्टर्तुद्रुमिद्राहृज्वरपित्तहृत्कफहरो
 तिहितोत्र ११ धात्रीर्निस्तुद्यतीभ्याः सुकहय्यजः कायस्त्रिजातान्वेतां हंभ्यामुद्रजपुष्यभोकुरुतिता
 पितांशुतुग्रावमिम सरंजनलमूलयासपवजः कोष्ठतिग्रहायहोमृहीपांससीताभयाकरागमधुः प्र
 ष्णोष्मात्रिग्राहयहमे १२ भूदेवानंवाष्टनवल्लिभृगवदा लवासात्रिफलारजीभिः क्वाथोदशगाः

159
 समधुःप्रदिष्टं चूर्णं मूत्रपित्तज्वरहा हृद्द्वारि १३ यवमहोत्तकरणाश्च तर्हरितो मधुसुतो मूत्रकापित्तवमीहरः ३
 हृन्निवयरोलगु दुबिकाविरचितोपिवमन्निकसंयुतः १४ कणाकषायकल्कमुग्धं तं शृतं मधुसुतं निषीय मन्त्र
 पित्तप्रित्तगो तथाग्रीहीपते १५ ज्वलंतमिव मे मते यदहं तु स्वमस्याधितविष्णुर्द्विरनवोदते वमनमवतत्रापि
 च धृतं समं वरि संशृतं मभीरु कल्का चित्तं चतुः यपरहं मूत्रपित्तमिमो हृद्द्वारो यदहं १६ पटोलदलरोहि
 र्णीमधुकमुत्रमासंयुतं शृतं मधुसितायुजं विविधमन्त्रपित्तं जयेत् सन्निवर्तय मुत्रमासनयरोलया संशृतं स
 कौशिकमिदं मरं कफपुता मूत्रपित्तमहं १७ व्योषादत्रिफलाग्रिवेल्लजपलं प्रसेकमक्षद्वयं गोधाहं म
 तोरसारिति भजे न धाज्यमुष्णार्चिकं शीतं वायं यगज्जुग्धमथवा तक्रंतो नुदुते पित्तमूत्राग्रिरागममूलम
 ला वायं सपोदुजयेत् १८ पटोलामृता रोहिणी विश्ववारिद्रुतं श्लेष्मापित्तमहं हरिप्रदिष्टं भ्रमरो वका
 ग्रिहाहति मूलज्वरहृद्द्वारि च्छासंकासापहं १९ पटोलधान्योषधजः कषायः स श्लेष्मापित्तवि
 क मूलहारि पटोलमुद्दिहो शृतं मेवमाज्यं पटोलमात्रेण शृतं चतुर्हंत २० संध्या मजीरयुग्ममुग्ध

तः विषयमस्यति कफास्त्रिपित्रयुग्ममीमरोवकानलक्षयम् २१ प्रसूनुपलवन्वचोदयान्तरजतः कलात् क्रमे
 रान्तच्छिवारसेविवर्गितेविभावयेत् २२ सुफाणितैश्चकौटजेमधुप्लुतेपिवोदितेपुतंतुतेदुलोदकेवलसपित्र
 जिमरम् २३ गुरोथेअपाकतोविरेणामोदकोजयेत् वलासपित्रमुद्रतंतथानलातिमंदताम् २४ पिवत्तान्ति
 केहहहहंतेतेलेपुतेमस्तुसोवारतक्रैः सुखीस्मम् विरोषेतमानाहयुत्मातिजितस्सिंधादिमूत्रास्त्रिह
 चतद्वत् २५ हिं ग्वंस्तकौषधकराकरकोत्तचूर्णापुतेतुक्तस्मलवरोनहशमयमर्म मध्यामहोक्तधशटीक
 लफरमूलवाद्याहमस्तद्धतसिंधुजपीतमेवम् २६ यलद्वयंतुरौचकेः भयाशानाहसंयुते प्रतंहविक्लाय
 लंस एस्तहहदायहम् २७ स्वेहलेघनविशुद्धिविधानेः सफलवार्त्रिभिरतिः शारचूर्णाविधिभिश्चमयास्वमा
 रुतादिजानेनाशममेति २८ स्नेहैजीरणात्राधिकार्त्रिविरेजो जीर्णसन्नेभ्यश्चूलः फलेष्व्चूलैस्तीक्ष्णो
 सर्वदेवाधिकार्त्रिवफास्त्रामाधारश्चूल्यमथोक्तैः २९ सपावश्चकसारघोरसस्तुषीजपूरतः निहतिवःस्त्रिम् २९
 श्रीहनुनेसकोष्टमारुताम् ३० दधाकुरंगप्रेतंयुक्तारुहंशरावपुंगलेनगमंथतेनचपिष्टापीतं ह् चूलनाशाम

160

12

सनेसपदि ३२ एरंडवित्वसिहीसुगमशिलाभेदफलपूरत सहगोभृगुमूलः छाद्योवातारितेलेहिंगवाष्पः ३२
 शारपटुत्रममुक्तः स्तब्धकटीमेवहृन्मह्यत्रिप्रः हिंगवभृषुच्छिञ्चैरंडकाद्योनिर्जिसपदि ३२ गुरुचूकजटाष्टतस
 पाक्षीः कफहृषाश्चरुजापहृप्रदिष्टः ३२ शमूलमृतः सुसिंधुपाकोनिलरुगुल्महृदामपात्रिहार्त ३४ विजयावष्पके
 पटुहाडिमाहृगुत्रिकटुनिवेतसहताशसुतानि सहतातीत्रिकाकगदजीरकमुगैरिपिहीप्पचव्यरुचकोषणामूलैः
 ३५ धारिकल्किर्तेरितिधनेनवतोमैः फलफरजैः सहपचेहृपिहृधा एरवस्तिवेभरागएष्टकटीहृत्प्रसरन्महर्त
 नयिहाधिकस्वपिः ३६ हिमारात्रिकटुवरानिशासुगाष्टप्रप्यभिविलवरावव्यरुभिर्देयम् सन्मौलाधुराहृपि
 तासुरसवाभेष्टात्रं वुविभवंयलासमाभिकाव ३७ तत्सर्वसममाहृछाभमुक्तचूर्णकपीशामप्रयुक्तैकोधनेन
 कर्मात् श्रीरंभस्तुषजलमृदूयपीतवातार्त्रिश्चमयुहृहादिशूलजित्वा ३८ अयस्मतिक्षपभूमोर्द्धवातमेहयो
 र्जिजित् किलासकुएकामलाहृयंविनाशमत्तले ३९ चूर्णकुवेराभविदोषधानामुस्मावुपीतसहसंधुमूलै
 म् जयेत्पटुओषरसोनगाधैर्मुतः कुशवेराक्षरदेसहिंगुः ४० बीकामदुहृशामरैर्विडंगकृष्टतलकैः आशीत

[illegible]

इन्द्रिकक्षारसुगन्धिरीप्यं कमिघं हिं गुत्रिषुदुत्रिविल्वं ५० एष्यकसुतेजं भजलौ वरीयमगस्त्वपूर्वावहप्र
 मारणा मूलानि गुल्मक्रिमिमुं वरिह्याहामवातानपतिप्रसत्प ५१ तुलासंमिते वस्त्रसूते तु जेभद्वे जीरु
 मं विहंभीरुगुं ससौवर्चलं एजिकोषद्वहनिक्षिपेद्विविल्वमात्राणि सवर्णितानि ५२ सहिं गुदिविल्वानि
 भूमौ निदद्यात्त्रिसप्ताहमेतानि मृभं दुगाति समुद्रस्य मात्रा निवेवेत पुक्ता मत्तः मूलदुर्नाम गुल्माग्नि
 सादी ५३ बद्धदुग्धचयदुत्रिस्तुगंधं क्षारसुगंधं यवानि कफलकं सविदप्रदेगलवां कर्षंशुरेनमिते सह पा
 टं ५४ हरुं सधामकवोष्टिमगरेलोकमुग्रायोष्करभागिसपत्रकशृगी उष्ट्रकमिष्टुखारिहजाहं ह
 क्रीदकणाशानपुष्पम् ५५ कुसुमादीहपुष्पाविहदेलाकोषफलं सहयात्मलं हीप्यं माकधं हिं गुव
 एस्तु रभीं देमूलकवीजपुत्रं यत्नमानं ५६ चर्णितमेतदथो विनिदध्यान्निबुफलफलपूरकजेमूवे
 त सनेया विद्राव्यसुहृदं हृद्यतरं चं पिपं च यथैस्त्रै ५७ गुह्यहृदं नलास्यममूलैद्यभमितं सविस्त्र
 चले सेषु पांडुकमिष्टयमारुतमौ वीधेत दती वरिह्याहामाहः ५८ कासी साजलपदं मूषकं च ते

विन्नेविचल्यक्षीयेकपाकावमुविदमीयनलिकाप्रोतांषराविसुभेविमस्यज्वलनेषुर्धनलिकावक्रा
 त्रवेत्तस्सदंशोखद्रावहतीस्सतेजलमिदंस्त्रोमितंसादिहधत्तलीद्याग्रेरसनांनिधावनलिकायेत्रेप्रसे
 नस्सप्रोदनेलेतदहप्रश्रुत्वविविधाप्रीहादिहोदरीगुल्मीनिबुगीधवाताएदजाजीरागनलायायसुक
 स्पादेनस्सानीषेवणाहविरतोनेषांयुनभाजनं ६० व्यहलसुषकतःसरुवासात्सेधुधुवःकुइवाहेतमेव
 कुइवाहंसतो नवमारस्वर्दविभागहोदरपिहम् ६१ पूर्ववदेवविषाजसुतंनेवायजलेततो निपतेषत
 श्रुतमनेकविधं गुरुगुल्मेहेतिहिवस्त्रमितंविधिपोते ६२ गंधाहंशुदश्रुतंप्रहरयुगुलकंसदंमेहंहुत
 त्सश्रुत्वेषुदंनिरुहंतवरापरिगतमास्त्राधावभांडेपत्कातत्सांगशीत्रेहदितमथमितवस्त्रतो
 नागवल्लीयत्रेणाधात्सश्रुलद्वियहरिहाहीतोहेतिश्रुतंसमूल ६३ अजानाजिकोवधोषणंसरामतो
 ग्रंथिकं चिचुरामकाविंकापिदेवशीतवारिणानुच ६४ चयलेवलिर्विषाणंठकणस्वगाश्रुत्व
 दिनमिदमभिर्मर्धंशंगवोहकेनो लघुप्ररयरियधंमाषमांनससर्पिमधुचविच्छिविधश्रुतंमिप

स्नाहिं हारि इय मधुक रुच कहिं गुणोष विंता विभुति प्रयत मस एण छं ता म्रमु एोद के ननु ततर मति शूलो छी
 दिना म्र ए के स्या इय विंति रिवा री एो भां स्करा राधने वा ६६ शुल्गे म्र तं फल मिते सम गंध म्र वी ल्वा म्रिका भसि
 तमि म्रु पां इ ए मे त न श्वा र स्या ता म्र म्रि ह मो र क पी त म्रा रा छल स मूल मय ने त मि र भिषु ग्भिः ६७ विधि
 वी त पि ता प हः प्रा म्र इ ए पि या सा सु या नी तो वा हि श्वा त रे च सु री तं वा री म्रं ज लं श्चौ द्र यु कं प्र त मा म्र म्र लो
 एा दि सि त्तं च भौ म्र ६८ हि तो च ला च स कृ भ्र वो मं थ यु क्तैः से ता भौ द्र यु वार म्र मे तं श्च यं वै श्च पु रा रौ म्र
 वा गू स था को र दू यैः क ता शा लि मि वा सु शो ता श नं व ६९ श्री य री न ल द म धू क धा म श ति तैः स श्चौ द्रै र ती यी
 शि रः सि ता स मे तः त्जु ह भ्र म म्र इ मो ह रा त फा दो व क्र स्तु ह रा ति त यं च य स्ति सं सं ७० फल फल पू र हो
 दि म वि हारि न क ल्लैः सह शा व नैः शि रा सी वे ले पा वि धान फल पू रं त या ट रा डि म को लैः मुख ले प न त
 पि हि तं च स यु क्तैः ७१ श्चौ द्र चि तं पी त ज लं नी मी म प्र का म मा भु द्र म तः पि या सा न श्वा स्य श्वा स्यो वि
 ध ता व री मो ह र स व शं ज र भो य जा ता ७२ ग द ला ज व टा ग्र म्र भि का रा म्र वि ह कृ वि धा र शो न त यैः श्राम

येतिधिरः शिवाविलेमाधुधिरोर्ध्वानुगतिश्चतश्चरोन ७३ खजूरमृहीमधुकंसखंडेष्टयकले मागधिकात्रिगंधे तथा
 ईदित्वेसधुनागुदीयंदरागोद्विज्जालजयेतिशक्ता ७४ यथ्याहोषरामलपूयस्त्वनीतोमलोभवशीतःह
 म्माहमिषिमासामंतर्द्धदेवधामजसासितः ७५ गहंनदेगनिजितंविश्वेतनंवामीपुत्तो वहीरसजमुहतादया
 विनाशयेन्नरम् ७६ श्रुतिगूढविधिप्रकाशिकायामगहकारचकोरतोषिकायाम् बुधलक्ष्मणानिमितायुषा
 यावमनादेरितियोगचंद्रिकायाम् ७७ सौवर्चलज्योष्युत्तंसतोयंमद्यपिवेदाजमहामर्षात्ततयेवहृद्यानिनुदा
 दिमाह्वीजादुज्जोयैरपिपाराकानि २ खगुर्जुरहादिमयहृद्यकभयमृहीतायैः ससुकुसिकतंवहृवारिभैः
 मद्यंनुशाकंरमुद्योतिमहामुद्येयतादयानकमप्रोषोहप्रोषचारम् ३ सुखेखनेदोप्यबलादिभ्यककोत्वरो
 लंघनमिष्टमास्मिन् मद्यंविषेहीयनभेषजैस्तुष्टेष्टोरसंज्योषरजोपुतच ३ सौवर्चलंजीरश्रितामृतश्चा
 म्भकंगेत्वगेतामरिचार्द्धभागं श्रुष्टंगमेतस्त्वरांकफोष्मेत्यमृतमयंनारीपुदीमनेषान् ४ क्रियाभिरा रम
 भिर्नशामोयदिस्यात्प्रमोजयेत् क्षीरमश्याकफास्यानिर्वतयेत्तेनजितेनुरोगेक्षीरप्रयोगेभजनोत्तममद्य ५ ह ३२

169

वृक्षास्तु रादिमय रुषक हारहरा स्वर्गकामलक जोमदजितुमर्थः चूणीश्च पूरकमहौषधीरंगुदाद्यसौवर्चलैः सच
 विकैर्महिरानिपीक्षः ६। कृष्णामय रुषकामरन्दीजीरेयनागोयतैः सयन्त्रससिते मधुक सहितैः पुकैः
 धीथद्वैः क० पूरेण सुवासितं महाम्मीतं जयेमानकं हृद्यं वनमग्निदीपनमिदं फवैर्भास्त्रिसप्त ७ श्री-
 त्वांतुमधुमविराट् तुलितसर्करासधत्ताश्रिततीक्ष्णामघ्नपीतोमादकतामप्ययाकुरुते अतीवशीतानिमम-
 हं हं तैलप्रभासं रुधिराभनेत्रं आपीतनीलाभरत्नाजिह्वामहामयः क्षीणतमं च हमात् ८ महेषु मूर्च्छा-
 सु च वातघ्नितहरं हृन्प्रापदृष्टातिमात्रं पीतततपीतविलेपसिक्करक्षारिशास्त्रयेजनानिलश्च १० सि-
 तेस्तु स्वर्गकहारहरा श्रीपर्णिकादिस्वरसाश्रितं कंकलाणकं षट्पलसाज्जमग्निः क्षीरेण कृष्णागिरिजं
 विधानैः ११ सर्पिमधुप्रमुक्ताश्रेष्ठाश्रेतापुत्रानाचिवात् मूर्च्छामहं च हन्यात्तस्योपुक्तं तथास्तमं १२ सम-
 धुस्त्रिफलानि प्रिप्रमुक्तासगुडं प्रातरथा रंते येव दिवसमेकनोजयमवश्वमहमूर्च्छायकृषोथकामला-
 हीन १३ कृष्णोदजो गुडमुतस्वरसो निहतपीतस्तु कोदवमहं ससितं ययस्तु धत्तरजं महयाकुरुते

धयोगात्तद्विपातमतीतीति जलं क्षरोत् १४ आध्यात्मोक्तिरुद्भास्यकरीषंतुषूगमरम् लवरांतव्याशिता
 वाप्येताहमादमुंस्वविशत १५ सभासदहंतातीतीक्ष्णानस्वधूमाननायंकरजातरंशु तोदप्रसूचीभिरयात्नका
 नां विलुचनं हस्त्रिकं रंजदृशाः १६ हाहो धक हृदयक गालनां नव क्रैवद्यः कंठिकच्छुकाद्यैः स जात संज्ञः स
 सुस्थितश्चरसंरसो न स्पष्टिवेत्तु युक्ता १७ अतिगुटविधिप्र काशिकाया मगादंकारं च कोरच कोरतोषिकाया
 म बुधुलस्मरानिर्मितौ न हादेरुमचाशतिषोषावंद्रिकायाम् १८ यदुरितं खलुचतुर्विधमशोगदभेषजं
 मुनिभिरस्याविभागं अवलम्ब्य हंषवने पितृकफाहरतुबंधमत्रतुल्यमौक्ष्य यथास्वम् १ नवपादुजेपुश
 मनैश्चिरनातेषु नत्नेन वातकं फ जेवुस्तुतीत्रैः भासते स्तुपित्तस्य धिरश्रमेवं प्रउ प्रया मो यथास्त्रविधिभिवलि
 देहो २ अघोर— हे शुष्कमिलानत्नेन क्षारेणावाहं ज्वलनेन चैव छिद्यान्महतद्वलि नो निरीक्ष्य
 यन्नेर्यथास्वतदभितपुक्तः ३ प्रदेहो हितो वस्तिश्रुत्तेतु नाभेरधः कुष्टवर्षाभु सुक्ता मराद्वैः मिशीलो ह राम
 सुगिम्ह सुपिष्टैः विवंधं शरुन्मन्त्रयोस्तादृभेरोक्तमुक्तिः ४ मृदात्मानया नां कुरान्मृत्तवातो भवार्त्तिगतां ३३

१६५
 न्तमकं हरुगाधैः उपेता समभ्यज्य मालाभ्रकक्षारकमिदं तैलेन सिंचेत ५ वसाभिर्विजालोष्को
 लाहिनो वा कुलच्छादिपिंयादिभिः खेदयेच्च न केशाः शमीपत्रमर्कस्य मूलं घृतं वृक्षिरो तोरुहैः कंचुकं
 च ६ हितं धूपनं यापुञ्जानामथाश्रुणा धावानीभिस्तुलसाधत्तेन प्रदेहतया सारसोऽचारगुजात्रिया
 माकरोभिश्च गोमूत्रमिष्ट ७ शिरीषवीजामयं सिंधुकुस्मागुडयशोकेस्य तथा सुधायाः वराचले पौगु
 हजेषु शस्तः कोरं सुधायाः कदकादलावो ८ यत्राग्नीभानोश्च ययः कांजो वस्तो वृत्रिले यद्वाहानि
 शस्त अभ्यजनाय विदधीत तैला ममीभिरालेपति तौ यथैश्च ९ कासीसापमचित्रकाप्रिकेकरणा
 विम्वालनेयालिकालागल्मश्च कृमिद्विषहरि मर्दकोशातकीवीजयक स्वर्गीभीरिनि कुंभसुवि
 चुमितं वज्राकर्कडुग्धा मलद्वंद्वं तैला शलाकावपुममिति गोमूत्रैर्विमाश्रयानैः १० कासीसतैले
 मुनिशारनादिप्रोक्तं तदभ्यक्तं मयानकीलानू शारोयमेवार्तयति स्वेरोनर्वालेन सदृश्यतीति
 चित्रं ११ धमालेपाभ्यंगमोगैः वस्त्रवन्ति दुष्टं हुनं भानिरक्तं सुखी स्यात् स्रावादस्यार्कमानं ज

लोकस्त्ववाकृचैराहरहस्त्रमेवः ११ तन्मानुषेहिमवती गुडं वा वेस्त्राप्रियय्याकुडजन्तवो वा पिवेच्चतक्रेण
 कलिं गच्छस्माप्रिसूरणानं प्राविर्वादितान्वा १६ इधित्त्ववित्त्वानुगतं सप्रविरे न संयुक्तमरुधरेवी तक्रस्मृतं
 तर्धरा मशीसायदद्यादद्याप्रेयसुतं वतक्रं १४ लिप्त्वा कंभं यंचकोलादिदूरींस्तस्मिन्जातं दध्यातक्रमया
 तं सुद्रावी जैलेपितेपिते कुभहृदं तक्रगत्रिः संस्थितं यो मुनेषु १५ पिवेत्सं वष्टगीजरा कल्कमाजैः सुमूत्रं
 गुडोपेनेवाती कभुध्रं जयेन्माषु जानाहमप्युत्तमोदोः स्त्रिवन्मूलमेवं वतक्रेण यथाम् १६ यथ्या प्रस्त्राहं मे
 भो वहद्वहविषवे त्रस्त्रमेकं शिवायाः यं ज्ञाप्ते स्यात्कमिच्छाच्छं संलतुतितातत्र देया विशाला कृष्णा
 लोभ्रैलवालुक्रिमिहरमरिचादित्वपुंस एकस्यात्पूर्वस्मिन्माहमावे मउमपितुलया सीमते धातकीतः
 १७ प्रस्त्रं हत्व गलाय त्रतालासात्रीकटनितथा मसेदिति हं हो क्रोनिहं यसमसेत हतमस्त्रात रामत्रा
 यक्षमूर्धं सेओरियो यामी हागुदनवामं धूमिह्राहृदुग्रह रापां देवी युक्पंचपूलं त्रिफलं हृदं नतो द्रोरातो
 येदथ कृष्णादित्वं मास्त्रे तुलास्मिनु जलं ज्ञातं यथा पूर्वममसत हत् १८ धृतं ये च कोलाभयाभार

हीयैः सपाठो वराणां विज्ञेः सिंधुमुक्तैः सवित्तैः यवेदश्रितं दंशणार्तिगुहशकृच्छ्रे जयमाप्नुयीते १२ अथ ह्यना
 पंचकोलाजमोहाः सवित्त्वाः सपाठाः यवेदश्रितिका मारसे सर्पिणमिच्छन्ना समतद्रुहश्रेयमाना हस्तच्छ्रेयमा
 न् १० पिवेत्तेदुलोहोरयामांगवीजं तथा कृजत्तल्लेह्यौदयुक्तं युरोहोजनाभ्यामथोहादिमोत्तुत्त
 चं निवगोरीत्तचोशीरमस्ते ११ नो यदोरोवत्सकत्तकत्तलापाः द्वापयत्तायाहशेषैर्विदध्यात् इत्वात्रि
 शाह्वत्तमस्मिन्नुदस्यकाथ्यभयः सारतावप्रथास्मिन् १२ ओहायैषात्तलोवित्तपादेलज्जावेहीम्
 जनांग्रेद्वीजमवेत्तोहीमेमादिका रुक्मरश्मेतद्वित्तसर्पिषश्चाहमां नी १३ श्रितेह्योहासेप्रदद्याद
 याजैर्गोमैः शीरैः स्नेहसर्पिः ययोभिः पीतेदुनामाते सारौसहस्रावस्नेहमात्सप्रदद्यात्तुपित्तं १४
 आर्द्राद्वत्सकत्तल्लो जलघटेयत्तां प्रिसर्पेपुनर्लजापुनर्लजावित्तमहाः सशात्तलपनाः पाठावि
 या संयुताः धिस्थावित्तमिनाः सत्तेहउचितैः शीराभिदिभिर्हस्तगुर्नामातेहतीत्यस्तद्वरमथोहस्तु
 ग्रहणयो मदे १५ यथापेचयत्तायत्तं तु वरिवाजाज्योः यत्तेन क्रमाद्वद्वेष्टादिहयंचकोलमनलादद्यात्

कंदिस्ततः कं दः पा क म ल ह वं गु डं कृताः का का व नो का गु डः शाला भार मु खे र सि ह गु ड जा न् स सा ध यं ति हु तं २६ कं द
 मी ड श चूर्णि ता ह ह तो भा गा स्त हं सु गो म्भु मा कु ष्ण रा मे कं भा गा मे ति सा सु क्ता गु डे वा र्षा सा पि जी श स्त न मा म्भु
 तु वि ष चे त्कं ड वी ल मे र पु रे प्रा था त्र व न रा स तै ल न व रा सु त्सा र्षा सः स र्वं २७ चि र वि त्त्व श क्र ज म ह्ना पि बु
 मे हा म्भु सु रे त सा व र पु ते न स मे ना न् मा यी ता म्भु ता न्मु नि हि ने प्रा पि वे दः स उ त्प्र था यु ज रु जो न त भं त २८ य
 अ म यो ष धो य कु ल्पा वे त्त्वा कं जा ग्नि मिः सि ता त ल्यैः श्रौ रं व र सु गु वं पि य ज र य म य म त्र मा ह त प्र र्शीः २९ य
 लं मी षा त्सा ह्म वि ति क्ति ह रे वे द न य ना श्रि के श्रे षा वि त्त्व त्र य व रि मि ता ह्ने रा तु मी ते त्रि गं धे सा ह्म च दि
 गु णि त गु डे ने ती व द काः स मं स कृ मि म्भु गु ड ज श म ना या ति म्भु हि ताः ३० ह त व ह्मो ष ध मा ग धि को व रा म्भ
 या चि ता नि ष धो त्र र म्भु तः गु ड जे ह नु च नु र्गु रा इ त्सा मी गु ड सु तो गु ड जा वे ह रा गु डः ३१ वि षु के षु म्भु
 त के प्रा डुरं ग्प्र हि ता र्षा स धा र्द्रे षु श क्र त्व गे वे स म स्ते षु स र्व र्दु ष्का ल से षं श जेः ला पा य क ह ल मा ए म
 मे य रु अं ३२ वि वे ध मे दि मा कृ ता न लो म ने च य भ भ वे तु त इ त्र पा न मे ष जं भ जे न च म ह र्श सः ३३ म्भु ३५

166

हंसतपलं वलिद्विपलिकं मुताभ्रताम्रादपि स्याद्वा म्रत्रितये एथ कत्रिजडकप्रग्रिपीलूनि च ध्या मंत्रांगलिका
 पुगं दध्यागिहं भारज्ज्यादं क एगमं वां म्राणितयोः समं यदरजः स्त्रक्षीरगोमूत्रयोः ३४ कं सेनेति वि
 मावये मरुतरेव ह्येयपिदि तंतश्चाशीस्तुकुटारवत्रिगदिनं मापद्वयं सेवितं नामूतकथनेन शोचमुदीतं स
 र्वाशसो नाशनेपि ह्येवं कर्तुं विकान्तुषजलैर्लेयाहरेनान्वितं ३५ अशीसि पाणिपदभ्राभिगुदास्यमुष्क
 शोफातुरेथगुदयाकवमिज्वरातेहसार्धशूलिनितथागरुजा मरीतेव ज्ञानिविज्ञमिषजातं यशोधि
 नातु ३६ स्वभक्तस्तुस्त्रितनो मरिहः सर्वोपुहावर्तनिषीदितस्य वाजापहारीवेधिरेवमस्यभाराश्च
 दूरीः फलवर्तयश्च ३७ शामाकुभनिकुभनीलिनिकणादौर्हि सिंधुभवेः पिष्टे दूत्रगुडान्विते विर
 चितावर्तिः करगुष्टवत् अक्तैक्तामुगुदेशने विनेहितायादहावर्तरुगुल्फानोहमया घृणाकटुफलः सारा
 रधुमैः कृता ३८ अतिगूरु विधिप्रकाशशामगदकारचकोरतोपिकायाम् बुधलाभ्रगानिर्मितावुषाया
 गुदजघ्रादतिमोगबंधिकायाम् ३९ हितं लंघनेवातजे साति सारे सबा नाह शूलप्रसेकीतुर्चम्पः चिता

षेविहगधात्रासंमूर्छितास्तेनसंस्तंभनीयाश्चतीसारलोपाः१ आधानविष्टंभगुरत्वमूलत्तैमित्यकारिराषति
 सारिहोवेहिताभयाप्रकथिताश्चयोप्राभृतीकस्मोषधधामयथाः२ सावैल्वधामनागरंरंयमोहमेवुसयुतं
 अतंषिवन्विकर्तिकासमूलवित्तुतीजयेत्३ विवेरवीजोबुद्धवित्तुतीयेकायोरुगलातिस्तिप्रउक्तःकलिंग
 कोप्रातिविषाभयासहिंगुस्सतंस्तरभिरेवमेव४ ववाविष्टासुस्तामरतरुविष्टाहैमवतिकाश्चतःसुदीमादीजल
 धरश्चतोवातिसाररासु५ जयेत्तंमेहित्रोषधयन्मुसोसाविरवितःकथायोतिसारनिपत्रमातीतयोतिस
 हितंवीपाभवाक्रजाभयाववास्तुहिंगुसंयुताः॥ जलमस्त्रवित्तुवातिसारमापुरुगद्वयः६ अरंष्टोरु
 व्रकास्त्रावित्तुमुग्धिःषवैःकाजिकास्त्रमयथावहात्ता७ पुनंसोरथेरातिसारसुवहात्मविहंस अ
 त्तास्त्रमामेनिहंति७ घुराप्रियाभोधरकुंडलीभिःसरामसेनो८ षधवाक्रजाभिःश्चतीतिरुगलोहितताय
 मारनपत्तुगारमयावित्तुमुक्तः८ मंहायांवरंवारिहःशास्त्रलीजःसावैल्वेदेवीजोपुनोममुक्तैः९ स
 तक्रैरतीसारयातिसायास्यामहादीयानेकासंविष्टोर्निपीतैः॥१२ रसात्तवीजमालनीफेलाहेके

रम

३६

नदित्वजं विलेपने तु नाभिं गे म हाति सारनाशने २०। पद्याते दुलवारीणां द्रव्यं कटजं च कपिडं माले पितं गोधूम
 सरजो भिरान्वपि मृदायत्का सुदंते द्रसे यतिं शौद्रसुते पिवन्ति स तौ भस्त्रकवल्को भवेद्येवं मोचरसेन चो
 यमधुना सुक्रो प्रिकतस्तं मनः २१ सुयकृदादमी फलं सुदेवि पातत द्रसे मधुमुते पिवन्स्वर्गी भवेन्नरोति सा
 रणी २२ जीरा हि केन करभद्रुमसार गंध जा ५ ती फले सुनवहा सिमवी ज तोषैः पिष्ट्वा तदीयमुदमद्य मिदं नि
 हे न्यास्त्री दंत दुल जले रति सार मये २३ विडो बंध विवा पुत्र जे ररा गंधे ना ती फले सहि गु स म मा स्तुरी मधि
 ते कल्क त्री हा शकम् सुभर्जित मधु यव न्मदु ह ता याने रि एक प्र पिष्ट म ध्यत क्र सु ग गु हारी का ती सारो
 जयेत २४ यमो भिर्वरी कल्क मयो मरक्ताग्ने सारं जये श्रीर सुग्म तु तेन सु सिद्धं तत न्ने धाम चो विमो
 षणा क द्वि हा वी द्रवी जैः सं पा वैः २५ अक्षित निलज कल्कः शार्करा मेव भा गो रु धिर मय हरे र प्या ज दु धे न
 पीतः हि म म पि म धु सु कं ते दु ला भो नि पी ते स सि त म ति पि पा सा हा ह मो हा स्त्र ह र २६ वरी दु व रा अ
 च्छे म्भु गा त्रि द ध्या है हो रा त्र म भ स्य यी ते य स र्विः म च्छे दं भ सा ते न न चो दे वि रं भ जे त्या दि के शौ द्र

मस्यातिशारी ७७ जिह्वास्त्रायवा नीमसिद्धिस्तव तु जीतक प्रथिविश्वा अंशो अंशमस्मिन् करककणामहा
 विल्वहृत्तभास्त्रहीयम् श्वेतायाः षड्कपित्वां द्विवस्तुगुणितः सुतवाः सोतसार आसाशीवाहिसार ग्रहणाग
 लग्नारोचकाहनिचूर्णीः १८ तुगावतु जीतकमक्षुमाभने क्रमाह्वयिकधामजीगत सव्योपराप्यात्मनमव्य
 सविषमूषणोचूर्णितो द्विगुं जमतिस्त्राकीतहवत्तिस्थतु शौद्रमुक्त तथा कुटजतत्त्ववेसादधिभक्तमध्यात्मिने सत
 क्रमशानेत्तपित्तिहृदिने सुशीतोदकं २० प्रस्त्रधुत चारमिहोतरेण प्रवर्तने यस्य सुशीसरहः भवेच्च कोषोलघुर्
 स्य शान्तेव देहतीसारमुद्यत्तुदिः २१ यस्तुमिश्रितधावनसववसादधिशिरिवत्सतैलघ्ननमजावच्च मधुवेसवारा
 तुभिः समोत्पसितरक्तः निशक्तदध्यानिवाहिस्रकोतिरक्तसितकाष्ठः कोतेरुगथान्रधातुस्त्रक् २३ विशीरीगुह
 मंडले ज्वरत्तपातिशूलान्विते जरेने मतिवाहिकाः नहनराह मोहातुरं प्रलापवामे हि किं न अस्मन् पीडयति न च
 चित्तेदिहोदरे रोनिहोते नम नोभिषवजं येन २३ आर्तगुदावेधिप्रकाशकायामगदंकावकोरतोशिकाया
 म् बुधलक्ष्मणनिर्मिता बुयाया अतिसारस्य तु योगचंद्रिकायाम् २४ सरुजिग्रहणा गदेयदद्यादसि साणे

राम
 २७

168

हितपावनानिपूर्वे अथासंग्रहणानि शीघ्रनीयानुपसृज्यादिति संग्रहो यच्चारः १ सोवर्चलोयणहताश
 भवेत्तु चूर्णितक्रेणायोनुरिवसंग्रहिवेचतस्त्वं दुष्टग्रहसमुद्भवे मंदहतायगुह्यतः प्रहृतसुपाहधतेश
 शीरे २ ओषेतत्रिको बुलितकुमभामिते हताशा ससुगेवतुभिः विल्वो मीतावत्सकतस्त्वरगेतुह संवृषीते
 ग्रहणीगदधे ३ दिक्षारत्रिकदुग्धद्वयाग्रिचमग्रं ये वेमिशि जरणा जमोहादि ४ चूर्णितद्वेचकरससु
 तेतुतकोसोराथे ५ ग्रहणीगदधे सांशमाय ६ त्रिकं समाधिनेवरदिकुज्वाभयाप्यदिजत्वचं नुविचये
 सतैलेधतविश्वमानी क्षिपेत् अथोषणाकरणापुत्रे जरणा शीघ्रकं पालीकं जयमनलसाहजं ग्रह
 णिपायुजा-साभमा ५ वेलगदधिफलत्रये जकणासुप्तास्त्र जीरोषणा शीघ्रदं दुहताशयचलेवणाप्रत्येक
 मभ्योनीते स्वात्कुंभात्कुडद्वयानिलभुवस्तेलाचधात्रीरसात्प्र ७ स्कीः सुस्त्रपसतइदं तिलपा
 साहं गुडामाचयेत् ८ कल्पाणाः सगुणैरिवलग्रहणिकास्वर्शस्त्वुग्लेबुवप्रोक्तशस्तेनमस्तयो
 हरकृजामेहममोहादिषु वार्ताकीमथसातलोहृतवहदग्धः कतः सप्रशोविस्त्राव्याहलवे

नतेनविषवेत्सर्वग्रहणाहितम् ७ अरुहरसहस्रकंजतयसेंघ्रीशेषंयवेतुलाभिहगुगनभिमेत्ककषद्वर
 तीपुते त्रिवृकरिकराहकी युगजमोदयासेषुतसत्तद्व्यमितं दृष्टकपुनरिहं वतुनीतकात् ८ पलेनपुत
 मिमरुहरगुगमिधानंभजन्समुत्तमगुगजानलअचिरज्वराहीनजवेत्त विशेषतइहातिसंग्रणिका
 रुजोषदुतोन्नतेभवतिनिर्गन्तः अथयुकुएमोहाचितः ९ तालीसपत्रवविकोषगातस्त्रिवित्वमूलान्विता
 मगधजोकुडवप्रमारासुआयतत्रयमुशीरइलेत्तन्गनागप्रसूनमाधिकर्षित्वंविधाय १० कृत्यागुडे
 नवटकानेरसपूषमसुयेयायोनुषइहातिदुरंतवीषान् दुर्तामसप्रहाचिरज्वरपांडुगुल्फानामयाज
 पतिनिमममूत्समश्रं १ विहायविश्रमेषजैहिताभयीत्रविदूहे श्रीषुर्वीतजेषुतुल्योत्सितामिहोदिता
 न् १२ तिक्तातिक्लयरोलकोदनकलान्वकत्रोषमाराणवुडैर्गवीषग्रकसेअचंदनविषामूर्वावचायवदं
 दीप्यष्टोथसुरात्रीगंधसाहितैः संरक्तसोभोजनादीजैनिवपुतैरजोग्रहणिकागुल्फात्रितापादिहत् १३ एम
 महानिवकदीकालिंगवुवाहः सज्जोषमेतत्समोद्यैत्रकाहोत्तवोवत्सकत्वग्नवाः षोडशैतद्देहोभो ३८

69

758

निपातरजःपुर्वतुल्यम् १४ विषोषधामोक्षदिवित्वपाहातास्पृश्यामहरोहिणकेंद्रजीवम् सहत्वचामाशिकते
 दुलोहैः २ पितृप्रहरणमस्त्रगुहाकुरघ्ने १५ तिक्तामटोलभूमीनिवमहानिवधर्षदेषु च्छा दधेमाहिषमूत्रेपी
 नैवहैर्विहदिकरं १२ निशासुगाग्रिरोहिणीवत्तामोवृद्धानदहेता नशजमूत्रसंसृतातिपीतमाप्रवर्द्धने १७
 सुधा कुरदिकायदुत्रसफलत्रमेणात्वीताहैवित्वमिहैवित्रकात्कुट्टवएववात्रीकतः त्रयंदिनकराहदि
 दिवीवटीहिवातैकतोरसैः रसनतः परेविविधभुक्तयाकेहिता १८ पिष्टाशुधरसाभसंगंधकयैवभासे
 स्तथादंकरासुक्तारिणतज्जपेति सलिलेजैर्जभोभसापि अहंभंगाभिश्चविभाज्य एतेनरुमिमंसेषो
 ष्यलोहैमसेत्वात्रेयोधंशरावरुद्वदनेपामार्द्धमेतमवेत १९ उद्धृतातिविषोसमोचरासिकांक्षिस्था
 रसांशामथोभाजं तद्विजयादधिल्लजरेसैः सप्तैववारं सकृत् रोध्रामोदमदैर्द्रजामृततलनावील्यां
 बुभिक्षाथनच्छुष्कं वज्रकयादसंजमुदितेक्षौद्रेणशोणभजेत २० विद्वोषधोग्रीवीत्वससादुतमापि

वेदनुश्रुतान्तवारिणानवशिरप्रहरणपुष्यदुतः ११ सुक्तायस्त्वारहेमाखिलसमलविकगंधकस्त्वेकजोहिः
 स्तुतस्तिष्ठदधित्त्वद्वयारिष्टदित्तमगमाधायमार्गं वा ओमध्वेषुदेयाहृतमपि सलितैः समवारं वलाया
 स्त्रिभ्यां पामार्गतः प्रागुद्दितावरजादिद्वैः स्त्रिभ्यां जम १२ मावेति तौ धं मथुमो वरोश्च निसेविता नी
 वस्तुजीघ्रस्य जपेद्वश्वे प्रहरी विहारमनेषाह प्रहरी कषा २३ विस्तृतिमुत्तानामिहोमममोमं प्र
 सं गान्मयाप्रोक्तं यमवेति हुताशप्रणाशाहजोर्गीति तेभ्यो निसारप्रहरणशीसा सुभ्रवश्ची २४ स हो वि
 स्तृत्वा विदधात राहं या प्रोहीमं लेघनमहितस्ति न उर्ध्वं तु ये पार्दिनती वप्रूलोप्यति प्रमया २५ ग
 त्वजीर्णा २५ जीर्णाशनः स्तधगुरुहरश्च शोषा वशोषस्य विपा च नाथ संयुक्तेणा कपि हुताशन
 सभने प्ररं या वनदी नानि २६ ओषाग्निहिगुमाही यथो ग्राः को ह्यतो येन त्वं एषा पिवेति रे मे को ह्ये
 विष्टममूलार्तः २७ हिं गुर्वं चानलकुण्डं वचिं काष्ठा महीषा विडं च हिं गुणोतरं न चूर्णा मूलानां ३२

राम

३२

२०

तिगुस्तप्रमृ २८ लेपोद्वर्तनधूपनानिरचयेदुग्राविषाजोगाकव्याघ्रीमुगमपुरैः सपत्रकनखंभोदौविमुक्तेर
 पिरास्त्राकहलसंपुतैर्विम्बादेतैर्मन्त्रेणावासिंभरुग्योषादरुषिवाभिरमृतसहितैलेयं चमूत्तापहं २९ भस्मी
 तशिमुमुदीपिण्याकैसीक्यसंपुतैः मास्यैः तैलेधतंविषयं गात्रायामार्तिखस्त्रीघ्नं २० त्वकात्रागुरुगंस्त्रा
 शिशुवचाकुण्डयोषाभिः जुह्वर्तनुप्रारिष्टं खस्त्रीघ्नं वाक्पापिष्टाभिः ३१ तमस्विनीमुषणनक्तमालवीजानि
 मूलेफलपूरवशात् रक्षाविमुक्षयमिहांजननेनहमादिसूचीगुटिकाक्षरण ३२ जीरिकात्रिकटंगंधरसो
 नसैंधुहियसुतमाद्रितमभिः निवृजन्मभिरिदं हि विस्तृ चाम्पू लतनीपुगलादिनिहति ३३ साध्यालसी
 तमजीरीमाहावुग्रायदुभ्यामहनानपीय सहोष्मवारदुतसुस्त्रिखे सस्वेदाहितास्मिन्फलवान्ति ३४ कृत्वा
 ३४ कणागारधूमत्रिवत्कुण्डलिकसवववाहेमदुग्धायवश्मारदंति सासिद्वाप्यरादंवांसूत्रपिष्टं परं वति
 रेयाविवंधात्रिहं ३५ विष्टधोत्रिलजोहितस्तावीधिनास्वेदोविदग्धेषुनः त्वीनोच्छेवमनोहिलं
 धनावधिसत्रामसत्कफात्त महावस्थिकमेयुमेवजमयोशेषरसस्याविरः प्रसोपोनश्रीतस्यकिं

चिह्नविलो जीर्णी दिवें न भजेत ६६ अथा वो हं तनखरं छर्हि सुताति ता आर्त्तं मुक्तांग संधिमत्ते जत्याही मान जी
 र्णीतं ३७ अले सुतादिव द्यम अथ वले लोहसहिना तयले सुत्वा द्यं धेनु तदेहानि इत्यामर मयि निविं चेहे रं
 छदहममो लोहजानी तदेहामत्रोपि सवावीहेत हह पूते तु सलिले ३८ सुजं वीरासि स्या यलयातमिते कि
 चिह्न वले विधायाधो जीर्णी रसहहा वें सर्वतालीने अथा अर्द्धाया प्या नमरिचमपित लुं विडलवेः सुभं
 निह्ने घा रसाविधि विहाटे कणमयि ३९ विभा अं वागे प्या सिदिनम अथ नोयै रने लजेः रथे तात्रि फहे न भइ पु
 मिते पे व कहु जेः तथे वा द्वा भोभिश्च रा कलवणा भिश्च विधि वीत्रिधा भेगा भोभिः पूतामीते तु मां सुदुयमि
 ते ४० रसे क्रया राशौ वरमयित पुत्रं यादे भजे र्जीरात्रः सद्यो भवति वया त्रे सम तमः गरीषो मा सौ र
 प्रतिदिन मदनी मरुत शुवला लो लखां तो सकर शान कोशी च भवति ४१ समं वलिरसा सत्तात्र
 तयतु लमती शां लो विभा अकलशी भवेत्ति सुनिसंमिते सावटी त्रिगुं जायते मात्रया विविधमा मरोपे
 जये र्जीरी च यकं टको रस इति प्रदिष्टो बुधोः ४२ सधा मविश्च भवेजः अंतत्त जीर्णीता यहा विडे य

17/ 180
 वानिकोष्मकैरजीर्णमूलतद्वमरं ३ सिंधुप्रथिवरुक्माचव्यहताशोषधाभयाः कमशः सदावद्वान
 लमिमेतद्विप्रदीपयेच्चरं ४४ गुडेनौषधवाकणागडिमवाभयावाशितानिसमामेधजीर्णं त
 र्तावयोच्चरसंगेप्रहरयेमय आसकासेहितोक्ताभिषुमिः ४५ चित्रकोषधकराकराजरा
 हिगुं दीप्यविकोषणाविता आशिकाः यदुद्यमोयवामजः स्वर्जिकेतिथ्यकदंकार्षिके ४६ तद्वि
 चूर्णफलं पूरजोबुभिहाडिमाज्जरसेविभावयेत् गुल्ममूलगुदजग्रहातिनोसु अतंग्रसदनाव
 नभवेत् ४७ सुगुर्वियथास्यान्मथितपरिपिष्टादशमलाकरामूलोवेजाजराण्यचनिकसि
 धूजाविडे सतालासेपत्राजमपिथयवित्वयुगलोन्मितं वादित्वे स्यादुवकममिसासुद्धलवंग ४८
 सितानाजीसुंभीमरिचममिमामोकुडवत्तगले वित्वायोकेरककुडवोह्मविदुले पलेहं
 चुक्रामलमापिथयैकभधरेणीसितोदंतीहिं ग्वामलकशदिमूलाग्रीपुगल ४९ आषि
 भागद्विभासकममिसदीप्यतिरिततोलगवेत्तष्टाशसरसफलं पूरादिसलिलैः विभाजं

तस्योक्तं लवणमिति यद्वाद्यरमरोभजनमत्वा धैः स्याद नलवलविद्यो नितवपुः ५० महेच्छं लंगुलमेगु
इजविविधातिरिखाहरोवरोधं कोष्ठस्य मरुतमधिबलीहिनरुजं तद्यामोमहोद्यं प्रहरिगिर्यादृष्ट
गदाद्यनेकांती जित्वानुपुनरिहमीयास्पृष्टं मये ५१ गोधुमवर्णययसातिस्वर्पिना तुषजा न्वापिरसा
नतेक्षेः स्नेहैर्मधूच्छिहं पुनं यथा द्यदातेपिवेत्त्यातिना नवेरोः ५२ श्यामानिह्नसकृपयोत्रशोस्तविरे
वनेपीतहातिमुहुश्च स्वीरां वुमस्याः कफकारिमेधेगुर्वन्नमहिस्रयनेचमुक्ता ५३ मचमप्रिगहा
मेनाहहीनः तिरोषास्ततोधातुमाग्रेभ्यो ततो जीविते ज्ञेनसाम्यायवहेषतेतेदुहि क्षपोत्तुहितेगाः
५४ अतिगुणविधिप्रकाशिकायामगदंकारचकोरभोरीकायो बुधलेभ्यगानिर्मनोहप्रपायुम
चारा नतियोगवाहकायाम् ५५ पिवन्नशालभेदश्चदेष्टागराभया सनिर्बूहकेभोदमुक्तं सकृदा एम
हंसगं यरं मूत्रकच्छं जयत्प्रपतक्रेतुमूचावरोधं १ सलाकं राशौलजशौलभेदावैचरिणीतास्तदलो जो
यपीताः गुटेनपुक्ता अयमासमात्रा क्लृप्तातिरिहा नखिलानजयंती २ पद्येयद्येवैरुजवीजयद्यः

सुतेदुलाभोभिरयाधिकं कदाभाभवः पर्ययितादि रिष्टः सिंहिरसोभाधिकमुक्तलक्ष्णे ३ समूलप्रहंश
 कषायोनिपीतः सिताशौद्रमुद्रुत्रलक्ष्णोस्मवानं जमयेवमाणीतमांनेविष्टसंमंतं नवलोदेः सितापुष्क
 शातं ४ सुश्लक्ष्णावूर्णाशितिवार्वीजात्रक्रेण राहात्रिहरं निपीतं विचूर्णितं तदलतोयपीतं प्रवालमे
 वं मुनिभिः प्रदिष्टं ५ कौचोष्णसभजकीकसमुक्तप्रहंशरीषोषधं स मृशालीककंदेवमूलं पीतं सुरा
 हिमजलान्मत्तमेहन मालोमूलशार्करवीकारमिदं हचूर्णं ६ माक्षिकसुगणदिन्तमन्कोडकवीजोभं
 चूर्णं अविषयसासहपीतं स ग्राह्यमरंभिघातं ७ यवत्रीलकिंशुकं रंभामार्गशारेविमृज्य
 जातिः सुश्रुतमुखमुनीद्वैरुक्तोयशर्कराशमराहारी ८ धनद्वेरासरुमूर्वीक्रीनकमध्याः समं पी
 ताः भीरसुरासालीक्षैश्च मूत्राघाताज्जायेत्परित्वितान् ९ विषहृमूत्रेयारिस्तनमुक्तं मूलार्द्रितं च
 श्मरिकायपार्तं प्रमेहीरां नद्विदिकातिराहैः समं सको अतिस्तिवनान् १० अतिगू
 ढविधिप्रकाशकायामगदंकारचंकोरतोशिकेयां बुधलक्ष्मणनिर्मिता बुधामादति मूत्राभि

172
 121

हतोत्तुचंद्रिकायां ११ वलीविशोधकः प्रथमं प्रमोदनिधंभकं भाक्षकरं जनेतैः स्त्रियं सतोयं शमनेष्टि कि
 ४२ त्तोविशोधना न हं इह हितस्त १ दौषावसाने समधुः शिवाभिर्दोषानि वीता जयति प्रमेहान् फलत्रयं
 दारुसपीतद्वारुधाराधरश्चोतिष्ठतं चतुदत २ गौरीवरावीर्यकालिंगमुक्तासमाक्षिकं मेहहरं प्रयुक्तं छिन्नोभवावा
 रिसमाक्षिकं वाशिवा जलनहदिहृद्यदिष्टं ३ वराविशालाष्टकं हं करीकायः क्षयाकल्कमुत्तानि पीतः समाक्षि
 कोशेषविशेषयुक्तमेहोषशोषायामिदं भिरक्तः ४ यमोदरं प्रस्तारजत्भीरुमुसत्तनं तेक्षुरमर्कदीनाक्
 सशर्कराणां सद्गता विभागाभिशी प्रसूनानि चतुर्लवानि ५ आन्नागि सचूरं परं नोक्षमात्रं यमोतिपीतं न
 पतिप्रकोहानखदलिपीच्छा सहितः कमारौरसः सितासुधविबर्जितान्मलः ६ त्रिकदकरजश्च नदं प्रायुगा
 म्रिकं घृत्लेहं शेषमभिपाचयेन्मूर्तयत्नं सुरंतनच समीक्ष्युत्तमाकवत्स्वतुवरांतुदमोषतो विचूर्य मलस
 प्रकत्तिहनिधामपिंतीकतां ७ जयस्य सिलमेहं क्रुद्धं मरुदस्त्रवातामयममं सुधूरः परं प्रहरं शमयुक्ताम एम
 मान् गतेतुममधुमं हितामखिलवैद्यवर्गोत्तिशिला जतुत्तावरं सुचिरमेहं जीवमेतद् ८ प्रस्यद् ४२

येनैस्तुषवानरीजवीनेसम श्वतमथाएवित्वं धत्ते च दुग्धादक सुविधिस्तयचेत्कशानोऽदुकीले एतत् २२ ईवी
 विज्ञेपि मद्यतत्र चूर्णीजातीफलं मोषसुरप्रसूनात् सजातिपत्रीकरभक्षुरास्त्रिजातवर्षाभुवलायुगाच
 १० सतालमूलीफणिकेनसूतलोहाभ्रकारहं यलेप्यध प्रहायशीतेगुरुद्वयं प्रतिप्राशोकतःशायाचत
 दयं च ११ लेहादनेस्त्वर्दयलेप्रगेद्यान्मेहरिनारीशानद्वयहारी करिवरीतीरार्तिमात्राविज्ञानरीक
 रोमस्सनिषेवरोन १२ चूर्णगोक्षुरतश्चतः कुजविकंतिभिष्यदुग्धादके श्रीसंज्ञावर्णलोहजातिनफला
 कूपाश्शोषणा एलेदुष्कजातिपत्रीरजनीधा अः कुवेराक्षतोवीनंसर्पजकेनदमविलमप्येतत्तथका
 र्थिकं १३ श्वेतासर्वसंमोर्दितश्चविजयासपिंपुनः प्रास्थिकेपत्कायुक्तिरतदभितलिनंप्रातर्भजेभेषजे
 मेहसंभनमोषदोषक्षदन्निप्रोटोगनासागोरामानेकमनोजसंगरविधावसंतलेभप्रदं १४ द्वियं चमू
 जाद्विपुनर्नवार्कस्तुज्जुलंरतीसुरसद्वारुमथाः सुलेकरागयावरणात्करजां हाद्याद्वयारुधरभवेकद्वय
 १५ शर्दीपुताः पंक्तीपलेप्यक्तकोलाकुलद्वयवतः पथकमिः प्रथमचैरेणुगोदकं प्रिप्रोषणातेना

143

122

धत्तकलकितेश्च ११ द्विपिप्यलाववववास्त्रविश्रुमिप्रकंपित्त्रककुमभागेः सरोहिषत्राह्यरायदिभिप्रस्तुं
 मद्येत्सर्विषणतदुक्तं १७ धान्वेतरं मेहविष्टोदराशः पाहामयान्वित्तद्विषोष शोफान् आसं वामिकासमथापिगु
 म्नाहिष्ठां च हन्ती यतेनिपीत १८ श्रावण्यवावेस्त्रस्रवयद्रावक्रषादिकुहं माद्रीत्तताकलिंगग्रथिकचमोतमा
 त्रिकेपाटा १९ चान् नीतकभूमीनिवविशालादयं वायं कदरोहिणीयवानीपूगनखीमाशिकाणि कुभंयो
 २० पत्काश्रिद्रोषमस्मिन्शीनेप्रस्तुदुषंशोद्गात निक्षिप्यपक्षमेतस्याप्येरोध्रासवः सोपे २१ मेहान
 पानकीललीहन्तरोषयश्मगुत्थान्तिः स्त्रोत्तमप्रहरणनग्रीपादुतद्वत्कमिज्जयति २२ मस्मायः स्तनसु
 गदिजनकुनटीकाताप्यमाकांक्षवोनमोषश्चैवभावंनस्वपरिमितितस्तद्विद्यद्वेरा रोषाभंगावुनाचोम
 मुमद्यमधुनानिष्कमात्रेविष्कुंखादेन्मेहामिभूतेहितार्थनिधुजिपुष्टोद्यवहगमिधानं २३ महानिववीजानि
 षद्रंदुलोभः यत्नेनप्रविष्टानिनिष्कद्रुयेन द्यताहन्तिनानिप्रपीयानुतस्मादेनअप्रमेहानिहन्त्याहवश २४
 मेहागुल्मीवातणीचकुक्षीरकीचायस्माररोगीक्षपीचवज्याः क्षीणाश्चलमात्रेपिरोगेप्रोक्ताएतेमस्तथे

एम
 ७३

१२३
 इति २५ शणविकाघाः पिटीकाः शोफोयचारेण वतु मध्याः सिद्धंति वस्तो वदह्यमर्ष्वरुषेपिवेक्षीरि
 तरुत्तं च २६ पर्वणदकरणाश्रुतिमेरोत्साहमेदुपरिपीडितदेहं हन्तुरेसहदयस्तनमद्वापानपर्वविस्तृताः पिडि
 कास्तु २७ अतिगृहविधिप्रकाशिकायामगहंकास्वकोरतोर्विकायाम बुधलक्ष्मणातीर्म्नितावुयात्वाहनीमे
 हेषुतुयोगचंद्रिकायाम २४ शोफोयचारेण सप्तमामसुयाचरोद्दिह्येमस्त्रमस्मात् हरेचशस्त्ररियछर
 घत्रणोयचारेण पद्मार्थश्रामैः २ वरणात्वरवयः कयापोवरकासीसलीलाजहिंउत्तः अविषयमस्मिप्रमा
 रामुप्रश्रययुविद्रधिं मातरं निहंति २२ हिमामि नारीत्यकरत्तशिगुवोधित्वापुमरयात्कयाभ वीलाग्नि
 तौतस्यमुदग्रशोफोसोमभवंविद्रधिमेघंहेति २ वरणपुनर्नवजनितः कार्योतर्विद्रधिं जपति हिंगुमद्रममु
 क्तस्तद्वल्लिगभद्वयतिः ४ शोफालिकाशोपुमवानिला रोगोधूममुदेर्वहलसुखोऽस्मः लेपोनिलाहिद्रधिमे
 हमासेतोसिताक्लीतकलाजसर्व ५ मयः ययस्याभयचंद्रं नोसमष्टिं केत्वायसाकृतमेनं कफोभवेगोमम
 शर्करामु— त्रैः सुखोऽस्मासययेत्यहति ६ प्रलेपेनसेवापिमानेप्रमुक्तोर्विमयोहं तोविद्रथोभोगाशिम

स मे न्नायमाणावराशो करोहि यपरिष्टं स यस्मिन्धुसादयक ७ षटोत्तत्रिंशन्मूलसाम्रायभागं मसूराष्ट भागाः
 ससर्पिः कषायः नवेष्टिद्विधं हृदि वीर्यगुह्यं प्रमेहं ज्वरं हृदि मूर्च्छां यदाहान ८ त्रायं व्याकुडवं जले एगुणि ते म
 काष्टोषं रसं धात्रास्तेन समं यो हविषि प्रत्येकं मसो मितैः त्रौषं तीकटुका ज्वयासजलहे जीवेति वीराहि मेः य
 कातामलकी युतेः सममिदं सर्पिस्तु पूर्वाधिकं ९ मधुकखनूरकहारहरा विहारिका भीरुपुरुषकाराणां वरपुता नो
 विमवेत्तया यो जीरे सुधा त्रीसलिले च सर्पिः १० हरीतकी कल्कपुनं सुग्रीतो यत्नामाह्निक पादिकं तत् विद्वस्त्र
 यानां कुरगुल्ममोहहृदं ज्वरादीनुषहंति पीतं ११ त्रायमात्राफिलनृया मले सुगं हृदमात्रं एतत्पुराये वाग्नेरा पुते म
 धाविरोधे भजेत्यक्ते प्रवृत्ति रोगो हृदि विद्वधिसंज्ञके त्रयाणां नाडीसुकंटा मयेतद् हृद्यो यमगं हरातिगुहं न जीहाम
 वृद्धिं यपि ५२ आधातमर्मरोध हृदि त्वा स्वासाह ध्यातं भमरावमार्तमर्त्या विद्वधापिदिने जस्मात् ५३
 रास्त्रामृता वलाभिर्पद्मिगो के द्वा रैरेः एरंडं तैलमुक्तः कायः प्रोक्तो त्रहृदि प्रः १४ एरंडं तैलं मृद्या मध्यातं शै
 त्रसंयुता पीता हृदि जमे समारा सीतो गी गो न तैस्तु ते कफजे १५ मूलं मातृरुदिदुज्वलनं हृदिका मुष

पूतीकशीगुशामाभ्योयोदधिं ह्यधिच्छादय करहमिजिह्विश्रकस्मान्मोहा ग्रंथिः क्षारोवरादिलवणागाराहं च
 र्णितेत्वारनालेः पीतेतोमेरथोशोमथिनमुद्यथाशेषवर्धप्रसुक्ते ११ पुनर्नवतुलाप्रथमदशमलेममसावरी
 दशाधिरुवर्धभसुगमप्रारकाशमलामवे सहैभुनलवाजिगधमिहमः चेहेथावकस्थितेरुतुजतेतदुग्धाधत
 नोगुराञ्चक्रमात्र १७ इहैकसुयुतद्वयदिगुणितवक्षिपेत्प्रस्याकामलद्वयमथोमदुतमकरोवधग्रंथीतः सगो
 स्तनीयवानिकामधुकतोपिदत्वापचेदतदुत्सुकुमारकेंतदितिहृदिरोगाग्रह १२ सुकुमारयोग्यमेतच्छोकोशोम
 तिदिडुंधान विद्राधिगुल्मसुडालीहंम्यादातादीमंत्रागानात्र १२ अतिगूढकिंघिन्नकाशीकामामगदकारवको
 रतोषिकामा बुधलक्ष्मणानिर्मितौतुविद्रधुमचार इतियोगवेदिकायाम् २० सुतोप्रापशरणासोहाः से
 दाप्रवातघ्राः सेतमरगानिजहत्स्त्रियोषणामन्त्रपातानि १ सौचचलमोषमवानिहिंगुविडाम्बकाजाजिह
 रिप्रियाभिः पचेषडीमोक्षररादिमेष्वसंधामकैर्दृष्टततरेन २ आनाहम्भलानिलगुलपक्ष्मप्राहाप
 हंपानदीपनं च ओषोतमावहिविडंगचअधाम्येविमक्कंसमपश्रतद्वत् ३ दशमूलसुननवीसुगाश्चोदि

पत्नीभां ग्विष्टताः वत्सासराश्चाः वियचेच्छृदिगंधं पत्रकालाज्जलकं भेतुकलत्तमावेः ४ सयवैरखितैस्तुकं स
 भागैर्दधिकं सैव कषायकेचतास्मिन् स्वरसेः सहगादिमोयजातेरपि वास्रातकमातुत्तातोयैः ५ घृतमाटकषा
 दि कंतुगमसहधायास्तत्तुषोदस्तुक्तभागैः धनिकास्तकतुवरुद्राद्योषणमूलोषकजीरसुगमकुंभैः ६ विषुया
 हृषकाईजादिहीष्यत्रसुसैर्वाहजवीजवेस्त्रसुक्तैः सुरभिभुरहिंणुकारवीनिसानीकुंभैः भकणाशमभेदसूवैः ७
 मिश्रिनीलिकाफलैः सहिंस्त्रैः विषेवेक्षारयुगाईगोपिकाभिः अखितैरिति सूक्ष्मकल्कपुक्तैः सुरसैर्मो
 षयद्रुत्रयानुयातैः ८ हीतहाधिकसर्विरतिः गुल्मोदरहृद्राश्राहजसमत्रघाताः ग्रहणिकसनाममारुर्न
 शोष्येपि चानाहमयस्त्रिचहंति ह वचाजगंधाविजया लुयाहाः सरामठारदिमहीष्यशयः वाद्याहमओष
 यद्रुद्रयास्तदिक्षारहृक्षामूलकचमसुक्ताः १० सार्द्धेपि जीराविषु षोषभांताविचर्यपीतावीविधानुमानैः शु
 स्नात्रका सोहरवस्त्रिपाश्वे मूलायहाः पूर्वभिधीमिरुक्ताः ११ वीरामूत्रहृद्राश्राश्रुदुनामकं वरुघासाहृद्रा
 ध्यानवर्धहि धास्त्री हृद्रासांश्रानिघ्रात १२ निकुंभकुंभामयवाययथाः साजीजकाविश्रविदोत्रांधाः स

एम
४६

१७६
 १७७
 एमटा श्रेयविहदपूथीः कोस्मोदकैर्गुल्मरुजोदप्रः १२ उस्मोभसासिंधुजरीष्ययथाकणास्तुमूलोहरगुल्मेहंमः
 सदादिमेहिं गुविदेवरचसवीजसुरपापितदत्त १४ कदुवितपजोरकहितयसिंधुदीष्यसमंसरामठमवोष्टमो
 शमितिचूर्णातेसमिषातदादिकवलाशितंजयतिवातयुम्नानलवमार्षविरमूलजार्तिविषमार्तिमसभते १५ सुं
 माःपिबुगुजादौधोताहमार्तिलात्कस्मान् क्षीरातुमोविबुर्गप्राद्याएस्मातिवैद्वसंगी १६ कुडवैलमुनार्द्वि १७
 मुष्काद्विषचेभीरुजलेष्टभागत्तद्दे प्रपिवेचवमोवशेषमेतत्ततिगुल्मज्वरमूलविद्रधिग्रं १७ एरंडवद्रिमुदीक
 स्मामूलोभदकायःविजसिंधुहिंयुसुक्तोविष्टमानहमूलग्रः १८ गुल्मेपितसमुत्पेतितवासाद्युतेचैष्टं वैरे
 र्त्तनिकसुसिद्धैःसर्पिर्भिर्वाविरेचमेहेन १९ द्वाक्षामसुकपयस्यावहेनमध्यमप्रकाशयकं तुदुलतोपानीपीतेपीत
 जगुल्मार्तिहत्कायितेश्वाद्याहमंचोगुलदीष्यपासकाशस्तकोष्टार्तिविहाहारी वाद्याहमैरंडकुशोत्थमू
 लंसहारुविग्रचतथाविषकं २० हीप्रस्याभसीयातिनीफलमुगंयत्काष्टशेष्यंष्टतेकोतेक्षीरसमपिवेद
 परिचक्षीरेककोस्मेततः गुल्मीपितरुजार्तितोस्पर्वाहोदहस्तुशीतेष्टतेरभंगः सद्यतेः प्रलेपविधयस्त

४६

द्वितीयोऽध्यायः २२ वसनोपवाससुक्तातीर्णोऽस्मान्नैः कफो भवेत्तुल्यं शमयेद्द्विस्त्रिंशद्विंशतिं वा घृते २३
 विट्कामदिगुभिर्निर्णीतं त्रिकटुश्चार्कशुद्धतमानुषानैः दृष्टा मूत्रं तद्वत्तुल्यं कफगुल्मं दितुं नमः २४
 अक्षोरोऽग्निनिर्णयं न कितुल्यं वा दृष्टं तस्मिन् कफं हन्ये मवनीयुते गुडं तुल्यं वा दृष्टं कंभो नलिं गोवा
 त्रिदिवुतैः लतः वलपुगं क्षिप्त्वा पुनः शीतलेह्यौ द्रव्यान् प्रमिष्येद्दिगुल्मजटारानां हृत्पहोऽन्नाभया २५ भस्त्रा
 तका नोद्विषत्वे कनीयः यथाग्निविल्ववचनयशोषतोषाटके सोऽधमद्या स्येत्तुल्यं सविः समः क्षीरयुते च प्र
 ष्ये २६ शटीषवक्षारविट्कामदिगुसिंधुस्य वेस्त्रौ वधीष्यत्नीभिः रास्त्रौ प्रंगंधामधुकाचिताभिः प्रत्येकमक्ष
 प्रमिताभिरेतत् २७ भस्त्रातसविः कफगुल्मयो दुष्प्राहा मयश्चासगुल्मं कुरेत् प्रहरयुते राधकिलासकु
 ह वा मयहं स्यान्निर्मते निर्णीते २८ यथा गुग्गुलुकुष्ठश्चार्कश्यामात्रिष्वृतीः गोमूत्रैरापीवेदुत गुग्गुलुम
 कं तथा ध्याने २९ त्रिवह्णरुदेन्मुनमायेचकोलसकट्ठागदस्त्रिंका वा वभूकं युते तद्वत्कीनाकुलीकस्मृती रास
 रोहीकपंशिकैपालीकैः सिंधुजादि ३० विचूरपिप्पुते तैः सविर्वसाभिर्घटोतः पचेद्द्विद्विंशतिं वा घृते ३१

१२
 १६
 वेत्तीसर्पिः सुरातक्रमधेग्रहरपतिगुल्मोदरीभारमेन ३२ अथस्मारमानाहमूहीनिलानिहमिमोनिमुक्त
 मयानशरीर्याविषंवातुसर्पेभवंदधैतद्वहुरंभारपयभरोतिक्षीरोगति ३४ क्षारात्रिवाभानुमूलसुहृन्ना
 विल्वेविल्वेशंखभस्मदिविल्वे अर्हतस्माद्रामरंनसवाईगधाहितेव्योवनोत्रेः पुराञ्च ३३ कर्षकर्ववाहते
 हिगुलेचप्रोक्तंनस्मीनिल्वमात्रेयहृन्मः जेवीरम्लैर्मातुलुगौसुरात्रमधेभंगसिंधुवारञ्चमुद्राः ३४ आ
 द्याद्याभिवासरंनष्टयकसाकोलोमानाञ्चेददीप्रातरवेभुक्तागुल्माभीरीशूलप्रीमांथानाह्ननह
 मातृद्विकाक्षारपूर्वा ३५ धनिकोषणग्रैलकर्गिलीप्यहृमजीरहृमयाक्षिकदयक स्नात अथगम
 दशाणयद्वमसिंस्त्रवस्मणक्षारसुगत्रिलहिकर्व ३६ दथगाम्त्रिकवाद्यवेत्तरेतोशरीयथ्यासूकदा
 दिमाग्रीचूर्णं फलपूरसैर्वक्ततेयंमुनिकोकायनसप्तकोषदिष्टा ३७ मधेनवातामयसातुपिता
 मूत्रेणमुलेतकफानिहंतिदियंमूलसालिलैस्त्रिहोषादुहीययोविःखलुक्तयुत्मे ३८ मथ्यो
 पंचशतेअहंसुरभिनेमूत्रेतिधामाथनेनपंचात्रिहपजेष्टतेतवजस्तैतक्रेयजंभाभसि संस्था

व्यायदशाश्रिकं त्रिकटुकं त्रैलोक्यं त्रिविधं द्वयं चामेवदयं वकावषलमि विहारात् सहिगोः शिषेत् ३८
 विवेधगुल्मवर्धनं हृत्कृतानवसावहृत प्रहरणवानकीलकोहरापहेति साधिव ४० विल्वो ग्राहय
 पाठारिविल्वयदुर्विकाशारहिं वृत्तिना बोधयेद्यत्रिगंधोर्मिः श्रीधुराहपितायुः समूलैर्दुजैश्च
 तैलैरेरंज्याते रश्मिशीरसालैः सैवितो हंति चूर्णगुल्मप्राहति चोदुप्रहंणी कृमिसुहोवर्जव
 द्वाग्निमाधे ४१ समतीतसूतिकात्तानाणी गुल्मे स्रजे स्त्रीधा रिविना वतज्ज्वयायुस्त्रेहविरेकं भजयुत्सा
 ४२ तिलकायः यथा गुल्मघ्नं करगाविघ्नमारिचैः पुनः पीवो गुल्मं रुधिरभवसे को विजयते करगाभा
 गीमूला मरुतकरंजोऽध्वरजः सिलकायैः पुष्यप्रतिहति मरुगगुल्ममपि च ४३ पात्रद्वयं सर
 लाशोक्षारहेतैलसर्पिषोः पात्रे यत्काप्रयो जयते मात्रो गुल्मे स्रसंभूते ४४ चूर्णातीतानां यम
 सां युधायाः क्षीरेण वा यो निविशोधनाय विभाविताम स्यवराहापीतै यो मते रक्ष्या चिचवोपि रात्र
 तद्वत् ४५ त्रिकुंभकृष्णा उडं की एव राटैः ससोमवल्कैः समवाग्रजैश्च वतिसुदीक्षी रवि ४७

भावितेयं यो मंतरस्यार्तवनिर्गमाय ४६ गुडभारपुष्पि स्यवमस्तं वरंगो जो वेधगुल्मा पहं का मिनीनां
 रसोनः सुनिष्ठाः सुरासूक्ष्ममभ्यापरं कं गुल्मापहो वर्गा एषः ४७ शिलातालाया निगंधो यश्चुल्ले मते
 शुद्धसूतश्च तुल्यो शमेतत् कणावारिणा वज्रिनीरेण मधं हिने कं रसोपेन विद्याधरायः नमर्हन्निष्क
 मात्रकं विलित्य सारघेण तु पिवेच्च मो जलनरः सुतीव्रगुल्मशूलवान् ४८ यरीणाही कुर्मो चतघनशि
 रानयवममज्वराध्या नभ्यासार्तिष्टतिकसनोपद्रवपुतः प्रतिष्ठा तद्भ्यासानुगताः गुरुहिथ्यातिरु
 दितः सशोको गुल्मो येन पतमिति वज्रं सुनिषजा ५० अतिगदवि बुधलक्ष्मण निर्मितो बुयायाह
 ति गुल्मेषु तु योगवेदिकायां ५१ शस्तो विरेचनाविधिर्जठरे सुते नमूत्रं रावापि ययसाप्युरुवृकतैले
 मासं नद्यादिगुणमत्रपिवेत्सा अमूत्रं तदिष्टमथमाहिसमन्वहं ५२ गोक्षीरभृगमवेहाकारमु
 जुधैकवर्तनोपहाहानाहपियासो मूर्छाप्रती विशेषण ५३ इशगघ्निरिषुहमस्तुमिहं संभ
 चकोलवसयावश्रकं छेत्ते समस्तो हरगुल्मपोडुग्रहराषयानां ऊरुशोकहारे ५४ यवकोले

कुलत्पयं च मूलोदकसौ वीरसुराष्टतं नृसर्पिः जठरेषु हितं विरेचनीयै रिति सुस्त्रिधममुं विरेचयेच्च ४ षट्
 लमूलत्रिकलाविडंगानि शीघ्रिनीनां दृष्ट्यगक्षभागादि अक्षवित्त्वप्रमिते क्रमेण केषि लु कालात्रित्तं वि
 चूर्णं ५ गोमूत्रपीतं त्रियन्तं तिह्न्या हेतुत्पदां लादिमहोदराणि प्रजातवाही रायधिगुल्मशोफवांशमय
 श्चित्रहलीमंकाश्च चित्राहंतिशांशिरुनीतिल्वकत्वगोलापीना चूर्णमेकं निपीतं कोलाभोभिहीरहं राजले
 वा गोमूत्रैः वाहंति सर्वो गुल्मोदराणि १७ द्वीप्योषोतमालामित्रीजरणासुगक्षारसुगमप्रिशोवाद्या
 दस्वरीदुग्धा क्षमिरिसुविषुषाप्रथिकुष्टयदनिदायं चैवोप्राजगंधास्तुधार्यसमलवं सर्वमैत्रिभागो
 दनीश्यामाविद्यालेहीरापि चञ्च तभागिकासातले १८ देयः सर्वोदराशौ निलहाजं निषजातक्रसारं नुम
 घेर्गुल्मानाहतिभूलेदरजलसुरातितीडीकोदकैश्च विद्वमंगमस्तनाथोविषकसनचिरानत्रिषोड
 ज्वरानिश्वासेत्तत्कंठेधेयद्रिशिरसतिलैश्चुरीनारायणारम्भः २ त्रापोनीहेमदुग्धानलकणद्वे
 षारोहिणी कुंभकालावीजोप्राप्तिं युजन्मांसिनलवणोपुतासातलासोतमेतं चूर्णः सारोतमोदराशी

राम
 ४२

179
 188
 शिशिरयमसागोजलेम नाथपीतः श्रीहारीः कुण्डगुल्मोदरमजरकसुसांशुरोगं चहंति १० नीलिनीतिचु
 लयं चयदभिभारमुक्तीकदवाह्निपुतानि चर्गातानिहविषातुपिवेद्यः श्रीहगुल्मजठरागोचतस्य ११
 सुक्षिरयुक्तदधातप्राच्छितातरवजारुताज्जातं च कुक्षीरसिद्धमाज्यं गुल्मश्रीहोदरातिघ्न २२ क्षीरद्रोणं
 प्रस्यमर्दसुधापादुग्धाजातदधयेतमथिवा यत्साराज्यं कुंभसिद्धं च गुल्मानाढापीलाजाठरातिनि
 हंति २३ सहस्रसंमीतोयणासुहीयपोधिभाविताहरीतकीचर्गाजलेरशेषजाठरातिहन्त १४ द्रोणार्द्ध
 यद्यकम्पारलभरसतोमाणिमंथाध्वानीमेकीकृतस्तुदेतंतद्वत्तरवसनसाभभाजनेमसमासे पुक्तं
 लोहप्रस्तमानवगुडजनितप्रस्यवन्मुह्रितासंमासंवद्देहधारणस्थितमपिपिलितं वाससोपुक्तमेतैः १५
 त्रिप्रियोपाग्रिहीषत्रिफलजलधराजानिकायुमकुंभदेधादृक्षासूयमावद्गृहं त्वरजनीधावनीक्षार
 युमेः सोग्रावेह्लेयवानीदसुरसंतिलक्षारकुसांजन्मक्षारैश्चमाश्वघोहमयदुसहानैः शृंगि
 काहिगुपुक्तैः १६ कर्षाशोरातयस्यविन्दितमथतघरुणाकथमात्रयथ्याशीप्रातरघादुद्वगुह

भवद्गीहविद्वयनयो अलानाहप्रहतिवजरकविरुचोपादुगुल्लामवातेतुमोरहीलिकाहवपिचनगदिनो
 यः ऊर्मीर्षसवोषः १७ विजुंभोषगानागरंतुममेशहयंहेमवसाविनर्हीशमुक्तं एनोपीतनोयेनपीतं
 विहम्यादिनिहिरुगुल्लानलायायपादुन १८ गदधासम्यक्कपालेक्षमिहिरुक्तभुकसिधुगोलोमिसक्त
 नृसपिपुक्तामयाभिर्षदिपिवतिनरः स्त्रीहिरोगाभिभूतः नस्याहस्येनरीयाहगद्यवहरकामल्लवैसौल
 बुक्तैः संमर्षीओनिवहोमुसलविस्थाहेतः क्षीरभोक्तुः सनश्चेन १९ रोहीतखंडगानेसहाभयानिमू
 त्रैजलेवास्तुनपादिधिन्नः सरप्राहमूहर्नुपिवेत्सगुल्लहीहोदराशीः क्षमिमेहजुष्टः २० रोहीतो
 त्यन्वकुलाकंसपुमंकोलाहभागोणिनायादिषाम्पानिपूहेस्मिनद्रोराशोयेतहीषत्वक्तुमांशो
 पंचकोलसम्यगैः २१ विल्वोमानैः सार्वभौमावकोषेयद्धः पानात्स्त्रीहरोजगनिहति तदुक्तं
 नावरानेकवाधाहर्नीमादीनहतिरोहीतसपिः २२ अंतर्धर्मसिंधुमुभातुमत्रदग्धाभारमस्तु राम
 ननपिवद्यः दोषाकल्कोपेतकमारसंवातस्यस्त्रीहरोजगनिहति २३ गुडाभयारु

180

181

करजीरजातः श्री हापुतोमोदकरपरुक्तः रसोनयच्योयामूलचूर्णगोमूत्रगंजूषत्रिपीतमेवं २४ श्री हा
 भिहृहोसमुदीरितोयोर्विधिर्यक्तोगहरः सरव विधेच्छिरांभुक्तवतोत्रध्रावामेतरेह्रीहिभुजेत
 वामे २५ वातोत्येनातिसोद्रेमधुरीमहकरासिंधुसुक्तमिहंवेनेत्येतावगाभ्यांजरामधुमदु
 ओषहीष्यैः कस्मोत्यैः सवोस्तेहरेतत्रिकटुपटुमवभारयुधस्त्रीहिंश्रुटीतैलोयाभौदसिंधुभ्रुवामी
 शिगहमुवदसंतेतुमेपं २६ श्वेताजाजियवानीयत्वरानेसुवासेकराभोरुपुक्तेच्छिरेयोभेरा
 तोपोदरशतिगदितोताठरस्तक्रयोगः संभतिवैहिसारादृहरजानीरुजस्तेनपरीयतीयेभदिसादन्व
 पानंलघुवहितमतोवर्जनीययदन्त २७ मुर्छाछर्द्यतेसारदुवलमहादिध्याविवेधज्वरश्वास
 भ्रांतिपुतातिधूननयनेरेकाद्रतानाहके आनेत्येतमभीष्टामन्त्रकुटिलोपथ्यचहरात्यमेत्सोक्त
 न्नाभतलुत्वेवजेवरिरांवेद्योयशोर्थीपरि २८ अतिगूढः बुधलक्ष्मणार्तिमितावुभायाउहरा

रति योगचंद्रिकायां २८ कलाणां काजमाहाविहं पाह्य मवात्रस्य यद्वयविवेकायं न ह्यसर्वि मीत्यादिनां १ मा
 न्यहीदं ताडि मा ह्यमृतमृदि ७ वेदं वेद्वि श्रेयोः कलायाः कवहं कलिते तावतामः सिद्धविद्याममसर्विः
 प्रहिं १ पांडुप्रीहश्वासकासामगुल्लमृद्वि श्रेयां वातपित्तपहृरि हं वेध्यादुःखसूतंगतानाद्गुहो
 गप्रमृदवातानुलोमि ३ यथा मात्रित्वागरहे मरुधा रेवद्रमं जलिसूत्रपिं श्रुतं तथेतेन ववेध तं वा
 सांसीद्वमेतैरनुलोमि पांडो ४ मूत्रे स्थिमसस्यदिनं मयोभिरयोरजः पांडुहरं प्रविष्टं मूत्रेण पथ्यापि
 तथा स्रुसिंहं फलत्रयतेन चेतदुक्तं ५ विशालादरुहा रतिर्ज्ञेयं वीजं दथर्षमात्रं पुरोष्टा द्वक
 कीटिकर्षा नमूर्वीरजो पीततायेन पांमालिस्या मधुस्यारं धादुः ६ वापा मृता निवेव न्युक्तिर
 त केही कषावः समथुनि पीतः सकामले पांडु मया स्रुपितं हस्यो हनो मया श्रुहली मकादी न ७ एम
 व्यापाग्निवेध्वि फलां ववाहैरयोरजस्तु मत्तव सुचुरोः तक्रो म को ह्यो हक माक्षिका रागमेकेन ८ एम

101

110

पांडुरकरकामलाग्रं २ मंडरनागरतिलैर्गुंडमुक्तैर्मीनतः समैरखिलैः द्विगुणोष्णगुटीयैर्हंसात्पादो मयं
 निषते २ गौरीचमप्रथिताप्येदहारुचोषवेस्त्राभोश्चन्युतमंच द्विगुणैरेसर्वतोष्यसभापोमूत्रेणकात्साह
 तत्रिधंय १० पीतास्तक्रैरोतिमंडूरवधाः पादश्रीहामानकीलान्जयैतपोगस्त्वमेसोतपोराममश्रापो
 त्रिकामेदेतमेकोपिनेदक ११ रजनीषुगहारुहारदुरातिलताद्यत्रिफलाकटुत्रिकाणि करिकैसरवारिह
 त्रिजातोषणमूलक्रिमिजंछदीपुनानी १२ जरगाद्वयकोलवह्निहीष्णानुजमुक्तानितुकर्षमात्रकारिणि
 द्विफलानुसितामसोर्द्धविल्वसकलार्द्धविहकिहमिमशोष २३ सुविचरणपानेपीपतक्रपुक्तंमधुनावा
 रित्वस्नपांडुपुष्पकासान्जठरानलमोघवह्निमेहानजमतिश्रावशोफविद्वधीष्णा १४ ताप्याहवेम
 तीक्ष्णारुच्यजमशिलाजतुलाः पंचाम्रिकासुः पथ्यवह्निओषफलोतमाक्षमिहरेर्विल्वोन्मीतैः सं
 युताः श्रेताष्टप्रयुताः श्रुतासुमधुनाजन्थाजपंमुहतेपांडुंयश्मावैषीसमज्वरमह्यमह्यरुचि

श्रावितात् २५ अथराकोलतिलायश्चर्माश्चतोरजसः शौद्रेणापांदुरोगोत्वनुतक्रोमोहकः रास्तः २६
 पुनर्नवनिशासुगत्रिकटुवित्वमुसोन्नमाहकीकिलिमस्रश्चिकालिकमिजित्सहायोरजः सभागि मरिक्की
 नस्रययोद्यते जपीद्वयकमिहमीदितं निखिलमृद्रायायकृत २७ हाहा रुचिह्वयतिसारतेराध्यानप्रमे
 हश्चयश्चयपाते वितर्जयेत्सीतनखेक्षणाभ्यंघादुमयार्तेनियतेयशोर्धि २८ धात्रीविहारिभूरस्तुराजदुमं
 सह धुषणामेकवित्वं पिवेन्नरः कामलयाभिभूतोदिवित्वं हतिमपिगीतवारा २९ त्रित्तदजसमाभिकेफल
 त्रपीडकेनवा विपीतमेवकामलामलंविजेतुर्मीरिते ३० त्रिकलाकटंकटेरीमधुपर्गाभिनेवजाः स्वरसाः
 मधुनाष्टयकृष्टमेताः कामलिकापांदुरोगघ्नाः ३१ जननीनिशासुगफलत्रयतीक्ष्णोद्भववूर्णमित्परिव
 लमेवधिवूर्णं अवलित्यमाहिकष्टतप्तुतेमेतदुतमेवकामलिकयाविषुतः स्थान ३२ गौरिजेय एम
 दिकंभकामलायामहमूत्रेणानिपीयतेथनाद्यं त्रिदशमहमयापिरुष्यकिरेनचिरादेवावेमुज्यतेतपोति ५१

७२
१३१

३३ अतिगदवि. बुधलक्ष्मणनिर्मितोतुयां दुप्रतिघाताति योग चंद्रिका याम २४ सर्वत्रसर्वांगवरेवसामे
होषोभवेतुं अथ यो पुराघात विशोषितोर्विभ्र पावि विडंग कालिं गती ह्या मर मुह्यवारा २ विष्णुभमा
हारुपुनर्नवनवायसंवायावेमुद्रिहेतो मूत्रेण यथ्यामथ कोटिकेवात याशिला जं च भजे हि श्रुतं २
आमवह्य गुरुभिन्नपुरीषस्त्वक्षमाक्षिक पदत्रयमुक्तं तत्र सवतुपिवेति शो २ यस्मिन् न बा गुड शिवं गुडा
श्रुतिं ३ विल्वाहं नीवत्तदमप्यपाचितं तुल्य गुडं नाहं कं पंचा म्ना वभिमा समं व भज नो गो भीरूष्या शीतः प्रा
यश्चा समनो विरगुद जल्ली हा प्रातः श्याल सा गु म्लान मति मे ह्यं दु क स नो पेता बुजात क्षपं ४ विजं भ कुभा
प्रिक दुत्रिकेयं छुतं ययः शोथ हरत दुक्ते मूत्रं माहृत्वा अथ गोः स दु ग्धं मा सात्यः कारभमः यनने ५
यवानकमदानिकायवजमं च दको लोषोः सदति म ह की ध ना स्त्र विदुलैः सावित्वैरपि जलाटक इहा
क्षिकैः समष्टं तं यतं यो कजित्तमे ह्युदकी लहसवन गुह्य श्रुत्वा पहे ६ दद्यात्त्रकगभां सर्विस्तत्र क्रसं पु
तं पक्वं चित्रक कल्क समेतं यो फली हा त्रिहृत्कथितं ७ दशमूलवत्लोक शो म क सं शान म के तु हरीत की र्दया

तकीविषाजगुडतोपितुलोप्रलयवृणीविकहुभारयुतत्रिजानकाचु २ एथागक्षमिंतंभिवे छुराधमधुनःकं
 सहरीतकीतिहमात श्रयसुज्वरुसमेहश्रुकानिलमन्त्रार्तिमथास्तकीस्त्रपितेशोलेमागुरुकेष्टेवतस्मिः
 स्त्रोणोयकौतीनखश्रीदेष्टेः फालिनीममोदवयलामांसीजलधामकैः २ चातुर्जातकवन्मधामसाहेतैस्तैलस
 दभ्यजनेलेयंस्तानजलवशोयहजयेज्जमीभिषगुक्तिः १० श्रुकमूलकयुननंवरस्रासविश्रयपरिषाचे
 ततैलं शोथहारिसुननं वपुतिनिवभानुजलमप्यवगाहेः ११ वशाभूकरवारकिंश्रुकवराहिस्राविशाला
 मरैमीदिनाकुलिकात्रिमंथमुशालीकाकादनीयावरोः शालचक्षुषकणिंयुभिहाहीनोलेषः सुरवोषो
 जयस्येकागप्यय २ धुंचिरस्थितमतिस्तंयदृष्टप्रत्ययः १२ रास्त्राजंयंतिफलपूरमूलदेवदुहिंस्तोमधजः
 प्रलेषः शोथोनीलाच्छादलयशीतनलोत्पलांभोमयधस्तुये २ १३ यद्यकरोधमुशारिंरोषाभातिदृष्ट
 इर्वाहश्रीवगैरिकशिवारसाजनंरक्तजेतयागेतो १४ यटोलमलामहैरौतेयप्यात्रायानिकालकीतेकप २
 श्रीतगौर्यः कहीदीशालानिचुलोषणाश्चष्टताष्टतेनञ्चरशोपहंयः १५ पुनर्नवारिष्टयटोलनि

यां विय चेत्तु रादिर तु लोका ये त्र चा प्रा हि कं तै लं चं द न लं कु मा गु र त् । ज्ञा त्प वि द्या म कैः हे मा क हू लो भे से च न र व र स
 वि नु त्रां दु भिः य त्रे गा म र चो च य द्र क क मि दि मिः य च का वि ने । व क ल स या न वि धि भिः स र्वी स रो गा य हं ग द्र स्ये
 व व लं द शो वि त नु तै रा रा ह व रा धु ते गो शी शा व र च क म र्द न । अ र्त्त तं चे न्नु तं ते ना भ क्त मु पे नि च द्रा सु व मा म यो ग
 नी ली मु खं २० तु ला पु गं वा ल द ला हं पी चु सु र्प हि मा रा चं तु ला । व या च स ते घ ने चां प्रि मि ते द्रो भ नि शी ज न र्द हु म हा वि
 मा यं ११ स य म्न को शी र वा स मं गा यं द्रो क र्पे ले यं तु टा य वा सो धि यं गु हे मा व कु लो वु प पी प त्त ग ला द्रा गु र सो म क लं १२
 न म्मो ध रो हा री म वा ल प त्र वु तं च तु र्ज । त क र्गे रि कं वा द्मि ये स य क र्म मि ने मु शी तै ल वे य जा ती फ ल ज्ञा ति य नी १३ कं को ल
 पु क्तः १४ य गा म्म गाः क म र त श्चा र्द श रा मे ताः क ता वि धि लं चं दि का मु खे तु ह ताः स म स्ता स्य ग दा त्रि ह न्युः १५ का यो ष ध य
 त्म य तो वि य कं तै रे व तै लं गु रा क म ये वा त चे रि न्गं वा दि रि के ति चे षा व री रं दं त च यं क रो ति १५ हा री प री ल पि वु म द ह वा
 हि मा र प पी व रा ख दि र तो स त म स्य सो रं का षा द्र सः स म धु गै रि क ए व च क ना री व रा य ह र यो मु ख या क जि च १६ हं न स
 ग ल व क ता ग हा दु ष शो णा त क फा वि को भं राः द्रा व शो स ह ह नो स म व तु स्त्रा व ये च प्र र म तौ वि धिः १७ व म ने न का य शि र

104

188

दसिंदुवारकरनेक्रमितिच ७ अरिषयत्रमन्त्रितेनरोपशोमतं यवस्यसक्तवस्त्रयापुलासपिगिद्यथ च तालनिशापु
 गयोजनवल्लीस्वांतशिलाजनुमासिकसर्पिभुदिकरंतवितिममपेयोवरपतनुरुवचविलेपः २ त्रिफलाकुसुमेरयोरजो
 भिः सह कासी सकण्डहिप्रलेपः कुरुतोभिनवत्वचलुकाष्टप्रतिरुद्धरासंस्थितौ विलिप्तः १० सरसोजनः सतैलोवा
 ररां हतस्तनिर्हयः ॥ अंतर्धूममिहेष्टोलेपाद्रोमप्ररोहकरः ११ कुडामतानिवयदोलवासाहलोडवाइक्यनेन वाच्य
 वरापुरयोयपुत्रेद्वियकंत्रेयुशस्तं सभगदरेषु १२ जातीनिवयदोलघदनुत्थाएगलनामदनेः नक्राद्वीजकहीगे
 पीरात्रिद्वयाभयैः साध्यं १३ सर्पिः सुसूक्ष्मवदनाममगतास्त्राविशोपतिगंभीराः सहजोत्रराः सुगतयस्तनविभुम्यतिरोहं
 ति १४ पर्षोभ्रकरानिशापुगलतापोयामधुषिष्टयुगलजासर्जरसामयात्वयह भिवीजाद्वयत्रैरपिकौ तीयद्रकधातकी
 त्दीपुतैस्तैलविपकं जयेदभंगोनभगंदरवरागरात्तदोषमेहायचः १५ यलयंचकतुपुरतः यलभागासगधोन्नमाचय
 गललवक्त त्दीतस्त्वचश्चमुलीहमिताहगतिबुष्टशोणितभगदरुपी १६ वराजनः सरादिरंविभावात् सनद्वैः सतुल
 कोविदंमधुसुतंभगदराग्रहं १७ सामुद्रकांजिकसुधाजीरगिरोकेच्छैः सगुहं येष्यर्बुहोयहरणीप्रच्छातेपिडिकावह १८ गुल्का

यो

७५

देगुलकुर्धवातोले श्रीयदेविधेत् धमनीमधुस्तपैत्रेगुल्फागुएलेकफलेपे एरंडतेलमिष्टमासमूत्रेगागतिकेपैतैपि
 नायहारेसर्वेष्टौषाभवेशीलयेनुयवान् १० अभयाश्रुवर्धमानादृष्टाः ह्रीं हेरावाकषायामिः वाक्कोकाकदुच्योलेयोप
 दन्धधामयविहितायल्लोभालीकल्कयलेनतैलेपहंशरावाहमितंद्रवेरा इराणिकायासुवगुलीकल्कयलेनतैले
 पहंशरावाहमितंद्रवेरा इराणिकायासुवतुर्गुणेनतत्रावनाधेरयावीदिनादि ११ पिष्टंतुलतोयेः शरयुंरवामूल
 मस्यमिहिसं अथचीत्रराहितस्याल्लोपादेतत्कामिष्टं च २३ भक्तातकदुकलिवध्दतंहग्धानमसंयुक्तं लेयात्
 रमयचीप्रग्रंथिनिसर्पज्ञतापहरं १७ सगत्वालवशांस पावकमयोक्कस्ययत्राणिवस्तन्यचेसरितंस्तुगकीययं
 सात्काल्कीकतंताडिका हन्मचयेरंडवुफलं चेपिष्टंनरिवालेपेतयच्चरोगेस्तस्मात्स्येविहितंप्रसाधनमिहंनारीमो
 क्षेस्यते २५ अमलाकेतीक्ष्णालवशांक्रिमिहंरहोयुग्मवाग्निभिः सिद्धं तैलेसमाकवेरसेनारीदुष्वुराणपहरं २६ अतिगूढ-
 बुधल्लाराणातिमितौत्राग्राउयचारातिपागचोदिकाया अजगलिकामयकांसम्यग्विस्त्रारयेनलोकाभिः । लियेदि
 न्तुपयप्रवांसुरासातलैः १ सुवर्धुषिकांमलियेलेप्रवधाधान्यतेरघरा वर्यत्वेवाढपाताः शुक्लदृष्टास्तनालिते

रा०

७५

185

124

अंगपदं तदभंगान् १० यस्याद्वितीया तलात्तु कं कम कालीयकोशीरं त्रयोधरो ह वद्वर करत्तानीलो मलेस किं मल्लं
 ११ सलिलवकेभिश्चोपयातिकमेतसवेच्छते नाथ यत्ने गताम्रवल्ली न तु यद्युक्ते कु मेस्तथा ह मित्रैः १२ तैले कु
 विक्रमजाही रशावे भूतं जयेन्न स्यात् मूखहृषिकाः सयलित अंगवली नीलिका लिलकाः १३ अतिमदः उषलम्प
 निमिति उवाया इति हिन्दु इग देषु वंदिकायां उपदेशो भिनवे स मभ्ये मे दं शिरां विधा विन्ना वयेदि हेयं कर्म शोते विरे
 चने चाग्रं १ तुल्यललो भगि रि मता ह्यशिला युष्मका सीसैः तदि मणि मंश को तो सो राखी पुमिर न्वितै मधुना
 २ उपदेश न मरा धौ लेयः सीहो थ वाहा धा विफलान व कया ले सद्य ता संरो प राया शु ३ क्वे ता शु मार मूल पि
 खं तो ये त लि ग रू व मने पथ्या शिरी घ ता ह्यैः सज्जो दे ले य नं च तथा ४ जं रं रा द्या न मो द के द्या सिं धु ख व य को न्न
 : ससिता मिया व भु काः पिशा लो य म स भ्राण तु पि वेत् ५ घ त भ र्जि ता स दे त धो नि रु ज पा शु मूल त्व ह रोग न
 ह म्या द ता घ तो यं मूलै स तं स्र यो त्तर रा पृ ६ द्य क त्रि कं द रा त्रा सि द्ध पो त्ति त्रि स हारं वि फ ला मे ता त्रि कु म का
 यैः से क स्र था सि हरः ७ वा ता कि नी न त ग रैः सिं धु त दे वा द्यैः सि द्ध त तै ला सि धुः प्र पु म्मो पो ति रु ज ना शो प त्रि य नं

को

७६

शतावली मूल तुला चतुष्पादु म्सेहीरसमेवियाचः घतापकः कर्षमित्रैः पिपात्तः पृथ्वीजीवनकैः पर्यैः २ पला
 इष्यी मधुकैः सुश्रीते शरावरको मधुतः काणयाः सितविकृतः प्रसृते तसर्वहितेति लिख्यसि तु मात्रमस्मान् १० यो म्प
 शुक्रामपहाश्चिह्नं हतजयासु म्पुसनाय हंवा हलीम का मानिलता सयांशुक्रो गृहोत्साहं रत्नहेतु ११ जंघा म्पौर
 स्थिहकी शिला जंघा जतं वत्सकतस्त्वगष्टः वाही कवित्वाति विपास मंगतिरी १२ यषी मधुरक्तसार १२ सांवष्टकदंग
 म्पहोष भेंद्रमाची कया संमधुकां जनेच सगैरिकाशालमिच्छा जावपि स्त्रसमो म वला समहावगुष्ये १३ अमृतिसं
 त्व विवर्णपुक्तं हो देरा तत्तुलतो ययी तो म्पेता रागश्चावरुजः माहोषानक्षी स्यस्तक्ता वमपाकरोति १४ दंतकतान
 पिहोया लालानामस्य तिलिप्पी म्पुत्रे परजित सिदं चूर्णं स्युर्नाम १५ यषी चित्रफला जंघीनी यी तंतु तंदुला नोयैः अ
 स्त्रतुति निहन्मा हो हेतो दुवरं पयः पिष्टं १६ जंघा म्पौर यषी कदलका सोदुं वरैस्सधात्री यत्रैः कर्षो मित्रैः रजो मूत्रे तैलं
 रक्षं विषवेदिगुणितदुधं प्रयुक्तं तत् १७ x सी सतिरुको भोजैः लोतो जये प्रकां ली हापिमजत्वपहा सहितैः १७ x अम
 गसेकपिबुभिः सूनौत्रानोचतसुधाः पिच्छिलसेतुतिशूलसोदपुसतापो निजार्जो जयति १८ यधं फलं कदल्याधारी च

तम०

७६

४८

४९

रीतिसंयुतं सप्तितं मधुसंयुतं तिहंति प्रहंतं च सोमगाहं १० धात्री त्रिकं दकवरी जंकवरी जंवरवहिरैः समुसली के कावेया
 स्त्रापित्तमेहप्रहरणः सप्तगात्रेण ११ तं दुल्लुषुपतजीरये तपी तं निवारयसाशु ययुषिते नहिवा एता नाकाशं स्तु शोणि
 तप्रहारन १२ ककधुचुरागमात्पुः १३ रीतुल्यं जये स्यं तं तुलनलेन कुशजं मूलं तदु लापाशु १४ लोहितशालिजपिचं
 रस्त्वं शीतमलितं मधुना अस्त्रप्रहरजिह्वे वनिकथिताये न सपुताला ला १५ भू निवेता ह्यहा विविक्तवृषाचैः समल्ल
 तैः समधुः कषायको नानाकारं जये प्रहरं १६ कासी सकीही महनीयहेतुजघा मजा स्थिति फलं सुपिचं लोद्रेण पे
 छिलहरमपुत्रं वैशद्यकघोतिरुजायहारी १७ जं वृषलाशम आ प्रोचरसेः स्त्रीधान कीसहितैः हौ गंधपिछिलत्वदे
 देयुस्तं भनचूर्णः १८ तैलान्ति तं पलाशादी जं सोढुवरं मधुना लि समनी वरां गच्छ मपि गादी क रं से स्तू १९ घनसार
 आ मूलं मधुना लि मे वरां गहाय पि अघा मसां स्कं लो मोचरसे नान्ति सुते र २० दिशाणोरजः कुंडु तं तालमदंत
 तः स्वर्ति काण्डे भागा शिलातः सुतिष्ठत ले नैतु साधये शीत्यति लं यरं लो मे सं शाते नाय २१ घग्गी कं कं खरजोई
 शाणं तालं पलाशस्य च भस्म मघां भारस्यैर कदला रसैर्वा लो मा यदं सस भिरे वलेपैः २२ भागा तदु पय सो वला कय

योः

७

नजःषड्यं च मूली पुगा लोला चैव कुलस्थजोपि वतः काथा हि हे कं पचेत् तैल स्यापिक्तुर्द्विद्वेन समहितं कल्की कृतैः सारि
वामे हायुगमनत्राश्वगंधमधुकैवीरायुगोश्वरहैः ३२ वाघात्वा मरुहा रूजीवक वरीयुक् चो रश्रुत्कादिजै वषाभि च रशीतले
हितलताकोली लुसायमिधैः घोषाजोगकसूर्यपत्तित्रिषभत्वक् चकैला पुतै पुत्ता मरुता कानेन तदिह तै लो
त्वा संतकं ३३ हितं सति कावालमर्मत्रहृदिसयेषु ज्वारोत्माश्च गुल्मग्रहेषु श्रोत्रेपि वातामये चो निदोषे विशेषेण साध
न्वतरि प्रोक्तमेतत् ३४ वीरायुगाश्वगंधा च वकोमहासितातिक्ताः राह्यरुहिं गुदीष्णदिनिशाश्वेषी वरिक्ताः ३५ त
दिवेदनाय मधुकहाला वक्रोग्रगंधा च पद्मकलीवकनीवाहीरविहारीयुतास्तकवांशाः ३६ पिष्टा कुट्टवचं तु कस
विषः होराठ्ठा लिप्ते विपचेत् सर्वेषु श्रुक् दोषेषु वातवहो वेषु तै सरक्षामने ३७ कुट्टुभिः कतस्तुर्द्वैः पुंसो नार्याः प्रयोजि
तयस्मात् पुत्रकलायतहृत्प्रकलसपिम्पमापुष्यं ३८ अग्निगुहः बुधलक्ष्मिणि मितीनुगुत्यामययो गादति।
योगचंद्रिकायां रतिशालतत्रे पुराश्वगंधाग्नरुधुमलाहाः समेष नाहरति मूत्र पिष्टोः विषाणपि स्थावरजंगमानिद्रु
तं प्रपन्नसंगहो हि निक्षि १ निवच्छो मयया हि गुसरो म्रं मुक्षीत अलपिष्टं सर्वविषाणि निरुन्नादगस्ये सर्वयोगेन २

राम

७

182

दक्षित्वा श्रीयशीशुकतरुशिवायुष्यमरिचलं हि मां भोभिः पीतं जयति विष माहेययचिरं संमं सिद्धं नमरिचमुभयोनि
 वतरुजंतथावीजं सपिचिह्नं मखिलं पीतमपि च ३ निवससहं लशकरुत्वका कलाभ पनतानिसेतायं रोधवारिदमि
 तीहनकां गं हे मरी २ जत गतं विमिहधात ४ प्राचेतसा स्वचुराली हं हौरेता सर्वाणि स्वावरजे गमनातीत्युपास्यति
 ममेव हि विषणि ५ शैलुत्वकुक्षे वकाः ७ तानुयतरुत्वगधावतीति वनः सर्वाहेयविकापदो यमगदस्वास्ती कना मोरितः ३
 प्राकोशवती फलं समहनं कुष्ठं च चूरां पिबेद्दोमूत्रैर्विषु आतरे तु जेष्टु मद्यो को श्यतकी जति ह ६ तैलं यल मया के सुग
 इहारीं समस्तमैकं पीतं भिनर्ति चंगा हल कंदुश्चि कित्सवियं ७ फलपूरवारि विष हि सुसोदंते मस्य तिहिमं लेपां
 नमयुक्ते हस्त्रिकरक्षाधिधावविषं ८ कौती सेव्य शिला नुयल रजनी स्पृष्टा स्त्रकां ताद्य नैरे लाय मकय द्र के शिम लये
 गोरोचना संपुतेः चंश शैलज कुष्ठ वारि सहितै रणं शसि द्वाय कै रक्त लै लै श्रुतुरं शिके भकु तु मै शुद्धो दया स्वावटी ९ य
 नां जना हियोगा कल्पालक्ष्मी विष नृगर्भि हरी ग्रहभूत होष शमनी फलतः सुवा गरा भ धिना १० अग्निगद दुध लक्ष्मी
 निमित्तै विष घ्रा उय चारं ति योग चंद्रिकाया रति विष तत्र स्निग्धे विषु देवि विवत्सु ता स्नेपु सि प्रपु नी तरे साय ना नि व

जी करणप प्यविमुद्धरे प्रपो जितात्मादुरपार्थकाति १ हिमं वारिहीरं मधुघृतमिति वस्तुमध्यवासमस्तं प्राप्सीतं स्त्रीर
 तरवयस्त्वं प्रकुते २ घृतहौद्वेतामलकसमैकधमरितं लिहानो हंतु ग्रावरमवपसाद्यस्य विहति ३ तुगासिंधुपथ
 करणार्कगमिः प्रयुक्ता वरगति समापुष्य प्या गुहेना चमुवाक राभिः सह अन्नरेणाभये दे सु श्वीसाधि ३ चुरो
 मतामलकगोहुरजः ससर्पिः शो दोति ह्य तरवार्क वैलुतधः कलैलिलैः सह तद्या नतरे राया स्तराप्रि पुक्तमवलीन
 त्वकारि ५ श्रीते वसंतैविक कारितं श्वेष्ट मोदये वात रुजे विजेतुं शुद्धाश्रयः स्वा दुहिमोपचारे सुसंस्तुते धाल्ना शुनं य
 तात्मा ५ निरं कुरानत वरात हीयकं शान्तिशायं मदिगिरि संखान् उरुसत कल्करसं पिबेत् त्रिनारयुक्तं यय सोष्ट तादा
 मस्तुल्लत कौचितयोग जन्म का चारथोषसु मेकमेरु गंरुये माने गल शुद्धये प्रा कर्त्तव्ये होहितो नुत जलेन से को वर
 ने विधेयः शेषं क्रमापाय रमं सिद्धौ जाः पिबेदित हेतु हिमैः प्रलेपः ८ यरास्य माना कुडवस्तु दृढं कि सप्तमतरहा
 प्रमात्र नी रौषि धोत्रे तु पुरा सा शाले प्रति सपो एव रसै यथा हं ९ पिही मसं सर्ग विवर्जने मद्रा यौर मो ना ब्रुहि किं वि
 दस्ति गुणान शेषानिलत प्ररोग विधं सकसासु तु किं वहामः १० इच्छु मं बुली रं मद्य पलाद्रिपे पुरुषे अति ति ह्यु मप

गंगामन्त्रिचंयं वभागा निषभागा वहनित की जेपालं समभागा निस्तक्ष्मभ्रूरी कृतं भवेत्त एतेन चुरिती ते कृताभ्यग ना
 ४ वेन मईये तत्रा प्रमाणा वटिका युतेन भक्षयेत्त श्रमो तेने चने बुधा श्रम जीरी ज्वन नाशन कामलं जलोदने
 चैव शुल बाहु महो वृद्धेन विता मारी न सप्तातो सर्व ज्वन विहृतनः चित्तमणि न साष्टक मृतं सुप्रसहं धम
 दुताले कं हंती विजानिय भागं यं च भाग स्वदेकं रात्रि कृतक कोषं प्रत्येकं त्रितं यं भवेत्त चित्र मुल न येने वरु
 ले निक्षिप्य मईये उव देवा तला रमना मोयेन सोत्प मास नो गहन व्रति मात्र प्रमाण न होति ना नाविधत्त रं
 वडवानल न स साध्य स्नात स्नत सहं विषह द्रात्रिका कणाभ्यां सिद्धि स्तुदी गो जे स्तोष धे सर्व नो गहा
 जो ज्वाला सुखिल सोना मसेर्व ज्वन नि कृतनः ज्वाला भा सुखे व सु सुत के द करंगे धे सो धा वी री समे समे
 स्त ता स्त्री गुणिते हेयं जे पाल मजिते से धवे मनि चं त्व म भस्म शर्क ना ही स्थ पे कं तुल्य तुल्य स्नाते वा चिने मईये
 द्विने द्विगुं जेत प्रतो ये न वात श्रम ज्वना यहन सः सीत पिना मोये मिस्तरा जे वीरने सीता विनस्तु तुल्यं ठक यम
 या सुत गंध क विषं सरवे प न ताल के सर्वे रत्न विसई मे धो प च वा दण्ड व सेन तु गुं जा मात्र निहं सश ४

१५४
 १००

इत्तमम् १३

महेश्वरीये चमाने वलिंद घोत्र सज्ये वचे कुमरिका ततः सुतरि लीरं मधुघता भैस सुय्येरे उभुष्टोत्र सतह स्वसु
देवीये च्याद हरीमत्र वदे केतस्मिन् सिध्दये रथ साधको जयेयुः ओहं तु ग्रावर सुदुर्नेतु शिहो पार हर किका
वन्द्ये नमः धुर सपिध्दो हिरवा पिपिठो दुवु मध्ये ह्योजन कार्य कथमिध्दु वजितं अनेन विधिना कृता
नर स्यात् कृता मे देव वशा अतरे मत सह संवा कामिनी काम निजरा छ अकृता मि नर न स सुदित्या लो
चने व्रजे उये तस्मिन् क्रियमाणो तु मिध्दु ने वा वजयेत पारहं संक्रमे यस्तु निमित्तं वा यदोचरे रे सरव मन्मथ का
रो नात्र कार्या वीचारणात् दिकान सला स्माल भुभुतिश्च जान रा विषम सम संमये हे मते ल न द्विउ जं लेत
या ली हे प्रा न मये स्त्रि स स्त्रा गिा प्रमह मर वधे नो १ न स भ स भाग २ अश्रुक भाग २ गंधक भाग २ विष भाग
२ चानि ये क व फ जे ली कि जे क न क ते ल पा ता ल यंत्रिका टि जे क न क ने ल का र उ चुर व ज म धे घा लौ नु ल हा
न मा हि जे मा र्ही मा त्रा गुं जार सा र ने पि से वि जे स्त्री मा श तो न मे व ल पु टिका त कानी वी ये व धि हो य हा का
मे उ च न न स घा न ला हो या छ न स भा ग भ वे दे वा को गे ध के दि यु रां स धा रा क रा नी रा भा ग नो अंग व न वत

यथावा। रत्नभित्तिषु संजातप्रतिवि
सर्वो विधानांगणः ॥१॥

ज्ञातो लोके भूतः कथं प्रसजने येन तत्त्वतः ॥२॥
दृष्टान्तदानीं बुधः १

निपरस्वलो केलोको बुधः १। यत्वा तातम्सु ता धीभवता विने विविं त्य द्विजं द्वारि द्वारि गृहे गृहे प्रक
दिता नो के सुवर्ण विलाः भू सर्वस्य सर्वस्योदयः १। लितांगः कलयति सहसा संगमाशानुबोधं तैलंगोर
गम्भीरं सुरपति तस्मात्संगच्छते ॥ लोके १। यत्वा तातम्सु ता धीभवता विने विविं त्य द्विजं द्वारि द्वारि गृहे गृहे प्रक
वेदमोदिभक्ति आकथित निजवलो नाति युष्मत्प्रतापः १। अथ समुच्चयः ॥ इतरानपेक्षसाधकै
तौ पय्यासेतत्फलजनकतया तत्परिस्पष्टिभावेनैवैषां तत्त्वतः ॥ नवसमाधिसा कय्या
शक्तिः ॥ अत्र एकै कस्या परानिरपेक्षकार्यकारित्वं समाधौ तु परस्परसापेक्षत्वमिति भेदात् ॥
अर्थवसधोगे असधोगे सदस्योगे व ॥ यथा ॥ दुर्गन्धिकटं परिबाधयोधिः प्रभुर्दशास्यः सुभटा
धरात्तसाः ॥ नरोभियोक्ता स विवेः स्तवंगमेः किमुत्र वो हास्यपदे महद्भयम् ॥ यथावा ॥ श्रीहर्षो
निपुणः कविः परिषदयेषां पुण्यग्राहिणी लोके कुरुते वत्सराजवरितं नाद्येव दत्तावयम् ॥ वस्त्रे
कैकैमयो हवीं हितफलप्राप्तेः पदं किंपुनर्मद्भाग्योपवयादप्येवमुदितः सद्यो विपणानां गताः ॥
* उक्तं वका व्यादर्शः ॥ आशयस्य विवेकते वयि न महत्वे मनुत्तमम् ॥ उक्तं नामः प्रादुरत्नकारं मनीषिणः ॥

सध

नय

128

धो

व

अंगः स
नो व २

वो

॥ १ ॥

संभवति ६

असद्योगे यथा। क्लीबो विरूपो नृखं ध्वमर्माहामत्सराभूषितः। निद्रुनोपिकरोत्येवमनुष्याहं कर्तुमिह न।
 सदसद्योगे यथा। शशीदिवसधूसरो गलितयो वनापोमिनी। सरोविगतवारिजं मुखमनसरं स्थाकृतं।
 तेः। प्रभुर्द्धनपरायणः सततं दुर्गतिः सज्जनो नृपांगणगतः खलो मनसि सप्तशल्यानि मे॥ एषं च
 इव्यगुणक्रियासमुच्चयभेदाद्विधाः॥ यथा। सुरवभिदमेतावदिह स्फारस्फुरदिंदुमंडला
 रजनी॥ सोधतर्लकाव्यकथा सुहृदः स्निग्धा विदग्धाश्च॥ एष इव्यसमुच्चयः। एवं गुणक्रिया
 समुच्चययो रुदाहरणी वो द्वयम्॥ जाति समुच्चयस्तु कर्मातिर्धते॥ नखे कत्रानेका जातिः संभवति
 अथ अप्ययिः॥ एकस्य नामानि गलतो स्युः कर्तृ जेकाधिकरण स्थितिकर्तृ बाल स एणं।
 तच्च स्वतः संभवत्वेन क। रसावनेपि सेवजस्वी ॥ यथा। नचाभ्रयस्थिति रियं तव काल
 कटकेतो नरोत्तर विशिष्ट ॥ न सभागमवेदेव ॥ रागलविष्यहृदये हृषल स्मरणेय कठे धुनावससि
 वाविपुनः खलानाम्। तथ-

८०

त

८०

गृहमथनादीपनः सोमिमान् कृष्णः क्रोधो नृपुंशुः अपनयनपटुः पांडुवायस्य दासाः राजा उः रा
 सनादेगुरु रज्जु शतस्य गराजस्य मित्रं कासः सुरधेनो धनी सो कथयत पुरुषं दुष्टं मभ्यागतो
 स्थः ॥ एष द्रव्यपरिकरः तथा ॥ अनेन कृता साहस्यं दृष्टेन रंभोरु कश्चिन्मनसोरु विस्ते ॥ सिप्रात
 रंगानिलकंपितासुविहर्तुं मुद्यानपरंपरासु ॥ अत्र नृपस्य अनेनेति पदप्रतिपादितस्य
 कृतापाथिवेनेति विशेषणार्थापरिकृतः ॥ एष द्रव्यपरिकरः ॥ तथा ॥ यो सोऽतीति दुर्दिनं सु
 दिनयन्त्रं तमस्य द्रव्यप्राकारान्प्रथयन्नं च वनयन्त्रं ॥ योऽप्ययं कथं ॥ बाह्योपाधिपरायं इन्द्र
 वायमनसीमिसीमसंसी ॥ इति तेनेयिसाहस्यतोने ॥ तले एषु रवेभावाय तस्मै नमः ॥ एष क्रियापरि
 करः ॥ लोकस्त्रिजिघोर्दित ॥ असमागमवेदेवद्विदितेषु महान्महेन्द्रः ॥ किं कर्तुं मय्यधिदिसोपिरा
 गा ॥ आगति किं तौ किमत
 गृहं त्वे निगृह्यत्यमात्र

९
 तथा २
 न

२९

तिपरिकरः ॥ अथ व्याजोलिः ॥ तत्वेव उद्दिनाथमि
 न्नामिति चेत् उच्यते ॥ उपमानप्रकरणपाठान्तरं

पात्र

अपारणीयमनतिक्रमणीयं अहेयत्वात् तमसः अज्ञानरूपादुपाधेः परस्ता सराचीनां जंतकः कालः तत ब्रह्म अवे
 ति गच्छति प्रलयं ते कालोऽपि तत्र लीयते इत्यर्थः ॥ अणी य इति दुर्बलं क्षांक्षरधारया सामिति अस्य ता वहिते न ग्राह्यं न
 ह्यत्र पर्वते भ्य इति उपलक्षणं सर्वस्य सर्वस्मादपि महदित्यर्थः ॥ २० ॥ प्रतिष्ठा अधिष्ठानं अमृतं निर्विकारं विकारो हि
 विकारोऽंतर मापद्यमानोऽस्त्युच्यते ॥ लोकोऽंत इति लोकोऽदृश्यमात्रं ब्रह्म ब्रह्म शोरमणी यम पितृदेवा तस्य नाम म
 अपारणीयं तमसः परस्ता तदंत कोऽप्येति विनाशकात् ॥ अणी यो रूपं क्षरधारया समे महच्च रूपं तद्वै पर्वते भ्यः ॥ २१ ॥
 सा प्रतिष्ठा तदमृतं लोकास्तद्दत्तं घनाः ॥ भूतानि जज्ञिरे तस्मात्प्रलयो यांति तत्र हि ॥ ३० ॥ अनामयं तन्महदुद्य
 तं यशो वाचो विकारं कवयो वदेति ॥ यस्मिन् जगत्सर्वमिदं प्रतिष्ठितं येन हि दुर्मतास्ते न वंति ॥ ३१ ॥ इत्युद्योगपर्वणित्युक्तं
 ह्युद्योग इति श्रुतिः ॥ तस्मादुपादानात्कनकात्कुंडलादीनि बभूवुः ॥ तानि जानाति यतस्ते वै प्रलयं मृदिषुः ॥ उवाच ॥ य
 तेन ब्रह्मणो जगत्कारणत्वं मुक्तं ॥ तथा च श्रुतिः ॥ यतो वा इमानि भूतानि जायंते ॥ येन ज्ञातानि जीवंति यत्प्रयंत्य भि सं वि
 शंतीति तद्विद्विज्ञासस्य तद्ब्रह्मेति ॥ ३० ॥ अनामयं निर्विकारं ॥ उद्यतं जगदाकारेण ॥ अतो महद्यशः परं व्यापकं ॥ आका
 शादिव्योपि महदित्यर्थः ॥ वाच इति षष्ठी तृतीयार्थः ॥ कवयः विकारं वाचो वा स्तीति वदंति ॥ न च रूपेणास्तीत्यर्थः ॥
 तथा च श्रुतिः ॥ वाचारं जगत्सर्वं विकारो नामधेयानि बाह्यानि ॥ यन्महद्विकारस्याह ॥ यस्मिन्निदं जगत्प्रतिष्ठितं
 ज्वा मुरगवल्ली नंतघे विदुस्ते अमृता मुक्ता भवंति ॥ ३१ ॥ इति नेलकंठी येनारतभाष्यदीपे उद्योगपर्वणित्युक्तं

धारसंनिभमगं धनं च ददितं च शब्दादीनां निषेधात्तेषां च शब्दादिप्रत्याहाररूपांतराणि तु ब्रह्माज्ञाया
 नानि न तु ब्रह्मरूपाणि। तथा च श्रुतिः। नीहो रध्मा कर्तुं नित्यं न लानां संख्योत विदुः स्वर्गिक यशोना
 मेता निरुपाणि पुरं सराणि ब्रह्मण्येन्यत्ते कर्ता गियोगे इति। स मुदे संसारसागरेण न परमात्मानं सन्नितं स
 लि लोपलक्षितः पंच भूतात्मको देवः विभुर्जीवीवानामित ब्रह्मण्डपाधि जंडुः खेनास्तीत्यर्थः। यद्वा स मुदे ज
 ले विरत इव नास्तीत्यर्थः। २६॥ न तारका इति रूपं दिश हि सैव पंचः॥ २७॥ नाप्रकृत्यात्मके पंचे सति मतद
 न तारका सुन च विद्या श्रितं च प्रेक्षु इत्यते रूपमस्य। न चापि बायो न च देवता स्तु नैतं च्छेदे इत्यते स्तु न
 नैव कर्तुं न यज्जुषु नाप्ययत्सु न हते इत्येव विमलेषु सामस्त। इत्यंतरे वा हि देवै वा पिराज्ञानं तावते नैव इत्येव
 तत्॥ २८॥
 तिते लंबे ब्रह्मणो बलं रूपं प्रपंचादस्य त्वमुक्त्वा नाम प्रपंचादस्य अलं प्राह नैव कर्तुं तदिसादि नावदित्यनेन च
 र्थात् ब्रह्मणो नाम निर्दिश्यते। विमलेषु चैवानरसामादिषु राधंतरे वा हि देवै च रथ सामनी। न तावते य
 शविशेषे विनैव ईदृश्येत्पश्येत्। कर्म निरपित दृष्टं न न प्राप्यत इत्यर्थः। नास्मकतः कृतेनेति शेषः। अत
 अकृतः मोक्षः कृतेन कर्मणा नास्तीति श्रुत्यर्थः। यतः तत्तु ध्रुवं निसं॥ २८॥

अथेव तेनम

रुणम्। यथा। विनयेन भवति गुणवान् गुणवति लोकोत्तुरज्यते सकलः। अभिगम्यते नुर-कोऽसहस्रायौ
नुरज्यते लक्ष्म्या। इति भावः हेतुर्नामालंकारः पृथग्भूतः। तल्लक्षणं तु हेतुमता सह हेतोरभिधानसंभेद
रुद्वेद्यत्र। सीत्तं कारि हेतुः स्यादन्वयो सोऽप्युक्तः। यथा। अविरलकमलविकासः सकला हि
मदधको किलानंदः। रम्यो यमोत्सुं दरिलोकोत्कंठकरः कालः। यथावा। आपुष्टं नदी पुण्यं भू
वोऽसुरं प्रियं। वेरं पूतं गुरुज्ञानं श्रेयो ब्रह्मण पूजनम्। अथान्योन्यम्। यत्र परस्परमेकः कांक्षं
ति गिरभिधेययोः क्रियया। संजयितस्फारिततत्त्वविशेषस्तदन्वोन्यम्। वस्तुतस्तद्वदकसज्जप्रविदि
यथा। सैजद्वयोः परस्पररोपकारं त्वं लक्षणम्। यथा। कंठस्य तस्यास्तनवं धुरस्य मुक्ता रुलापस्थवति
वाणम्। तथा। पोष्यशोभाजननाड्यवसाधारणो भूषणभूष्यभावः। यथावा। रूपं चोदतलक्ष्म्या यो
मनोभूवि सत्त्वं तस्याः। अन्योन्यममलंकरणं विभाति शरदिदुसुंदह्याः। अथोत्तरं। उत्तरव
अथैव वचनानाम्। क्रियते तदुत्तरं स्यात्प्रभादपुं नैवेतं यत्र। प्रभात्प्र

धारसंनिधयमगं च न च
 नानि नृत्तं ब्रह्मसूत्रादि तद्वत्मानं सत्यतया व्यवस्थाप्यते तत्रापि कुतश्चैव प्रकृते तथेति ता
 मेता निस्तुता गिर्यः कुतश्चैव निधेयं भवति तस्यास्त्वतथाभावात् नहि दास्यमानो दाहणे से
 लिलोपलादि विधिष्वन्य किं विधीयते किंतु तस्यान्य हेतुकत्वं विधीयते पावति स्य रजि न्य त्वनिह
 लेपि रजि न्य हेतुः यथा शैलेन्द्र प्रतिपाद्यमान निरिञ्ज हस्तो पद्म छेल्ल मद्रो मां वा दिवि सौ पुला विल
 नतारव यासंग भंगा कुलः हा शैलेयं तु हिना वलस्य करयो रित्स्व विना सस्मितं शैला तं पुरमं
 उलंगले दृष्टो वता द्वः शिवः ॥ अथ परिसंख्या ॥ अन्य व्यपोहाय कीर्तनं लक्षणं परिवर्जनाय ॥
 ख्या कथनं परिसंख्येति समाख्या वलादपिलक्षण लाभः ॥ तत्कथनं प्रभृत् पूर्वकं प्रभृत् पूर्वकं
 यथा किं पुरवमपारतर्था किं धनमविनाशिनममला विधा किं काव्यं संतोषो विप्रस्यमहेच्छता
 राक्षः ॥ प्रभृत् पूर्वकं यथा को हित्यं कर्वा निचये करवरणाधरदले पुरागस्ते कावित्यं कुवपुगले नर
 लत्वं नयनयोर्वेदिति ॥ अथ कारणा माला ॥ उत्तरोत्तरं प्रतिपदं पूर्व हेतुता निधाय कनिदेशो ल

अपरं

कुना
गिला

र

२

३

ग्रह इति विशेषात् । तत्र स्मर्यमाणारोपः इह तु गृह्यमाणारोप इति नेद इति कश्चित् । अथ वि-
 शेषः । विना प्रसिद्धमाधारमाधेयस्य व्यवस्थितिः । एकैर्माधुगपदुक्तिरेकस्यानेकगोचरः ।
 अन्यत्प्रकुर्वन्तः कार्यमिश्रकस्यान्यवस्तुतः । तथैव करणं वेति विशेषश्चिद्विधः स्मृतः । एका-
 त्मा एकस्वभावः । तथा च । एकमेव वस्तु । न स्वभावेन पुगपदेकत्रवर्तते इत्यर्थः । तथैवेति ।
 तेनैव प्रकारेणेत्यर्थः । क्रमेण यथा । दिवसं धूपं यानानामाकल्पमनल्पगुणायैषा । रमयन्ति जग-
 तिमिरः कथमिह कवयो न ते बंधवः । अत्र वाच्यमाकाशाभयत्वेऽपि कर्तृमिष्टतया कविप्रसिद्धिः ।
 येषां । सावसदनुहृष्टिः सांविप्रः । सुसा अर्वं अणेषु । अहोदिसाणं सुंदरं अंगैः कल्पपा-
 योणम् । तथा । स्फुरदद्भुतरूपमुत्प्रतापज्वलनं त्वां सृजतानवधविद्यम् । विधिना ससृजेन वा-
 मनो भूषु विसर्त्य सविता हरुः स्य निश्च । एवं हरतोऽपि प्रागुदाहृतं गृह्णीत । सविबेत्यादि । अथ तदु-

अ ३

कोसि१

मुभयथा

अत्र

८७

तः

८७

लः। असमानगुणं यस्मिन् नतिबहुलं गुणेन वस्तुभा वस्तु। संस्पृष्टं तद्गुणं तां धत्ते चेत्तद्गुणः स इति।
 स्वगुणपरित्यागेन परगुणग्रहणं लक्षणम्। न च सीलिते प्रतिष्ठापितः। तत्र स्वीयगुणग्रहणे ता
 त्वय्यं हि नु परगुणग्रहण इति ता त्वय्यं भेदे न भेदात्। यथा। उत्कल्ल कमलाधिकृता कान्तस्व
 रभास्वरेत्येका कंठे। एतत्प्रभानुलिप्ता यं पदं दामभ्रमं कुरुते॥ अथ तद्गुणः। संभवत्यामपि यो
 यतायां परगुणग्रहणं लक्षणम्। परगुणग्रहणं उभयथा अथ कृतेन प्रकृतगुणग्रहणम्। अथ
 कृतेन वा अथ प्रकृतगुणग्रहणम्। यथा १२। रंजितमं स्यादधवलं न विलासिना त्वयानूनम्॥ रा
 गादृतेपि हृदये सुभगनिहिते न रक्तं तां १३। अत्र प्रकृतस्वरागभ्यतो हृदयस्याप्रकृतेन न
 यकेन गुणेन गृहीतः। प्रकृतेन प्रकृतगुणग्रहणं यथा। गां गमं बुद्धितमं बुधा मुने कञ्जलाभ
 मुभयत्र मञ्जतः। राज्ञं हंसतव सौव सुभ्रताम्। यतेन च न का पचीयते॥ अत्र प्रकृतस्य गुणः

सी

तस्य वासुसुरवस्य द्वा राणि प्राप्ति साधनानि दुराधराणि दुः संरक्ष्याणि सस्यं यथा
धर्मापणं। आर्जवं अवक्रता। लोकाय पवाटं यं दमइं डिय निग्रहः। शौवं म्मेज्ज

द्वाराणि तस्ये हवदं तिसंतो बहु प्रकाराणि दुराधराणि। सस्यार्जवे हीर्दमशौ
चविद्यायथानमो ह प्रतिबोधनानि॥४६॥ इत्यधोगे पर्वणि सनस्य जातीये।
लाभ्यां वास्यं आयेत्यतं तु मनःशुद्धिः। विद्यावेदशास्त्राधिगमः। यथेति। एतेषु
सस्य अनादिवा सनया आगतोपि मोहो यथावन्न प्रभवति। षण्मास मोहप्रतिबंध
कानीति षोष्ठे स्पष्टोर्थः॥४६॥ इति श्रीपदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्दश
पवंशावतंस श्रीगोविंदसरिसूनो नीलकण्ठस्य कृतो भारत भावदोषे उद्योगपर्वणि
समुक्तं जातीयप्रकाशप्रथमोऽध्यायः॥१॥

नवाङ्गिमानं क्रीबलमार्घं मुनेः कर्ममौनं योगि चर्या। मूर्ध्नि नां परलोको दुः संपादः पर
लोकाधिनां मौनिनां च इह लोको दुः संपाद इति भावः ॥४४॥ अत्रिति। धनादिजनने च
यस्य पालनं श्रीः सुखस्यामानस्य स्व संवा सोधिष्ठानं तथापि सापरिपंथिनी चोरतुल्या

न वैमानं च मौनं च सहितौ वसतः सदा। अयं हि लोको मानस्य असौ मौनस्य तद्विदुः ॥४५॥
श्रीः स्वस्य संवासः साचापि परिपंथिनी। ब्राह्मी दुः सुखं वा श्रीर्हि प्रशाहीनेन क्षत्रियः ॥४६॥

परलोकस्य नाशिनी योगिनां तु सुतरामनिष्टकरी स्वर्धः। ब्राह्मी ब्राह्मणस्य योग्या श्रीः
रुग्यजुः सामात्मिका। रुचः सामानियः जूषि सा हि श्रीरमृतसतानिति श्रुते। प्र
शाहीनेन रगादीनां रहस्यं न प्राप्तुं शक्यमित्यर्थः ॥४७॥